

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

130093

EDİRNE CAMİLERİNDE YAZI

130093

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ziya Dikici

Danışman
Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL

İZMİR 2003

ÖNSÖZ

Edirne 1361 yılında Türkler tarafından fethedildikten sonra yoğun imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Yapılan bütün mîmârî eserlerde çeşitli sanat dallarına yer verilmiş, yapılar zengince süslenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki hat, kalem ve güzellik hakkındaki övgüler ve Peygamberimizin "Besmele"yi güzel yazmanın usulünü beyân edici hadîs-i şerîflerin ışığında müslümanlar kendilerini hat sanatına vermiş ve gün geçtikçe altın eller çoğalmaya başlamıştır. Bu altın eller de Edirne'de yapılan câmileri ve diğer eserleri hat ve diğer sanat dallarıyla süsleyerek güzelleştirmişlerdir.

Dini mîmârîmizin süslenmesinde önemli bir rol oynayan yazı sanatının Edirne'deki uygulamaları üzerine bir araştırma yaparak bunları tanıtmak çalışmamızın konusunu oluşturmuştur.

Bana bu çalışma fırsatını veren, çalışmam sırasında her türlü yardımı ve desteği esirgemeyen ve çalışmamı yöneten değerli hocam Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL Bey'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çeşitli konularda yardımlarını gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Mehmet ŞEKER, Prof. Dr. Ali YARDIM ve Prof. Dr. Halil İbrahim Şener'e, resimler ve diğer kaynaklar konusunda özel arşivinden yararlandığım Y. Mîmâr Hasan TURHAN Bey'e, araştırmalarımda bana yardımcı olan ve burada isimlerini yazamadığım hemşehrilerime, çalışmanın bilgisayar dizgisini gerçekleştirmemi sağlayan Keşan Kurtuluş İlköğretim Okulu Müdür Yardımcısı Osman Nuri TAVŞANKORU' ya müteşekkirim.

Ziya DİKİCİ

İzmir 2003

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Edirne Câmilerinde Yazı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/08/2003

Ziya DİKİCİ

İMZA

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 11...1.06...2003 tarih ve 11...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18...maddesine göre İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Ziya DİKİCİ' nin "Edirne Camilerinde Yazı" konulu tezi incelenmiş ve aday 21...1.08.2003 tarihinde, saat 11:30 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 5.0.. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı.....olduğuna oy...birlikte ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu**

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: DİKİCİ **Adı: Ziya**

Tezin Türkçe Adı: Edirne Camilerinde Yazı.

Tezin Yabancı Dildeki Adı: Writing in Edirne Mosques.

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül **Enstitü: Sosyal Bilimler** **Yıl:2003**

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:	☒	Dili: Türkçe
Doktora:	☐	Sayfa Sayısı:345
Tıpta Uzmanlık:	☐	Referans Sayısı:48
Sanatta Yeterlilik:	☐	

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr. **Adı: Hakkı** **Soyadı: ÖNKAL**

Ünvanı: **Adı:** **Soyadı:**

Türkçe Anahtar Kelimeler:	İngilizce Anahtar Kelimeler:
1- Edirne	1- Edirne
2- Kitabe	2- Inscription
3- Hat Sanatı	3- Calligraphy
4- Osmanlı Mimari Sanatı	4- Ottoman Architectural Art
5- Ekrem Hakkı AYVERDİ	5- Ekrem Hakkı AYVERDİ

Tarih: 09.08.2003
İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum **Evet** **Hayır**
☒ ☐

ÖZET

Osmanlı Cihan Devletine doksan iki yıl başkentlik yapmış ve 18. yüzyıla kadar da ikinci başkent niteliğini korumuş olan Edirne şehri, sadece siyâsi târihimizde değil mîmârî târihimizde de önemi tartışılmaz özel bir yere sahiptir. Rıfki Melûl Meriç bu özelliği şöyle dile getiriyor: “ Edirne, değişik amaçlarla inşâ edilmiş bulunan büyüklü küçüklü mîmârî eserleriyle Osmanlı Mîmârî sanatının bütün aşamalarını kendinde toplayan tek ve örneksiz bir müze şehrimizdir”.

Edirne Câmilerindeki yazılar da Türk İslâm Hat Sanatını en iyi şekilde yansıtmaktadır.

Eski Câmi sanat bakımından mahalli değerdeki yazı ve yazı-resimleriyle meşhur olmuştur. Edirne’de “ Eski Câmi’nin yazısı, Üç Şerefeli’nin kapısı, Selimiye’nin yapısı ” sözü de Eski Câmi’nin yazıları ile meşhur olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak son yıllarda yapılan restorasyon sonucunda bu yazıların çoğu yeniden yazılmak üzere silinmiş ya da bozulmuştur. Günümüzde çok az yazı kalmış ve câmiin orijinal havası bozulmuştur.

Murâdiye Câmii duvarlarında ve mihrâbındaki çinileri, süslemeleriyle devrin san’at anlayışını yansıtmaktadır. Son zamanlarda bu çinilerin bir kısmı çalınmış ve çalınırken de diğer çiniler zarar görmüştür. Geriye kalan çinilerde de câmiin kapalı ve bakımsız, halkımızın da ilgisiz olması nedeniyle tahribat devam etmektedir.

Üç Şerefeli Câmide restorasyon çalışmaları hâlen devam etmektedir. Üç Şerefeli Câmi içindeki yazılar restorasyondan sonra yenilenmiş, avlu revak kubbelerindeki yazılar, inşâ ve tâmir kitâbeleri ise restorasyon öncesi resimleriyle berâber değerlendirilmiştir. Ahşab işçiliğinin eseri olan pencere ve kapı kanatlarındaki yazılar resimleri, metinleri ve okunuşlarıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Yine Selimiye Câmii mihrâb duvarında bulunan “ Fâtîha ” ve “ Âmene’r-Rasûlü ” yazıları, hünkâr mahfilindeki çiniler ve yazılar, inşâ ve tâmir kitâbeleri, câmiin avlu ve içindeki yazılar resimleri ve metinleriyle berâber değerlendirilmiştir.

Diğer câmilerde kitâbeler dışında orijinal hat sanatı kalmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz câmiler dışındaki diğer câmilerde bulunan son dönem yazıları kitâbeleri resim, metin ve okunuşlarıyla berâber sunularak gelecek kuşaklara aktarılmasına çalışılmıştır.

TC YÜZÜNCÜ YIL İZMİR İKTİSADİ VE
SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

ABSTRACT

Edirne was the capital of Ottoman Empire for 92 years and kept the quality of being second capital until 18. century it has special place not only in political history but also in architectural history. Rifkî Melûl Meriç says: "Edirne is a unique museum city with its big and small architectural monuments which were built for different purposes. These monuments collect all stages of Ottoman Architectural Art."

The handwritings in Edirne mosques reflect the art of Turkish-Islamic Calligraphy in a very good way.

The Old mosque is famous for its local handwritings and writing pictures. There is a saying which proves the well-known writings of old mosque. This saying is: "The handwritings of old mosque, The door of Üç Şerefeli mosque, The construction of Selimiye mosque." As a result of recent restoration most of the handwritings were destroyed. And now same handwritings are left and the original atmosphere of mosque is destroyed.

Murâdiye mosque reflects that era's art perceptivity with tiles on its altar, walls and decorations. Recently, some parts of the tiles were stolen and at the same time the other tiles were destroyed. The destruction of the rest of the tiles are continuing because of the people's indifference.

The restoration in Üç Şerefeli mosque is still continuing today. The handwritings in Üç Şerefeli mosque renewed at restoration. The writings at courtyard portico domes, construction and repair inscriptions are evaluated with their former pictures. The writing which takes place on leaf of window and door are evaluated with their pictures, texts and readings.

"Fâtîha" and "Âmene'r-Rasûlû" writings which takes place on the altar wall of Selimiye mosque, tiles and writings on Hünkâr Mahfili, construction and repair inscriptions are evaluated with their pictures and texts.

At the other mosques there isn't any original handwritings art except the inscriptions. Except the mosques that we stated above recent writings and inscriptions of the other mosques are presented with their texts, readings and pictures in order to illuminate next generations.

İÇİNDEKİLER

EDİRNE CÂMİLERİNDE YAZI

ÖNSÖZ.....	II
YEMİN METNİ.....	III
TUTANAK.....	IV
Y. Ö. K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	X
KISALTMALAR.....	XI
RESİMLERİN LİSTESİ.....	XII-XXIII
I- GİRİŞ.....	1-24
A- EDİRNE ŞEHİRİ	3
B- HAT SANATININ GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ	10
C- KİTÂBE.....	19
II- EDİRNE CÂMİLERİNDE YAZI.....	25-163
1- YILDIRIM CÂMİİ.....	25
2- ESKİ CÂMİ	30
3- SARI CÂMİ	48
4- BEYLERBEYİ CÂMİİ	53
5- GAZİ MİHAL CÂMİİ	53
6- ŞAH MELEK PAŞA CÂMİİ	57
7- DÂRÜ'L HADİS CÂMİİ	60
8- HIZIR AĞA CÂMİİ	65
9- MURÂDİYE CÂMİİ	66

10- KİRAZLI CÂMİİ (ŞEHÂBEDDİN PAŞA CÂMİİ)	73
11- İMÂRET-İ MEZÎD BEY CÂMİİ.....	75
12- KUŞÇU DOĞAN CÂMİİ	77
13- SARUCA PAŞA CÂMİİ	78
14- ÜÇ ŞEREFELİ CÂMİ	81
15- ARİF AĞA CÂMİİ.....	106
16- İSMAİL AĞA CÂMİİ	107
17- SELÇUK HÂTUN CÂMİİ	108
18- AYŞE KADIN CÂMİİ	111
19- ÇAKIR AĞA CÂMİİ	113
20- KASIM PAŞA CÂMİİ	114
21- SİTTİ HÂTUN CÂMİİ	117
22- ATIK ALİ PAŞA CÂMİİ	121
23- II. BÂYEZİD CÂMİİ	122
24- GAZİ HOCA CÂMİİ	138
25- SÜLEYMAN PAŞA CÂMİİ	139
26- LARİ CÂMİ	140
27- KADI BEDREDDİN CÂMİİ	143
28- SELİMİYE CÂMİİ	145
29- DEFTERDAR MUSTAFA PAŞA CÂMİİ	158
30- YAHYA BEY CÂMİİ.....	158
III- DEĞERLENDİRME	164-180
IV- SONUÇ	181-182
V- BİBLİYOGRAFYA.....	183-185
RESİMLER.....	186-322

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

•	,
ث	ṣ
ح	ḥ
خ	ḫ
ذ	ẓ
ص	ṣ
ض	ḍ/ẓ
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	‘
غ	ġ
ق	ḳ
Uzatma İşareti	ˆ

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Ay.Yaz.	Aynı Yazar
ay. yer.	Aynı Yer
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev:	Çeviren
D.E.Ü.	Dokuz Eylül Üniversitesi
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
Res.	Resim
s.	Sayfa No
Şek.	Şekil
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay:	Yayına Hazırlayan

RESİMLERİN LİSTESİ

1. Resim: Yıldırım Câmii inşâ kitâbesi.
2. Resim: Yıldırım Câmii doğu bölümü güney duvarındaki yazı.
3. Resim: Yıldırım Câmii doğu bölümü kuzey duvarındaki yazı.
4. Resim: Yıldırım Câmii kuzey bölümü doğu tarafındaki yazılar.
5. Resim: Yıldırım Câmii kuzey bölümü batı tarafındaki yazılar.
6. Resim: Yıldırım Câmii batı bölümü kuzey tarafındaki yazılar.
7. Resim: Yıldırım Câmii batı bölümü güney tarafındaki yazılar.
8. Resim: Yıldırım Câmii güney bölümü batı tarafındaki yazılar.
9. Resim: Yıldırım Câmii güney bölümü doğu tarafındaki yazılar.
10. Resim: Yıldırım Câmii orta kubbenin doğu yönündeki yazılar.
11. Resim: Eski Câmi inşâ kitâbesi.
12. Resim: Eski Câmi mîmâr kitâbesi.
13. Resim: Eski Câmi birinci tâmir kitâbesi.
14. Resim: Eski Câmi birinci tâmir kitâbesi.
15. Resim: Eski Câmi ikinci tâmir kitâbesi.
16. Resim: Eski Câmi son cemâat yerindeki الله yazısı.
17. Resim: Eski Câmi son cemâat yerindeki عهد yazısı.
18. Resim: Eski Câmi doğu kapısındaki kitâbe.
19. Resim: Eski Câmi kuzey duvarındaki سعد سعيد yazısı.
20. Resim: Eski Câmi doğu duvarındaki طلحه زبير yazısı.
21. Resim: Eski Câmi doğu duvarı kuzeye yakın ayaktaki tuğra.
22. Resim: Eski Câmi doğu duvarındaki büyük tuğra ve مقام حاجى بيرام ولى yazısı.
23. Resim: Eski Câmi doğu duvarına bitişik güney yönündeki ayağın üzerindeki yazılar.

24. Resim: Eski Câmi doğu duvarı pencere üzerindeki yazılar.
25. Resim: Eski Câmi güney duvarı mihrâbın solundaki محمد yazısı
26. Resim: Eski Câmi minbere bitişik kemer ayağındaki الله yazısı
27. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki yazı.
28. Resim: Eski Câmi minber kapısındaki müsennâ yazı ve “ Kelime-i Tevhîd ”.
29. Eski Câmi R kn-i Yemâni taşı kitâbesi.
30. Resim: Eski Câmi güney duvarındaki büyük boy واحد yazısı.
31. Resim: Eski Câmi batı duvarındaki büyük boy الله ve g l bdanlık şeklindeki “M  allah” yazısı.
32. Resim: Eski Câmi batı duvarı güneye yakın ayaktaki tuğra.
33. Resim: Eski Câmi batı duvarı kuzeye yakın ayaktaki يا فتاح yazısı.
34. Resim: Eski Câmi batı duvarındaki اي عبيده yazısı.
35. Resim: Eski Câmi kuzey duvarı batı yönündeki عبد الرحمن yazısı.
36. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağıının kuzey yönündeki aynalı عثمان ve üstündeki yazı.
37. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağıının batı yönündeki عمر ve üzerindeki yazı.
38. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağıının doğu yönündeki aynalı يا برهان yazısı.
39. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağıının güney yönündeki يا ديان üzerinde ve altındaki yazı.
40. Resim: Eski Câmi giriş sol ikinci fil ayağıının doğu yönündeki يا هادي ve altındaki dîvânî yazı.
41. Resim: Eski Câmi giriş sol ikinci fil ayağıının güney yönündeki يا حنان ve altındaki kûfî yazı.
42. Resim: Eski Câmi giriş sol ikinci fil ayağıının batı yönündeki yazılar.

43. Resim: Eski Câmi giriş sol ikinci fil ayağının kuzey yönündeki يا غفار , üstünde ve altındaki yazılar.
44. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının doğu yönündeki ابو بكر hattı, altındaki dîvânî ve üzerindeki s l s yazılar.
45. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının güney yönündeki yazılar.
46. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının batı yönündeki aynalı يا اعليم yazısı.
47. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının kuzey yönündeki على hattı ve üzerindeki hadîs-i şerîf.
48. Resim: Eski Câmi giriş sağ ikinci fil ayağının doğu yönündeki yazılar.
49. Resim: Eski Câmi giriş sağ ikinci fil ayağının batı yönündeki tuğra.
50. Resim: Eski Câmi giriş sağ ikinci fil ayağının kuzey yönündeki hadîs-i şerîf.
51. Resim: Eski Câmi mihrâbın üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazılar.
52. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazı.
53. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazı.
54. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazı.
55. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazı.
56. Resim: Eski Câmi orta fenerli kubbedeki yeşil ve pandantiflerdeki mavi yazı.
57. Resim: Eski Câmi pandantiflerdeki yazılar.
58. Resim: Eski Câmi doğu duvarındaki değişen yazılar.
59. Resim: Eski Câmi mihrâb.
60. Resim: Eski Câmi minberde patlamış olan yazı.
61. Resim: Eski Câmi minberde patlamış olan yazı.
62. Resim: Eski Câmi kubbedeki yeni yazılar.
63. Resim: Eski Câmi girişteki kubbede patlamış olan yazı.

64. Resim: Sarı Câmî birinci mihrâb üzerindeki yazı.
65. Resim: Sarı Câmî ikinci mihrâb üzerindeki yazı.
66. Resim: Sarı Câmî minber üzerindeki yazı.
67. Resim: Sarı Câmî tâmir kitâbeleri.
68. Resim: Beylerbeyi Câmî ana kubbeden mihrâb önüne geçişi sağlayan kemerde patlamış olan yazı.
69. Resim: Gazi Mihal Câmî inşâ kitâbesi.
70. Resim: Gazi Mihal Câmî doğu duvarındaki yazılar.
71. Resim: Gazi Mihal Câmî güney duvarındaki yazılar.
72. Resim: Gazi Mihal Câmî batı duvarındaki yazılar.
73. Resim: Gazi Mihal Câmî kuzey duvarındaki yazılar.
74. Resim: Gazi Mihal Câmî kubbenin altındaki kemer alınlığındaki yazı.
75. Resim: Gazi Mihal Câmî kubbenin altındaki kemer alınlığındaki yazı.
76. Resim: Şah Melek Paşa Câmî inşâ kitâbesi.
77. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmî inşâ kitâbesi.
78. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmî doğu cephesindeki yazı.
79. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmî harim doğu duvarındaki yazılar.
80. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmî harim batı duvarındaki yazılar.
81. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmî harim kible duvarındaki yazılar.
82. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmî harim kuzey duvarındaki yazı.
83. Resim: Murâdiye Câmî giriş kapısındaki tuğra.
84. Resim: Murâdiye Câmî inşâ kitâbesi.
85. Resim: Murâdiye Câmî kapı kanatlarındaki yazılar.
86. Resim: Murâdiye Câmî son cemâat yerindeki yazılar.
87. Resim: Murâdiye Câmî mihrâb genel görünüşü.
88. Resim: Murâdiye Câmî mihrâbın sağındaki yazılar.
89. Resim: Murâdiye Câmî mihrâbın solundaki yazılar.

90. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın üst tarafındaki yazılar.
91. Resim: Murâdiye Câmii mihrâb aynasındaki yazılar.
92. Resim: Murâdiye Câmii minber kapısındaki yazı.
93. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarın genel görünüşü.
94. Resim: Murâdiye Câmii kemerdeki yazılar.
95. Resim: Murâdiye Câmii kemerdeki yazılar.
96. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
97. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
98. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
99. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
100. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
101. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
102. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
103. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
104. Resim: Murâdiye Câmii mihrâb duvarında bulunan süslemeler.
105. Resim: Murâdiye Câmii kemerde bulunan yazı ve süslemeler.
106. Resim: Murâdiye Câmii duvarda bulunan yazı ve süslemeler.
107. Resim: Kirazlı Câmii inşâ kitâbesi.
108. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii inşâ kitâbesi.
109. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii doğu duvarındaki yazı.
110. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii batı duvarındaki yazı.

111. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii kuzey duvarındaki yazı.
112. Resim: Kuşçu Doğan Câmii güney duvarındaki yazılar.
113. Resim: Kuşçu Doğan Câmii doğu duvarındaki yazılar.
114. Resim: Kuşçu Doğan Câmii kuzey duvarındaki yazı.
115. Resim: Saruca Paşa Câmii inşâ kitâbesi.
116. Resim: Üç Şerefeli Câmî inşâ kitâbesi.
117. Resim: Üç Şerefeli Câmî inşâ kitâbesinin sağındaki istalaktitli hücredeki yazılar.
118. Üç Şerefeli Câmî inşâ kitâbesinin solundaki istalaktitli hücredeki yazılar.
119. Resim: Üç Şerefeli Câmî sağ kapı üstündeki kitâbe.
120. Resim: Üç Şerefeli Câmî sol kapı üzerindeki kitâbe.
121. Resim: Üç Şerefeli Câmî avludaki kitâbe.
122. Resim: Üç Şerefeli Câmî revak orta kemerinin iki taraf aynasındaki tâmir kitâbesi.
123. Resim: Üç Şerefeli Câmî revak orta kemerinin iki taraf aynasındaki tâmir kitâbesi.
124. Resim: Üç Şerefeli Câmî cümle kapısı sol kanadındaki yazı.
125. Resim: Üç Şerefeli Câmî 1. pencere kanadı.
126. Resim: Üç Şerefeli Câmî 2. pencere kanadı.
127. Resim: Üç Şerefeli Câmî 3. pencere kanadı.
128. Resim: Üç Şerefeli Câmî 4. pencere kanadı.
129. Resim: Üç Şerefeli Câmî 5. pencere kanadı.
130. Resim: Üç Şerefeli Câmî 6. pencere kanadı.
131. Resim: Üç Şerefeli Câmî 7. pencere kanadı.
132. Resim: Üç Şerefeli Câmî 8. pencere kanadı.
133. Resim: Üç Şerefeli Câmî 9. pencere kanadı.
134. Resim: Üç Şerefeli Câmî 10. pencere kanadı.

135. Resim: Üç Şerefeli Câmi avludaki bâni mahiyetinde olan çini üzerindeki kitâbe.
136. Resim: Üç Şerefeli Câmi avludaki bâni mahiyetinde olan çini üzerindeki kitâbe.
137. Resim: Üç Şerefeli Câmi taç kapısı üzerindeki yazılar.
138. Resim: Üç Şerefeli Câmi ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerindeki patlamış yazılar.
139. Resim: Üç Şerefeli Câmi ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerindeki patlamış yazılar.
140. Resim: Üç Şerefeli Câmi ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerindeki patlamış yazılar.
141. Resim: Üç Şerefeli Câmi ana kubbe pencere üzerlerindeki yazılar.
142. Resim: Üç Şerefeli Câmi mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin altındaki yazılar.
143. Resim: Üç Şerefeli Câmi mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin altındaki yazılar.
144. Resim: Üç Şerefeli Câmi mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin altındaki yazılar.
145. Resim: Üç Şerefeli Câmi kapıdan girince sağ kubbe eteğindeki yazılar.
146. Resim: Üç Şerefeli Câmi kapıdan girince sağ kubbe eteğindeki yazılar.
147. Resim: Üç Şerefeli Câmi mihrâb üzerindeki yazılar.
148. Resim: Üç Şerefeli Câmi minberin kapı aynasındaki yazı.
149. Resim: Üç Şerefeli Câmi minberin sağındaki 1. ve 2. pencerenin ortasındaki yazı.
150. Resim: Ârif Ağa Câmii batı duvarındaki yazı.
151. Resim: Ârif Ağa Câmii doğu duvarındaki yazı.
152. Resim: Ârif Ağa Câmii kuzey duvarındaki yazı.
153. Resim: Ârif Ağa Câmii kubbedeki yazı.
154. Resim: Ayşe Kadın Câmii inşâ kitâbesi.

155. Resim: Sitti Hâtun Câmii inşâ kitâbesi.
156. Resim: Sitti Hâtun Câmii batı duvarındaki yazı.
157. Resim: Sitti Hâtun Câmii mihrâbın sağındaki yazı.
158. Resim: Sitti Hâtun Câmii mihrâbın sağındaki yazı.
159. Resim: Sitti Hâtun Câmii doğu duvarındaki yazı.
160. Resim: Sitti Hâtun Câmii kuzey duvarındaki yazı.
161. Resim: II. Bâyezid Câmii kapı kanadı.
162. Resim: II. Bâyezid Câmii kapı kanadı.
163. Resim: II. Bâyezid Câmii inşâ kitâbesi.
164. Resim: II. Bâyezid Câmii kapının sağ yüzündeki yazı.
165. Resim: II. Bâyezid Câmii kapının sol yüzündeki yazı.
166. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbedeki yazı.
167. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbedeki yazı.
168. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki "Esmâ-i Hüsnâ" yazısı.
169. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki "Esmâ-i Hüsnâ" yazısı.
170. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki "Esmâ-i Hüsnâ" yazısı.
171. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki "Esmâ-i Hüsnâ" yazısı.
172. Resim: II. Bâyezid Câmii pendentiflerdeki yazılar.
173. Resim: II. Bâyezid Câmii pendentiflerdeki yazılar.
174. Resim: II. Bâyezid Câmii pendentiflerdeki yazılar.
175. Resim: II. Bâyezid Câmii pendentiflerdeki yazılar.
176. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki الله yazısı.
177. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki عقد yazısı.
178. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki ابو بكر yazısı.
179. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki عمر yazısı.
180. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki عثمان yazısı.
181. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki على yazısı.

182. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki حسن yazısı.
183. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki حسين yazısı.
184. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâb ve üzerindeki yazılar.
185. Resim: II. Bâyezid Câmii minber kapısındaki yazı.
186. Resim: II. Bâyezid Câmii kuzey duvardaki yazı.
187. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâbın sağında orta penceredeki yazılar.
188. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâbın üzerindeki pencerede bulunan yazılar.
189. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâbın solunda orta penceredeki yazılar.
190. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğinde ve doğu duvarındaki yazı.
191. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğinde ve batı duvarındaki yazı.
192. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğinde ve mihrâb duvarındaki yazı.
193. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğindeki yazı.
194. Resim: Lari Câmii inşâ kitâbesi.
195. Resim: Kadı Bedreddin Câmii inşâ kitâbesi.
196. Resim: Selimiye Câmii inşâ kitâbesi.
197. Resim: Selimiye Câmii cümle kapısı sağ kanattaki yazı.
198. Resim: Selimiye Câmii cümle kapısı sol kanattaki yazı.
199. Resim: Selimiye Câmii avlu orta kapısı kanatlarında bulunan yazılar.
200. Resim: Selimiye Câmii avlu sağ kapısı kanatlarında bulunan yazılar.
201. Resim: Selimiye Câmii avlu sağ duvar kapı kanatlarında bulunan yazılar.
202. Resim: Selimiye Câmii portal kapısının bulunduğu kemer üzerindeki mermer üzerinde bulunan yazı.
203. Resim: Selimiye Câmii portal kapısının bulunduğu kemer üzerindeki mermer üzerinde bulunan, dâire içersindeki sağ yazı.

204. Resim: Selimiye Câmii portal kapısının bulunduğu kemer üzerindeki mermer üzerinde bulunan, dâire içersindeki sol yazı.
205. Resim: Selimiye Câmii avlunun batısındaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.
206. Resim: Selimiye Câmii avlunun batısındaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.
207. Resim: Selimiye Câmii avlunun doğusundaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.
208. Resim: Selimiye Câmii avlunun doğusundaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.
209. Resim: Selimiye Câmii kubbede bulunan yazılar.
210. Resim: Selimiye Câmii mihrâb ve üzerindeki yazılar.
211. Resim: Selimiye Câmii mihrâb sağ yanındaki çiniler üzerinde bulunan yazılar.
212. Resim: Selimiye Câmii mihrâb sol yanındaki çiniler üzerinde bulunan yazılar.
213. Resim: Selimiye Câmii mihrâb üzerinde bulunan yarım kubbedeki yazılar.
214. Resim: Selimiye Câmii kütüphânenin batı duvarı üzerinde bulunan yazılar.
215. Resim: Selimiye Câmii kütüphâne yanı ve mihrâb duvarı üzerinde bulunan yazılar.
216. Resim: Selimiye Câmii güney yönünde ve batıdaki yarım kubbede bulunan yazılar.
217. Resim: Selimiye Câmii güney yönünde ve doğudaki yarım kubbede bulunan yazılar.
218. Resim: Selimiye Câmii kuzey yönünde ve batıdaki yarım kubbede bulunan yazılar.
219. Resim: Selimiye Câmii kuzey yönünde ve doğudaki yarım kubbede bulunan yazılar.

220. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfilinin batısındaki güney duvarında bulunan yazılar.
221. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili güney duvarında bulunan yazılar.
222. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili kemerlerinin doğu duvarında bulunan yazılar.
223. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili tavanında bulunan yazılar.
224. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili kible duvarında bulunan yazılar.
225. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili doğu duvarında bulunan yazılar.
226. Resim: Selimiye Câmii batıdaki birinci sütûn ile ikinci sütûn arasında bulunan yazılar.
227. Resim: Selimiye Câmii batıdaki birinci sütûn ile kadınlar mahfili arasında bulunan yazılar.
228. Resim: Selimiye Câmii doğudaki birinci sütûn ile kadınlar mahfili arasında bulunan yazılar.
229. Resim: Selimiye Câmii minber kapısı üzerindeki yazı.
230. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarında ve girişin üzerindeki kemer alınlığında bulunan yazılar.
231. Resim: Selimiye Câmii girişin üzerindeki kadınlar mahfeli bölümünün doğu yönündeki hadîs-i şerîf.
232. Resim: Selimiye Câmii girişin üzerindeki kadınlar mahfeli bölümünün batı yönündeki hadîs-i şerîf.
233. Resim: Selimiye Câmii girişin üzerindeki kemerde bulunan süslü bölmenin içinde kartuşlar halindeki yazılar.
234. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının doğusunda kadınlar mahfeli bölümünde bulunan yazılar.
235. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının batısında kadınlar mahfeli bölümünde bulunan yazılar.
236. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının batısında kadınlar mahfeli bölümüne geçişi sağlayan kemerin üzerinde doğu yönündeki hadîs.

237. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının batısında kadınlar mahfeli bölümüne geçişi sağlayan kemerin üzerinde batı yönündeki hadîs.

238. Resim: Yahya Bey Câmii mihrâb duvarındaki yazılar.

239. Resim: Yahya Bey Câmii inşâ kitâbesi.

I- GİRİŞ

Edirne Osmanlıların eline geçtiği zamân Meriç nehri kenarında ve Kaleiçi'nde kurulmuş küçük bir şehirdi. Kısa zamânda câmiler, saraylar, köprüler, hânlar, kervansaraylar, hamamlar ve diğer mîmârî eser ve sanat dallarındaki eserlerle büyüyerek mîmârî açıdan önemli bir sanat merkezi haline gelmiştir. Erken Osmanlı sanatının gelişmesini bugün de bütün canlılığı ile aksettiren Edirne, Osmanlı sanatının en fazla yükseldiği devri de aynı zamânda sembolize etmektedir. Osmanlı büyük câmi mîmârîsinin zirveye ulaştığı Selimiye Câmii buradadır.

Kaynaklarda, incelediğimiz câmiler hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler sınırlı ya da câmiin bir unsurunu tanıtıcı özelliktedir. Çalışmamızda Edirne sevdalıları olan başta Abdurrahmân Hibri'nin " Enîsü'l-Müsâmirîn "i olmak üzere, Ahmed Bâdî'nin " Riyâz-ı Belde-i Edirne ", Osman Nuri Peremeci'nin " Edirne Târihi ", Rifat Osman'ın " Edirne Rehnümâsı ", A. Süheyl Ünver'in " Edirne Medeniyetimiz ve Tezyîni Misalleri ", M. Tayyib Gökbilgin'in " XV. XVII. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukâtaalar ", Rifkî Melûl Meriç'in " Edirne'nin Târihi ve Mîmârî Eserleri Hakkında ", Oktay Aslanapa'nın " Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri ", Ekrem Hakkı Ayverdi'nin " Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve Sultan II. Murâd Devri ", " Osmanlı Mîmârîsinde Fâtih Devri ", İ. Aydın Yüksel'in " Osmanlı Mîmârîsinde II. Bâyezid ve Yavuz Selim Devri ", Oral Onur'un " Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler ", " Edirne Hat Sanatı ", " Edirne Minâreleri ", M. Uğur Derman'ın T.D.V. İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Hat" maddesi, Türk Tarih Kurumunun yayınladığı " Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı "ndan ve daha birçok araştırmacı ve bilim adamının yazdığı eserlerden faydalanarak Edirne câmilerinde bulunan yazıları incelemeye çalıştık.

Kültür ve sanat yuvası olan Edirne, her sanat dalına olduğu gibi, Türk Hat sanatına da önemli katkıda bulunmuştur. Türk İslâm sanat anlayışında resme pek fazla itibâr edilmediğinden hüsn-i hat ulusal bir resme bürünmüş ve güzel sanatların en önemlilerinden biri haline gelmiştir. Bu sanatın gelişmesine çalışılmış, halkı özendirmek için padişahların, şehzâdelerin, ülke idâresinde çalışanların ve sanatkârların güzel yazılar ile eserleri süslemeleri sağlanmıştır.

Edirneli hattatlar ve Edirneli olmayıp da Edirne’de yazıları bulunan hattatlar bıraktıkları eserler ile Edirne yapılarını zengin bir hat koleksiyonu haline getirmişlerdir.

Edirneli hattatlardan bâzıları şunlardır:

“Ahmed Bâdî, Ahmed Müsellim, Ahmed Rüşdi, Ahmed Zihni, Ahmed Kıyımzâde, Ali Efendi, Rifat Osman, İbrahim Reşîd, İbrahim Efendi, İsmail Bin Ahmed, İsmail Hakkı, İbrahim Nâmık, Hasan Çelebi, Hasan Rızâî, Hasan Vasfi, Hüseyin Râci, Hayri Rızâ, Mehmed Refî, Mehmed Zühdi, Mehmed Nakkaşzâde, Mehmed Hayri, Mehmed Nurullâh, Mehmed Emin Sâdi, Mehmed Şakir Şükri, Mustafa Derviş, Mustafa Tevfik, Mustafa Râsim, Mustafa Râsimî, Molla Nakkaş Mustafa, Salih Lütfî, Sâmi Efendi, Seyyid Mehmed, Şerîf Fitrî, Şevki, Osman Efendi, Osman Elemî, Dârpzâde Mustafa, Abdullâh b. İbrahimzâde, Mustafa el Hâfız, Hüseyin bin Ahmed, İbrahim bin Mehmed, Ahmed Dede, Seyyid Mehmed bin Ali, Mustafa bin Ali, Ahmed Berberzâde, Mehmed bin İbrahim, Terlikçizâde Mehmed, Mustafa Mehdî, Ali Remzi .”¹

Edirneli olmayan, ancak Edirne’de yazıları bulunan hattatlar ise şunlardır :

“Sultan Abdülmecid, Abdülfettah, Abdullâh Vefâî, Abdullâh Zühdi, Ali Vasfi, Esad Muhlis Paşa, Hakkı İstanbulî, Halim Efendi, Hasan Sâlim, Hüseyin Râgıp, Sultan Mahmud, Mehmed Şeref, Mustafa İzzet, Pertev Paşa, Rızâ Efendi, Sâime Hanım, Ubeydullâh Efendi, Ömer Efendi, Veysel Paşa.”²

Çalışmamızda “ Edirne “, “ Hat sanatı “ ve “ Kitâbe “ hakkında bilgiler sunulduktan sonra, Edirne câmileri tanıtılarak Edirne câmilerinde geçmişte ve günümüzde bulunan yazılar ele alınarak tanıtılmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹ Oral Onur, **Edirne Hatt San’atı**, Dilek Matbası , İstanbul, 1985, s. 19-104.; M. Uğur Derman, “ Edirne Hattatları ve Edirne’nin Yazı San’atımızdaki Yeri ”, **Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 311-319.

² Oral Onur, **a.g.e.**, s. 107-135.; M. Uğur Derman, **a.g.m.**, s. 311-319.

A- EDİRNE ŞEHİRİ

Edirne şehri, Balkan yarımadasının güneydoğu uzantısını teşkil eden Trakya kesiminde, Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin birleşme noktalarının doğusunda ve Tunca nehrinin bu noktada çizdiği eğrinin doğu ve güneydoğusunda kuruludur. 41 derece 15 dakika kuzey enlemiyle 24 derece 15 dakika doğu boylamında bulunmaktadır. Şehir Tunca nehrinin doğusundan başlayarak doğudaki tepelere ve güneye doğru gelişir. En alçak yeri Kirişhâne olup, deniz seviyesinden 37 metre yüksekliktedir. Bu yükseklik Üç şerefeli Câmî'de 54, Selimiye Câmii'nde 75, Buçuktepe'de 104 metreye ulaşır. Havaası ılıman ve ilkbahar ile sonbahar kısa sürede değişmekle berâber kara iklimidir.

Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan anayol üzerinde yer alması ve İzmir-İstanbul limanları dolayısıyla Akdeniz-Tuna boyu bağlantısında önemli kavşak noktası olması Edirne'ye eski çağlardan beri büyük bir önem kazandırmış, asıl gelişmesini ise Osmanlı hâkimiyeti döneminde göstermiştir. XIX. yüzyıldan itibaren uğradığı işgallerin ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir serhad şehri olması büyümesini ve gelişmesini olumsuz yönde etkilemiş, geçmişini özler duruma gelmiştir.

Edirne şehrinin merkez olduğu Edirne ili Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illeri ile yurt içinde, Bulgaristan ve Yunanistan ile yurt dışındaki sınırlar ile çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Enez, Havsa, İpsala, Keşan, Lalapaşa, Meriç, Süleoğlu ve Uzunköprü adlı sekiz ilçeye ve on dokuz bucağa ayrılmıştır. 6276 kilometrekare genişliğindeki Edirne'de 266 köy bulunmaktadır. 2000 yılı nüfus sayımına göre Edirne'nin nüfusu 402.606 dır.

1.Târihi:

Milattan yedi yüz yıl önce Türklerden Trak Hân Çanakkale'den Rumeli'ne geçerek Trakya'yı istilâ etmiştir. İşte bu Türk istilâsı sırasında Uskidamak şehri, yani bugünkü Edirne'nin ilk temelleri Trak kabilelerinden Odrisler'ce Meriç'in Tunca ile

birleştiiği yerde atılmış ve yüzyıllarca bu ad ile anılmıştır.³ Makedonyalılar burayı Orestler'in bir kolonisi haline getirmişler, şehre Orestia adını vermişlerdi. II. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus tarafından güzelleştirilip yeniden kurulunca Hadrianopolis adını almıştır. İslâm kaynaklarında ise Hadrianopolis'ten bozma "Edrenos", "Edrenaboli" tarzında yazıldığı gibi, I. Murâd zamânında "Edrene" imlası benimsendi ve uzun süre bu şekilde anıldıktan sonra muhtemelen XVIII. yüzyıldan itibaren "Edirne" olarak söylenmeye başlandı.⁴

Araştırmacılar Edirne'yi Osmanlıların hâangi târihte fethettiğini farklı bildirmişlerdir. Fetih târihi olarak M. Tayyib Gökbilgin⁵ 1362 yılını, Rıfki Melûl Meriç⁶ 1361 veyâ 1362 yılını, İ. Hakkı Uzunçarşılı⁷ 1363 yılını kabûl etmektedir. Fakat konuyu etraflıca inceleyen Halil İnalçık, Edirne'nin 1361 yılında fethedilmiş olduğunu söylemektedir.⁸ Edirne'nin fethi Balkanlar ve Avrupa târihi için bir dönüm noktası teşkil ettiğii gibi İstanbul'un fethini de kolaylaştırmıştır. Edirne'yi fetheden Osmanlılar Trakya'ya yüzyıllardan beri ihtiyaç duyduğu rahatlık ve huzuru getirmiştir. Edirne, asıl önemini Yıldırım Bâyezid'in ölümünden sonraki şehzâdeler mücâdelesini

³ Ârif Müfid Mansel, " İlkçağda Edirne ", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Türk Târih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 21.

⁴ M. Tayyib Gökbilgin, " Edirne ", T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1994, s. 425.

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukataaalar**, İstanbul 1952, s. 6.

⁶ Rıfki Melûl Meriç, " Edirne'nin Târihi ve Mîmârî Eserleri Hakkında ", **Türk Sanatı Târihi Araştırma ve İncelemeleri**, I, İstanbul 1963, s. 439.

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Târihi**, C. I, 4. Baskı, Ankara 1982, s. 163.

⁸ Halil İnalçık, " Edirne'nin Fethi (1361) ", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Türk Târih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 159.

sırasında kazandı. Ankara yenilgisinden sonra Emir Süleyman hazineyi ve devletin resmi evrakını alarak Edirne'ye gelmiş ve böylece devlet merkezi Edirne olmuştur.⁹ Ağabeyi Süleyman'ın hâkimiyetini tanımayan Musa Çelebi bir kısım uç beylerbeyinin yardımıyla Edirne'yi ele geçirmiştir. Onun bertaraf edilmesinden sonra duruma hâkim olan Çelebi Mehmed uzun müddet Edirne'de oturdu ve burada vefat etti.

II. Murâd devrinde şehrin gelişmesi hız kazandı. II. Murâd'ın ölümü üzerine tahta II. Mehmed geçti ve İstanbul'un fethi ile ilgili bütün plân ve hazırlıkları burada yaptı. İstanbul'un fethinden sonra da Edirne'nin önemi uzun süre devâm etti. Özellikle I. Ahmed, II. Osman ve IV. Murâd 'ın Edirne'de oturmaları ve av eğlenceleri düzenlemeleri şehri adeta ikinci bir başşehir olma özelliğine kavuşturdu. IV. Mehmed de şehri devlet merkezi haline getirmiştir.

XVIII. yüzyılın ortalarında meydana gelen iki âfet Edirne'de büyük hasara yol açmıştır. 4 Temmuz 1745'teki yangında altmış kadar mahalle yok olmuş, 1751'deki zelzelede ise pek çok binâ ve târihi yapı yıkılmış ve zarar görmüştür.¹⁰ Osmanlı'nın Edirne'ye getirdiği medeniyet ve huzur, 20.01.1878-13.03.1879 tarihleri arasında (93 Harbi), ihtiraslarını Osmanlı ülkesine yönelten Rus ordularının General Diyebiş (Diebisch) yönetiminde şehri istilâ ederek İslâm ve Hristiyan halkın mallarını yağmalaması, Osmanlı eserlerini tahrip etmesiyle bozulmuştur. Bu sırada pek çok mahalle ve târihi eser harap olmuş, hastalık ve sefâlet yüzünden pek çok kişi hayâtını kaybetmiştir. Bundan otuz yıl kadar sonra yeniden kuşatılıp top ateşine tutulan şehir 26 Mart 1913'te Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir. 21 Temmuz'da ise geri alınmıştır. I. Dünyâ savaşı sonunda Temmuz 1920'de Yunan işgali olmuştur.¹¹ Edirne 1922'de düşmanlardan kurtarılmış ve Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir serhad şehri olmuştur.

Lozan Antlaşması sonrası Edirne, ekonomik yönden yakın çevresinin önemli bir tarım ürünlerini pazarlama merkezi haline gelmiştir. Endüstrisi de daha ziyade tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Edirne'de Trakya Üniversitesi'nin kurulmuş olması, eski kültür ve eğitim merkezi olma özelliğini kazandırmada önemli bir adım

⁹ Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târihi**, İstanbul 1939, s. 12.

¹⁰ Osman Nuri Peremeci, **a.g.e.**, s. 26-27.

¹¹ Bekir Sıtkı Baykal, " Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilâlar ", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Türk Târih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 179-195.

olmuştur. Kapıkule, Pazarkule ve İpsala sınır kapıları ile Avrupaya açılan, târihi Kırkpınar güreşleri ile de kültürel canlılığını yaşatan küçük ve şirin bir ildir.

2. Mîmârî Yapıları:

Edirne 1361'de Türk idâresine geçtikten sonra hızla Müslüman Türk şehri kimliğine bürünmüş, burada saray kompleksi, câmi, mescid, köprü, hân, kervansaray, dârüşşifa, konak, imâret, medrese, çarşı, çeşme, hamam gibi pek çok eser yapılmıştır. Bu yapılar 1733-1734'deki büyük yangınla harap olmuş, ardından 1751 yılındaki deprem ile büyük ölçüde tahribe uğramış, fakat bu felâketlerin ardından tâmir edilmişlerdir. Asıl tahribat ise 1829 ve 1878 yıllarındaki Rus istilâları ile 1912-1913 Balkan Savaşı sonraları olmuş ve bu eserler yok olmaya bırakılmışlardır. Bunun yanında 1930-1940 yılları arasında Vakıflar İdâresi tarafından pek çok eserin satılması ve bu alanların binâları yıkılarak yerlerine ev yapılmasıyla Edirne'nin târihi eserlerinin büyük kısmı yok olmuştur.

Edirne'deki târihi eserler çok olmakla berâber, biz sâdece kaynaklardan bulabildiğimiz önemli olanların isimlerini vermekle iktifâ edip detaylarına girmeyeceğiz.¹²

¹² Abdurrahmân Hibri, " Enisü'l-Müsâmirin Edirne Târihi 1360-1650 ", Yay: Ratıp Kazancıgil, Edirne 1996.; Evliya Çelebi, **Seyâhatnâme**, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul 1970.; Ahmed Bâdî, **Riyâz-ı Belde-i Edirne**, C.I, Çev: Ratıp Kazancıgil, İstanbul Mayıs 2000.; Oktay Aslanapa, " Edirne'de Türk Mîmârîsinin Gelişmesi ",**Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Türk Târih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.; M. Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukâataalar**, İstanbul 1952.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârîsinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhân Gaaziler Hüdavendigar ve Yıldırım Bâyezid 630-805 (1230-1402)**, I, 2. Baskı, İstanbul 1989.; Ay. Yaz., **Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855 (1403-1451)**, II, İstanbul 1972.; Ay. Yaz., **Osmanlı Mîmârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)**, III, İstanbul 1973.; İ. Aydın Yüksel, **Osmanlı Mîmârîsinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V**, İstanbul 1983.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târihi**, İstanbul 1939.; Rifat Osman Tosyavizâde, **Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu)**, Yay: Ratıp Kazancıgil, Edirne 1994.

a. Saraylar:

Edirne Sarayı, Mamak Sarayı.

b. Konaklar:

Sitti Şah Sultan Konağı, Hatice Sultan Konağı, Edirne Valisi Ağa Hüseyin Paşa Konağı, Sokulu Mehmed Paşa Konağı, Makbul İbrahim Paşa Konağı, Timurtaş Paşa Konağı, Beylerbeyi Hüseyin Paşa Konağı, Şakşaki Paşa Konağı, Ferruh Paşa Konağı, Müeyyed Paşa Konağı, Rüstem Paşa Konağı, Mahmud Paşa Konağı, Mihâl Bey Konağı, Defterdar İsmail Efendi Konağı, Ekmekçizâde Ahmed Paşa Konağı, Zağonos Paşa Konağı, Halil Paşa Konağı, İshak Paşa Konağı, Kazasker Konağı, Bostancıbaşı Konağı, Sinan Paşa Konağı. Ancak bugün bunların yerleri bile belli değildir.

c. Hisar, çarşı ve bedestenler:

Şehrin hisarı, Tunca nehrine yakın yerde dört köşe olarak yapılmıştır. Ali Paşa Çarşısı, Saraçlar Çarşısı, Haffaflar Çarşısı, Eski Câmî Bedesteni ve Dârül Hadîs Bedesteni.

d. Câmî ve Mescitler:

Edirne'de 1634 yılında yazıldığına göre 40 adet câmisi vardır ki, on tanesini büyük sultanlar yaptırmıştır. Bunların en güzel ve büyüğü Selimiye Câmii'dir. Üç Şerefeli Câmî, Eski Câmî, Murâdiye Câmii, Dârül Hadîs Câmii, II. Bâyezid Câmii, Yıldırım Bâyezid Câmii, Kilise Câmî, Halebi Câmii, Şeyh Şüca Câmii, Mihâl Bey Câmii, Koca İlyas Câmii, Şeyh Sadık Dede Câmii, Süleymaniye Câmii, Kasım Paşa Câmii, Gülşeniler Zaviyesi, Süle Çelebi Câmii, Ayşe Kadın Câmii, Şeyhi Çelebi Câmii, İbrahim Paşa Câmii, Çokalca Câmî, Taşlık Câmî, Sitti Sultan Câmii, Defterdar Câmii, Lari Câmî, Hacı Alemüddîn Câmii, Selçuk Hatun Câmii, Dizdarzâde Ahmed

Efendi Zaviyesi, İbrahim Paşa Câmii, Şeyh Fazlullâh Efendi Câmii, Mezîd Bey Câmii, Murâdiye Küçük Pazar Mescidi, Daye Hatun Câmii, Firuz Paşa Câmii, Şeyh Mesud Efendi Zaviyesi, Beylerbeyi Câmii, Noktacı Câmî, Koğacılar Câmii, Tahtakale Câmii, Ferruh Ağa Câmii, Timurtaş Câmii, Sefer Şah Mescidi, Balaban Paşa Mescidi.

e. İmâretler:

Murâdiye İmâreti, Yıldırım Bâyezid İmâreti, Dârü's-siyâde İmâreti, Mezîd Bey İmâreti, Kasım Paşa İmâreti, İbrahim Paşa İmâreti, Mihâl Bey İmâreti, Balaban Paşa İmâreti, İkinci Bâyezid İmâreti.

f. Medreseler:

Saatli Medrese, Peykler Medresesi, İkinci Bâyezid Medresesi ve Selimiye Medresesi günümüze ulaşan medreselerdir.

g. Tekke ve dergahlar:

Hızır Dede Hünkâr Tekkesi, Güreşçiler Tekkesi, Şeyh Zindâni Tekkesi, Şeyh Mestçizâde İbrahim Efendi Tekkesi, Müezzîn Sultan Tekkesi, Ebu İshak Karûni Tekkesi, Taşkent Baba Tekkesi, Tütünsüz Baba Tekkesi, Üçler, Yediler, Şütürablar, Karaca Ahmed Sultan Tekkesi.

h. Köprüler:

Gazi Mihâl Köprüsü, Yıldırım Köprüsü, Eski Köprü, Saraçhâne Köprüsü, Yeni Köprü, Bâyezid Köprüsü, Yalnızgöz Köprüsü, Sultan Süleyman Köprüsü, Fâtih Köprüsü.

i. Hamamlar:

Ahi Çelebi Hamamı, Çifte Hamam, S. Selim Hamamı, Boyacılar Hamamı, Alaca Hamam, Çukur Hamam, Çuhacılar Hamamı, Mihâl Bey Hamamı, Kasımpaşa Hamamı, Mustafa Paşa Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Kazasker Hamamı, Mezîd Bey Hamamı, Hıdırağa Hamamı, Yeniçeri Hamamı, Beylerbeyi Hamamı, II. Bâyezid Hamamı, İshak Paşa Hamamı, Mahmut Paşa Hamamı, Rehân Hamamı, Saraçhâne Hamamı, Deliklikaya Hamamı, Dere Hamamı, Kilimli Hamamı, Sarıca Paşa Hamamı, Taşlık Hamam.

k. Çeşme ve Sebiller:

Günümüze sâdece Sinan Ağa Çeşmeleri ulaşmıştır. Biri II. Bâyezid Külliyesi kapısı yanında, diğeri de Beylerbeyi Câmii köşesindedir.

l. Kervansaray ve Hânlar:

Edirne'de on sekiz hân vardır ki en büyüğü Rüstem Paşa Hânı'dır. Mîmâr Sinan'ın yaptırdığı hân günümüzde otel olarak kullanılmaktadır. Mustafa Paşa Hânı ile Ayşe Kadın Hânı da günümüze gelebilmiştir. Adları zikredilen Kurşunlu Hân, Halil Paşa Hânı, Çöplüce Hân, Koyun Musa Hânı, Hacı Alemüddîn Hânı, Mezîd Hân, Kürkçüler Hân, Katır Hân ve Esir Hân yıkılarak yerlerine kamu binâları yapılmıştır.

m. Diğer Yapılar:

Edirne'de hükümet konağı, belediye, askeri dâireler, mektep, askeri depolar, kışlalar, hastahâneler gibi Batı mîmârî üslûbunda eserler de yapılmıştır. Bunların arasında Belediye Binâsı ve Karaağaç'ta Mîmâr Kemaleddîn Bey'in Türk-Neo Klâsik üslûbunda yaptığı tren istasyonu dikkate değerdir. İstasyon Trakya Üniversitesi'ne devredilerek harap olmaktan kurtarılmıştır.

B- HAT SANATININ GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

“Yazmak, çizmek, kazmak, alâmet koymak” anlamlarındaki Arapça “Hatt” masdarından türeyen ve “ yazı, çizgi, çizgi, yol ” gibi mânâlara gelen hat kelimesi terim olarak “ Arap harflerinden doğarak İslâm medeniyetinde müstakil ve olağan üstü bir mevki kazanan güzel yazı sanatı ” , “ Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalıp güzel bir şekilde yazma sanatı ” anlamında kullanılmıştır.¹³

Kur’ânî tevhid mesajının etkisi, hat sanatını İslâm kültürünün en önemli sanat formu haline getirmiştir. İslâm dinini kabûl eden bütün milletlerin dini bir gayretle benimsediği Arap yazısı, hicretten birkaç asır sonra İslâm sanatının ortak değeri haline gelmiştir. İslâm sanatının bütün kategorilerinde hat sanatı en yaygın, en önemli, en çok beğenilen ve Müslümanların en çok takdir gösterdiği türdür.

“Şarkiyatçıların, İslâmiyetten önceki asırlara âit Arapça kitâbeler üzerinde yaptıkları araştırmalar, Arap yazı sisteminin aslen Fenike yazısına bağlanan bitişik Nabat yazısının bir devâmı olduğunu ortaya koymuştur.

Cahiliye devrinde “ cezm ” ve “ meşk ” diye adlandırılan Nabat yazısının farklı karakterdeki iki üslûbu, İslâmiyetten sonra hicreti tâkib eden bir asır içinde büyük gelişmeler kaydetmiştir. Emeviler devrinde Şam’da gelişmesi ve yayılması hızlanan meşk tarzı yazıdan zamânla yeni hat çeşitleri doğmaya başlamıştır. Yeni hat çeşitleri arasında büyük boy yazılara mahsus olan celî ve resmi devlet yazılarında kullanılan tomar ilk bilinenlerdir. Tomar kaleminin üçte ikisi “ sülûseyn” ve üçte biri “sülûs” ismiyle iki yeni yazı çeşidi geliştirilmiştir. Daha sonra “ riyasî, kalemü’n-nısf, hafifü’n-nısf, hafifü’s-sülûs ” gibi yeni hat neveleri ortaya çıkmıştır.”¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’i muhâfaza ve yeni müslüman olanlara verilecek olan eğitim, yazının geliştirilmesi ve şeklinin elden geçirilmesi için yeni talepler getirdi. Arap alfabesinin harfleri, İbranice’de olduğu gibi, Mîlâdî yedinci yüzyıl başlarına kadar birbirlerinden ayrı yazılıyordu. Zamânla birçok Arap harfini birbirine bağlamak için

¹³ M. Uğur DERMAN, “ Hat ”, T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul 1997, s. 427.

¹⁴ M. Uğur DERMAN, a.g.m., s. 427-428.

kurallar konuldu. Tek bir şekilde canlandırılan harfleri ayırt etmek için noktalama işâretleri kullanılmaya başlandı.

Yazılı Arapça'da imlâ geliştikçe bâzı yazı hatları yada stilleri de geliştirildi. M. 8. yüzyılın ikinci yarısına doğru Irak'ta ortaya çıktığı sanılan ilk hatlardan biri, köşeli bir yapıya sâhip olan " Kûfî " hattıydı. Daha yuvarlak ve el yazısı özelliklerine sâhip diğer stiller de en erken çağlardan beri resmi ve şahsi yazışmalarda kullanılmaktaydı. Bu yuvarlak hatlar yukarıda belirttiğimiz Nabati yazısından gelişmişlerdi. Yuvarlak hatların çeşitleri İslâmın ilk yüzyıllarında özellikle Mekke ve Medine çevresinde kullanılıyordu. Buna rağmen o zamânlarda Kur'ân yazmakta kullanılmadı. Kûfî hat, yüzyıllar boyunca kumaş, seramik, para, mezar taşı ve mîmârî yapılarda olduğu kadar Kur'ân yazımında da kullanılan seçkin bir hat oldu.

Kur'ân'ın ilk nüshalarında, kûfî hattının yatay çizgileri kısa, kalın ve sık bir yazı ortaya çıkarmak için çoğunlukla uzatılmışlardı. Bu çeşide " İbtidâî Kûfî " denir. M. 10. yüzyıl sonlarında İranlılar dikey çizgileri uzatmak sûretiyle yeni bir stil geliştirdiler. Bu tür " Doğu Kûfisi " olarak bilinir. Küçük dikey çizgilerinin sola meyletmesi sebebiyle " Eğik Kûfî " olarak da tanınır. Bilhassa mushaf yazımında parlak devrini sürdüren ve yayıldığı yerlere göre farklılıklar gösteren kûfî hattı, Kuzey Afrikâ ülkelerinde daha yuvarlaklaşarak, özellikle Endülüs ve Mağrib'de Mağribî adıyla önemini korumuş, aklâm-ı sittenin yayılışına kadar kullanılmaya devâm etmiştir. Daha çok âbidelerde görülen iri kûfî hattı, bâzı bezeme unsurlarıyla birlikte tezyîni bir özellik kazanmıştır. Tezyîni kûfî hattının çiçekli, kıvrımlı ve canlı olarak tanınan şekillerine bilhassa kitap başlıklarında ve âbidelerde rastlanmaktadır.

'Abbâsiler devrinde gittikçe artan ilim ve sanat hareketleri sâyesinde kitaba karşı büyük bir ilgi uyanmıştı. Bunları yazarak çoğaltan verrakların kullandıkları yazıya " verrâki " , " muhakkak " veyâ " ırâki " adı verilmiştir. VIII. yüzyılın sonlarından itibaren ölçülü olarak şekillenmeye başlayan yazılar " aslî " ve " mevzun hat " ismiyle tanınmıştır. Meşhur hattat ve vezir İbn Mukle'nin (Ö. 328/940) nizam ve ahengini kâidelere bağladığı bu yazılara mensup hat da denilmiştir. Verrâki hattının umûmîyetle kitap istinsâhında kullanılan ve " neshî " denilen şeklinden XI. asrın başlarında muhakkak, reyhânî ve nesih hatları doğmuştur. Diğer bir vezir İbnü'l-Bevvâb (Ö. 413/1022) Kur'ân nüshalarında yuvarlak hatların kullanılmaya başlanmasına öncü olmasıyla bilinir. Üçüncü meşhur hattat Yâkût b. Abdullâh el-Musta'simî (Ö. 698/1298) aklâm-ı sitte denilen sülûs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî, rikâ hatlarını en gelişmiş şekliyle tespit etmiştir. Yâkût'un ölümünden sonra

aklâm-ı sitte anlayışı, yetişen hattatlar vasıtasıyla Bağdat'tan Anadolu, Mısır, Suriye, Maverâünnehir'e kadar yayıldı.

Aklâm-ı sitteden sülüs, muhakkak, tevki ağız genişliği 2 mm. , nesih, reyhânî ve rikâ' ise 1 mm. kamış kalemle yazılır. Sülüs aklâm-ı sitte içinde sanat göstermeye en uygun olanıdır. Yuvarlak ve gergin karakteri, sülüse şekil zenginliği ve yeni istiflere açık olmayı sağlamıştır. Bu durum celî sülüs hattında daha çarpıcıdır. Sülüsun veyâ celî sülüsun, kelime yada harf grupları birbirinden koparılmadan yazılan şekline "müsel" , aynı iki ibârenin karşılıklı yazılarak ortada keşisen şekline de "müsenâ" denir. Muhakkak ve reyhânî hatlarında düz harf unsurları hâkim olduğundan satır nizamına uygun gelmiş, XVI. yüzyıla kadar genellikle büyük boy mushaflar muhakkak, küçük boy mushaflar da reyhânî hatıyla yazılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti sanat açısından ilerledi. Hat sanatında Şeyh Hamdullah (Ö. 926/1520) Yâkût'un eserlerini bir estetik değerlendirmeye tâbî tuttu ve kendi sanat zevkini de katarak bunlardan yeni bir tarz oluşturdu. "Şeyh üslûbu" denilen bu tarz ile Osmanlı-Türk hat sanatında Yâkût Devri kapanıyordu. Bu devirde aklâm-ı sitteden sülüs ve nesih süratle yayılmış ve mushaf yazımında sâdece nesih hattı kullanılmıştır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Hâfız Osman (Ö. 1110/1698) kendine has bir hat şivesi ortaya koymuştur. Bir asır sonra İsmail Zühdü (Ö. 1221/1806) ve kardeşi Mustafa Râkım (Ö. 1241/1826) Hâfız Osman'ın yazılarından ilham alarak kendi şivelerini oluşturdular. Mustafa Râkım, sülüs ve nesih yazılarında olduğu gibi celî sülüste de mükemmele ulaştı ve Hâfız Osman üslûbunu sülüsten celîye aktarmayı başardı. Râkım'dan sonra gelen celî üstâdı Sâmi Efendi de (Ö. 1330/1912) İsmail Zühdü'nün sülüs harflerini celîye tatbîk ederek Râkım yoluna yeni bir şive vermiştir. Ondan sonra gelen Çarşambalı Ârif Bey, Mehmed Nazîf Bey, Ömer Vasfi, Mustafa Emin Yazıcı, İsmail Hakkı Altunbezer, Mâcî Ayral, Mustafa Halim Özyazıcı ve Hamit Aytaç celîde hep bu üslûba bağlı kalmışlardır. Mahmut Celâleddîn Efendi (Ö. 1245/1829) sülüs ve nesihde Hâfız Osman'dan aldığı şiveyi geliştirmiş, ancak üslûbu celîye dönünce, katlaşıp sert ve donuk hal alınca Râkım'ın karşısında tutunamamıştır. Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve ondan yetişen Mehmed Şefik Bey, Abdullâh Zühdü Efendi, Çirçirli Ali Efendi ve Muhsinzâde Abdullâh Hamdi Bey Hâfız Osman-Celâleddîn-Râkım karışımı bir üslûpta karar kılmışlardır. Onların çağdaşı Mehmed Şevki Efendi sülüs ve nesih yazılarını en mükemmele taşımış ve bu yazılarda zirve olarak kalmıştır. Mehmed Şevki Efendi'nin talebesi Bakka' Ârif, Fehmi Efendi ile Sâmi Efendi'nin yetiştirdiği Kamil Akdik bu yoldaki seçkin

temsilcilerdir. Kayışzâde Hâfız Osman ile Hasan Rızâ Efendiler nesih hattı ile Kur'ân-ı Kerîm yazmada zirveye ulaşmışlardır.

Aklâm-ı sitteden ayrı üslûpta gelişen önemli yazı türleri de şunlardır: Ta'lik, nesta'lik, dîvânî, celî dîvânî, rik'a ve siyakat.

Emevi, Abbâsi, Fâtîmî, Eyyûbî, Memluklu, Selçuklu, İlhanlı, Timûri, Safevî, Akkoyunlu gibi devletlerde hüsn-i hat yükselişini sürdürmüş, Osmanlı devrinde de zirveye ulaşmıştır. İstanbul'un fethinden sonra hat sanatının liderliğini alan Osmanlı Devleti'nin hükümdârları arasında II. Bâyezid, IV. Murâd, II. Mustafa, III. Ahmed, II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Reşad fiilen hat sanatı ile ilgilenmişlerdir. İstanbul'un hat sanatına verdiği hizmet İslâm aleminde " Kur'ân-ı Kerîm Hicaz'da nâzil oldu, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" sözüyle de onaylanmıştır.¹⁵

1. Hat sanatı ile verilen eser çeşitleri şunlardır:

a. Kitaplar:

Kur'ân-ı Kerîm hat sanatının bu kadar önem kazanmasını sağlayan ana kaynak ve sebeptir. Kur'ân-ı Kerîm ve cüzleri, en'âm-ı şerîfler, evrâd-ı şerîfler, delâilü'l-hayrâtlar, hadîs mecmûaları, divanlar, şiir mecmûaları, diğer târihi ve edebî eserler hat sanatının kitap şeklinde uygulandığı örneklerdir.

b. Kıta:

Orta boyda bir kitap eb'âdındaki kağıdın tek yüzüne bir veyâ birkaç nevî hatla yatık veyâ dik konumda yazılan, genellikle dikdörtgen biçimindeki hat eserler için kullanılan bir deyimdir. Yazımı tamamlanmış kıta bir mukavvaya yapıştırılır, sonra dört taraftan tezhip edilerek bezenir.

¹⁵ M. Uğur DERMAN, " Hat ", T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul 1997, s. 427-431.

c. Murakka:

Çeşitli şekillerde bezenmiş kıtaların bir araya getirilip ciltlenmesiyle hazırlanan albümlere denir.

d. Tomar:

Dikdörtgen mukavvaya yapıştırılmamış kıtaların üstten ve alttan birbirine yapıştırılıp tutturulması ile oluşan ve tomar hâlinde sarıldıktan sonra deri mahfazayla korunan hat eserleridir.

e. Levha:

XIX. ve XX. yüzyıllarda özellikle Osmanlılarda celî yazılarla revaç bulan levhacılık, hüsn-i hattın çerçevelenerek hattın güzelliğini hem okuma hem de seyretme imkânı vermiştir.

f. Hilye:

Hâfız Osman tarafından ilk örnekleri verilen hilyeler, Hz. Peygamberin fiziki ve ahlâki vasıflarını anlatan levhalardır.

g. Câmi yazıları:

Câmilerde celî sülûs hattı tercih edilmiştir. Mihrâbın üzerinde yer alan âyet genellikle mermere işlenmiştir. XVI. yüzyılda ise çiniye işlenenler daha yaygındır. Tâmirleri sırasında târihi câmilere yeniden yazdırılan celî sülûs hatlara örnek verelim. Edirnekapı Mihrimah, Üsküdar Selimiye ve Şemsipaşa (İsmail Hakkı Altunbezer), Azapkapı Sokulu Mehmed Paşa ve Sultanahmet'teki Sokulu Mehmed Paşa câmileriyle Sultan Selim Câmii (Halim Özyazıcı), Eyüp Sultan ve Eminönü

13. YÜZYILDA ÇİNIYE İŞLENENLER DAHA YAYGINDIR.
TÂMİRLERİ SİRASINDA TÂRİHİ CÂMİLERE YENİDEN YAZDIRILAN CELÎ SÜLÛS HATLARA ÖRNEK VERELİM.
EDİRNEKAPİ MİHRİMAH, ÜSKÜDAR SELİMİYE VE ŞEMSİPAŞA (İSMAIL HAKKI ALTUNBEZER), AZAPKAPİ SOKULU MEHMET PAŞA VE SULTANAHMET'TEKİ SOKULU MEHMET PAŞA CÂMİLERİYLE SULTAN SELİM CÂMİİ (HALİM ÖZYAZICI), EYÜP SULTAN VE EMINÖNÜ

Molla Çelebi câmileri (Hamit Aytaç), Nusretiye Câmii (Mustafa Râkım), Ankara Maltepe Câmii (Halim Özyazıcı). Gebze Çoban Mustafa Paşa, Yıldız Hamidiye ve Kızıltoprak Zühdü Paşa câmilerinde nadir de olsa kûfî hattı kullanılmıştır. Câmilere asılması mutata olan ism-i celâl, ism-i nebi, çâryâr-ı güzîn ve haseneyn levhaları da celî sülûsle nakşedilir. Edirnekapı Mihrimah Câmii'ne Sâmi Efendi tarafından yazılmış olan câmi takımı yazıları en gelişmiş örnek olarak gösterilebilir.

h. Kitâbeler:

Câmi, medrese, tekke, mektep, hân, çeşme, hamam, sebîl, kütüphâne, minâre, mezar taşları gibi mîmârî eserlerin dış bâzen de iç cephesinde yer alan yazılardır. Kitâbelerin metinleri devrin şâirlerince kaleme alınır ve bir hat üstâdına yazdırılır. Manzûmenin son bir veyâ iki mısrasında târîh düşürülür. Celî sülûs ve bilhassa Türkçe kitâbelerde harekesiz olması sebebiyle celî ta'lîk en çok kullanılan hat türleridir. Ali b. Yahya es-Sûfî'nin Bâb-ı Hümayun'a yazdığı üst tarafı müsennâ olarak tanzîm edilmiş 883/1478 târîhli celî sülûs kitâbe en güzel örneklerdendir. Yine Mustafa Râkım celî sülûs (Fâtih Câmii hazire kapıları ve çeşme üstü), Yesârî Mehmed Esad Efendi celî ta'lîk (Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphânesi ve Fâtih Türbesi içi) kitâbeleri güzel eserlerden olup kendilerinden sonra gelen hattatlara rehber olmuşlardır.

i. Resmi Yazılar:

Osmanlı Devletinin ilk asırlarında resmi belgelerde tevkî ve rik'â kullanılırdı. İran'ın kadim ta'lîk hattının ilhamıyla Osmanlı dîvânîsi XV. yüzyıl sonlarında bunun celî dîvânî şekli, XVI. yüzyılda İstanbul'da oluşmuş bu sanatlı ve zor okunan yazılarla devlet yazışmalarının herkesçe okunması ve sahtekarlık yapılması önlenmiştir. Her iki yazının en mükemmel ve kâideli devri XIX. yüzyılda başlamıştır.

Hat sanatı saydığımız alanlar dışında İslâm Târîhi boyunca ağaç, deri, mühür, yüzük, meskûkât, seramik, kandil, miğfer üstü, kılıç üstü gibi çok değişik sahalarda kullanılmıştır.¹⁶

2. Teknik:

‘Hat, hattatın elindeki kâğıt kalem ve ona can veren is mürekkebinin iş birliğiyle kâğıt, deri vb. yazı malzemesi üzerinde ortaya konur. Harflerin bünyesi, hat çeşidine göre yazıldığı kalemde çıkan eşkenar dörtgen veyâ kare şeklindeki noktalarla ölçülendirilir. Nokta iki köşesi yatay, diğer ikisi dikey olacak şekilde ve kalem ağzı bütünüyle kâğıda değerek konur. Bir köşeden bir köşeye ölçülerek nokta boyu hesâbı yapılır. Satırlar ve satır araları da mıstar denilen bir alet ve nokta hesâbıyla belirlenir. Uzun bir zamân süreci içinde güzeli arayış çabalarının sonucunda harf ölçüleri kesinleşmiştir. Bununla beraber hattatlar bedîi kâideleri zorlamadan bu ölçülerin dışına da taşabilirler.

Hattın sanat şekline dönüşmesi hattat ve kâğıt kalemle bağlıdır. Kalem tutuluşu, döndürülüşü, hattın tam kalem ağzıyla veyâ dikine tutulup kâğıda yaslanması, kalem ağzının kâğıda kısmen intibakı, ortaya çıkan harf veyâ harf gruplarının mükemmeliyetini belirler. Her yazı çeşidi için uygun olan ve önceden belirlenmiş bulunan kalem ağzı genişliği küçüldüğünde yazı “ince, hafî, hurde” büyüdüğünde ise “celî” vasıflarıyla tanınır. İnce yapılı yazılar kadar kalem hâkimiyetiyle yazılamadığı için celî ve özellikle istifli celî yazımında farklı uygulamalar bulunmaktadır. Aynı ibâreyi taşıyan celî yazılar, tekrar tekrar ve ayrı ayrı yazılmadan kalıp olarak tamamlanmış bir esas nüshadan çoğaltılır. Elin yazma konusunda âciz kalacak derecede iri celîler ince küçük nispetle yazılır. Sonra satranç usulü ile büyütülür. Bunun yöntemi şöyledir: Hattatı zorlamayacak boyutta önceden yazılan hat örneğinin her tarafı karelerle bölünür. Yazı ne büyüklükte olarsa o kadar misli büyük karelere ayrılmış bir başka kâğıda karelerin mukâbili bulunarak gereken yerlerinden dikkatle çizilmek sûretiyle aktarılır.

¹⁶ M. Uğur DERMAN, “ Hat ”, T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul 1997, s. 434-436.

Celi yazının birden fazla nüshasının hazırlanabilmesi için kalıp haline getirilmesi gerekir. Yazılı kağıdın altına aynı ebatta birkaç tabaka beyaz renkli sağlam kağıt yerleştirilir ve kaymaması için köşelerinden birbirlerine hafifçe yapıştırılır. Sonra saatçi mengenesine sıkıştırılmış ince bir dikiş iğnesi yardımıyla harflerin hemen kıyılarından dik ve muntazam olarak eşit sıklıkta iğne vurulmaya başlanır. İğnenin rahat kayması için arada bir kuru sabuna batırılması gerekir. Bu işlem tercihen şimşir ağacından düzgün satırlı bir açkı tahtası üzerinde sürdürülür. Kağıtla tahta arasına bir kumaş parçası konup iğnelenirse iğnenin ucu temizlenmiş olur. İğneleme, iğne delikleri harf ve işâretlerin kıyısına içten, iğne delikleri harf ve işâretlerin kıyısına dıştan degecek şekilde, harf ve işâretlerin içine veyâ dışına taşmadan sınır çizgisi üstünde olmak üzere üç şekilde yapılır. İğneleme bitince alttaki beyaz kağıtlar çıkarılır ve birbirinden ayrılır. Bunlara “alt kalıp” denilir ki hat örneğinin bir başka yere geçirilmesi için alt kalıptan yararlanılır. Yazı, beyaz zemine is mürekkebiyle hazırlanacaksa ince dövülmüş söğüt kömürü tozu ile küçük bir bez çıkın alt kalıptaki iğne delikleri üstünde dolaştırılır ve kömür tozu deliklerden geçerek alttaki kağıtta siyah noktalar oluşturur. Koyu renkli zemine hazırlanacak celi yazılar için tebeşirli çuha delikler üzerinde dolaştırılır, tebeşir tozu alta geçerek beyaz noktalar hâlinde iz bırakır. Bu işleme “yazı silkme” denir. Hattın sıhhatli aktarılabilmesi için üst kalıbın dikkatle incelenerek iğne deliklerinin nereden geçtiğinin bilinmesi gereklidir. Aksi halde yazı şişip kalınlaşabilir veyâ cılız olabilir. Yazı kalıbından bizzat hattatı eliyle silkilip mürekkeple hazırlanan yazılar çok kabûl görür. Hattat, ince uçla ve is mürekkebiyle yazının sınırlarını önce çok düzgün çekilmiş çizgi hâlinde tespit edip içini mürekkeple doldurabildiği gibi esas kalıbın yazıldığı kamış kalemle de doğrudan yazabilir. Harflerin kıyısında eğer pürüz varsa nemlendirilmiş fırça ile silinerek veyâ tashih kalemıraşı ile kazınarak temizlenir. Celi yazıların çoğaltılmasında is mürekkebinin yanı sıra altın ezme sûretiyle hazırlanan altın mürekkebi de kullanılır. Yazının zerendûd (sürme altın) tarzında hazırlanması için kullanılacak mukavvanın zemini hâangi renkte olacaksa o renkteki suda erimeyen boya ile jelatin mahlûlû karıştırılıp sıcak olarak mukavvaya sürülmek sûretiyle boyanır. Jelatini çok iyi ayarlamak gerekir. Fazla gelirse zemin sonradan çatlar, az gelirse boyası ele çıkar. Zerendûd hazırlamak için bu renkli mukavvanın üstüne yazının tebeşirle silkilmesi gerekir. Altın mürekkebi fırçayla önce yazının sınırını belirlemek amacıyla tahrir şeklinde çekildikten sonra çizgilerin içi kalın fırça kullanılarak yine kesif altın mürekkebiyle doldurulur. Kuruduktan sonra harflerin kıyısında oluşabilecek pürüzler, zeminden nemli fırçayla aktarılan boya veyâ tashih

kalemıraşı ile temizlenir. Sonra yalnız altın parlatmakta kullanılan ve “zer-mühre” denilen kalem şeklinde bir sapa geçirilmiş parlak taşla mat olarak parlatılır. Celi yazıların iriliği arttıkça altın sarfiyatı da artacağından isrâfı önlemek için varak altın yapıştırma usulüyle kullanılır. Yazı yine koyu zemine tebeşir tozuyla silkelendikten sonra bunların içi lika denilen ve bezir yağından elde edilen yapıştırıcı bir madde ile doldurulur. Sürüldükten birkaç saat sonra varak altın sakal denilen fırça ile bunun üstüne bırakılır ve düzgün bir şekilde oraya yapışır. Varak altının zemininde kalabilecek açıklığını örtmek için likaya önceden sarı boya da katılır. Câmilerdeki büyük levhalar ve mermere kabartma olarak kazılan bütün kitâbeler, yapıştırma altının hava şartlarına mukavemeti daha fazla olduğu için hep bu yolla altınlanmıştır.

Hattın, geleneksel uygulamaya göre hattatın sağ dizini dikerek üstüne koyduğu altlık üzerinde yazılması esas ise de Hamit Aytaç gibi kendisinden tarafa meyilli bir masada oturarak yazmayı tercih edenler de vardır.¹⁷

Osmanlının son devrinde mîmârî ve tezyîni sanatlar Batı tesiriyle gerilemiştir. Hat sanatında ise, Avrupa’da bünyesine tesir edebilecek benzeri bir sanatın bulunmayışı, üslup sâhibi hattatlar elinde usta-çırak esasına göre sağlam kâidelerle nesilden nesile geçişi ve zamânla kendi bünyesi içinde yenilenme yeteneğine sâhip oluşundan dolayı diğer sanatlardaki gerileme olmamıştır. Harf inkılâbından sonra hızla unutilan hat sanatının günümüzde az sayıda meraklısı bulunmaktadır. İslâm dünyâsında sanat, kültür ve siyâsette yaşanan huzursuzluklara paralel olarak hat sanatı geçmişteki ihtişâmını kaybetmesine rağmen târihi bir zarûret ve ihtiyaçtan dolayı Türk İslâm sanatındaki yerini koruyabilmektedir.

¹⁷ M. Uğur DERMAN, “ Hat ”, T. D. V. İslâm Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul 1997, s. 431-433.; Necati Yağan, Hüsnü Hat, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992, s. 24-26.

C- KİTÂBE¹⁸

Kitâbe; Arapça “k.t.b.” kökünden türetilmiş bir kelime olup, masdar olarak kullanıldığında “yazmak”, isim hâlinde kullanıldığında “yazı” anlamına gelir. Mîmârîde ise kitâbe kelimesi özel bir anlam kazanarak terimleşmiştir. Celâl Esad Arseven, kitâbe terimini şu şekilde tanımlamıştır: “Umûmî büyük binâların, âbidelerin kapıları ve duvarları, mezar taşları üzerinde taşa kazılmış veya yontulmuş yazılar ki, o binânın ne olduğunu, kimin tarafından hâangi târihte inşâ olduğunu gösterir. Kapı kitâbesi, mezar kitâbesi gibi. Kitaplardaki bahis başlarına yazılan yazılara “serlevha” veya “başlık” denir. Bunlara kitâbe denmez.”¹⁹

Hakkı Önkâl, sanat târihi araştırmalarında yerleşmiş ortak bir kitâbe tanımının bulunmadığını, buna rağmen bazı kabûllenmelerin bulunduğunu belirterek şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Kitâbe kavramı, inşâ faaliyetleri ile ilgili olmak üzere eserin kim tarafından, hâangi târihte ve ne için yapıldığını, hâangi ustaların çalıştığını, ne gibi tâdil ve tâmir gördüğünü belirten ve bu faaliyetleri ayrı ayrı ifâde etmek üzere gruplara ayrılabilen bir kavramdır. Buna rağmen binâlarda yer alan âyet, hadîs, kelam-ı kibar, dualar ve esmâ-i hüsnâya da zamân zamân kitâbe denilmekten kaçınılamamıştır. Bu, bazı terim ve kavramların, sanat târihi ile ilgili çalışma ve araştırmalarda yerleşmiş müşterek ifâdelerin bulunmamasından ileri gelmektedir. Yukarıdaki bu kısa açıklamaya göre, eserlerde bulunan yazıları, “kitâbeler” ve yapının fonksiyonuna uygun olarak yazılmış olanları “dîni ibâreler” şeklinde iki ana gruba ayırmak mümkündür.”²⁰

Mermer, taş, tunç ve ahşap gibi malzemeler üzerine elmas kalemle oyulmuş veya kazılmış olan bu tür yazıları okuma ve anlamlarını açıklama bilimine ise epigrafi adı verilmektedir.

¹⁸ Kitabe hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler bkz. Hakkı Önkâl, **Osmanlı Hânedân Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.; Ay. Yaz., “Osmanlı Türbelerinin Kitâbeleri Hakkında”, **D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı VI, İzmir 1989, s. 307-343.; Ay. Yaz., **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1996.; Ali Yardım, **Alanya Kitâbeleri**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul 2002, s. 9-59.

¹⁹ Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, II, İstanbul 1966, s. 1101.

²⁰ Hakkı Önkâl, **Osmanlı Hânedân Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s. 17.

Kitâbeler; dîni, bilimsel veyâ sosyal amaçlarla kurulan tesislerin kimler tarafından, hâangi târihte, hâangi maksatla ve ne gibi şartlar altında meydana getirildikleri gibi konularda günümüze ışık tutan önemli belgelerdir.

Kitâbeler, geçmiş zamânların anlaşılmasına ve târihin aydınlatılmasına ışık tutarlar. Kitâbeler sâyesinde, târihteki bir çok devletin, yönetim biçimi, ordu, maliye, hukuk ve eğitim sistemi, sanat anlayışı, sosyal hayât ve gelenekleri hakkında pek çok bilgiye ulaşılmaktadır.

Kitâbesi bulunan mîmârî eserler şunlardır: Câmî, Mescid, Medrese, Dârulkurrâ, Dârulhuffaz, Dârulhadîs, Mekteb, Kütüphâne, Dârulkütüb, Dârüşşifâ, Dârussihha, Dârul'âfiye, Bîmâristân, Dergâh, Çeşme, Sebîl, Şadırvan, İmâret, Hân, Hamam, Kervansaray, Ribât, Misafirhâne, Bedesten, Kale, Tersâne, Kışla, Saray, Köşk, Köprü, Türbe, Künbed, Mezar. Bu mîmârî eserlerin nerelerine yazı yazıldığı konusunu, bütün yapı tiplerini ele almadan ve genellemeye kaçmadan, iç bünyesi daha çok kullanılan câmii örnek alarak açıklamak istiyoruz. Câmide yazılar daha çok şu mekanlarda yazılmıştır: Kapı üstleri ve çevresi, pencere söveleri ve alınlıkları, ahşap kapı ve pencere kanatları, mihrâb ve minber çevresi, mahfiller, sütûn başlıkları, iç kubbeler, pendentifler, fil ayakları ve duvarlar.

Kitâbeler, kendi aralarında inşâ, bânî, mîmâr, tâmir, tâdil, târih ve mezar kitâbeleri olarak sınıflandırılabilir. Genellikle inşâ veyâ bânî kitâbeleri, giriş açıklıklarının üzerine yerleştirilmiştir.²¹ Dış cephe, iç mekan, ahşap kapı kanatları ve çini panolarda da görülmektedir. Kitâbelerin dayanıklı bir halde gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için, kitâbelerde çoğunlukla mermer veyâ taş malzeme kullanılmıştır. Bâzen çini ve ahşap malzemenin kullanıldığı da görülmektedir. "Erken devir Osmanlı mîmârisinde, inşâ, bânî, tâmir gibi kitâbe çeşitlerinden bir veyâ birkaçı bir arada görülebilir. Bu dönemde bâzı kitâbeler, ifâdeleri ve dillerinin Arapça oluşuyla Anadolu Selçuklu kitâbe geleneğinin devâmı şeklinde iken, diğer bâzıları ağır Arapça üslupları ve klâsik tarzdan farklı yeni ifâdeleriyle Selçuklu döneminden ayrılırlar".²²

²¹ Hakkı Önkal, **Osmanlı Hânedân Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s. 17.

²² Hakkı Önkal, **a.g.e.**, s. 17.

Kitâbelerde hat çeşitlerinden sülûs ve celif ta'lik kullanılmıştır. Edirne câmilerinde ise; sülûs yaygın olarak, ta'lik, ma'kûlî, kûfî, muhakkak, rik'a, müsennâ, dîvânî, reyhânî, nesih hat çeşitleri – çok yaygın olmamakla birlikte- kullanılmıştır.

Türk kültüründe kitâbelerde kullanılan diller, belli devirleri yansıtmaktadır. Mesela XII-XIII. yüzyıl Ahlat mezar taşlarında önceleri yalnızca Arapça kitâbeler kullanılırken zamânla bu Arapça kitâbelere Farsça şiirler de eklenmeye başlamış ve böylece Farsçanın etkisi kısmî ölçüde artmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kitâbeler dil ve muhteva farklılığı gösterir. Kitâbelerde yapım kipi, yapının türü, hâangi hükümdâr zamânında yaptırıldığı, kimin yaptırdığı ve ne zamân yapıldığına dâir gerekli bilgiler bulunmaktadır. Erken dönemde târih yazıyla bildirilmiş, ebced hesâbı ile târih düşürülmemiştir. İstanbul'un fethinden sonra Türkçenin kitâbe dili olarak kullanımı artmaya başlamış, ancak kesin bir başlangıcı tespit edilememektedir. Hakkı Önkal bu konuyu "XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitâbeler ise Türkçe olarak kaleme alınmış ve hemen hemen tamâmı manzûm olarak ifâde edilmişlerdir." şeklinde dile getirmiştir.²³ Târih rakamla verilmiş ve ebced ile tasdik edilmiştir. Türkçe kitâbeler, mensûr ve manzûm olmak üzere iki gruptur. Çoğunluğu ise manzûmdur. Türkçe kitâbelerde, sırasıyla yazılmasa da, kitâbenin bütünlüğü içinde yapının adı, kimin yaptırdığı ve ne zamân yapıldığına dâir temel bilgiler bulunmaktadır. Manzûm kitâbelerin son beytinin ikinci mısraı, üstü kapalı olarak yapının târihinin sözle ifâdesidir.

Türk-İslâm dünyâsında yazılan kitâbelerde XVII. asrın ikinci yarısına kadar hicrî-kamerî târihler kullanılmıştır. 1840 târihinden itibaren rûmî takvim de kullanılmaya başlanmıştır. Rûmî târih kullanmak isteyenler, yanına hicrî târihi de yazarak çift târih kullanmışlardır.

Mîmârî eserlerin kitâbelerinde bulunan târih ibâreleri, onların kronolojik olarak sıralanmasına, ayrıca süsleme, dil yapısı, yapı özellikleri gibi ayırt edici konularda kendi aralarında sınıflandırılmasına yardımcı olmaktadır.

²³ Hakkı Önkal, **Osmanlı Hânedân Türbeleri**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s. 30.

Mîmârî eserlerin kitâbelerindeki târîh ibârelerinde, Arap alfâbesinin sayı değerlerine dayanan hesap sistemi “ebced düzeni” kullanılır.²⁴ Bu düzenin, İbrânice ve Ârâmîce’nin de etkisiyle Nebatice’den Arapça’ya geçtiği kabûl edilmektedir. İlk kelime olan “ebced” bu sisteme adını vermiştir. Bu sistemde: ا ب ج د ه و ز ح ط ي كلمن (ebced hevvez hıttî kelemen sa’faş karaşet şehaz dazığ) kelimeleri bulunmaktadır. Türkçe’de bu tertibin son kelimesi ayrı bir rakam değerine sâhip olmayan lamelif harfi ile bitirilerek ضغطا (dazığlen) şeklinde yazılıp okunmakta ve sonuna Mü’minûn Sûresi’nin 14. âyeti’nin sonunda yer alan فتبارك الله احسن الخالقين ibâresi eklenmektedir. Buna uygun olarak hat sanatında da murakka’lar ve meşk mecmûalarındaki müfredat bölümü bittikten sonra mürekkebat kısmının başına, Arap harflerinin birleşme özelliklerini topluca göstermek amacıyla ebced tertibinin bu şekilde konulduğu ve bunun istife de uygun düştüğü görülmektedir.

Ebced düzeninde sıralanan harflerin oluşturduğu kelimelerden ilk üçü birler (ahad 1-10), ortadaki ikisi onlar (aşerat 20-90) ve son üçü de yüzler (miat 100-1000) basamağında bulunan rakamları gruplandırmaktadır. Bunlar hesaplanırken şeddeli harfler, tek harf olarak hesaplanır. Türkçedeki â=elif, pe=be, ç=c, j=ze gibi hesaplamaya tâbî tutulurlar. Harf-i târifler ise, normal harf kabûl edilirler.²⁵

Ebced hesâbındaki harflerin sayı değerleri, hesaplanışlarındaki farklılıklara göre, “el-cûmelü’l-kebîr, el- cûmelü’l-ekber, el-cûmelü’s-sağîr ve el-cûmelü’l-asğar” şeklinde çeşitlere ayrılır. “El-cûmelü’l-kebîr” sistemi asıl “ebced” adıyla anılarak çeşitli alanlarda yaygın biçimde kullanılmış, “târih düşürme” adı verilen edebî sanatta tek sistem olarak benimsenmiştir.

Ebced sistemi müslümanlar arasında tasavvuf, astronomi, astroloji, edebiyat, fizik, mîmârî ve şifre sistemlerinde kullanılmıştır. Mîmârîde özellikle Mîmâr Sinan tarafından oranların belirlenmesinde ve modüler düzenin kurulmasında bu kelimelerin delalet ettiği sayılardan faydalanmak sûretiyle ebced sistemi kullanılmıştır. Halk arasında ise, zâyîçe, tılsım, muska ile vefklerin hazırlanmasında ve çocuğa isim vermede çokça kullanılmıştır.

²⁴ Ebced hesâbı hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler bkz. İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesâbı ve Târih Düşürme*, İstanbul 1992.; Mustafa Uzun, “Ebced” *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.10, İstanbul 1994, s. 68-70.

²⁵ Ali Yardım, *Alanya Kitâbeleri*, İstanbul 2002, s. 56.

Türk-İslâm kültüründe, ebced hesâbında her harfin bir sayıya karşılık gelmesi sonucu söz ve harf-sayı bütünlüğünden doğan “târih düşürme sanatı” meydana gelmiştir. Şairler ebced hesâbı ile târihi bildiren mısralara “târih”, kendilerine de “müverrih” ismini vermişlerdir. Bu sanat, divânlardan mezar taşlarına, sanat eserlerinin kitâbelerine kadar çok geniş bir alanda kullanılmıştır. Ebced ile düşürülen târihlerin kitâbelerde yer alması, içeriği kuru bir ifâde olmaktan kurtarmış, târih ve kronoloji bakımından da yardımcı bilgi kaynağı olmuştur. Müverrihler gördükleri, bildikleri ve emin oldukları olaylara târih düşürdükleri için, bu târihler, gününde tutulmuş birer zabıt veyâ tutanak gibi kesinlik gösterirler. Düşürülen her târih, Türk kültür hayatında birer belge haline gelmiştir.

Belâgât-i Osmâniye isimli esere göre ebced hesâbıyla târih düşürme, H. 8./M. 14. asır sonlarında ortaya çıkmış²⁶ ve Latin harflerinin kabûlünden sonra da yok olmuştur. Târih düşürme, izlenilen metod ve kullanılan edebî sanatlara göre çeşitlere ayrılır. Târih düşürmede gerek düşürülen târih sayısı ve gerekse düşürülen târihlerde kullanılan sanat bakımından Türk müverrihleri çok başarılıdır. Târih düşürme sanatı, Rumeli Hisarı’nın yapımı ve İstanbul’un fethiyle berâber hız kazanmıştır. İstanbul’un fethinden önce düşürülen târihler az sayıdadır ve bunlar özlü ifâdeler taşıyan Arapça terkiplerdir. Kitâbeler nazımla yazılmaya başlandığı zamân son mısralarında ebced hesâbıyla târih düşürülmesi gelenek olmuştur. Târih düşürme sanatında Hızır Bey, Bursalı Hâşimî, Surûrî, Keçecizâde İzzet Molla, Ârif Hikmet Bey, Esat Efendi, Fâtih Sultan Mehmet, Kânûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Mehmet, IV. Murat, III. Selim, Zenbilli Ali, Cemâlî, İbn-i Kemal, Ebussuûd, Pîrî-zâde, Mehmet Esat, İsmail Âsım, Efdalzâde ve isimlerini sayamadığımız pek çok târihçi literatürde yerlerini almıştır.

Genel olarak, Türk kültüründe kitâbeler, târihi bilinmeyen olayların veyâ eserlerin târihlenmesini, farklı toplum katmanlarına mensub kişilerin kimlikleri, meslekleri gibi konuların belirlenmesini, mîmârî eserlerin inşâ, tâmir, tâdil açısından aydınlanmasını sağlar. Özellikle sanat târihi araştırmalarında kitâbeler çok önemlidir. Mîmârî eserlerin çoğu birçok defa tâmir gördükleri, hatta bâzen yeniden inşâ edildikleri halde bu faaliyetleri belirten kitâbelere sâhip bulunmadıklarından, yapılan değişiklik ve yenilikler sıhhatle tâkib edilememekte ve bâzı hallerde, araştırmacıların

²⁶ Salahaddîn Elker, “Kitâbelerde Ebced Hesâbının Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, C. III, 1956, s. 25.

çok değişik yorumlar yapmasına yol açmaktadır. Belki, bu konudaki eksiklikler tarihi eserlerin ve arşiv belgelerinin incelenmesiyle giderilebilir.

II. EDİRNE CÂMİLERİNDE YAZI

1. YILDIRIM CÂMİİ

Yıldırım Bâyezid tarafından Tunca nehri kenarında, Yıldırım Bâyezid mahallesinde, câmi meydanı sokağında H. 802/M. 1406 târihinde yaptırılmıştır. Abdullâh Kuran, Edirne'nin otuzbeş kırk yıl câmisiz kalmış olamayacağını ve taş örgü tekniğinde Hüdavendigâr devrine uyduğunu belirterek I. Murâd devrinde inşâ, Yıldırım devrinde ise ihyâ edildiğini ileri sürer.²⁷ Şekli ve görünüşü kiliseyi andırmakta, mihrâbı çarpık olduğundan ya kiliseden câmiye çevrilmiş veyâ kilise temeli üzerine yapılmış olduğu ileri sürülmektedir.²⁸ Dört kemere dayalı tek kubbe ve bir minârelidir. Büyük kapısının sağ ve sol taraflarındaki tabhânelerin duvarları, yaşmaklı ocakların etrafı ve üzerleri çinilerle kaplı ve süslü iken H. 1294/M. 1877 Rus istilâsında bunlar çalınmış ve tahrib olmuştur. Yalnız sık dizilişli, mütenâsib, baklavalı kuşak bir güzellik arz eder. Mihrâb, tonozun özengisini kapatacak şekilde sonradan yerleştirilmiştir. Mihrâbın tacında " Küllemâ " âyeti yazılı bulunmaktadır. Pencere alınlıkları ve ocaklar dışında orijinal süsleme günümüze gelmemiştir.

Câmide dönemine âit yazı, sadece inşâ kitâbesinde bulunmaktadır.

a. İnşâ Kitâbesi:

Kitâbe, 63X92 cm. ölçüsünde ve üç parçadan ibâret olup, diğer kırık parçaların olmayışı kitâbe metninin tam olarak okunmasını ve kitâbenin anlaşılmasını engellemektedir. (1. Resim).

²⁷ Abdullâh Kuran, Edirne'de Yıldırım Câmîi, **Belleten**, XXVIII, Ankara 1964, s. 419-438.

²⁸ Oktay Aslanapa, **Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri**, İstanbul 1949, s. 4-5.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târîhi**, İstanbul 1939, s. 53-54.; Rifat Osman Tosyavizâde, **Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu)**, Yay: Ratıp Kazancıgil, Edirne 1994., s. 42.

a.1. İnşa Kitâbesinin Metni:²⁹

- 1- امر السلطان المعظم ظل الله في....
- 2- بايزيد بن مراد بن اورخان ناصر المل... لا زالت معمورة
وقفاً للفقراء
- 3- والعلماء سنة اثني وثمانية الهلالية

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Emera es-Sultânü'l-mu'azzam zıllu'llâh fi...
- 2- Bâyezid bin Murâd bin Orhân nâşırı'l-mille..... lâ zâlet ma'mûreten vakfen li'l
fuķarâi....
- 3- Ve'l 'ulemâi sene işney ve şemâne mie el-hilâliye.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Bu imâretin yapılmasını Orhân oğlu Murâd oğlu, Allâh'ın gölgesi, milletin yardımcısı, yüce sultan Bâyezid, alimler ve fakirler için vakfedilmek üzere imâr edilmiş olarak hilâli (hicrî) 802 yılında emretti.

²⁹ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 79. ; F. Dijkema, **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977, s. 13-15.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, günümüzde Edime Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde ve 1537 numarada kayıtlıdır.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhângi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Kitâbe, dönemindeki örnekler (İznik Yeşil Câmî, Bursa Yıldırım Câmîi) dikkate alındığında ibtidâî bir görünümündedir. Eserde, harflerin birbirine bağlanması, dönüşler, incelik ve kalınlıklar, iniş ve çıkışlar âhenkli değildir. Ancak, câmide döneme âit tek yazının bu olması kitâbeyi hat sanatı bakımından önemli kılmaktadır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbe'de, noktaların haricinde içleri oyulmuş ve kenar çizgileri çizilmiş rûmîler ve kalp motifleri bulunmaktadır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

c- Diğer Yazılar:

Câmiin duvarlarındaki diğer yazıların hepsi celî sülûs tarzında olup sonradan yazılmıştır. Hat sanatı açısından pek değeri bulunmayan yazıların sâdece metinlerini vermekle iktifâ edeceğiz.

Doğu kapısından girince tabhânenin güney duvarında قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا مررتم برياض الجنة فار تعوا قيل يا رسول الله وما رياض الجنة صدق رسول الله yazısı sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile nakşedilmiştir. (2. Resim). Bu yazının altında yarısı silinmiş olan bir tuğra bulunmaktadır. Tuğrada شفاعتي لأهل الكبار من قال المساجد قيل وما الرتع قال النبي صلى الله عليه وسلم سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله yazısı silinmiştir. (2. Resim). Tabhânenin kuzey duvarında قال المساجد قيل وما الرتع قال النبي صلى الله عليه وسلم سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله yazısı sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içerisinde (3. Resim), altta ise hadîs-i şerîfi siyah yazı ile çerçevesiz (3. Resim) yazılı bulunmaktadır.

Kuzey yönündeki bölmenin doğu duvarında en üstte إذا يا فتاح, altta رايتم الرجل يتعاهد المسجد فاشهدوا له بالإيمان فإن الله تعالى يقول hadîs-i şerîfi sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içerisinde kırmızı zemine beyaz yazı ile (4. Resim), altında da hadîs-i şerîfi siyah yazı ile çerçevesiz olarak nakşedilmiştir. (4. Resim). Kuzey duvarında pencerenin sağında يا حضرت بلال حبشي (4. Resim), solunda يا حضرت ابن مکتوم (5. Resim) yazıları sarı-yeşil çerçeve içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile yazılmıştır. Batı duvarında üstte الطهور شطر الايمان والحمد لله يلا الميزان وسبحان الله والحمد لله ve يا حنان hadîs-i şerîfi sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile (5. Resim), altta ise hadîs-i şerîfi siyah yazı ile çerçevesiz yazılıdır. (5. Resim).

قال يا مَنَّان , altında Batıdan girince tabhânenin kuzey duvarında üstte
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ أَخْرَجَهُ لَمْ يَلَهُ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ صَدَقَ
مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ (6. Resim), batı duvarında pencerenin kuzeyinde
النَّاسَ مَجْزِيُونَ بِأَعْمَالِهِمْ (6. Resim), güneyinde تعالى بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ
يُحَرِّمُ فِيهِ الْفَحْشَاءَ وَالْمُنْكَرَ وَالنَّجَسَ (7. Resim) yazıları sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve
içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile, bu yazının altında ise
الضَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ (7. Resim) hadîs-i şerîfi siyah yazı ile çerçevesiz yazılmıştır.
Tabhânenin güney duvarında üstte يا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ
hadîs-i şerîfi dikdörtgen çerçeve içerisinde kırmızı zemine beyaz yazı ile (7. Resim),
altında yazısı siyah yazı ile çerçevesiz olarak yazılıdır. (7. Resim). Pencere açılıp kapanırken
وَالضَّلَاةُ kelimesindeki ve silinmiş, bir daha da yazılmamıştır. Bu yazının doğusunda
hadîs-i şerîfi çerçevesiz ve siyah yazı ile nakşedilmiş bulunmaktadır. (7. Resim).

الحمد لله على Mihrâbın bulunduğu kısmın batı duvarında ve minberin önünde
يَا مَعْزُومٍ نَعْمَاءُ عَثْمَانَ ١٣٢٩ yazısı sarı-yeşil renkli kare çerçeve içerisinde lacivert
zemin üzerine beyaz yazı ile nakşedilmiştir. (8. Resim). Bu yazının üzerinde
يَا مَعْزُومٍ نَعْمَاءُ عَثْمَانَ ١٣٢٩ yazısı ve altında
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ كَانَ أَخْرَجَهُ لَمْ يَلَهُ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ صَدَقَ
الضَّلَاةُ وَاتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ
الْمُهْتَدِينَ³⁰ âyeti sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içerisinde kırmızı zemin üzerine beyaz
yazılıdır. (8. Resim). Doğu duvarında en üstte يا دَافِعُ , altında
مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمًا³¹ âyeti sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içerisinde kırmızı zemin üzerine
beyaz yazı ile nakşedilmiştir. (9. Resim). En altta ise
يَا مَعْزُومٍ نَعْمَاءُ عَثْمَانَ ١٣٢٩ yazısı sarı-yeşil kare çerçeve içerisinde mavi zemin üzerine beyaz yazı ile hatt-ı
müsennâ şeklinde yazılmıştır. (9. Resim). Kubbenin doğu duvarında
يَا مَعْزُومٍ نَعْمَاءُ عَثْمَانَ ١٣٢٩ yazısı altında da
أَنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يَصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

³⁰ Tevbe sûresi, 18.âyet.

³¹ Ahzab sûresi, 40. âyet.

³² صَلَّوْا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا âyeti sarı-yeşil dikdörtgen çerçeve içersinde kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile yazılmış bulunmaktadır. (10. Resim).

2. ESKİ CÂMİ

Ulu Câmî de denilen bu câmî şehrin orta yerinde olup, Yıldırım Hân olayından sonra oğlu Süleyman, Edirne'de padişah olduğu zamân temeli atılıp yapılmasına başlandı. Ömrü sona erince kardeşi Musa Çelebi de bu yapı için büyük çaba harcadı ise de, o da tamamlamayı başaramadı. Çelebi Sultan Mehmed Hân H. 816/M. 1413 yılında Rumeli'nde tek başına padişah olduğu zamân câmîi tamamladı.³³ Eski Câmide uygulanan plân birçok varyantlara vücûd verdiği gibi değişik ölçülerde aynen tekrarlanmıştır. Bu plân Selçuklulardan gelen ulu câmî tipinin son merhalesidir ve klâsik Osmanlı câmlerinin şemasını da bir embriyo hâlinde taşımaktadır. Câmî her kenarı dıştan 49.50 m. olan bir alanı kaplar. Yapı tamâmen kesme taştandır, derzler fevkalade sıkıdır ve işçilik pek güzeldir. Yalnız revak kemer ayaklarında tuğla kullanılmıştır. 2.80 m. ölçüsündeki dört kalın ayak câmîin içini üç sahna ve dokuz bölmeye ayırmaktadır. Bu bölmeler 13.5 m. çapında birer kubbe ile örtülmüştür. Merkezi kubbe bu dört ayağa oturur. Ayaklar 5.65 irtifâında alçak denecek bir seviyededir. Diğer kubbeleri taşıyan 12.5 m. lik sivri kemerler bir veyâ iki yönde duvarlardaki gömme ayaklara dayanmaktadır. Yan sahnalarda kasnaklar dâirevi olup kemerlerden kasnağa pendentiflerle geçilmiştir. Orta sahnın yan sahnılardan daha yüksektir. Burada kasnaklar sekizgendir ve her kubbede değişik bir tarz uygulanmıştır. Mihrâb üstü kubbesi köşelerde üç dilimli yelpazeye, ortadaki sekiz köşe kâideye ve dört sıra yapraklı köşeliklere, kapı önünde küre tromplara oturur. Orta kubbe kasnağı iki uçtakinden de 75 cm. fazladır. Kapı önündeki sekiz dilimli kubbede sekiz köşeli bir fener bulunur. Orta kubbe kasnaklarının köşelerinde üçgen sofalar vardır. Revak gönye biçimi yığma ayaklara oturur. Dört gözü tavanlı çapraz tonoz, ortası kubbedir, gergileri içte ve dışta ahşaptır.

³² Ahzab sûresi, 56.âyet.

³³ Abdurrahmân Hibri, "Enisü'l-Müsâmirin Edirne Târihi 1360-1650", Çev; Ratıp KAZANCIGİL, Edirne 1996, s. 25.

Câmiin kuzey cephesinin iki köşesinde birer minâre bulunur. Kuzey doğudaki tek şerefeli ve sâde, kuzey batıdaki ise süslü ve çift şerefelidir. Minâre kâidesinin batı yüzünde bir çeşme yapılmıştır. Câmiin cephesinde beş kemerli tuğla hatıllı olarak örülmüş bir son cemâat mahalli mevcuttur. Kible mihverinin üzerinde bulunan ortadaki bölme kubbeli ve yüksektir. Çapraz tonozla örtülü olan yan kısımlar daha aşağıdadır.

“Câmiin kapısı pek zariftir. Silmeli bir çerçeve ve sivri kemerle meydana getirilen, az derin tâkın yaşmağı sarkma hâlinde ortayı tutan sekiz sıralı bir takozla yapılmış, yanlarına perde gibi cidarlar işlenmiştir. Güney yan kapısı iki merkezli bir sivri kemer içindedir. Kapının üzerinde kırmızı taştan kakma olarak yapılmış bir tac bulunur. Kuzeydeki kapı ise basittir.”³⁴

Câmiin pencereleri bütün câmide yerden başka başka yüksekliktedir. Mihrâb sekisi üstünde sağda olan iki pencere ile mihrâb duvarlarındakiler yerden 0.63 metreden başlar, boyları 2.27 m. dir. İki pencereden başka sağ , güney yüzündekiler 1.32 m.den başlar, 1.97 m. yüksekliktedir. Kuzeydekiler yerden 1.15 m., batı kible duvarında olanlar 1.50 m. dir. Pencere kemerleri iki renkli taşla yapılmıştır.

Câmide inşâ, mîmâr ve tâmir kitâbeleri vardır.

a. İnşâ Kitâbesi:³⁵

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- قال النبي عليه السلام من بنى لله مسجداً بنى الله له بيتاً في الجنة
امر بعمارة هذا الجامع الشريف السلطان المؤيد الجاهد

³⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri, II**, 1. Baskı, İstanbul 1972, s. 153.

³⁵ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 81. ; F. Dijkema, a.g.e., s. 15-17.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 55.; Beyhân Karamağaralı, “Edirne Eski Câmin kitâbeleri ve mîmârîmizdeki yeri”, **Vakıflar Dergisi**, C. IX , Ankara 1971, s. 333-334.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 159.

- 2- المرابط منصوب اللواء قاهر الاعداء ناشر العدل والاحسان على
اهل الدنيا السلطان ابن السلطان غياث الدنيا
3- والدين محمد ابن بايزيد خان خلد الله سلطانه و اوضح على
العالمين برهانه في منتصف شوال سنة ست عشر و ثمانيه

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Kâle'n-Nebiyü 'aleyhi's-selâm men benâ li'l-lâhi mesciden bena'l-lahü lehü
beyten fi'l-cenneti emere bi-'imâreti hâze'l-câmi'i's-şerîf es-sultânü'l-müeyyedü'l-mücâhid
2- El-murâbitü manşûbu'l-livâi kâhiru'l-e'dâi nâşiru'l-'adli ve'l-ihsân 'alâ ehli'd-
dünyâ es-sultân ibni's-sultân es-sultân gıyâsü'd-dünyâ
3- Ve'd-dîn Mehmed bin Bâyezîd Hân halleda'l-lâhu sultânehu ve evzâha 'ale'l-
'âlemîne burhânehu fi-muntaşafi şevvâl sene sitte 'aşare ve şemâne mie.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Peygamberimiz –selam ona olsun- dedi ki: “Kim Allâh için mescid yaparsa, Allâh'da ona cennette öyle bir ev yapar”. Bu yüce câmiin yapılmasını, sultan, müeyyed, mücâhid, murâbit, sınırlara bayrak diken, düşmanları kahreden, dünyâ ehline adalet ve iyilik dağıtan, sultan oğlu sultan, din ve dünyânın yardımcısı, Bâyezîd Hân oğlu sultan Mehmed - Allâh onun yönetimini muhalled kılsın ve delilini alemlere açıklasın - 816 yılının Şevvâl ayı ortasında emretti.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, câmiin tak kapısı üzerinde, 69X212 cm. ölçüsündedir. (11. Resim).

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Kitâbe, üç satır ve Arapçadır. **ست عشر** sayıları arasında müzekkerlik-müenneslik kuralına uyulmamıştır. Yazıda satıra oturuş, ölçü, istif, iniş-çıkışlar, yakınlık-uzaklık, kıvrım ve kalem hareketleri âhenklidir. Harflerin birbiri üzerinden geçtiği kısımlarda kalemi kaldırma hareketi vardır. **السلطان** kelimelerinde **س** harfinin çoğunlukla dendansız ve kısa yazılışı, dönemindeki örneklerde bulunduğu gibi bunda da mevcuttur. Câmide, döneme âit yazılardan birinin bu olması kitâbeyi hat sanatı bakımından önemli kılmaktadır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, çok az miktarda rûmî, hatâyî ve düğüm motifleri bulunmaktadır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir. Harflerin üzeri zımpara ile yuvarlaklaştırılmıştır.

Kitâbeden yapının 816 yılı Şevvâl ayında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitâbede Süleyman Çelebi ve Musa Çelebi'nin isimleri anılmamaktadır. Çelebi Mehmed tarafından tamamlanmasının değil, yapılmasının emredildiği kayıtlıdır. Ancak Çelebi

Mehmed'in de Edime'yi Musa Çelebi'den 1413'de aldığı bilinmektedir. Câmiin bir seneden az bir zamânda yapılması düşünülemediğine göre Abdurrahmân Hibri Efendi'nin verdiği " Bu câmi, Edime'nin orta yerinde olup Yıldırım Hân olayından sonra, oğlu Süleyman, Edime taht kentinde padişah olduğu zamân temeli atılıp yapılmasına başlanıldı. Ömrü, binânın bitiminden önce sona erdiğinden, kardeşi Musa Çelebi de bu yapı için büyük çaba harcadı ise de, o da tamamlamayı başaramadı. Sonra, Çelebi Sultan Mehmed Hân H.816/M.1413 yılında kardeşlerini uzaklaştırıp Rumeli'nde tek başına padişah olduğu zamân, adı geçen yılda câmii tamamladı."³⁶ haberin doğruluğunu kabûl etmek durumundayız.

b. Mîmâr Kitâbesi:³⁷

b.1. Mîmâr Kitâbesinin Metni:

- 1- قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ
 - 2- فَاشْهَدُوا لَهُ بِالْإِيمَانِ تَصْدِيْ بِعِمَارَةِ هَذَا الْجَامِعِ الْعَزِيزِ مَعْمَاراً
 - 3- حَسِبَافْتَخَارِ الصُّدُورِ الْحَاجَّ عَلَالدِّينِ دَامَ عَزَّهُ الْعَامِلُ عَمْرُ بْنُ
- ابراهيم

b.2. Mîmâr Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Kâle'n-Nebiyyü 'aleyhi's-selâm izâ raeytumu'r-racule yete'âhedü'l-mescide
- 2- Fe'shedû lehû bi'l-îmâni taşaddâ bi-'imâreti hâze'l-câmi'i'l-'azîzi mi'mâren
- 3- Hasîben iftiḥâru's-şudûri el-Ḥâc 'Alâu'd-dîn dâme 'izzühû'l-'âmil 'Ömer bin İbrâhîm.

³⁶ Abdurrahmân Hibri, a.g.e., s. 25.

³⁷ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 81-82. ; F. Dijkema, a.g.e., s. 15-17.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 55.; Beyhân Karamağaralı, a.g.m., s. 333-334.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 159.

b.3. Mîmâr Kitâbesinin Anlamı:

Peygamberimiz –selam ona olsun- dedi ki: “Bir kimsenin mescid yapılmasını üzerine aldığını görürseniz, onun mü'min olduğuna tanıklık edin”. Bu aziz câmiin yapımı sâyesinde gönüllerin iftihârı, Hacı Alâeddîn saygın mîmâr –izzeti dâim olsun-, İbrahim oğlu Ömer usta olarak ün yaptı.

b.4. Mîmâr Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Ömer b. İbrahim için kullanılan kelime “âmil” yani “yapan” dır. Bu durumda eserin plânını çizen Hacı Alâeddîn, bu plâna göre binâyı inşâ eden Ömer b. İbrahim'dir. Tayyib Gökbilgin İslâm Ansiklopedisi'ndeki Edime maddesinde, eserin “mîmârının Konyalı Hacı Alâeddîn ve kalfasının da Ömer b. İbrahim isminde biri olduğu garba açılan kapısı üzerinde yazılıdır” demektedir. Sonraki bütün yayınlarda kitâbede olmadığı halde “Konyalı ve kalfa” sözleri tekrarlanmıştır. Kitâbede “Konyalı” veyâ Konya'ya benzer bir ifâde yoktur. Hacı Alâeddîn'in mîmâr olduğu açıkça kayıtlıdır.³⁸

b.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, câmiin batı kapısı kemeri içinde, 120X70 cm. ölçüsündedir. (12. Resim).

b.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

³⁸ Beyhân Karamağaralı, “Edime Eski Câminin Kitâbeleri ve Mîmârîmizdeki Yeri” Vakıflar Dergisi, c. IX , Ankara 1971, s. 333-334.

b.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

b.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Kitâbe, üç satır ve Arapçadır. Yazıda satıra oturuş, ölçü, istif, iniş-çıkışlar, yakınlık-uzaklık, kıvrım ve kalem hareketleri âhenklidir. Câmide, döneme âit yazılardan birinin bu olması kitâbeyi hat sanatı bakımından önemli kılmaktadır.

b.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, çok az miktarda rûmî, hatâyî ve düğüm motifleri bulunmaktadır.

b.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Mermer üzerine, kabartılarak hakkedilen yazının zemini yeşil renge boyanmış ve harflerin üzeri ise varak altınla yaldızlanmıştır.

c. Birinci Tâmir Kitâbesi:³⁹

c.1. Birinci Tâmir Kitâbesinin Metni:

1- شهریار مجرو بر شاهنشہ عالی اثر

پادشاه هفت کشور خسرو قرب و بعید

بواخر سلطان غازی اعظم حمل ملوک

³⁹ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 83-84.; Beyhân Karamağaralı, a.g.m., s. 333-334.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 160.

فیض حق ظلّ الهی مظهر لطف مجید

2- سر بجاك سجده اولشكن منارات قباب

هربرين احيایه خصر همی اولدی رشید

بانی ثانی سلف آثارینک جموعنه

ایلدی بونجه عبادتخانه یه سعی مزید

3- منبر عرش معظّمده خطیب قدسیان

خطبه خون اولوب دیسونکم جامع اخیر سعید

جامع اقدم عتیق معبد عالی مقام

شویله بر محکم بنا اولدیکه مثلی ناشنید

4- عیاد اقرعرقی داعی دیدی تاریخی

یابدی اسکی جامعی محمود خان قیلدی جدید

c.2. Birinci Tâmir Kitâbesinin Transkripsiyonu:

1- Şehriyâr-ı baħr-u-berr şâhenşehi ‘âlî-eşer

Pâdişâh-ı heft-kişver ħusrev-i ħurb-u-ba‘îd.

Bu’l-ĥayr sultân-ı ġâzî-i a‘zam-ı cümle-i mulûk

Feyz-i ĥaĥ zill-i ilâhi mazhar-ı lûtf-i Mecîd.

2- Ser beĥâk secde olmuşken minârât-ı kıbâb

Herbirin iĥyâya ĥaşr-ı himmeti oldu reşîd.

Bânî-i şâni selef-âşârınuñ mecmû‘una

Eyledi bunca ‘ibâdethâneye sa‘y-i mezîd.

depreminde yıkılan câmiin Sultan I. Mahmud tarafından 1166/1753'de tâmir olduğu anlaşılmaktadır. Târihini Örfi Çelebi yazmıştır.

d. İkinci Tâmir Kitâbesi:⁴⁰

d.1. İkinci Tâmir Kitâbesinin Metni:

- 1- حضرت عبدالعزيز خانکه جهانک ذاتيدر
- 2- اعتقادي پاک ايمان قوی عهد متين
- 3- اشته از جمله بری سلطان محمد جامعی
- 4- پک خراب اوليشدي يابدردی غایت دلنشین
- 5- ايلدم تاريخ ايله ايدان نزهت عالم
- 6- قيلدیلر بو معبدی تجديد امام المسلمین

d.2. İkinci Tâmir Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Hâzret-i 'Abdü'l-'azîz Hân-ki cihânun zâtıdır
- 2- İ'tikâdı pâk imâmı kavî 'ahd-i metîn
- 3- İşte ez-cümle biri sultan Mehmed câmi'i
- 4- Pek harâb olmuş idi yabdırdı gâyet dil-nişîn
- 5- Eyledim târih ile izân nüzhet-'âlem
- 6- Kıldılar bu ma'bedî tecdîd imâmü'l-müslimîn.

⁴⁰ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 85.; Beyhân Karamağaralı, "Edirne Eski Câminin Kitâbeleri ve Mîmârîmizdeki Yeri" **Vakıflar Dergisi**, c. IX , Ankara 1971, s. 333-334.

d.3. İkinci Tâmir Kitâbesinin Anlamı:

İnancı temiz, imanı güçlü, sözünde duran Abdülaziz Hân'ın kendisi, pek harab olan Sultan Mehmed Câmii'ni gâyet güzel yaptırdı. Bütün aleme târihini söylemekle halifenin bu mâbedi yenilediğini bildirdim.

d.4. İkinci Tâmir Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Kitâbe, 140X150 cm. ölçüsünde, altı satır ve sülûs yazılı, satır araları düz çizgilidir. (15. Resim). Günümüzde Edirne Müzesi'nde olup, 1568 numarada kayıtlıdır. Kitâbeden câmiin I. Abdülaziz zamânında tâmir edildiği anlaşılmaktadır.

e. Diğer Yazılar:

Eski Câmi duvarları ve pâyeler hat ve hat-resimler ile doldurulmuştur. Duvarlarda bulunan ve ayakları kaplayan yazıların özelliği resim ekleyerek yeni bir yazı-resim sanatının ortaya çıkarılmasıdır. Böylece yazıları süsleyen yaprak, dal ve çiçek motifleri cennet bahçelerini hatırlatarak dünyâ hayâtından uzaklaşarak ahiret hayâtı hissettirilmek istenmiştir. Duvarlarda, kubbelerde, kemerlerde bulunan ve ayakları kaplayan yazılar XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar fâsılalarla yazılmıştır. Bunların bir kısmı I. Sultan Mahmud devrindeki tâmirde, diğer bir kısmı ise 1863 yılındaki tâmir sırasında ilâve edilmiş olmalıdır.⁴¹ Daha sonra da devrin meşhûr hattatları zamân zamân câmiî hatları ile süslemişlerdir. İç duvarlara, ayaklara ve kubbelere yazılan yazıların hat sanatı yönünden değeri mahalli olmaktan ileri değildir. Câmi son yıllarda restore edilmiş ve içerisinde bulunan yazılar yeniden yazılmak üzere silinmiştir. Ancak günümüzde câmi silinen yazıların yerine yenilerinin çoğu yazılmadan ibâdete açılmıştır. Biz burada diğer yazıları iki bölümde değerlendireceğiz.

⁴¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri*, II, 1. Baskı, İstanbul 1972, s. 154.

e.1. Restorasyondan Önce Var Olan Yazılar:

Câmide restorasyondan önce bulunan yazıların neler olduğunu, özelliklerini kaynaklardan ve Yüksek Mîmâr Hasan TURHAN Bey'in özel arşivindeki resimlerden faydalanarak değerlendireceğiz.

İçeriye girmeden son cemâat yerinin sağında (16. Resim), solunda (17. Resim) yazıları vardır. Doğu yönündeki kapı kemerinin aynasında sarı çerçeve içersindeki yeşil zemine sarı yazı ile Zümer Sûresi'nin 73. âyetinden سلام yazılıdır. (18. Resim). İçeriye girince sol taraftan başlayarak kadınlar mahfelinin kuzey duvarında (19. Resim), doğu duvarında (20. Resim) hattı vardır. Doğu duvarına bitişik, kuzeydeki kubbeyi taşıyan ayakta "Tuğra" (21. Resim), tuğranın sağında duvarda hadîsini içeren, Katipzâde Hüseyin bin Mustafa⁴²'nın nakşettiği büyük tuğra (22. Resim), hemen yanında (22. Resim) yazıları bulunmaktadır. Doğu duvarına bitişik güneydeki kubbeyi taşıyan ayakta en üstte kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile Fatır Sûresi 28. âyeti'nden (23. Resim), altında mavi zemin üzerine beyaz yazı ile (23. Resim) hadîs-i şerîfi, onun altında da siyah zemin üzerine beyaz yazı ile (23. Resim) hadîs-i şerîfi nakşedilmiştir. Bu yazıların sağındaki pencerenin üzerinde (24. Resim), altında ise pencerenin sağında (24. Resim) hattı bulunmaktadır. solunda da (24. Resim) hattı bulunmaktadır.

Mihrâbın solunda, güney duvarına bitişik kemerin ayağında (25. Resim), onun üzerinde (25. Resim) yazısı bulunmaktadır. Mihrâbın sağında ise minbere bitişik kemerin ayağında (26. Resim) hattı vardır. Mihrabın aynasında (43) yazılıdır. Mihrâbın üzerinde mavi zemin üzerine beyaz yazı ile

⁴² Oral Onur, *Edirne Hatt San'atı*, İstanbul 1985, s. 140.

⁴³ Âl-i İmrân sûresi, 37. âyet.

احد من رجالكم ولكن رسول الله و خاتم النبيين و كان الله بكل شيء
44
âyeti beyaz çerçeve içine nakşedilmiştir. (27. Resim). Bu yazının ve
mihrâbın üzerindeki kemerin üstünde “ Âyete'l-Kürsî “ (26., 50. Resim) lacivert
zemin üzerine beyaz yazı ile yazılmıştır.

Minber çıkan yangın sonucu büyük zarar görmüştür. Üst kısmı yangından
sonra yıkılmış, yazılı kısımlar ise okunamayacak derecededir. Restorasyon
sırasında minberin parçalarının zeminden çıkarıldığını Y. Mîmâr Hasan TURHAN
Bey ve Aze İnşâat AŞ'nin restorasyon uzmanları söylemektedirler. Kûlah köşkü
altındaki ayna ve etraf pervazlarında patlamış olan ancak okunamayan bir yazı
bulunmaktadır. (60., 61. Resim)

Minberin kapısının tâcında, üst satır kûfî, alt satır müsennâ istifte celî sülûs
yazı, aynasında da “Kelime-i Tevhîd” bulunmaktadır. (28. Resim).

Yazının Metni:

فِي أَيَّامِ السُّلْطَانِ الْاَعْظَمِ مُحَمَّدِ بْنِ بَايْزِيدِ بْنِ مُرَادِ بْنِ أَرْخَانَ خَلْدَا
مُلْكِهِ وَعِزَّهُ .

Yazının Okunuşu:

Fî eyyâmi's-sultânî'l-a'zam Meḥmed ibn Bâyezîd ibn Murâd ibn Orḥân
ḥalleda'llâhü mulkehû ve 'izzehû.

Yazının Anlamı:

(Bu minber) Büyük sultan, Orhân oğlu Murâd oğlu Bâyezid oğlu Mehmed –
Allâh yönetimini ve şerefini muhalled kılsın- günlerinde (yapıldı).

⁴⁴ Ahzab sûresi, 40. âyet.

Yazının Değerlendirilmesi:

Yazı mermer üzerine kabartılarak hakkedilmiş, son zamânlarda zemin yeşil, motiflerde siyah renge boyanmış, harflerin üzeri ise varak altınla yaldızlanmıştır. Zeminin tamâmı kıvrık dal ve rûmîlerle süslenmiştir. Bu süslemeye son zamânlardaki boyama ve yaldızlatılmalar da eklenince yazı karmaşık bir durum almış, müsennâ istifteki güzellik yok olmaya başlamıştır. Bu tür müsennâ istife Osmanlı dönemine âit kitâbelerde ilk defa rastlanmaktadır. Ayrıca üstte kûfî, altta celi sülûs yazı daha sonraları Bursa Yeşil Câmî, Edirne Murâdiye Câmîi harimindeki kalem işlerinde, Edirne Üç Şerefeli Câmî, İstanbul Fatih Câmîi avludaki çinilerde kullanılarak bu dönemin özelliği olmuştur.

Minberle mihrâb arasındaki pencereye Kabe'deki Rûkn-i Yemânî'den getirilen bir taş parçası inşaatla berâber konmuştur. Bu taşın kitâbesi Hattat İsmail Yesarizâde⁴⁵ tarafından yazılmış olup metni şöyledir: (29. Resim).

Yazının Metni:

وقت بنیادنده بو فرخنده بنیه جامعک
بو حجر رکن یانیدن دوشونجه ناکهان
با اشارت بو مقام دلکشایه کلدی چون
وضع ایدوب اعزاز ایله بو جایه سلطان زمان
جلوه برای زیارت قیلدی اهل حاجته
کسبیا رومال اولان بولور عزیز دو جهان

Yazının Okunuşu:

Vaqt-i bünyâdında bu ferhunde bünye câmi'ın

⁴⁵ Oral Onur, *Edirne Hatt San'atı*, İstanbul 1985, s. 40-41.

Bu hacet Rûkn-ü Yemânîden düşünce nâ-gehân

Bâ-işâret bu makâm-ı dil-güşâyâ geldi çün

Vaz' idüb i'zâz ile bu câye Sultân-ı zamân

Cilve bürây ziyâret kıldı ehl-i hâcete

Kisbiyâ rû-mâl olan bulur 'azîz dü-cihân.

Minberin sağındaki iki pencerenin arasında Abdullâh Vefâî tarafından siyah yazı ile büyük boy الله واحد (30. Resim), onun üzerinde de siyah çerçeve içersinde küçük siyah yazı ile سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر (30. Resim) hattı nakşedilmiştir. Minberin sağında asılı olan levhada altın yaldızla yazılmış بسم الله الرحمن الرحيم hattı Sultan II. Abdülhamîd 'in imzasını taşımaktadır.

Batı duvarında güneye yakın duvarda Abdullâh Vefâî'nin büyük boy الله (31. Resim) , bu yazının içinde gül-ab-danlık şeklinde ما شاء الله (31. Resim) yazısı vardır. Batı duvarına bitişik güneye yakın kemeri taşıyan ayakta " tuğra " (32. Resim), kuzeye yakın kemeri taşıyan ayakta ise يا فتاح (33. Resim) aynalı yazı tarzında nakşedilmiştir. Batıdaki kadınlar mahfeli duvarında ابى عبدة (34. Resim) yazısı bulunmaktadır. Kuzey duvarının sağında kadınlar mahfeli duvarının üzerinde عبد الرحمن (35. Resim) hattı vardır.

Câmiye girince soldaki ilk fil ayağının kuzey yönünde aynalı olarak عثمان (36. Resim), üzerinde قال النبی علیه السلام بين العبد وبين الكفر ترك (36. Resim) hadîs-i şerîfi nakşedilmiştir. Batı yönünde قال النبی علیه السلام الدين , üzerinde عمر الفاروق رضى الله عنه (37. Resim), altında ise dîvânî olarak سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العليّ yazısı bulunmaktadır. Doğu tarafında يا ديان (38. Resim), güney tarafında بسم الله الرحمن الرحيم (39. Resim), onun altında câmi resmine benzer tarzda (39. Resim), bu yazıların üzerinde ise قال النبی علیه السلام اذا قال العبد يا رب يقول الله ليك yazıları Hacı Hayri tarafından nakşedilmiştir.

Soldan ikinci güneye yakın fil ayağının doğu tarafında müsennâ tarzda يا (40. Resim), hemen altında " Salâten Tüncînâ " (40. Resim) dîvânî olarak

nakşedilmiştir. Güney tarafında يا حَنَّان yazısı Cezayirli Hasan Hoca tarafından yazılmıştır. Yazının altına حَزْرَ الْفَقِيرِ حَسَنَ حَواجِهْ جَزَاءَ رِجَانِيَوِ الْاَصْلِ "Aslı Cezayir'den süs yapan Canyevili Fakir Hasan Hoca yazdı" imzası bulunmaktadır. Bu yazının altında kûfî tarzında لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ العلماء (41. Resim) hattı nakşedilmiştir. Batı tarafında altta وَرِثَةُ الْأَنْبِيَاءِ (42. Resim) hadîs-i şerîfini Nakkaş Seyyid Mustafa yazmış ve imzasını da atmıştır. Bu yazının üzerinde قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمَلُوءَةُ عِمَادُ الدِّينِ وَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ (42. Resim) hadîs-i şerîfi bulunmaktadır. Kuzey tarafında Şerîf Fitrî'nin يا غَفَّار (43. Resim) hattı, hemen altında çerçeve içersinde kûfî tarzında قَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْغَفَّارُ الْغَفَّارُ الْغَفَّارُ (43. Resim) üzerinde ise قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْغَفَّارُ الْغَفَّارُ الْغَفَّارُ (43. Resim) hadîs-i şerîfleri yazılı bulunmaktadır.

Câmiye girince sağdaki ilk fil ayağının doğu tarafında أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ (44. Resim), altında okunamayan dîvânî bir yazı bulunmaktadır. (44. Resim). Bu iki yazının üzerinde Nakkaş Seyyid Mustafa'nın nakşettiği قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَشْرَفَ أُمَّتِي حَمْلَةُ الْقُرْآنِ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ (44. Resim) hadîs-i şerîfi vardır. Güney yönünde tam olarak okunamayan bir nida, onun altında câmi resmi tarzında بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ (45. Resim) hattı, bunların üzerinde de قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا فَرَأَيْتُمْ اللَّهَ تَكُنْ مَطِيعاً صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ (45. Resim) hadîs-i şerîfi yazılıdır. Batı tarafında aynalı olarak يَا عَلِيم (46. Resim) hattı bulunmaktadır. Kuzeyde ise aynalı tarzında يَا عَلِيمُ اللَّهُ وَجْهَهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (47. Resim), üzerinde de قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوَّلُ مَا يَحَاسِبُ بِهِ الْعَبْدُ الصَّلَاةَ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ (47. Resim) hadîs-i şerîfi nakşedilmiş bulunmaktadır.

Sağdaki ikinci fil ayağının doğu tarafında müezzin mahfiline bakan yerde üstte يَا حَضْرَتُ بِلَالٍ حَبْشِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ۱۳۱۵ (48. Resim), altında siyah çerçeve içinde يَا سَتَّارَ الْعَيُوبِ يَا غَفَّارَ الذَّنُوبِ (48. Resim) yazmaktadır. Güney yönünde هُوَ شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَاءِ مِنْ أُمَّتِي batı tarafında , (49. Resim). Kuzey yönünde ise إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ (50. Resim). Ayrıca câmide "Çifte "

yazısının bulunduğunu Oral Onur resmini vererek bildirmektedir.⁴⁶ Yazı dikkatlice incelendiğinde *قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَام اتَّقُوا الْوَاوَات* hadîs-i şerîfinin “و” harfinin hatt-ı müsennâ şeklinde ve büyük boy yazılması sonucunda iki vav’ın ortasında yazılı bulunduğu gözükmetedir.

Mihrâbın üzerindeki kubbede lacivert zemin üzerine beyaz yazı ile sülüs tarzında Hattat Mustafa Nakşî’nin yazdığı, Hacı Hayrî’nin onardığı *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ*⁴⁷ صدق الله العظيم وبلغ رسوله الكريم ونحن على ذلك من الشاهدين (51. Resim) yazılıdır. Câmiin ortasındaki kubbenin kemerleri üzerinde güneyden başlayarak kırmızı zemin üzerine sarı çerçeve içersinde beyaz sülüs yazı ile “Besmele” ve Fetih Sûresinin 28-29. âyetleri yazılı bulunmaktadır. (52., 53., 54., 55. Resim). Aynı kubbenin pendentiflerinde ise sarı dâireler içersinde lacivert zemin üzerine beyaz yazı ile “ Çâryâr-ı Güzîn “ (52., 53., 54., 55. Resim) den bâzıları yazılmıştır. Câmiye girince ortadaki fenerli kubbede güneyden başlayarak “Besmele” ve Âl-i İmrân Sûresi’nin 26. âyeti yazılı bulunmaktadır. (56. Resim). Bu kubbenin pendentiflerinde ise lacivert zemin üzerine beyaz yazı ile dâire içersinde Esmâ-i Hüsnâ’dan bâzıları nakşedilmiştir. (57. Resim).

e.2. Restorasyon Sonrası Bulunan Yazılar:

Restorasyondan sonra câmiin içinde bulunan yazıları yerinde gözlemleyerek değerlendireceğiz. Câmide orta ve fenerli kubbenin kemerlerindeki yazılar restorasyon sırasında silinmiş veyâ değiştirilmiştir. Ayrıca ayaklarda ve duvarlarda pek çok yazı yeniden yazılmak üzere silinmiş, ancak yazılmadan câmi ibâdete açılmış, yeniden yazılmayı beklemektedir. Restorasyon sonrasında kalan ve yenilenen yazılar şunlardır:

İçeriye girmeden son cemâat yerinin sağında *الله* (16. Resim), solunda *محمد* (17. Resim) yazıları vardır. Doğu yönündeki kapı kemerinin aynasında sarı çerçeve içindeki yeşil zemine sarı yazı ile Zümer Sûresi’nin 73. âyetinden *سلام عليكم*

⁴⁶ Oral Onur, *Edime Hatt San’atı*, İstanbul 1985, s. 156.

⁴⁷ İhlas sûresi, 1-4. âyetler.

فادخلوها خالدين yazılıdır. (18. Resim). İçeriye girince sol taraftan başlayarak kadınlar mahfelinin kuzey duvarında سعد سعيد (19. Resim), doğu duvarında طلحه زبير (20. Resim) hattı vardır.

Doğu duvarına bitişik, kuzeydeki kubbeyi taşıyan ayakta eskiden bulunan tuğranın sağında duvarda شفاعتي لاهل الكبراء من امتي hadîs-i şerîfinin yazılı bulunduğu büyük tuğra, hemen yanında قال النبي صلى الله عليه وسلم, sağında biraz altta مقام حاجي بيرام ولي yazıları bulunmaktadır. (22. Resim).

Doğu duvarına bitişik güneydeki kubbeyi taşıyan ayakta en üstte beyaz zemin üzerine siyah yazı ile Fatır Sûresinin 28. âyeti'nden انما يخشى الله من العلماء علماء (58. Resim), altında siyah zemin üzerine beyaz yazı ile امتي كانبياء بنى اسرائيل (58. Resim) hadîs-i şerîfi nakşedilmiştir. Bu yazıların sağındaki pencerenin üzerinde resimsiz بسم الله الرحمن الرحيم (58. Resim) yazılıdır.

Mihrâbın üzerinde sâdece قال الله سبحانه و تعالى كلما دخل عليها (58. Resim), altında siyah zemin üzerine beyaz yazı ile امتي كانبياء بنى اسرائيل (58. Resim) hadîs-i şerîfi nakşedilmiştir. Bu yazıların sağındaki pencerenin üzerinde resimsiz بسم الله الرحمن الرحيم (58. Resim) yazılıdır.

Minberin kapısının tacında müsennâ olarak في أيام السلطان الاعظم محمد (28. Resim) hattı, aynasında da "Kelime-i Tevhîd " yazılı bulunmaktadır. Minberde alt kâidede ve külah köşkünün bulunduğu kuşakta patlamış ancak tam olarak okunamayan yazılar bulunmaktadır. (60., 61. Resim). Minberle mihrâb arasındaki pencerede Kabe'deki Rûkn-i Yemânî'den getirilen, daha önce metnini ve okunuşunu verdiğimiz taş parçasının kitâbesi yazılı bulunmaktadır.

Batı duvarına bitişik güneye yakın kemeri taşıyan ayakta "Tuğra" (32. Resim), kuzeye yakın kemeri taşıyan ayakta ise يا فتاح (33. Resim) hatt-ı müsennâ tarzında nakşedilmiştir. Batıdaki kadınlar mahfeli duvarında ابى عبدة (34. Resim) yazısı bulunmaktadır.

Kuzey duvarının sağında kadınlar mahfeli duvarının üzerinde عبد الرحمن hattı vardır. (35. Resim).

⁴⁸ Â-i İmrân sûresi, 37. âyet.

Doğu yönündeki, güneye yakın fil ayağının doğu tarafında aynalı tarzda يا هادى (40. Resim) , hemen altında “ Salâten Tüncînâ ” dîvânî olarak nakşedilmiştir. Güney tarafında يا حنّان (41. Resim) yazısı Cezayirli Hasan Hoca tarafından yazılmıştır. Yazının altında حرّر الفقير حسن حواجه جزاء ر جانيوى الاصل لا اله الا انت سبحانك انى كنت من الظالمين imzası bulunmaktadır. Bu yazının altında kûfî tarzında hattı nakşedilmiştir.

Câmiye girişte batıdaki ilk fil ayağının sâdece batı tarafında müsennâ olarak يا عليم (46. Resim) yazısı bulunmaktadır.

Batıdaki ikinci fil ayağının doğu tarafında müezzin mahfiline bakan yerde يا ستار العيوب يا غفار الذنوب (48. Resim) yazmaktadır. Batı tarafında hadîs-i şerîfinin yazılı bulunduğu “ Tuğra ” (49. Resim), güney yönünde هو yazısı vardır.

Kubbede بسم الله الرحمن الرحيم قل هو الله احد الله الضمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد⁴⁹ صدق الله العظيم وبلغ رسوله (62. Resim) yazısı kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile yazılmıştır. Kubbe eteğinde ise من صلى الفجر في جماعة ثم قعد يذكر الله حتى تطلع الشمس ثم صلى ركعتين كانت له كاجر حجة و عمرة yazısı kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile dört kez nakşedilmiştir. (62. Resim).

Câmiye girişteki kubbenin kuzey yönünde pencerenin üzerinde eskiden kalma bir yazının bulunduğu anlaşılmakta, ancak tam olarak okunamamaktadır. (63. Resim).

3- SARI CÂMİ

Çelebi Sultan Mehmed'in hocalarından Amasyalı Sûfî Bâyezid'in Selimiye'den Murâdiye'ye giden dik orta Pazar Yokuşu'nun üstünde yaptırdığı câmidir. Harim kısmı 8.39 m. derinlik, 10.79 m. genişliktedir. Son cemâat yeri yanda olup, 10.79X3.32 m. dir. Duvar ahşab hatıllı ve 85 cm. dir. Câmide iki mihrâb

⁴⁹ İhlâs sûresi, 1-4. âyetler.

bulunmaktadır. Batı yönündeki mihrâb daha büyüktür. Her iki mihrâbta da Âl-i İmrân Sûresi'nin 39. âyeti'nden فنادته الملائكة وهو قائم يصلى في المحراب kısmı ve ۱۲۵۷ سنه (64., 65. Resim) yazılıdır. Sonradan yapılan minberin kapısının üzerinde alçı zemin üzerine sarı yazı ile " Kelime-i Tevhîd " yazılıdır. (66. Resim). Câmiin içinde başka yazı bulunmamaktadır. Câmi, tâmir üstüne tâmir görmüş, hiçbir husûsiyeti kalmamıştır. Giriş kapısının üzerinde 950,1163 ve 1257 târihli üç tâmir kitâbesi bulunmaktadır. (67. Resim).

a. Birinci Tâmir Kitâbesi:

a.1. Birinci Tâmir Kitâbesinin Metni:

- 1- مسجد عالی مقام دلکشا
- 2- ایلیب حق رضاسی ایچون بناء
- 3- بر مبارک ساعت وقت سحر
- 4- دیدی تاریخی هو خیر و لطیف
- 5- ملک فاندن که چوب صاحب مقام
- 6- اوله جنت مسکن دار السلام
- 7- بنده ناتووان ربی جهان
- 8- ذره آفتاب فی الدوران
- 9- اسکندر شهید ابن زمان
- 10- فرزند نوجهان نسل طوغان

a.2. Birinci Tâmir Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Mescid-i 'âlî makâm-ı dil-güşâ
- 2- Eyleyib Hâk rızâsî içün binâ
- 3- Bir mübârek şâ'at-i vâkt-i seher
- 4- Dedi târihîni Hu hayr-u latîf H. 950/M. 1543

5- Mülk-i fâniden geçüb şâhib-i makâm

6- Ola cennet mesken-i dârü's-selâm

7- Bende-i nâtûvân-ı Rabbî cihân

8- Zerre-i âftâb fi'd-devrân

9- İskender şehîd-i ibn-i zemân

10- Ferzend-i nev-cihân nesl-i Toğan.

a.3. Birinci Tâmir Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Yapı, kitâbedeki هو خير و لطيف ibâresine göre H. 950/M.1543 târihinde Doğan soyundan Nevcihân (Şehid İskender) adına mescit olarak yaptırılmıştır.

b. İkinci Tâmir Kitâbesi:⁵⁰

b.1. İkinci Tâmir Kitâbesinin Metni:

- 1- سر بوستانیان اسماعیل اغا
- 2- کوریب بو جامع رحمت روزگار
- 3- دل عبید کیی یاغش سروپا
- 4- لسان حال ایله ایتمکده زاری
- 5- قدیمندن زیاده یابدی محکم
- 6- بو معبدکاه عالم اعتبار
- 7- درونکده الی یوم القیامه
- 8- نماز پنچکاه اوله جاری
- 9- نیجه خیر جزیله ایده ناءل

⁵⁰ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 87.

- 10- جناب حضرت پروردگار
11- فضیلت یاب اولوب علم خدادن
12- دیدی تاریخی لفضل باری

b.2. İkinci Tâmir Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Ser bostâniyân İsmâ'îl Ağa
- 2- Görüb bu câmi'i rahmet rüzgârı
- 3- Dil-i 'abîd gibi yanmış ser û pâ
- 4- Lisân-ı hâl ile itmekde zârî
- 5- Kâdiminden ziyâde yabdı muhkem
- 6- Bu mâ'betgâh-ı 'âlem-i i'tibâr
- 7- Derûnuñda ilâ yevmi'l-kıyâme
- 8- Namâz-ı penç-i-gâh ola câri
- 9- Nice hayr-ı cezîle ide nâil
- 10- Cenâb-ı hazret-i perverd-gâr
- 11- Fazîlet-yâb olub 'ilm-i Hudâdan
- 12- Dedi târihini Li fazli Bâri H.1163/M.1749-1750.

b.3. İkinci Tâmir Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

İkinci tâmir Edirne Bostancı başı İsmail Ağa tarafından yaptırılmıştır. لفضل
ibâresine göre ikinci tâmir H.1163/M.1749 târihinde yapılmıştır. باری

c. Üçüncü Tâmir Kitâbesi:⁵¹

c.1. Üçüncü Tâmir Kitâbesinin Metni:

- 1- سید زاده حاجی ابراهیم اغا حسبه
- 2- بیت معمور کیی یابدی باق بو زیبا جامعی
- 3- با نقد دیدم کورونجه فطری تاریخی
- 4- کور نه روشن ایتدیلر تعمیر ایله بو جامعی

c.2. Üçüncü Tâmir Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Seyyid zâde Hâcî İbrâhîm Ağa hasbeten
- 2- Beyt-i mâ'mûr gibi yabdı baq bu zîbâ câmi'i
- 3- Bâ naqd dedim görünce Fıtrî târihini
- 4- Gör ne rûşen itdiler tâ'mîr ile bu câmi'i.

c.3. Üçüncü Tâmir Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Üçüncü tâmir Seyyidzâde Hacı İbrahim Efendi tarafından yapılmıştır. Dört satırdan oluşan sülûs yazılı kitâbe 85X90 cm. ölçüsünde ve Arapça yazılıdır. ebced hesâbına giren kelimelerden noktasız harflerin hesâblanacağını gösterir ki buna mühmel ebced hesâbı denir. Buna göre 1257/1841 târihinde üçüncü tâmir olmuştur.

⁵¹ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 88.

4- BEYLERBEYİ CÂMİİ

Mîr-i-Mîran mahallesinde, sed üstünde görülen güzel câmidir. Bânîsi Rumeli Beylerbeyi Sinaneddîn Yusuf Paşa, mîmârı belli değildir.

Câmi kanadlı ve yan odaları kapalı plândadır. Merkezi kubbeden sonra mihrâbda 3.0 m. bir kubbecikle, 6.3 m. dilimli bir yarım küre ile örtülmüştür. Merkezi kubbe sekiz köşe kaaideye oturur. Köşelikler dört sıra badem ve yaprak istalaktili olup, bunun üst iki sırası boylu boyuna kubbe altında devâm eder. Bu kubbede altı köşeli bir fener bulunmaktadır. Bütün cepheler yeni kesme taşla Y. M. Fatin Uluengin tarafından pek muntazam bir şekilde tâmir edilmiştir.⁵²

Günümüzde sâdece ana kubbeden mihrâb önüne geçişi sağlayan kemerde patlamış olan ancak okunamayan bir yazı bulunmaktadır. (68. Resim).

Minâre kesme taş olup eski bir târihte yenilenmiştir. Revak ayakları yığma kesme taştır. Yan odalar ikişer pencere ve ocaklıdır.

Kapı geniş bir köfeki çerçeve içinde, yanları höcreli, basittir. Yapı Çirmen sancağı mutasamfı Ali Celâl Paşa'nın gayretiyle H. 1235/M.1819 târihinde tâmir edilmiştir.

5- GAZİ MİHÂL CÂMİİ

II. Murâd devri ümerasından Gazi Mihâl Bey'in H. 825/M.1422 yılında yaptırdığı bu câmi ve imâret Tunca nehri kenarında, Gazi Mihâl Köprüsü'nün başındadır. Câmiin içi ve dışı restore edilmiş ve ibâdete açık vaziyettedir. Câmiin sağ tarafındaki hazirede kabirler bulunmaktadır.

Câmi 8.20 m. merkezi kubbe, ilerisinde tonozla örtülü kol ve iki yanda ortaya müzeyyen kapı ile bağlı, cenahtan, önde altı yığma ayağa müstenid revaktan oluşur. Merkezi kubbe sekiz köşe kaaide üstüne oturur. Köşelikler sekiz dizi destere dışı yapraklı, tuğla, mihrâb üstü tonozu sivri kemer şeklindedir.

⁵² Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451**, II, İstanbul 1972, s. 378.

Mihrâb tamâmen alçıdan yapılmış, istalaktitli bir kenar pervaz, bir sık hendesi kabartmalı asaba, incecik çubuklarla ve güzel iki çivi başıyla yapılmış, bir yaşmak aynası ve üst tabla ile dört sıra istalaktitli bir yaşmaktan oluşur.

Kanadlara geçen kapılar 1.00 m. derinlikte bir tâk içindedir. İki yanında, dört sıra istalaktitli yaşmağı olan hücreler vardır. Hârici kapı bu iç kapılar yanında pek sâde kalır, basit, geniş bir çerçeve ortasında, köşeleri sütünçeli bir sivri kemer, bunun yanlarında istalaktit yaşmaklı hücreler ve geniş basık kemerden oluşur.⁵³

Yapıda dönemine âit tek yazı inşâ kitâbesinde bulunmaktadır. Diğer yazıların tamâmı son dönemlerde yazılmıştır.

a. İnşâ Kitâbesi:⁵⁴

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- انشاء هذا المكان المبارك الاميرى الكبيرى
- 2- عز نصره ميخال بن عزيز تكملت في ايام السلطان مراد
- 3- بن محمد بن بايزيد خان في سنة خمس و عشرين و ثماناء

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Enşee hâze'l-mekâne'l-mübâreke el-Emîriyyü'l-kebîriyyü
- 2- 'Azze naşrahu Miḥâl bin 'Azîz tekemmelet fi eyyâmi's-sultân Murâd
- 3- Bin Mehmed bin Bâyezîd Hân fi sene ḥamse ve 'ısrîne ve şemâne mie.

⁵³ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451**, II, İstanbul 1972, s. 388.

⁵⁴ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 91. ; F. Dijkema, **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977, s. 17-18.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târihi**, İstanbul 1939, s. 66.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 389.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Büyük emir Aziz oğlu Mihâl – Allâh'ın yardımı güçlü olsun- Sultan Bâyezid oğlu, Mehmed oğlu Murâd Hân'ın hâkimiyet günlerinde, 825 senesinde tamamlanan bu bereketli mekanı inşâ ettirdi.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, câmiin giriş kapısı üzerinde, 58X114 cm. ölçüsünde üç satır ve Arapçadır. (69. Resim).

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Câmide, döneme âit tek yazının bu olması kitâbeyi hat sanatı bakımından önemli kılmaktadır. تكملة kelimesinin müennes kullanılışı dil kurallarına uygun değildir.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, dikey harflerde kalem incelmekte yatay harflerde ise kalınlaşmaktadır. Şedde ve hemzeler büyük, noktalar da kalındır. Yazı içerisinde fazladan hareke ve cezm kullanılmıştır. Harf aralarına dağıtılmış rûmî ve hatâyî motifleri bulunmaktadır. خمس kelimesi üzerinde çark-ı feleği andıran bir düğüm motifi vardır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

b. Diğer Yazılar:

Câmi içinde kitâbeden başka son restorasyon sırasında celî sülûs tarzında aşağıdaki yazılar yazılmıştır.

Doğudaki duvarın güney kısmında ورثة العلماء hadîs-i şerîfi (70. Resim), altında علي, عمر, حسين, bunların altında Ahzab Sûresi'nin 56. âyeti yazılı bulunmaktadır. (70. Resim).

Kible duvarının en üstünde sağda الله, solda محمد, ortada ise "Küllemâ " âyeti yazılı bulunmaktadır. (71. Resim).

Batı duvarının en üstünde اشرف امتي حملة القرآن كتبه محمد حري hadîs-i şerîfi, altta tablolar hâlinde ابو بكر, عثمان, حسن, bunların altında da Ahzâb Sûresi'nin 40. âyeti yazmaktadır. (72. Resim).

Kuzey duvarında kapı kemerinin üzerinde يا حضرت بلال حبشي رضي الله صلوة الجماعة تفضل kûfî hadîs-i şerîfi beyaz zemin üzerine siyah yazı ile yazılmıştır. Bu yazıların altında Bakara Sûresi'nin 201. âyeti'nden ربنا اتنا في الدنيا حسنة و في الآخرة حسنة و قنا عذاب

(74. Resim) hadîs-i şerîfi aynı tarzda yazılmıştır. **المؤمن في المسجد كالتسمك في الماء**, onun altında ise **النار**

قال النبي عليه السلام الصلوة **كالبقرة** (75. Resim) hadîs-i şerîfi, altında da Nisâ Sûresi'nin 103. âyeti (75. Resim) yazılıdır.

يا مفتح البواب **كالبقرة** (72. Resim) yazısı nakşedilmiştir.

6-ŞAH MELEK PAŞA CÂMİİ

Şâdî oğlu Şah Melek tarafından H.832/M.1429 yılında, Şah Melek Mahallesi, Mihâl Köprüsü caddesinde yaptırılan câmidir.

Çatısı kubbe olup, bir minâresi vardır. Câmiin kuzey cephesi kesme taştan, mihrâb duvarı üç tuğla bir kesme taşla olup eski halini korumaktadır. Yanlar iki sıra tuğla ile tâmir edilmiştir. Câmiin esas cephesinde kubbeli bir türbe bulunmaktadır. Bugün türbe ile minâre arasında, demir doğramadan bir sundurma yer almaktadır. Yedi altlık, sekiz üstlük ve dört kasnak penceresiyle yapı aydınlanır. Câmiin için 2.10 metre irtifâa kadar çini kaplı imiş.⁵⁵ Ancak bu çinilerden bugün sâdece, harimin güneydoğu köşesinde küçük bir pano kalmıştır. Bir kısmı Edirne Müzesi Türk İslâm Eserleri bölümünde korunmakta olan bu çini panolar, firûze renkli altıgen çini palakalarla oluşturulmuştur. A. Süheyl Ünver⁵⁶, harimde, çini panoların dışındaki yüzeylerin kalem işi süslemelerle bezenmiş olduğunu belirtmekteyse de, günümüzde câmi sıva ve badana yapılmış durumdadır.

Mihrâb, alçı plaklardan meydana getirilmiştir. Yaşmak aynasında on ikili yıldızlara kakılmış köşe ve ok biçimi çiniler vardır. Onun içinde murabbâi taksimatlı, sonra rûmîli iki asaba bulunmaktadır. Yaşmak sekiz sıra istalakittlidir. Mihrâb höcesi mustatildir, hendesi taksimatlı, çivi başlı levhalarla kaplanmıştır.

⁵⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 418.

⁵⁶ A. Süheyl Ünver, " Edirne'de Mîmârî Eserlerimizdeki Tâbîî Çiçek Süslemeleri Hakkında ", **Vakıflar Dergisi**, C. V, Ankara 1962, s. 28.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan taç kapının basık kemeri üzerinde, 70X92 cm. ölçüsünde, üç satır ve Arapçadır. (76. Resim). Kitâbeden yapının 832 yılı Ramazân ayında yapıldığı anlaşılmaktadır.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Câmide, döneme âit tek yazının bu olması kitâbeyi hat sanatı bakımından önemli kılmaktadır. İstiflerde ve terkiplerde dönemin özellikleri yansımaktadır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, üçüncü satırın başındaki rûmîlerin dışında hiçbir motife yer verilmemiştir. الله kelimesi üzerine tirfil işâreti konulmuştur.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

b. Diğer Yazılar:

Günümüzde câmide kitâbeden başka yazı bulunmamaktadır. A. Süheyl ÜNVER kapının çevresinde taşa oyularak hendesi şekillerle yazılmış firûze renkli kâşî ile sıralanmış âyet yazılı bir motifin olduğunu ve **الله غنى** ibâresinin ma'kılî hatla ve zarif bir şekilde tekerrürle sıralandığını bildirmektedir.⁵⁸ Günümüzde firûze renkli sırlı tuğlaların dökülmesi sonucu oyukların içi çimento ile kapatılmış ve yazının aslî şekli okunamayacak derecede bozulmuştur.

7- DÂRÜ'L HADÎS CÂMÎİ

Câmi önceleri yalnız Dârü'l-Hadîs iken sonra câmi olmuştur. Tek kubbe ve minâreli, Edirne Kalesi içinde, Manyas kapısı civarında ve Tunca'ya yakın bir yerdedir. Sultan Murâd rüyasında Hazreti Peygamberden burada bir Dârü'l- Hadîs yaptırmak emrini alınca, hemen yaptırır.⁵⁹

Câmiin arkasında biri altıgen açık, diğeri sekizgen kapalı olarak iki türbe kalmıştır. Bunlardan açık olanında II. Sultan Murâd'ın iki oğlu, diğesinde Sultan II. Mustafa ve III. Sultan Ahmed'in oğulları, kızları gömülüdür. Kuzeyinde ongen plânlı bir şadırvanı bulunmaktadır.

Câmi temelden yepyeni ve ampir tarzda yapılmış, 8,5 m. lik bir kubbe ile 5.30 m. derinliğinde, iki direğe müstenid, üç tonozla kaplı, daha alçak bir ön sahndan

⁵⁸ A. Süheyl Ünver, "Edirne'de Şah Melek Paşa Câmii Nakışları Hakkında", **Vakıflar Dergisi**, C. III, Ankara 1956, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 27-31.

⁵⁹ Abdurrahmân Hibri, "Enisü'l-Müsâmirin Edirne Târihi 1360-1650", Çev; Ratıp KAZANCIGİL, Edirne 1996, s. 24.

oluşmaktadır. Duvarlar 92-95 cm. dir. Câmî içten içe 13.80X8.50 m. dir. Revak ortası kubbe, yanlar çatılı, önde altı mermer direğe oturan beş açıklıklıdır.

Câmî yanından geçmekte olan tren yolunun yaptığı sarsıntıdan fazlasıyla etkilenmiş ve duvarlarında çatlaklar oluşmuştur.

Yapının, ikisi giriş üzerinde, birisi harimin doğu duvarında olmak üzere târîh içeren üç kitâbesi vardır. Giriş aralığını örten basık kemerin üzerinde yer alan iki kitâbeden üstteki, ilk inşâ kitâbesidir. Metin şöyledir:

a. İnşâ Kitâbesi:⁶⁰

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- هذا الجامع الشريف لسلطان الاعظم الشاه
- 2- هنشاه المعظم المؤيد من السماء المظفر قاهر الاعداء
- 3- ناصر العدل و الاحسان باسط اجنحة الامان على اهل
- 4- الايمان السلطان ابن السلطان ابو الفتح مراد خان بن محمد خان
- 5- بن بايزيد خان لا زالت رايات سلطنته و خلد ملكه تقيراً في
اليوم
- 6- الثالث و العشرين من شهر شعبان المعظم
- 7- سنة ثمان و ثلثين و ثمان مائة هجرية⁶¹

⁶⁰ Kitâbenin قاهر ve هجرية kelimelerinde farklı okuyuşlar görülmektedir. Kitâbe için bkz. Ali Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizde Dârül Hadîsler", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995, s.80.; M. Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edime ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukâataalar**, İstanbul 1952, s. 210.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.e.**, s. 383-384.; Osman Nuri Peremeci, **a.g.e.**, s. 63.; Oral Onur, **a.g.e.**, s. 100.

⁶¹ Ali Yardım, kitâbeyi doğru okumuştur. هجرية kelimesinden sonra نبوية kelimesi yoktur. Bkz. Ali Yardım, "Temel Kültür Müesseselerimizde Dârül Hadîsler", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995, s.80.

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Hâze'l-câmi' u'ş-şerîf li's-sultânî'l-â'zam. Eşşâ
- 2- Hinşâhi'l-mu'azzami'l-müeyyed mine's-semâ. El-muzaffer kâhiri'l a'da
- 3- Nâşiri'l-'adl-i ve'l-ihsân. Bâsi'ti ecnihati'l-emân 'alâ ehli
- 4- 'l-îmân. Es-sultânî'bni's-sultân ebü'l-feth Murâd Hân bin Mehmed Hân
- 5- Bin Bâyezîd Hân lâ zâlet râyâtü saltanatıhi ve hullide mülkühu tahîren fi'l-yevmi
- 6- 'ş-şâlişi ve'l-'ısrîne min şehri şâ'bânî'l-mu'azzam
- 7- Sene şemâne ve şelâşîne ve şemâne mie hicrîyyetin.

a.3. İnşâ Kitâbesinin Anlamı:

Bu mübârek câmi, büyük sultan, yüce padişah, gökten destek bulmuş, muzaffer, düşmanları ezen, iyilik ve adaletin yardımcısı, iman ehli üzerine emniyet kanatlarını geren, Sultan oğlu Sultan, fetih babası, Bâyezîd Hân oğlu, Mehmed Hân oğlu Murâd Hân'ındır – Onun saltanat bayraklarının dalgalanması zeval görmesin ve onun devleti ebedî olsun- Yazılışı hicretin 838. yılı Şa'bân ayının 23. günü gerçekleşti.

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, giriş kapısının kemeri üzerinde, 35X60 cm. ölçüsünde, araları cetvellerle bölünmeksizin yedi satır ve Arapça olarak yazılmıştır. (77. Resim). Kitâbeye göre yapı, II. Murâd zamânında inşâ ettirilmiş ve 23 Şa'bân 838/24 Mart 1435 târihinde tamamlanmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi bu levhânın eski ve kırılmış olan yazının aynen sûreti olabileceğini belirtmektedir.⁶²

⁶² Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 384.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî ta'likdir.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Bu yazı türüne Osmanlı mîmârisinde ilk kez Dârül Hadîs Câmîi'nde rastlanması kitâbeyi hat sanatı bakımından önemli kılmaktadır. Kelimelerdeki dikey harflerin meyli soldan sağa yapılmış ve harflerin birbirlerine bağlanması da ta'lik yazının üslûbuna uymamaktadır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, yazının yan tarafları taçlandırılmış ve enine dikdörtgen silmelerle sınırlandırılmıştır. Nokta, şedde ve hemzelerin dışında süsleme bulunmamaktadır. Kelimeler satır nizamına göre ve alttan yukarı doğru istiflenmiştir.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir. Zemin ise siyah renge boyanmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi, kitâbenin de yapının onarımı sırasında yenilenip

boya ile yazıldığını belirtmektedir.⁶³ Ancak kitâbe üzerinde yaptığımız incelemede yazının boya ile yazılmayıp kabartma olduğu açıktır.

İnşa kitâbesinin hemen altında, tek satırlık bir başka Arapça kitâbe vardır. Kitâbede, ١٢٢٤ الله رسول يا شفاعت yazısı okunmaktadır. (77. Resim) Doğu cephesinin ortasında, yerden iki metre kadar yüksekte, ١٢٢٤ معتمد قوج احمد سنه yazısı okunmaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi⁶⁴ , Oktay Aslanapa⁶⁵ ve Oral Onur⁶⁶ bu kelimeyi معمار şeklinde okumaktadırlar. Halbuki Ahmed kelimesinin sonundaki “ د ” harfi dikkatlice incelendiğinde Mutemed kelimesindeki “ د ” harfiyle benzerliği açıktır. A. Süheyl Ünver⁶⁷ de kelimeyi معتمد قوج احمد سنه ١٢٢٤ şeklinde okumuştur.

b. Diğer Yazılar:

Câmide kitâbeden başka doğu ve batı yönündeki duvarın üst kısmında kırmızı zemin üzerine sarı çerçeve içersinde, celif sülüs tarzında beyaz yazı ile انما يعمر مساجد الله من امن بالله واليوم الآخر واقام الصلوة واتى الزكوة ولم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين⁶⁸ âyeti nakşedilmiş bulunmaktadır. (79., 80. Resim). Bu yazının altında mavi zemin üzerine beyaz yazı ile aynı tarzda قال الله تعالى ما كان محمد اباً احب من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبيين و كان الله بكل شيء عليم⁶⁹ âyeti (79. Resim), batı duvarında قال الله تعالى عز وجل ان الله وملائكته يصلون

⁶³ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451**, II, İstanbul 1972, s. 383.

⁶⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 383.

⁶⁵ Oktay Aslanapa, **Edirne’de Osmanlı Devri Âbideleri**, İstanbul 1949, s. 97.

⁶⁶ Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 101.

⁶⁷ A. Süheyl Ünver, “ Edirne Medeniyetimiz ve Tezyîni Misalleri”, Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 250.

⁶⁸ Tevbe sûresi 18. âyet.

⁶⁹ Ahzab sûresi 40. âyet.

على النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا⁷⁰ صدق الله العظيم (80. Resim) nakşedilmiştir. Mihrâbın sağında mavi zemin üzerine beyaz yazı ile sülüs tarzında بِرَحْمَةِ اللَّهِ وَرَحْمَةِ اللَّهِ (81. Resim), solunda اللَّهُمَّ اجْزِئْ مِنَ النَّارِ وَاَدْخِلْنَا الْجَنَّةَ الْبَرَارِ (81. Resim) yazılı bulunmaktadır. Mihrâb kemerinin üzerinde mavi zemin üzerine sarı yazı ile sülüs tarzında Âl-i İmrân Sûresi'nin 39. âyeti'nden فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يَمْشِي فِي فَوْقِ وَجْهِكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ ile فَوَلَّ وَجْهُكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ (82. Resim) hattı bulunmaktadır. Pandantiflerde ise kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile şu metinler bulunmaktadır: Doğu duvarında kuzeye yakın yerde حسن , güneye yakın yerde ما شاء الله ve حسين , güney duvarında sağda الله , solda محمد , doğu duvarının güneye yakın yerinde لا قُوَّةَ إلا بالله , kuzeye yakın yerinde عمر , kuzey duvarında solda ابوبكر ve بَارَكَ اللهُ لَهُمْ فِي دِينِهِمْ وَمِنْ أَمْوَالِهِمْ وَمِنْ نِسَائِهِمْ وَمِنْ بَنِيهِمْ وَمِنْ نِسَائِهِمْ وَمِنْ بَنِيهِمْ وَمِنْ نِسَائِهِمْ (79., 80., 81., 82. Resim).

8- HIZIR AĞA CÂMİİ

Selimiye Câmiî'nin 70-80 metre kadar güneyinde, Kıyık'a giden yol üzerindedir. Caddenin zemin kotundan yapının zemin kotu 2.5-3.0 metre kadar düşüktür. Bugün, dışta harimin kuzey duvarında yer alan mâdenî bir levhada 1993 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak ibâdete açıldığı yazılıdır.

Yapı tek kubbeye örtülü kare plânlı bir harim, harimin kuzeyinde yer alan iki birimli bir son cemâat yeri ve harimin doğu cephesinin kuzey ucuna bitişik bir minâreden oluşmaktadır. İçten içe 7.20X7.75 m. ölçüsündedir. Her üç cephede de, üç sıra hâlinde düzenlenmiş beşer pencere açıklığı bulunur. Dikdörtgen şekilli alt sıra pencerelerinin, tuğladan sivri kemerli birer alınlığı bulunmaktadır. Üst sıradaki iki pencere ise sivri kemerlidir.

⁷⁰ Ahzab sûresi 56. âyet.

⁷¹ Bakara sûresi, 144. âyet.

Dış kaplamaların büyük bir bölümü yenilenmiş olan yapıda, harimin kuzey cephesinin tamâmı ile doğu cephesinin büyük bir bölümü kabayonu taşlarla süslenmiştir. Güney ve batı cepheleri ise tamâmen düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Câmiin girişi cephenin sağ yarısı içindedir.

Câmiin inşâ kitâbesi yoktur. İçeride herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Oktay Aslanapa yapının inşâ târihinin bilinmediğini ifâde etmektedir.⁷²

9- MURÂDİYE CÂMİİ

Sultân II. Murâd Hân yeni saraya bakan bir tepe üzerinde Mevlânâ'yı gördüğünden câmiî buraya mevlevihâne olarak yaptırmıştır. Yapılışından sonra bu mevlevihânenin içinde bir nedenle kan dökülüp bu hal Sultân Murâd Hân'a duyurulduğu vakit mîmârlar ve ustalar gönderip mevlevihâneyi dışarıya taşıtır ve yapı câmiye çevrilir.⁷³ Câmi H. 1165/M. 1751 yılı büyük depreminde harap olduğundan H. 1166/M. 1752 yılında ve Cumhuriyet'ten sonra tâmir edilmiştir. Câmiin yanına tekke, mekteb, imâret ve mevlevihâne yapılmış, günümüze sâdece câmi ve haziresi ulaşmıştır.⁷⁴ Günümüzde câmi, çinilerinden bâzılarının çalınması ve parçalanması sonucu ibâdete ve ziyârete kapanmıştır.

Yapı iki yan eyvanlı kanadlı câmi örneğinde olup, dört kubbe ve bir minârelidir. Eskiden iki kubbeli imiş.⁷⁵ Câmiî, kâmil kesme taştan yapılmış, revak ayakları yığmadır. Minâre ilk yeşil çini ile yapılmıştır. Çini minâre ulaşmamış, pek çok defa yenilenen minârenin son hali 1957 depreminden sonra yapılmıştır.

Câmi haremının bir düz, iki merdivenli girişi vardır. Düz girişteki kapı ampîr tarzında olup Sultan Mahmud tuğrasıyla tezyîn edilmiştir. (83. Resim)

⁷² Oktay Aslanapa, **a.g.e.**, s. 122.

⁷³ Evliya Çelebi, **Seyâhatnâme**, c. 3, Sâdeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, İstanbul 1986, s. 27.

⁷⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.e.**, s. 405.

⁷⁵ Abdurrahmân Hibri Efendi, " **Enisü'l-Müsâmirin Edirne Târihi 1360-1650** ", Yay: Ratıp Kazancıgil, Edirne 1996, s. 24.

Kapı, kubbe hizasına kadar yükselen düzlüğü geniş, silmesi nispeten dar bir çerçeve içindedir. Kapı üstünde inşâ kitâbesi vardır. Ahşap kapı kanatlarında “ Kelime-i Şahâdet ” yazılıdır. (85. Resim).

a. İnşâ Kitâbesi.⁷⁶

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- علت عمارة سلطان ابن سلطان بحر الايادى مراد آل عثمان
- 2- فاضت بنعماءه والافلاك تغبطها ان المباني تحكى همة الباني
- 3- اسال الله ان تبقى مورخة على الدهور جرى احسان سلطان

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- ‘Alet ‘imâretü sultân bin sultân bahri’l-eyâdî Murâd-ı Âl-i Osmân
- 2- Fâzât bi-nu‘amâihi ve’l-eflâk tegbüthâ inne’l-mebânî tahkî himmete’l-bânî
- 3- Es’elü Allâhe en-tebkâ muverrehaten ‘ala’d-duhûri cerâ ihsâne sultân

a.3. İnşâ Kitâbesinin Anlamı:

Sultan oğlu sultan, ihsanlar deryâsı, Osmanoğulları’ndan Murâd’ın imâreti yüce oldu. Nimetler bollaştı ve feleklerde ona imrendi. Şüphesiz ki binâlar, yaptırının gayretini anlatır. Allâh’dan düşülen “Sultanın iyiliği sonsuza dek sürsün 839 “ sözünü târîh olarak isterim.

⁷⁶ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s.107.; F. Dijkema, a.g.e., s. 23.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 58-59.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 415.

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, giriş kapısının kemeri üzerinde, 72X178 cm. ölçüsünde, üç satır, aruz vezni ile ve Arapça olarak yazılmıştır. (84. Resim).

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yazı hat sanatının gelişimi açısından önemli olmamasına rağmen, ebcedle târih düşürülen ilk kitâbelerden olması bakımından önem arz etmektedir. مورخة kelimesinden sonra gelen على الدهور جرى احسان سلطان ibarelerinin rakam değeri yapının inşâ târihini vermektedir: H.839.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, yazıların yan tarafları dilimli kartuşlar içine alınmış ve dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Cetveller zikzak motifleriyle ve mavi renkle belirginleştirilmiş, çerçeve ile kartuşlar arasındaki boşluklarda ise rûmîler tezyîn edilmiştir. Üçüncü satırın başında, tepeliği andıran bir düğüm motifi vardır. Hareke ve şeddeler harflerle aynı kalınlıkta, noktalar ise yuvarlak konulmuştur. Kelimeler satır nizamına göre ve alttan yukarı doğru istiflenmiştir.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir. Zeminî yeşil renge boyanmıştır.

Kitâbenin üzerinde mûmâsi bir sivri kemer altında yedi sıralı nefis yaşmak bulunmaktadır. Üst mahfil için açılmış iki pencere ahengi bozmaktadır. Son cemâat duvarında الله ve هو kelimeleri celi sülûs tarzında ve yarım santim derinliğinde oyma olarak güzel yazılmıştır. (86. Resim) .

b. Diğer Yazılar:

Çiniden yapılma mihrâbı ve etrafındaki çiniler Osmanlı döneminin nefis eserlerindendir. Çinilerde çeşitli teknikler kullanılmıştır. Mihrâb 3.65 m. genişliğinde ve 6.35 m. yüksekliğindedir. Mihrâbın yanında beyaz çini kaplı bir pah vardır. Ondandır yazılı bir geçme, bir istalaktilti zarîf su, onun içinde sekiz köşe yıldızlı bir asaba ve en içte mihrâb höcre si gelmektedir. Höcre yaşmağı sekiz sıra istalaktiltidir, renkleri mavi, beyaz, firûze, bademler sarıdır. (87. Resim). Mihrâbın bordürlerinde, alınlığında ve nişinde yazı bulunmaktadır.

b.1. Mihrâb Bordürlerindeki Yazı:

Mihrâbın en dıştaki geniş bordüründe bulunan yazı, sağ alttan başlayıp, üst kısımda devâm etmekte ve sol altta sona ermektedir.

Geçmede sağ altta sülûs:

اللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ السُّلْطَانِ مُرَادِ خَانَ

Allâhümme teğabbel mine's-sultân Murâd Hân

Geçmede sağ altta kûfi:

بن محمد بن بايزيد خان نصره الله

Bin Meḥmed bin Bâyezid Hân naşarahullâh

“Yâ Rabbi! Bâyezid Hân'ın oğlu Mehmed Hân'ın oğlu Sultan Murâd'dan – Yardımı bol olsun- kabûl et” yazmaktadır.

Bundan sonra Âl-i İmrân sûresinin 37-40. âyetleri sülûs hatla بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْهَرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ إِنَّكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ قَالَ رَبِّ انِّي يَكُونُ لِي كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا كُفِّي hatla غلام و قد بلغنى الكبر وامراتى عاقر قال كُفِّي ters olarak اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنْ السُّلْطَانِ مُرَاد خَانَ sülûs ters olarak بِشَاءَ كُفِّي ters olarak yazmaktadır. Bu yazıların üzerinde sarı kûfî ile hadîs-i şerîf ve evrâd-ı şerîften aşağıdaki bölümler yazmaktadır: صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ وَصَدَقَ رَسُولُهُ الْكَرِيمُ وَنَحْنُ عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا جُرْمَةَ الْعِزَازِ الْعَظِيمِ وَأَنْتَ عَلَيْنَا أَنْتَ الْمَوْلَى الرَّحِيمُ ذ⁷⁷ الْجُودِ وَالْفَضْلِ رَحِيمِ الرَّحْمَا بِأَسْطِ الْأَرْضِ وَرَافِعِ السَّمَاءِ الَّذِي يَتَنَزَّهَتْ عَنْ الْأَشْبَاهِ ذَاتِهِ وَتَقَدَّسَتْ عَنْ مِثَالِهِ الْأَمْثَالُ صِفَاتِهِ وَشَهِدَتْ بِرَبُّوبِيَّتِهِ آيَاتِهِ وَدَلَّتْ عَلَى وَحْدَانِيَّتِهِ مَصْنُوعَاتِهِ وَاحِدٌ لَا مِنْ قَلَّةٍ وَجُودٌ لَا مِنْ عِلَّةٍ (88., 89., 90. Resim).

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا أَمْنَا مِثْرَابِ اَيْنَاسِندَا sülûs en alt satır ذُنُوبَنَا وَقَنَا عَذَابَ النَّارِ sülûs en üst satır ters olarak فَاغْفِرْ لَنَا وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ sülûs orta satır شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ kûfî üst satır بِالْأَسْحَارِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ kûfî alt satır بِالْقِسْطِ yazılıdır. (90. Resim).⁷⁹ صَدَقَ اللَّهُ

⁷⁷ Burada bir “Vav” eksiktir.

⁷⁸ kelimesinin bulunduğu yer mihrâbın yarılmış olması sonucunda onarım sırasında alçı ile kapatılmıştır.

⁷⁹ Âl-i İmrân sûresi, 16., 17., 18. âyetler ve 19. âyetin başı.

Mihrâb yaşmağının altındaki suyun sağında beyaz sülüsle **اِنَّ اللّٰهَ و** **يَا اَيُّهَا** solda beyaz sülüs **يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ**⁸⁰ kûfî , ortada beyaz kûfî **مَلَايَكَتُهُ** , üst satırda **صَلُّوا عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا تَسْلِيمًا** sarı kûfî , üst satırda **اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ** sarı kûfî yazılıdır.⁸¹ (91. Resim). Yaşmak mukarnasları çeşitli çiçeklerle süslü mavi beyaz çinilerden meydana gelmiştir.

Rûmî mihrâbın hâkim motifi olup, yerine ve tekniğine göre pek çeşitli formları kullanılmıştır. Çiçekler ise daha çok yaşmakta ve bölümleri ayıran dar bordürde pek çeşitli görülmektedir.

Ahşab minber ustalıkla yapılmış, sonradan boyanmıştır. Sekiz köşe külahda nakış oyma tezyînat vardır. Minber kapısının aynasında yeşil zemine sarı renkli yazı ile kabartma “Kelime-i Tevhîd” ve üstünde derin oyma bir tâc bulunmaktadır. (92. Resim).

Mihrâb kısmı duvarlarının alt bölümü mavi beyaz altıgen çiniler arasında firûze üçgen çok güzel çinilerle kaplıdır. Etrafları hatâili kıvrık dal bordürü ile çevrili panolar hâlindeki çinilerin üst sınırını kabartma çinilerden bir palmet frizi teşkil eder. Palmetli friz ile bordür çinilerinin bir kısmı rûmîli olup, geri kalan çiniler çeşitli tertiplerde bitkisel süsleme ihtivâ eder. Bâzı çiniler ise yıldız ve benzeri geometrik motiflerle bezenmiş, lotus-palmet motifleri pek azında görülür. Çiçekler arasında da rozet, hatâi, şakayık, karanfil sayılabilir. Bu kadar güzel çini ve tahta işçiliği yanında kalemlerde kıymetlidir. Yapının örtü sisteminin ve iç duvar yüzeyinin üst bölümlerinin tamâmının kalem işleri ile kaplı olduğunu gösteren kalıntılar vardır. (93., 106. Resim) İki tabaka hâlindeki kalem işlerinin alt tabakası kırmızı zemin üzerine beyaz, sarı, lacivert renklerle siyah tahrilli olarak fırça ile meydana getirilmiştir. (93. Resim). Üst tabaka ise zeminin lacivert rengi hâkimdir. (93. Resim). Maalesef bu kalemler eksiksiz olarak elimize geçmemiş, bulundukları duvar ve kubbeler yıkılmamıştır, ancak sıvalar yer yer düşmüştür.

Büyük kemer yüzeyinde, ilk devre âit kırmızı zeminli kalem işlerinden iki bölüm, zarar görmüş olmasına rağmen kalmıştır. Bu bölümlerden anlaşıldığına göre

⁸⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 409’da mihrâb yaşmağının altındaki suda bulunan yazıların yerlerini kanşık vermiştir. Ortada kûfî **اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ** yazılı olduğunu belirtmektedir. Halbuki bu metin solda ikinci satırda kûfî sarı yazı ile yazılıdır.

⁸¹ Ahzâb sûresi, 56. âyet.

kemerin orta kısmında kartuş içinde metinleri okunamayan bir satır kûfî yazı ile aynalı nesih yazı birbirine örülmüş, uç kısımlarla yazılı kartuşun çevresinde ise düğümlü çift örgü şeritlerinin meydana getirdiği madalyonlar içinde alternatif olarak geometrik yıldız ve rûmîli kıvrık dal süslemesi yer almıştır. (94., 95. Resim).

Mihrâb kısmının sol duvarındaki kalem işlerinden kubbe kasnağının dışından aşağı ve kalınlıkları 9-10 santimetreyi bulan iri yazılarla yapılmış 2 metrelik bir kuşak ve bu kuşağın 45-50 santimetrelilik zencirek suyu, bunun altında pencerenin iki yanında, mühr-i Süleymân ortasında 6-7 vav'dan mürekkebe büyük bir kurs, bunların iki yanında duvarlara dayanan iki rûmî köşelik, kursların iki yanında gâyet büyük birer servi, servilerin iki yanında çiçekli ağaç dalları ve ufak iki servi ile en altta çini üstünde tekrar bir yazı kuşağı kalmıştır. (96., 97., 98., 99. Resim). Ancak yazılar zamanla zarar görmüş ve metinleri okunamayacak derecede silinmiştir. Yazı kuşağının zemini kırmızı, yazılar beyaz ve siyahtır. Serviler patlicânî veya koyu neflidir. Sağ duvarda yalnız kuşak kalmıştır. Mühr-i Süleymânî kurslar yerine, elifleri ortada kened olmuş, metni tam olarak okunamayan yuvarlak bir yazı vardır. (100., 101., 102., 103. Resim). Üst tabakadan sâdece alt kısımda metni anlaşılamayan lacivert zeminli yazı kartuşu durmaktadır. (101., 102., 103. Resim). Kible duvarında da tertibin aynı esâsa dayandığını gösteren izler kalmıştır. Mihrâbın üstüne rastlayan yerde, pompe fresklerini andıran bir mîmârî tasvir görülür. (104. Resim). Namaz mekanının batı duvarında da doğu duvarındaki tertibin bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı mekanın kuzey tarafında, yani büyük kemerin güneye bakan yüzünde kemer yüzeyinde iri yazılardan bir friz, köşede ise üst yazı frizinin devâmı görülür. (105. Resim). Bu yazılar da metinleri okunamayacak derecede zarar görmüştür.

Kapalı avlu mekanında kubbeye geçiş bölümlerinden birinde kartuş içinde metni anlaşılamayan örgülü iri kûfî yazı, üçgen yüzeyde ise mihrâb kısmının sol duvarındaki çeyrek madalyonlarının benzerinden parçalar görülür. Bir başka köşede ise hatâili kıvrık dal kompozisyonundan bir fragman vardır. Kubbe içi işinsal sekizli simetrik tertipte olup, madalyonlara, palmet ve kartuşlara bölünmüş, içleri rûmîli ve hatâili kıvrık dallarla bezenmiştir. Bu merkezi kompozisyon, kartuşlar içinde bulunan ve yarı silinmiş iri sülüs yazılardan bir kuşakla çevrilidir. Kasnaktaki baklava ve üçgenleri ise bitkisel kıvrık dallar süsler. Aynı mekanın kuzey ve doğu kemeri de kapalı avlu mekanında kubbeye geçiş bölümlerine benzer yazı frizi ile bezenmiştir. Maalesef mihrab dışında camiin içinde bulunan yazılar ve kalem işleri

anlaşılamayacak derecede zarar görmüş, günümüze tam olarak ulaşmamıştır. Bundan dolayı yazıların metinlerini okuma ve sunma imkanı olmamıştır.

10-KİRAZLI CÂMİ (ŞEHÂBEDDİN PAŞA CÂMİİ)

Şehâbeddîn Paşa tarafından tek kubbeli ve bir minâreli olarak Selimiye yakınında, Arasta Mahallesi Şehâbeddîn Paşa Sokağı'nda yaptırılan câmidir. Câmi günümüzde perişan bir haldedir. Kapısı örülmüş, her tarafını otlar ve çalılar sarmıştır. Binâ tamâmen kesme taştandır. Kubbe kasnağı kısmen tuğla ile, kısmen âdi molozla tâmir edilmiştir. Câmi dıştan dışa 9.80X9.80 m., duvarlar ise 1 m. ölçüsündedir. Yapıda kitâbeden başka yazı bulunmamaktadır.

a. İnşâ Kitâbesi:⁸²

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- اسس هذا المسجد المبارك في أيام السلطان مراد خان
- 2- حاجي شهاب الدين بن عبدالله تاريخ سنة اربعين و ثمانمائه

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Essese hâze'l-mescide'l-mübâreke fî eyyâmi's-sultân Murâd Hân
- 2- Hâcî Şehâbe'd-dîn bin 'Abdullâh târîha sene erbe'îne ve şemâne mie".

⁸² Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târîhi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 105. ; F. Dijkema, **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977, s. 24.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451**, II, İstanbul 1972, s. 402.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Bu mübârek mescidi, Sultan Murâd Hân zamânında Abdullah oğlu Hacı Şehâbeddîn 840 yılında tesis etti.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, giriş kapısı kemeri üzerinde, 44X82 cm. ölçüsünde, iki satır ve Arapça'dır. (107. Resim). Kitâbeye göre mescidin, Abdullah oğlu Hacı Şehâbeddîn tarafından 840/1436-1437 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Dönemin sanat anlayışını yansıtmaması ve yapının târihini bildirmesi bakımından bizlere yardımcı olmaktadır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, çok az miktarda hareke ve noktaya yer verilmiştir. Noktaların bazısı köşeli, bazısı yuvarlak konulmuştur. Hareke ve noktaların dışında başka süsleme bulunmamaktadır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

11- İMÂRET-İ MEZÎD BEY CÂMİİ

Alacahisar sancak beyi Mezîd Bey'in yaptırdığı câmi Kirişhâne Uzunkaldırım'da olup, birincisi sekiz dilimli, ikincisi kürevi iki kubbe ile yan kanadlardan oluşmaktadır. Mihrâb üstü kubbesi müselles-i kürevi alikalara müsteniddir. Yan cenahlar birer küçük, birer genişçe açıklıkla ortaya bağlıdır.

Mihrâb kesme küfeki taştan yapılmış, sonradan sıvanmıştır. Yaşmağı beş sıra istalaktitlidir, üstünde oyma kabartma, taştan bir su vardır. Kapının kemeri ve sövesi yenidir. Binâ 1752 depreminden sonra tâmir edilerek minber ilâvesiyle câmi olmuştur. 1877-1878 Rus işgalinde harap olmuş ve H. 1307/M. 1889-1890' da tâmir edilmiştir. En son ise 1990 yılında restore edilerek yeniden ibâdete açılmıştır.

a. İnşâ Kitâbesi:⁸³

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- قد بنى هذا المسجد الشريف في عصر سلطان مراد خان ثانى

⁸³ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, *a.g.e.*, s. 109-110.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 399.

2- من يد الامير الكبير الغازى في سبيل الله تاريخ سنة ٨٤٤

3- وقد عقر بتعمير الثالث في عصر السلطان ابن

4- السلطان الغازى عبد الحميد خان ثانی سنة ١٣٠٧

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

1- Kād būniye hâze'l-mescidü's-şerîfû fi 'aşrı sultân Murâd Hân-ı şânî.

2- Min yedi'l-emîri'l-kebîri'l-gâzî fi sebîlillâhi târiha sene 844.

3- Ve kâd 'ummira bi-ta'mîri'sşâlişi fi 'aşrı sultân ibni

4- Es-sultâni'l-gâzî 'Abdi'l-Hamîd Hân-ı şânî senel 1307.

a.3. Kitâbenin Türkçesi:

Bu mübârek mescid Sultan II. Murâd Hân döneminde, Gazi, Büyük Emir'in gayretiyle Allah rızası için 844 senesinde binâ edildi. Üçüncü tâmiri de Sultan II. Abdülhamîd zamânında 1307 de yapıldı.

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Kitâbe, kapı sivri kemeri aynasında, üç satır ve ufak nesihle yazılmıştır. (108. Resim). Kitâbeden binânın 844 yılında II. Sultân Murâd zamânında Mezîd Bey tarafından, üçüncü tâminin ise 1307/1889-1890 da Sultân Abdülhamîd zamânında yapıldığı anlaşılmaktadır.

b. Diğer Yazılar:

سبحان الله والحمد لله ولا
(109. Resim), اله الا الله والله اكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم

batı duvarında aynı tarzda لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وحده لا شريك له له الملك و له يا حضرت بلال (110. Resim), kuzey duvarında يا حضرت بلال (111. Resim), pandantiflerde " Câryâr-ı Güzin ", tabhâne duvarlarında ise sarı dâire içersinde aynı tarzda يا ستار العيوب (111. Resim) yazıları bulunmaktadır. ve يا غفار الذنوب (111. Resim)

12- KUŞÇU DOĞAN CÂMİİ

Karanfiloğlu Mahallesi, Kuşçu Doğan Câmii Sokak'ta bulunan yapı dört yanı duvarla çevrili bir avlu içersinde yer almaktadır. Câmiin kuzey, güney ve doğusunda bir hazire bulunmaktadır.

Yapı ortalama 8.50 metrelik köşelerde üstte üç tam, altta üç tam iki yarım yaprakla oluşup devâm eden baklavaı kuşağa oturan bir kubbeye örtülüdür. Altta dört, üstte yedi, kasnakta üç penceresi mevcuttur. Alt sıra pencereleri düzensiz olarak yerleştirilmiştir. Mihrâbın batısında yer alan alt sıra penceresinin doğuda karşılığı yoktur. Son cemâat yerinin kubbeli iken yıkıldığını Ekrem Hakkı Ayverdi bildirmektedir.⁸⁴ Minâre, harimin batı cephesinin kuzey ucundadır. Oral Onur, minâre gövdesinin, 1950 depreminde yıkıldığını, tam olarak belirlenemeyen bir târihte de yeniden yapıldığını belirtmektedir.⁸⁵ Harim kuzey duvarının doğu ucunda bir pencere, ortada istalaktitli bir dış mihrâb, batı ucunda da sivri kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiş harim girişi bulunur. Giriş aralığını örten basık kemerin hemen üzerinde yer alan kitâbe panosu boştur.

Câmide celî sülûs tarzında şu yazılar bulunmaktadır: Mihrâbın üzerinde mavi zemine beyaz yazı ile " Küllemâ " âyeti (112. Resim) yazılmıştır. Mihrâbın sağında اشرف امتى (112. Resim), doğu duvarında لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ, solunda محمّد رسول الله (113. Resim), kuzey duvarında ise يا حضرت بلال حبشى (114. Resim) yazılıdır. Üst pencerelerin sağında ve solunda daire içersinde mavi zemine beyaz yazı ile "Câryâr-ı Güzin" yazılı bulunmaktadır. (112., 113. Resim).

⁸⁴ E.Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mimârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451**, II, İstanbul 1972, s. 404.

⁸⁵ Oral Onur, **Edime Minâreleri**, Edime 1974, s. 25.

13-SARUCA PAŞA CÂMİİ

Saruca Paşa Mahallesi'nde, Saruca Paşa Câmîi Sokak'ta, Selçuk Hatun Câmîi'nin 150 metre doğusunda bulunmaktadır. Yapının haziresinde Budîn Valisi Melek İbrahim Paşa ile Vezir-i Âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa medfundur.

Yapı 6.70X6.70 metre eb'âdında, tek kubbelidir. Dört sıra kirpi saçak harim duvarlarını çevrelemektedir. Kuzey cephe dışında iki sıra hâlinde düzenlenmiş üçer pencere açıklığı bulunmaktadır. Oktay Aslanapa târih belirtmeden yapının bir onarım geçirdiğini ifâde etmektedir.⁸⁶ Harimin batı cephesinin kuzey ucunda minâre, kuzey cephesinin batı ucunda ise giriş yer almaktadır. Bir dizi silmeyle oluşturulmuş taç kapı çerçevesinin üst kenarına bitişik bir konsol bulunmaktadır. Harimde kare plânlı gövdeden pendentiflerle kubbeye geçiş sağlanmıştır. Duvarların iç yüzleri tamâmen sıvalı ve badanalı olup yazı bulunmamaktadır.

Oral Onur yapının kitâbesinin resmini ve metnini vermiş, ayrıca Edirne Müzesi'nde olduğunu ifâde etmektedir.⁸⁷ Araştırmalarımız sonucunda kitâbenin 1543 numarada " H. 863 târihli Mahmutağa Câmîi Kitâbesi " adıyla kayıtlı olduğunu belirledik.

a. İnşâ Kitâbesi:⁸⁸

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَضَّ بِنْيَانِ هَذَا الْمَقَامِ الْكَرِيمِ فَعَهْدَ
دَوْلَتِ السُّلْطَانِ

2- الْعَظِيمِ دَرَّةَ تِيْجَانِ اعَظَمَ السُّلَاطِيْنَ الْمُخْتَصَّ بِفَتْحِ قَلْعَةِ قَسْطَنْطِيْنِ
السُّلْطَانِ اَبُو الْفَتْحِ مُحَمَّدُ خَانَ

⁸⁶ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949, s. 114.

⁸⁷ Oral Onur, *Edirne Türk Târihi Vekikalarından Kitâbeler*, İstanbul 1972, s. 125.

⁸⁸ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 126.; F. Dijkema, a.g.e., s. 36-37.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârîsinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul 1972, s. 215.

3- لاعطل من طلوع كوكب وجوده الدوران اقل خلق الله الكبير محمود
الامين الفقير

4- في اختتامه قال اخوان الضفاء صار تاريخا له خير بناء

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

1- Bismillahirrahmanirrahîm Raşşâşa bünyâne hâze'l-makâmi'l-kerîm fi 'ahdi devleti's-sultân

2- El-'azîm dürrütü Ticân e'âzîmî's-selâîni'l-muhtaşşî bi-fethi kal'ati Kostanîin es-sultân ebü'l-feth Mehmed Han

3- Lâ 'atale min tulû'ı kevkebi vücûdihi ed-deverân ekalle halkıllâh el-kebîr Mahmûdü'l-Emînü'l-Fakîr

4- Fî ihtitâmihi kâle ihvânü's-şafâ şâra târihan lehü "Hayrû-binâ"

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla. Bu mübârek makâmın binâsını, büyük sultan, yüce sultanların taçlarının incisi, İstanbul kalesini fethe mazhar olmuş, fetihler babası, Sultan Mehmet Hân'ın -Allah mahlukatından nadir olan ve sürekli dönen Fâtih gibi bir yıldızın doğmasından bizi mahrum etmesin- hâkimiyeti döneminde, büyük Allah'ın yarattıklarının en âcizi, fakir büyük Mahmut Emin yaptırdı. Onun bitimi hakkında İhvân-ı Safâ, târih olarak şunu söyledi: "Hayrûn binâ".

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, günümüzde Edirne Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde 1543 numarada kayıtlı olup, teşhir edilmektedir. Kitâbe üç parçaya kırılmıştır. Ancak tam olan kitâbe 5X62X87 cm. eb'âdında, Arapça ve dört satırdan oluşmaktadır. (115. Resim). Kitâbede geçen خير بنا ibâresinin ebced hesâbıyla, rakam değerleri karşılığı 863

yılıdır. Kitâbeye göre yapı, Mahmud adlı bir kişi tarafından inşâ ettirilmiştir. Osman Nuri Peremeci⁸⁹ ve Oktay Aslanapa⁹⁰ câmiin 838/1434-1435 yılında inşâ ettirildiğini belirtmekte, ancak kaynak göstermemektedirler. M. Tayyib Gökbilgin ise câmiin kitâbesinin yayınladığı bölümde 863/1458/1459 yılını⁹¹, vakfiyeleri yayımladığı bölümde ise 838/1434-1435 yılını vermektedir.⁹² Ayrıca M. Tayyib Gökbilgin kitâbe metnini bâzı değişikliklerle vermektir.⁹³ Yayımladığı kitâbe metninde “Besmele” yoktur, “ Tîcân ” kelimesini “ Sübhânehü ” olarak, Mehmed Hân’ dan sonra “ Min “ , “ Vücûde ” den sonra “ Ma’mûr “ kelimelerini vermektedir. “ El-Emin” kelimesini “ El-Emir “ şeklinde okumaktadır.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yapıdan günümüze bir tek kitâbenin ulaşması ve dönemin sanat anlayışını yansıtmaması onu değerli kılmaktadır. Diğer önemli bir özelliği de Osmanlı dönemine âit ebced hesâbıyla târih düşürmenin ikinci defa burada görülmesidir.

⁸⁹ Osman Nuri Peremeci, a.g.e, s. 74.

⁹⁰ Oktay Aslanapa, **Edime’de Osmanlı Devri Mîmârîsi**, İstanbul 1949, s. 114.

⁹¹ M. Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukâataalar**, İstanbul 1952, s. 61, dipnot 129.

⁹² M. Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 248.

⁹³ M. Tayyib Gökbilgin, a.g.e, s. 61, dipnot 129.

Kelimelerin çokluğu, hareke ve noktaların eksiksiz olarak konulması sonucunda yazı girift bir görünüm kazanmıştır. Kalem hareketleri, kelimelerin satıra oturuşları ve meyilleri âhenklidir.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, hareke, med, sol tarafı açık yapılmış cezmler ve köşeli noktalar harflerle aynı kalınlıkta konulmuştur. Yâ, Nun, Mim ve Lam harfleri keşidelendirilmiştir. Allah lafızları üstte yerleştirilerek istif anlayışına uygunluk kazandırılmıştır. Birinci satırın sonuna, “Kevkeb” ve “Safa” kelimelerinin alt ve üstüne rûmî motifi işlenmiştir.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

14-ÜÇ ŞEREFELİ CÂMİİ

Sultan II. Murâd'ın şehrin ortasında yaptırdığı câmi, Osmanlı Mîmârîsi'nde zirveye ulaşmada bir dönüm noktasıdır. Yapımına H. 841/M.1437 yılında başlanmış, H. 851/M. 1447 senesinde bitirilmiştir. 1165 depreminde kubbeler çatlayıp bir ikisi kısmen yıkılmış, revakın câmiye bitişik tonoz ve kubbeleri tamâmen çökmüş, minâreler alta kadar devrilmiştir.

Câmi dıştan dışa 64.80 m. genişliğinde ve 66.80 m. derinliğinde olup, altı köşe iki fil ayağı üstüne 24.10 m. lik bir merkezi, 10.80 kutrunda dört yan ve dört ufak koltuk kubbeleriyle örtülüdür. Üçü kible duvarında, biri cenupda çarşı tarafında dört kapısı vardır. Yan kubbelerin kaaidesi murabba olmayıp hafif mustatildir, eb'âdı ortalama 11.48X10.70 m. arasındadır. Yan kubbelerin hepsi aynı şekilde yapılmıştır. Mihrâb sağındaki 24 oluk dilimlidir, köşelerinde iri bademler vardır. Diğer kubbelerin biri altılı yelpâze köşelilere, biri yarım küreye, biri müselles-i küreviye oturur, bu üçü düz kubbedir. Büyük kubbe ayak ve duvar köşelerinde iri, karşılıklı üç sıra

bademlerle oluşturulmuş mihrabcıklar bulunmaktadır. Bunların üstünde iki yarım, altı tam, bir sıra iri badem ve baklava dolaşır. Ayakların üstüne, köşeyi kapatmak üzere üç köşe sivri birer külah yapılmıştır.⁹⁴

Yapının içi, ayaklar, kemerler tamâmen güzel yontulmuş kalın kesme taşlarla yapılmıştır. Câmiin sağ tarafında duvardan fil ayağı hizasına kadar 7.0 m. derinliğinde 30 cm. yükseklikte bir seki vardır. Câmide 21 altlık, 21 üstlük, 12 büyük kasnakta, 16 küçük kasnaklarda pencere bulunmakta ve yeterli aydınlığı sağlamamaktadır. Pencerelerin iç söveleri bol silmeli mermer olup, bunun etrafına, taş sıralarından çıkarılmış ikinci bir silme dolaştırılmış, pencere tavanları çapraz tonozla örtülmüştür.

Osmanlı mîmârisinde ilk şadırvan avlusu bu câmide 35.50x60.70 m. iç eb'âdında ve üç kapılı yapılmıştır.⁹⁵ Kible duvarındaki açıklıkları farklı yedi, karşısında dokuz ve aralarında üçer kubbe bulunmaktadır. Kemerler, kemer aynaları ve saçak silmeleri kâmilten taştandır. Kible duvarına bitişik olan büyük açıklıklı revakın ortadaki gözü hepsinden geniştir, yanlarındakiler 66-75 farklı olup, daha sonrakiler çok ufaktır. En soldaki göz çapraz tonoz, en sağdaki ve dört ortadaki yuvarlak, küçükler beyzî kubbedir. Kible duvarına bitişik kubbelerin ve tonozun kalemleri yeni restore edilmekte, geri kalan 14 revak kubbesinin kalemleri restorasyonu beklemektedir. Başlıklar eski yapıdan kalmadır. Kible duvarındaki altı ayak 133-135 cm. kutrunda yuvarlak yığma olup her biri beşer parça mermerden çıkarılmıştır, geriye kalan direklerin hepsi yekparedir. Çoğu beyaz mermer, avlunun batı orta kapının yanlarındakiler yeşil eğriboz taşı, bir ikisi de granittir. Revakın çarşı tarafındaki kapısı önünde olan kemeri, karşısındakinden 33 cm. daha büyüktür. Başlıkların çoğu 3-4 sıra istalaktitlidir, içlerinde püsküllü ve pek mütakâmil olanlar da bulunmaktadır. Bir iki başlık ise silmeli bir gövde ile tablanın dört köşesinden sarkan püskülden oluşmaktadır.⁹⁶

Câmiin taç kapısı derece derece genişlikte asaba ve kavallardan oluşan bir etraf silmesinin içinde geniş bir düzlük, sonra ufak bir silme ile çerçeve oluşturularak

⁹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451*, II, İstanbul 1972, s. 436.

⁹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 442.

⁹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 444.

kubbeye kadar yükseltilmiştir. Kenar silmeleri etrafında da dönen bir sivri kemer altında Bursa kemeri arkası boşaltılıp kabarık gösterilerek yapılmıştır. Kemerin altında on sıra istalaktitli yaşmak yer yer küçük sarkıtlarla zenginleştirilmiş, ortada büyük bir sarkıtlı sonuçlanmıştır. Köşesinde istalaktitli bir çerçeve içinde kum saatleri vardır. Portal kemerini taşıyan duvar payelerinin çevresinde de bordür hâlinde mukamas vardır. Diğer kapılar da güzeldir, ancak daha basittir.

Câmide dört inşâ kitâbesi, çini üzerinde bânî kitâbesi mâhiyetinde yazı ve bir tâmir kitâbesi bulunmaktadır.

a. Birinci İnşâ Kitâbesi: ⁹⁷

a.1. Birinci İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ادخلوها بسلام امنين
- امر بعمارة هذا الجامع الشريف السلطان ابن السلطان زين الدنيا
والدين ابو الفتح مراد خان بن محمد خلد الله ملكه في سنة تسع و 2
اربعين و ثمانمائة

a.2. Birinci İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

1- Bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm udḥuluhâ bi-selâmin âminîn.

2- Emere bi-'imâreti hâze'l-câmi'e's-şerîf es-sultân ibni's-sultân Zeynü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebu'l-fetḥ Murâd bin Meḥmed ḥalledallâhu mülkehü fi sene tis'a ve erba'îne ve şemâne mie.

⁹⁷ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 111.; F. Dijkema, a.g.e., s. 26.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 57.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 458.

a.3. Birinci İnşâ Kitâbesinin Anlamı:

Çok bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allâh'ın adıyla. "Oraya emniyet ve selamette girin" (denilir onlara). Bu mübârek câmiin yapımını dînin ve dünyânın süssü, sultan oğlu sultan, fetih babası, Mehmed oğlu Murâd Hân, -Allah onun saltanatını muhalled kılsın- 849 yılında emretti.

a.4. Birinci İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe esas kapının basık kemeri üstünde, 3.35x1.00 m. eb'âdında, iki satır ve Arapçadır.

a.4.2. Yazının Türü:

Birinci satır kûfî , ikincisi istif ve harf îtibâriyle en yüksek mertebede celif sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazılarda hattat imzası bulunmamaktadır. Fakat İstanbul Fatih Câmii'nin revaklı avlusundaki yazılarla üslup benzerliği ve bu yazıların hattatı olan Yahya es-Sufi'nin Edirneli olması dolayısıyla, bu yazıların da aynı hattatın olabileceği ileri sürülmektedir.⁹⁸

⁹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı*, İstanbul, 1953, s. 19,

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Bu yazılar Selçuklu üslûbunun terkedilerek Osmanlı üslûbunun oluşmaya başladığı dönemin en önemli eserleridir. Harflerin formu, istifi, keskinliği, kalem hareketleri açısından yazılar, XIX. yüzyıla kadar etkisini devâm ettirmiştir. Murâdiye Câmii'ndeki bir satır kûfi bir satır sülûs geleneğine burada da devâm edilmiştir.

Kapı yuvaları üzerindeki yazıların en önemli özelliği, beyzi madalyona müsennâ olarak hakkedilmesi, yazı yazılacak yerin kare, dikdörtgen ve düz şeritler yerine, şekil bakımından farklı bir mekanın oluşturulmasıdır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Bütün yazılarda zeminler helezon ve hurdelenmiş rûmîlerle süslenmiştir. Noktalar yuvarlaktır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir. Zemin yeşil renge, kûfi ve madalyonların köşesindeki yazıların üzeri siyah renge boyanmış, diğerleri varak altınla tezyîn edilmiştir.

Taç kapının sağ ve sol kapı yuvaları üzerinde de yazılar bulunmaktadır. Bu yazıların hepsi celî sülûstür.⁹⁹ Orta bölümlerde ve köşelerde müsennâ kompozisyonlar bulunmaktadır.

Sağ kapı yuvası üzerindeki yazılar: (117. Resim).

En üstte:

قال الله تبارك و تعالى انما يعمر مساجد الله من امن بالله

⁹⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, sağ kapı yuvasının en üst parçasının "Reyhânî" yazı türüyle hakkedildiğini belirtmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murâd Devri**, c. II, İstanbul 1972, s. 445.

Ḳâle'İllâhü tebâreke ve te'âlâ innemâ ya'müru mesâcida'İllâhi men âmene bi'İllâhi.

En altta:

واليوم الآخر واقام الصلوة واتى الزكوة ولم يخش الا الله¹⁰⁰

Ve'l-yevmi'l-âhîri ve ekâme's-şalâte ve âte'z-zekâte ve lem yahşe illa'İllâh.

Göbekte müsennâ tarzda:

ربَّنَا اتَنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ¹⁰¹

Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhîreti haseneten ve kınâ 'azâbe'n-nâr.

Göbeğin üst köşelerinde düz ve müsennâ tarzda:

القوة لله

El-Ḳuvvetü li'İllâhi.¹⁰²

Göbeğin alt köşelerinde düz ve müsennâ tarzda:

القدرة لله

El-Ḳudretü li'İllâhi.¹⁰³

Sağ kapı yuvaları üzerindeki yazıların anlamları:

“Yüce Allah şöyle buyurdu: Allâh'ın mescitlerini ancak Allâh'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler îmar eder. Ey Rabbimiz! Bize dünyâda ve ahirette iyilik ver. Bizi Cehennem azabından koru. Kuvvet Allâh'a âittir. Kudret de Allâh'a âittir”.

Sol kapı yuvası üzerindeki yazılar: (118. Resim).

En üstte:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من بنى لله مسجدا

¹⁰⁰ Tevbe sûresi, 18. âyet.

¹⁰¹ Bakara sûresi, 201. âyet.

¹⁰² Ekrem Hakkı Ayverdi, bu ibâreyi “Allâhü'l-Ḳâdir” şeklinde okumuştur. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 445.

¹⁰³ Ekrem Hakkı Ayverdi, bu ibâreyi “Allâhü'l-Ḳâdir” şeklinde okumuştur. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 445.

Ḳāle Rasûlu'llâh şalla'llâhü 'aleyhi ve sellem men benâ li'llâhi mesciden

En altta:

ولو مثل مفحص قطاة الله بيتاً في الجنة صدق رسول الله¹⁰⁴

Velev mişle mefḥaşi ḳuṭâtın Allâhü beyten fi'l-cenneti şadaḳa Rasûlu'llâhi.

Göbekte müsennâ tarzda:

عجلوا بالصّلوة قبل الفوت و عجلوا بالتّوبة قبل الموت

'Accilû bi's-şalâti ḳable'l-fevti ve 'accilû bi't-tevbeti ḳable'l-mevti.

Göbeğin üst köşelerinde düz ve müsennâ tarzda:

السّلطان لله

Es-Sultânü li'llâhi.¹⁰⁵

Göbeğin alt köşelerinde düz ve müsennâ tarzda:

الملك لله

El-Mülkü li'llâhi.

Sol Kapı yuvaları üzerindeki yazıların anlamları:

"Allâh'ın rasülü –Allâh'ın salat ve selâmı üzerine olsun- dedi ki: "Kim bir bağırtlak kuşu yuvası kadar da olsa Allâh için bir mescit yaparsa, Allâh da o kimseye cennette ev yapar. Allâh'ın rasülü doğru söyledi. Vakti geçmeden önce namazı kılmada, ölüm gelmeden önce de tevme etmede acele ediniz. Hâkimiyet Allâh'a âittir. Saltanat Allâh'a âittir".

Câmiin yan kapıları daha basit fakat güzeldir. Buradaki kitâbeler parçalı mermerler üzerine boya ile yazılmıştır.

¹⁰⁴ Burada anlam açısından düşüklük vardır. Hadîsin tam metni şu şekilde olmalıdır. "Velev mişle mefḥaşi ḳuṭâtın (benâ)'llâhü (lehû) beyten fi'l-cenneti şadaḳa Rasûlu'llâhi".

¹⁰⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, bu ibâreyi "El-Mülkü lillâh" şeklinde okumuştur. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 445.

b. Harim Sağ Kapı Kitâbesi:¹⁰⁶

Yazılar ve metinler tâmirlerde değişmiş ve tahrîfe uğramıştır. Bundan dolayı detaylı inceleme ve değerlendirme yapılamamaktadır. Sadece kitabenin metni ve okunuşu verilecektir.

b.1. Harim Sağ Kapı Kitâbesinin Metni:

- 1- تاریخ جامع سلطان مراد خلد الله ملكه
- 2- سلطان مراد خان احسان الوری بنیان الصفاحامداً لله
- 3- هذا الاساس رصم لا انقبل اجلك لوسءل احنال او اسءل هما
- 4- تاریخ بدء ذالك فاسله عن رحام تاریخ ختم ذالك بحرك خیرما

b.2. Harim Sağ Kapı Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Târîhu câmi‘i Sultân Murâd ħalleda‘illâhu mülkehu
- 2- Sultân Murâd Ĥân aĥsenü‘l-verâ bünyânu’s-şafâ ĥâmiden lillâhu
- 3- Hâze‘l-esâs ruşîşa lâ-inĥabele ecelüke lev süile eĥnâl ev es‘ele humâ
- 4- Târîĥ-u bed‘i zâlîke fe’s‘elehu ‘an-ruĥâm târîĥu ĥatmi zâlîke yuĥbirüke ĥayru-mâ.

¹⁰⁶ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târîhi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 114-115. ; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târîhi**, İstanbul 1939, s. 57.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855/1403-1451**, II, İstanbul 1972, s. 458.

b.3.Harim Sağ Kapı Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Kitâbe, parçalı mermerler üzerine boya ile yazılıdır. Yazılar, dört satır üzerine, 90x130 cm. ölçüsünde, Arapça ve sülûs olarak yazılıdır. (119. Resim). Câmiin inşâ ve bitiş târihleri ebced hesâbı ile gösterilmiştir. Dördüncü satırdaki رحام kelimesi 841/1437 başlamayı , خير ما kelimesi de 851/1447 bitirmeyi ebced hesâbıyla göstermektedir.

c. Harim Sol Kapı Kitâbesi:

Yazılar ve metinler tâmirlerde değişmiş ve tahrîfe uğramıştır. Bundan dolayı detaylı inceleme ve değerlendirme yapılamamaktadır.¹⁰⁷ Sadece kitabenin metni ve okunuşu verilecektir.

c.1. Harim Sol Kapı Kitâbesinin Metni:

- 1- تاريخ جامع سلطان مراد خلد الله ملكه
- 2- من هوان من اوامره - بين كل الانام هو ثمره
- 3- وهو سلطان مراد الغازی - خلد الله بالعلی ثمره
- 4- صار تاريخ ختم مبناه - جامع زيد عمر من عمره

c.2. Harim Sol Kapı Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Târîhu câmi‘i Sultân Murâd ħalleda’llâhu mülkehu
- 2- Min hevân min evâmirihi - Beyne külli’l-enâm hüve şemerühü
- 3- Ve huve Sultân Murâd el-gâzî - Ĥalleda’llâhu bi’l-‘ulâ şemerihî

¹⁰⁷ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 116.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 459.

4- Şâra târihu ħatmi mebnâhu - Câmi'un zîde 'omru men 'ammerahu.

c.3. Harim Sol Kapı Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Sol kapı da aynı şekil ve ebattadır. (120. Resim). Bu kitâbe de diğerleri gibi Arapçadır. Rûmî motifler arasında sülûs yazılı kitâbe ortadan tek çizgi ile ve satır araları da düz çizgi ile ayrılmış bulunmaktadır. Yanlızca câmiin bitimine dâir târih vardır. Ebcede giren kelimeler جامع زيد عمر من عمره olup, bitim târihi (H. 851/M. 1447) olmaktadır.

d. Avlu Sultan Kapısı Üzerindeki Kitâbe:

Yazılar ve metinler tâmirlerde değişmiş ve tahrîfe uğramıştır. Bundan dolayı detaylı inceleme ve değerlendirme yapılamamaktadır.¹⁰⁸ Sadece kitabenin metni ve okunuşu verilecektir.

d.1. Avlu Sultan Kapısı Üzerindeki Kitâbenin Metni:

1- يامن له الاجابه من عطاء مرادخان حاقان فاءض الخيرسلطاننا
المعظم

2- او قلت حاذن كل الخيرات ماكذبت شاهدكل ورع الجامع المتمم في

3- تاريخ ختم بدء حتى يقول رب ادخل بدار خلد من بيتك المحرم

¹⁰⁸ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 112-113.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 56.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 459.

d.2. Avlu Sultan Kapısı Üzerindeki Kitâbenin Transkripsiyonu:

1- Yâ men lehu'l-icâbehü min 'atâi Murâd Hân Hâkân fâizi'l-hayr sultânunâ el-mu'azzam

2- Ev kıllete hâzen külli'l-hayrât mâ kezibte şâhede küllü vera'el-câmi'i el-mütemmin fi

3- Târîhi hatmin bed'in hattâ yekûle Rabbî edhıl bi-dârin huldîn min beytike'l-muhamrem.

d.3. Avlu Sultan Kapısı Üzerindeki Kitâbenin Değerlendirilmesi:

Avlu kitâbesi, üç satır, Arapça, ve aynı teknikle parça mermerlere yazılmıştır. (121. Resim). H. 847 başlangıç, H. 851 bitim târihini vermektedir. Asıl, iç sağ ve avlu kitâbelerindeki başlamalar arasındaki altı senelik farkı Ekrem Hakkı Ayverdi şöyle yorumlamıştır: “ Birçok şair teberrüken bu beyitleri söylemişlerdir, onlara bildirilen başlama târihi bunlardır, onlar da buna uymuşlardır. Bitirmeye gelince: Bitmek üzere olduğunu tahmîn eden birisinin bir sene evveline düşürdüğü târih olabilir, amma söylediği senede bitmeyivermiştir, fakat yine de konmuştur. Zaten ebced hesâbıyla olan bu târihlerin mermere kabartma yazılmayıp boya ile yazılması da düşündürücüdür.”¹⁰⁹

e. Tâmir Kitâbesi:¹¹⁰

e.1. Tâmir Kitâbesinin Metni:

1- قد عمّر هذا الجامع الشريف

¹⁰⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murâd Devri*, c. II, İstanbul 1972, s. 459.

¹¹⁰ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, *Edirne Türk Târîhi Vesikalarından Kitâbeler*, İstanbul 1972, s. 117.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, s. 459.

e.2. Tâmir Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Kâd ‘ammara hâze’l-câmi‘e’ş-şerîfe
- 2- Es-sultân Muştafâ bi-emrihi’l-münîf sene 1177.

e.3. Tâmir Kitâbesinin Anlamı:

Bu mübarek cami, Sultan Mustafa’nın yüksek emirleriye 1177 senesinde tâmir edildi.

e.4. Tâmir Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Revak orta kemerinin iki taraf aynasında 40-45 cm. uzunluğunda beyzî iki mermer levha üzerine celî sülûs olarak hakkedilmiştir. (122.,123. Resim)

f. Kapı Kanatları:

Câmiin avlusu restore hâlinde olduğu için kapı kanatları naylön ile kaplanmış durumda idi. Sâdece cümle kapısının sol kanadındaki yazılı kısmın naylonu yırtılmış olduğu için resmini çektik. Diğer kapı kanatları naylon ile kaplı olduğu için resimlerini çekemedik. Kapı kanatlarında hadîs-i şerîfler ve Hz. Ali’nin sözü yazılı bulunmaktadır.

TC KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
NİYAZIYATLON MERKEZİ

f.1. Cümle Kapısı Kanatları:¹¹¹

Binisiz kanat ölçüleri: Boy:480 cm., En: 138 cm., Kalınlık 9 cm. dir. Siyaha bakan ağaçtan yapılmıştır. Üç panoyu birbirinden ayıran mâdenî süsler ve halkalar bulunmaktadır. Cümle kapısı kanatları hat sanatının müstesnâ birer eseridir.

f.1.1. Sağ Kanat: Kitâbesi:

Metni: قال عليه السلام بَشِّرِ الْمَشَاءِينَ إِلَى الْمَسْجِدِ

Okunuşu: Kâle ‘aleyhi’s-selâm beşşir’il-meşşâîne ile’l-mescidi.

Anlamı: Hz. Peygamber –Selam onun üzerine olsun- dedi ki: “Gece karanlıklarda mescide gidenlere müjdele”.

f.1.2. Sol Kanat Kitâbesi:

Metni: فِي الظُّلَمِ بِالنُّورِ التَّامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (124. Resim).

Okunuşu: Fi’z-zulemi bi-nûri’t-tâmmi yevme’l-kıyâmeti.

Anlamı: Kıyamet günü tam bir nur içinde gideceklerdir.

Her iki kanattaki kitâbeler düz satırlı derin oyma tekniği ile birinci satır kûfî, ikinci satır sülûs tarzında yazılmıştır. Panolar yekparedir. Kitâbe panosunun dışındaki kısım ise hakiki künde-kârî tekniği ile yapılmıştır.

¹¹¹ Kapı kanatlarındaki yazıların metni için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 455.

f.2. Sağ Giriş Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 400 cm., En: 118 cm., Kalınlık 9 cm. dir. Bu kapı da künde-kârî tekniği ile yapılmıştır. Her bir kanat yedi bölümden oluşmuştur. Yazılar derin oyma tekniği ile yazılmıştır.

f.2.1. Sağ Kanat Sülüs Kitâbesi:

Metni: الدُّنْيَا سَجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّةُ الْكَافِرِ

Okunuşu: Ed-dünyâ sicnü'l-mü'mini ve cennetü'l-kâfiri.

Anlamı: Dünyâ mü'minin hapishânesi, kâfirin cennetidir.

f.2.2. Sol Kanat Kitâbesi:

Metni: اَتَمَّ الْأَعْمَالِ بِالنِّيَّاتِ وَ لِكُلِّ أَمْرٍ مَا نَوَى

Okunuşu: İnneme'l-a'mâlü bi'n-niyât ve li-küllü imriin mâ nevâ.

Anlamı: Ameller niyetlere göredir. Her iş de niyete göredir.

f.3. Sol Giriş Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 400 cm., En: 116 cm., Kalınlık: 9 cm. dir. Yazı panoları yekparedir. Yazılar sülüs olup düz satırlı derin oyma tekniğinde yazılmıştır. Kapıların üstü kemerli olmakla beraber ahşap kısımların üstü düz atkıdır. Her kanat üç bölümden oluşmaktadır. Alt kısımlar harap olmuştur.

f.3.1. Sağ Kanat Sülüs Yazı:

Metni: الْمُؤْمِنُ فِي الْمَسْجِدِ كَالشَّمْكِ فِي الْمَاءِ

Okunuşu: El-mü'minü fi'l-mescidi ke's-semeki fi'l-mâi.

Anlamı: Mescitteki mü'min sudaki balık gibidir.

f.3.2. Sol Kanat Sülüs Yazı:

Metni: والمنافق في المسجد كالطير في القفس

Okunuşu: Ve'l-münâfıku fi'l-mescidi ke't-tayri fi'l-kafeşi.

Anlamı: Mescitteki münafık ise kafesteki kuş gibidir.

f.4. Sağ Duvarndaki Kapı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 270 cm., En: 80 cm., Kalınlık: 5 cm. dir. Yazılar sülüs olup, derin oyma tekniği ile yazılmıştır ve panolar bütündür. Harap bir durumdadır.

f.4.1. Sağ Kanat Sülüs Yazı:

Metni: من كان في طلب العلم كانت الجنة في طلبه

Okunuşu: Men kâne fi talebi'l-ılmî kânet el-Cennetü fi talebihî.

Anlamı: Her kim ilim öğrenmek isterse, Cennet de onu ister.

f.4.2. Sol Kanat Sülüs Yazı:

Metni: ومن كان في طلب المعصية كانت النار في طلبه

Okunuşu: Ve men kâne fi talebi'l-ma'sıyyeti kânet en-nârü fi talebihi.

Anlamı: Her kim ma'sıyyet isterse Cehennem de onu ister.

f.5. Avlu Orta Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 440 cm., En 135 cm., Kalınlık: 9 cm. dir. Üst panolarda yazılar mevcut değildir. Hakiki künde-kârî tekniği hâkimdir. Alt panolar dökülmüş ve düz bir tahta ile kapatılmış bulunmaktadır.

f.6. Avlu Sağ Giriş Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy 445 cm., En: 135 cm., Kalınlık: 9 cm. dir. Üst panolarda yazılar mevcut değildir. Hakiki künde-kârî tekniği hâkimdir. Câmî cephesindeki sağ ve sol giriş kapılarının üst panolarının özelliğini gösterir. Orta panolar harap olmuş, alt panolar ise yok olmuştur.

Kapı kanadlarındaki mâdenî kabarıklar ve tokmaklar orijinaldir. Özellikle avlu kapılarının birbirinin eşi olan tokmakları rûmî ve palmetli süsleme ile dikkati çekmektedir. Üç pano hâlindeki kanadlarda üst panonun ortasında kûfî ve nesih yazılardan birer satır bulunan bölüm vardır. Geri kalan bütün ahşap işçiliği geometrik süslemedir. Üst panoda sekiz köşeli yıldızlar, orta panoda kaydırılmış eksen üzerinde on iki köşeli yıldızlar ve alt panoda on iki köşeli yıldız meydana getiren kırık doğrulardan ibâret sonsuz düzende geometrik desenler bulunmaktadır. Bölme içleri düz bırakılmıştır. Kible duvarındaki sağ ve sol ile avlunun batı ve kuzey kapı kanadları üçer panodan ibâret olup, üst panonun ortasında bir çerçeve içinde bir satır kûfî ve bir satır nesih yazı yer almaktadır. (88. Resim). Kuzey kapı kanadlarının üst panolarında kırık çizgilerin kesişmesinden desen oluşmuş, diğer üç kapı kanadının üst panolarında ise sekizgenlerin yatay ve dikey doğrularla kesişmesinden ibâret geometrik desen bulunmaktadır. Kapıların orta panoları birbirinin eşidir ve on köşeli yıldız etrafında beş köşeli yıldızlardan ibâret sonsuz geometrik süslemeyi içermektedirler. Kible duvarındaki sol kapıda ise altı köşeli yıldızlar ve altıgenlerden oldukça girift bir desen vardır. Avlu kuzey, doğu ve batı kapıların orijinal alt panoları yoktur. Avlu doğu kapısı üç pano hâlinde olup, üst panoda on köşeli yıldız çevresinde beşgenlerden oluşan geometrik desen, orta panoda ise aynı desenin daha zengin bir versiyonu bulunmaktadır.

g. Pencere Kanatları:¹¹²

Câmiin içerisinde en güzel eserlerden biri de pencere kanadlarıdır.

Mihrâbın sağındaki pencerenin üçer pano hâlindeki kanatlarında üst pano iki yatay frize bölünmüş, üstteki kûfî, alttaki nesih çok girift yazı bulunmaktadır. (125. Resim) Yazı metinleri şöyledir:

Sağ kanad kûfî: عن علي رضي الله عنه قال من كان في طلب

Sol kanad kûfî: العلم كانت الجنة في طلبه

Sağ kanad sülûs: من اذنب ضاحكاً فوالله تعالى ادخل النار و هو يبكي

Sol kanad sülûs: ومن اطاع الله و هو يبكي هو الله تعالى ادخل الجنة

Orta panoda on iki köşeli yıldızların kaydırılmış eksen üzerinde yerleştirilmesiyle ortaya çıkan geometrik sonsuz desen bulunmaktadır. Alt pano ise kırık çizgilerin kesişmesi ile altı köşeli yıldızlar ve baklavalara meydana getirmiştir.

Mihrâbın solundaki pencerenin üst ve orta panoları sağdaki pencere gibidir. Yazı metinleri şöyledir: سبحان الملك الحق الذي لا يموت يا خفي اللطاف بحثا (126. Resim). Alt pano ise altı köşeli yıldızlar arasında altıgen dekorludur.

Minberin sağında birinci pencere kepengi üç pano hâlinde olup, üst panodaki yazı yegane süslemedir. (127. Resim). Yazının metni şöyledir: من مشى في ظلمة الليل الى المساجد نور الله يوم القيامة. Orta pano da mihrâbın sağındaki kanadın alt panosuna benzer, alt pano da ise hatâili simetrik kıvrık dal süslemesi vardır.

Minberin sağında ikinci pencere kanadı en zengin bitkisel dekoru ihtivâ etmektedir. Üç pano hâlinde olup, üst panonun ortasında girift bir çiçekli nesih yazı etrafında biri rûmî geçmeli, biri bitkisel kıvrık dal olmak üzere iki bordür vardır. Yazının metni şöyledir: من بنى لله مسجدا ولو مثل مفضل قطاة بنى الله له (128. Resim). Orta panoda on köşeli yıldız esasına dayanan geometrik yüzey süslemesinin bölmeleri çiçekli küçük panolar hâlinde bezenmiştir. Üst panodakine benzer dış bordür bunda da bulunmaktadır. Alt panoda üst pano

¹¹² Pencere kapaklarındaki yazıların metni için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murâd Devri**, c. II, İstanbul 1972, s. 440-442.

gibi tertiplenmiş olup, ortasında yazı yerine palmetli bölmeler içinde çiçek dekoru vardır.

Minberin sağında üçüncü pencere üç pano hâlinindedir. Üst pano iki yatay firize bölünmüş olup, üstteki kûfî, alttaki nesih çok girift yazıyı içerir. Yazının metni şöyledir: عَزَّ الدُّنْيَا بِالمَالِ وَ عَزَّ الآخِرَةُ بِالْأَعْمَالِ طَلَبُ الْإِدْبِ أَوَّلُ مَنْ طَلَبَ . (129. Resim). Orta pano on iki köşeli yıldızların kaydırılmış eksen üzerine yerleştirilmesiyle ortaya çıkan çok komplike geometrik sonsuz deseni içerir. Alt panoda ise kırık çizgilerin kesişmesi altı köşeli yıldızlar ve baklavalara oluşturmıştır.

Sağ taraf birinci pencere kanadında mihrâbın solundakine benzer süsleme bulunmaktadır. Yazı metni şöyledir: الضَّلُوةُ عِمَادُ الدِّينِ وَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ. (130. Resim).

Mihrâb solunda ikinci pencerenin üst panosu kûfî ve nesih yazılardan birer satır içerir. Yazı metinleri şöyledir: عَجَّلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْفَوْتِ وَ عَجَّلُوا بِهَا . (131. Resim). Orta panosu sağ taraftaki birinci pencerenin alt pano dekorunun tekrarıdır. Alt pano ise içiçe geçmiş altıgenlerin meydana getirdiği altı köşeli yıldız ve diğer geometrik şekillerden ibâret sonsuz süslemeyi taşımaktadır.

Mihrâbın solunda üçüncü pencerenin üst panosu yazı ile süslenmiştir. Yazı metni şöyledir: قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَحَبُّ الْبَقَاعِ إِلَى اللَّهِ مَسَاجِدُهَا وَابْغُضْ . (132. Resim). Orta panoda kesişen altıgenlerin oluşturduğu altı köşeli yıldızlı sonsuz desen, alt panoda ise mihrâb solundaki pencere kanadının alt pano deseni vardır.

Sol taraf birinci pencerenin üst panosu yazı dekorludur. Yazı metni şöyledir: قَالَ عَلَى رَضَى اللَّهُ عَنْهُ النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهَوْا يَا مَحْمُولَ الْحَوْلِ وَ . (133. Resim). Orta pano minberin sağında birinci pencere kanadı orta panosunun varyantıdır. Alt panoda ise kesişen sekizgenlerden oluşan bir dekor bulunmaktadır.

Sol taraf ikinci pencerede üst panosundaki nesih yazı yegane süslemedir. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ . (134. Resim).

Portalın sağ ve solundaki birinci pencere kanadlarında üç panodan ibâret kepenkte içiçe geçmiş altıgenlerin meydana getirdiği altı köşeli yıldız ve diğer geometrik şekillerden ibâret sonsuz süsleme, orta panoda on köşeli yıldızlar

etrafında beş köşeli yıldızlardan oldukça girift sonsuz desen bulunmaktadır. Alt pano ise içiçe geçmiş sekizgenler motifinden bir bölümdür. Bölme zeminleri düzdür.

Portalın sağındaki ikinci pencere kanadları üç panodan ibâret olup, her pano içiçe çok girift bitkisel kıvrık dal süslemeli bordürlerle bezenmiş bulunmaktadır. Diğer pencereler basit, süsleme sayılamayacak şekiller göstermekte ve yazı bulunmamaktadır.

h. Diğer Yazılar:

Günümüzde câmiin içindeki restorasyon yeni bitmiş, avludaki çalışmalar ise halen devâm etmektedir. Biz burada eskiden câmide bulunan süsleme ve yazılar ile restorasyondan sonra câmiin içinde yazılmış olan yazıları belirteceğiz.

h.1. Eskiden Câmide Bulunan Yazı ve Süslemeler:

Câmiin çok güzel iç kalem tezyînatlarının 1165 depreminde bozulduğunu tâmirat keşfi göstermektedir. Yaptırılan iki keşif sonrasında eksilen ve değişenlerden bilinenleri Ekrem Hakkı Ayverdi bildirmektedir.¹¹³ "Revak kubbelerinin tekne tavan yerine beyzî ve yuvarlak kubbelerle yapılması, minâre şerefeleri aslında istalaktitli olduğu halde, tâmirde simid şeklinde silmelerle geçilivermesidir. İçeride de büyük kubbenin iri bademlerle yapılmış kuşağı ve köşe tonozları, üzerlerine bağdâdî bir ciDâr çakılarak kapatılmış, kalemler bozulmuştur. Kuşak ihya edilmişse de, kemerlerde çepeçevre olan yazılar ve kubbelerdeki kalemler bir daha yerine getirilmemiştir. XVIII. asır sonu kalemleri veyâ beyaz badana bunların yerini almıştır."

Ekrem Hakkı Ayverdi eskiden câmide bulunan süsleme ve yazılar hakkında bizlere şu bilgileri vermektedir: "İç kalemlerin çok güzel olduğunu 14 revak kubbesinde kalan kalemlerden anlaşılmaktadır. Buradaki kalemlerin renkleri karamış, yer yer zeminlerin üzerinden sulu boya geçilerek koyulaşmıştır. Ancak

¹¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 423.

resimlerde ve yazılarda tahrif yoktur, esas olarak da yalnız kubbe yuvarlaklarında asıllar kalmış, göğüslemeler, kürevi müsellelerin on ikisi bozulmuş, XVIII. asır tâmirinde yeniden yapılmıştır. Çarşı güney kapısı kubbesinin kalemi değişmiştir. Bu kapıdan girince gelen kubbeden başlayarak karşı kapıya kadar kalem işleri şöyledir:

1- Altı köşe kaaide üstüne müstevi alikalarla ve göğüslemelerle yapılmıştır. Kalemi alikalara kadar asıldandır. Yalnız zemin renkleri koyulaştırılmıştır. Altı etekte de ince bir sülüsle *من مشى في ظلمة الليل إلى المساجد* ibâresi ince sülüsle tekrarlanmıştır. Burada *نور الله يوم القيامة* kısmı eksiktir.

2- Beyaz renk hâkim, hatâi ve çiçek kalemlerle bezenmiş, zemin renkleri koyulaştırılmıştır. Kürevi müselles alikalara kadar, az bozuk, eski kalemleri bâkîdir. Göbekte *قل كل يعمل على شاكلته* ters yüz dört defa, orta hatâi çerçeveler içinde *يا قاضي الحاجات* altı defa tekrarlanmıştır. Etekte kısmen bozuk kûfî yazı bulunmaktadır.

3- Yalnız takye kısmında eski kalem kalmış, yazı yoktur.

4- Özengiye kadar eski kalem devâm eder, kalemi sekiz göbekte toplanmıştır. Göbekte *يا داءم الباقي الخلاق حتى القيوم لا ينام ولا* yazısı bulunmaktadır.

5- Özengiye kadar eski güzel kalem devâm eder, renkleri aynı kalmıştır. On iki köşe bir kaaideye oturur, köşeliklerin üçü yelpazedir. Etekler on iki gözünde bir kûfî bir sülüs yazılmış, bâzı yerleri bozulmuştur. Esmâ-i Hüsnâ'nın delalet ettiği meâller de Cenâb-ı Hakk'a hitâblardır. Göbek de pek girift bir kûfidir.

6- Beyazlı bir zemin üzerine altı köşe yıldız biçiminde yapılmış pek güzel rûmîli ve çiçekli bir kalem olup, yalnız kürenin takyesi ve üzerindeki kûfî yazısı kalmış, araya yabancı bir süs sokulmuştur.

7- Avlu orta kapısının önündeki bu kubbe dağınık bir nizamda incecik filizlerle ve alışılmamış motiflerle meydana getirilmiş, zemin rengi koyulaştırılmıştır. Özengisinde ve köşelerde yabancı bir süs bulunmaktadır. Kubbe takyesinin eteğinde altı parça olup, yazı bunlardan beyaz olan üçünde *الفاطر الفرد الذي* tekrarlanmıştır. Bu kubbedeki özellik incecik sapların kıvrımında *سلطان مراد بن محمد خان* ibâresinin tam sekiz defa yazılmasıdır.

8- En sağlam kalemlerden birisi budur, altı kurs ve altı da onun karşılamasıyla meydana getirilmiş, eteğe bir zırhdan sonra, güzel bir pervaz, onun

altına tam özengiye kadar yazı konmuştur. Kürevi müselles alikalarda hatâî bir zincir gülle yapılmış halka etrafına kurslar ve zülfeler işlenmiştir. Göğüslemelerde çiçekli bir zemin ortasında yine kurslar bulunmaktadır. Göbekteki yazı يا مجيب الدّعاوات dir. 'يا والى الحسنات يا رفيع الذّرجات يا حالياً من لم .

9- Bu kubbedeki kalem en sağlam olup, altı köşe yıldız tertibinde yapılmış, yıldızın köşe boşluklarına pars postu gibi bir noktalama işlenmiş bulunmaktadır. Etekte yazı, tam özengide zülfeli bir su vardır. Müselles-i kürevi alikalarda bir kurs etrafında altı adet hatâi zencirek çizilmiş, zemin yine post gibi noktalanmıştır. Göğüslemeler gâyet nazik çiçekli bir kalemle süslenmiştir. Yıldız kollarının arasında ufak mustatil çerçeveler içinde الخالق الباقي etekte ise altı çerçeve içinde بسملة هو الله الذی- لا اله الا هو العالم الغیب و الشهادة- هو الله الذی- لا اله الا هو القدوس السلام- المؤمن المهيمن العزيز الجبار bulunmaktadır. الله عقا يشركون هو الله الخالق البارئ.

10- Bu kalem altı kurs içine tevzi edilmiştir. Bir göğüslemenin kalemi asıldan, diğerleri yabancıdır. Göbekte pek girift ve birbirine geçmiş الجلال يا حي يا alti
defa tekrarlanmıştır. Özengide ise şu yazı okunmaktadır. يا مجيب الدّعاوات يا ولى
الحسنات يا غافر الخطيئات يا سامع الاصوات يا معطى المثلوبات
خلصنا من النار.

11- Bu kubbenin yalnız takyesi asıldan olup, sekizli bir yıldız şeklinde rûmîler ve yazı kitâbeleriyle berâber işlenmiştir. Sekiz çerçeve içinde **يا خفي الالطاف بجثا** hadîs-i mü'min fi'l-mesced kal-şemk fi'l-mâ' min-nâfık duasıyla göbekte **hadîs-i şerîfi** yazmaktadır. Hadîs-i şerîfin geri kalan kısmı **المسجد كالطير في القفس** yazılmamıştır.

12- Bu kubbenin kalemi özengiye kadar sağlamdır. İki sırada altışar kursla serpme bir kalem yapılmıştır. Diğerlerinin tertibine pek benzemektedir. Süslemenin esası çiçek olup eteğe yakın on iki ufak çerçeve bir tarafı yüz, bir tarafı ters yazılı يا قاضى الحاجات onların üst sırasında يا سامع الاصوات altı defa hitabları bulunmaktadır. يا احكم الحاكمين يا اعدل العادلين

13- Güney tarafındaki mütenazırı gibi altı köşe kaaideye oturan bir kubbedir. Müstevi alikaları ve göğüslemeleri olduğu gibi kalmıştır. Kubbede zemin rengi koyulaştırılmıştır. Kubbenin kalemleri hatâi su ve püsküllerle, alikalar hatâi ve çiçekli büyük kurslar şeklinde yapılmıştır. Kubbede altı defa **يا عالما بحالى عليك اتكالى**

özengide hitabları bulunmaktadır. Kubbenin göbek kalemi yabancıdır.

14- Kuzey kapısı önündeki bu kubbenin kalemi takye kısmında kalmıştır. Girift, sıvama, rûmî ve çiçek olup çok bozuktur. Müselles kürevi alikalara sonradan bir siva geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi düşmüş alttan müsennâ celî hat ile ¹¹⁴“نصر من الله وفتح قريب و بشر المؤمنين”¹¹⁵ âyetinden bu kısım gözükmüştür.

Tak kapının iki yanındaki pencereler yaşmağı iki tam, iki yarım dilim ve üç sıra yaprak ve bademle süslenmiş, derince bir yuva içine konmuştur. Revakın orta kapısının yanındaki iki pencerede metinleri aynı, güzel iki çini levha bulunmaktadır. Birisinde zemin beyaz, yazı laciverd, pervaz mavi-beyaz, kemer etrafındaki zırh firûzedir. Diğerinde zemin laciverd, yazı beyaz, pervaz açık kahverengi ve mavi-beyaz, zırh firûzedir. Sivri kemeri dolduran çiniler dar bir bitkisel kıvrık dal bordürü ile çevrelenmiş alan, bir satır kûfî, bir satır sülûs yazı ile bezenmiştir. Yazıların aralarında ise rûmî grubundan motifler bulunmaktadır. Bordürde kartuş bölmeler teşkil eden düğüm motifleri, rozetler ve rûmîyi andıran şekiller ile Haliç işi denilen keramiklerdeki benzer spiraller dikkati çekmektedir.

Çini alınlıkta bânî mahiyetindeki, üst satır kûfî¹¹⁶, alt satır celî sülûs yazının metni, okunuşu ve anlamı şöyledir: (135.,136. Resim).

Metni:

الجنة دار الاسخياء

اللهم تقبل من السلطان مراد ابن السلطان محمد خان

¹¹⁴ Saf sûresi, 13. âyet.

¹¹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855 (1403-1451)**, c.II, İstanbul 1972, s. 447-454.

¹¹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi çinilerdeki kûfî metnin “Besmele” olduğunu ifâde etmektedir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.e**, s. 446. Ancak bunun Besmele olmadığı ve hadîs-i şerîf metni olduğu anlaşılmıştır.

Okunuşu:

(Kûfî) : El-cennetü dârü'l-esşiyâi

(Celî Sülüs) : Allâhümme tekâbbel mine's-Sultân Murâd ibni's-sultân¹¹⁷ Mehmed Hân

Anlamı:

Cennet, cömert olanların yurdudur. Yâ Rabbi! Bu hayrî Sultan Mehmed Hân'ın oğlu Sultan Murâd'dan kabûl eyle.

Revakın orta büyük kemerinin aynası üstünde mermer taş levhada:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَادَقَ الْوَعْدَ الْأَمِينُ
yazılıdır. (137. Resim).

h.2. Câmiin İçinde Restorasyondan Sonra Bulunan Yazılar:

Son yapılan restorasyondan sonra yazılan yazıların çoğunluğu celî sülüs tarzındadır.

Yapılan restorasyon sonucunda ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerinde yer yer ortaya çıkarılmış ve okunamayan siyah yazılar bulunmaktadır. (138., 139., 140. Resim).

Ana kubbede, pencerelerin üzerinde, celî sülüs tarzında mavi zemin üzerine beyaz yazı ile tablolar hâlinde “Esmâ-i Hüsnâ” (141. Resim) yazılmıştır.

Mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin alt taraflarında mavi zemin üzerine beyaz yazı ile Cuma Sûresi'nin ilk beş âyeti güney duvardan başlayarak yazılmıştır. (142., 143., 144. Resim)

Kapıdan girince sağ kubbe eteğinde güneydoğu köşesinden başlayarak, mavi zemine beyaz yazı ile “ Besmele “ , “ Âyete'l-Kürsî “ ve صدق الله العظيم metinleri kubbeyi çevrelemektedir. (145., 146. Resim). Kubbe pencerelerinin altında kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile Cuma Sûresi'nin 6. âyeti yazılmıştır. (145., 146. Resim) .

¹¹⁷ İkinci Sultan'ın “Nun” harfi yazılmamıştır.

Mermer mihrâb geniş asabalı basit bir çerçeve ortasındadır. Yaşmağı üstü kesik bir kubbe olup dört tam, iki yarım yaprakla süslüdür, kesik yerin alt kısmı menşûrî olup üstünde sivri kemerli bir kubbecik vardır. Aynasında kûfi “ Besmele ” ile “ Küllemâ ” âyeti siyah zemin üzerine sarı renkte yazı ile yeşil bir çerçeve içinde yazılmış bulunmaktadır. (147. Resim).

Minber de mermer olup yanlarda silmelerden başka bir şey yoktur. Yükselici bir kemer karşıdan karşıya bağlantıyı sağlar. Köşelerinde siyaha yakın renkte sütûnçeler, başlık ve kaaidesinde yaprak gibi istalaktitler vardır. Kapı aynasında “ Kelime-i Şahâdet ” yazılıdır. (148. Resim).

Payelerin altında, minberin sağındaki 1. ve 2. pencerenin ortasında siyah zemin üzerine beyaz yazı ile sülûs tarzında Ahzâb Sûresi'nin 40. âyeti yazılmıştır. (149. Resim).

Soldaki fil ayağının doğu tarafında بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم yazmaktadır.

Mihrâbın solundaki güneye yakın kubbenin yazıları mihrâbın sağındaki kubbe yazılarının aynısıdır. Kuzeye yakın kubbenin yazıların metinleri diğer kubbe ile aynıdır, ancak zemin farklıdır. Bu kubbenin eteğindeki yazıların zemini kırmızı yazılar beyazdır. Pencere altlarındaki yazı kuşağının zenini ise mavi yazılar beyazdır. Güney kubbedeki yazılarda ط ح ه ص لا lerde bulunan boşluklar sol kubbede mavi, sağ kubbede ise kırmızı ile boyanmıştır.

Mihrâbın sağındaki pencerenin alınlığında gümüşî zemin üzerine sarı renkte قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَام (147. Resim) , solunda da yine aynı tarzda إِذْ فَرَأَوْهُمُ اللَّهُ تَكُنْ مَطِيعًا (147. Resim) hadîs-i şerîfi Hattat İsmail bin Ahmet tarafından yazılmıştır.

Câmiin batı cephesi pencere etrafı kırmızı taştan güzel motiflerle, kakma olarak süslenmiş, minârelerdeki aynı taşlarla bir âhenk teşkil etmektedir.

Batı tarafındaki kapıya 11 basamakla çıkılır, o da kırmızı taş kakma bir pervaz ve silmeler ile ve bir taçla çerçevelenmiştir. Bursa kemeri bir perdenin boşluğunda asıl kapı bulunmaktadır. Şadırvan avlusunun bu cephede olan dört penceresine ise, kırmızı taştan bir pervaz geçirilmiş, kemer aynasına altılı kırmızı bir yıldız kakılmıştır, avlunun batı kapısı süt beyaz mermerden yapılmış, dış kemerine ters, yüz beyaz kırmızı zülfeler takılmıştır. Kemer taşı beyaz kırmızıdır. Sövelerin

ortasında renkli bir boğmak bulunmaktadır. Basık kemerin altında kırmızı püskül bir perde vardır.

“Keşiflerden anlaşıldığına göre üçlü ve ikili minâreler birinci şerefe altına kadar devrilmiş, revak kubbelerini de yıkmıştır. 1176 yılındaki keşifte aslında istalaktitli olan şerefelerin bugünkü gibi avadanlıklı yuvarlak simidlerden basit bir şekilde yapılması kabûl olunmuştur.”¹¹⁸ Birinci şerefeye kadar üç, ikinci şerefeye kadar iki merdivenli yol birbirini görmeden çıkmaktadır. Sonuncu şerefenin yolu ise tektir. Kaaide kuturu 6.0 m., birinci gövde 5.35 m., ikinci 4.70 m., üçüncü 4.30 m., petek 3.95 m., umûmî irtifâi 67.75 m., külah 12.0 m., alem 4.0 m. dir. Üçlü minârenin kaaidesi 12 dırlı olup, sekizi dışarıda kalmıştır. Gövdesi kırmızı taştan zikzaklar arasında beyaz karelerle hareketlendirilmiştir. Kaaidesinde Bursa kemerli bir sağır niş vardır. Yivli minâreye keşifte çubuklu denmekte ve onunda revak kubbelerine kadar yıkılarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Burmalı gövdeli minâre de avlu kubbeleri hizasına kadar yıkılmış, burma yivleri iki renk taştan yapılmıştır.¹²⁰ Kaaidesinde ilginç süsleme bulunmaktadır. Her pahta sivri kemerli bir kör niş vardır. Nişlerin içlerinde ise iki renk taşla meydana getirilmiş dilimli kemerli bölmeler bulunmaktadır. Kompozisyon yukarıda kakma tekniğinde lotus-palmet bordürü ile bitmektedir. Diğer minârenin gövdesi dama tahtası süslemelidir.

Avlu hizasındaki Saatli Medrese 28X35,5 m. eb’âdında olup, 17 hocre biri açık, biri kapalı iki dershânedan oluşmaktadır. Esas kapıdan başka kuzey ve doğuda iki koltuk medhali bulunmaktadır. Revak basit tablalı mermer sütünlara oturan dâirevi kemerlerle yapılmış, üzerleri tülânî tonozlarla örtülmüştür. Medhal önünde Bursa kemeri vardır. Bütün binâ içten ve dıştan kesme taşla kaplıdır. Dâirevi kemerler renkli taşlarla izlenmiştir. Odalarda bâzısında dörder olmak üzere birçok hocreler, birer ocak bulunmaktadır. Kapı renkli taşlı, basık kemerle yapılmıştır. Günümüzde dershâneler yıkılmış, revak hiç kalmamış, binâ perişan bir haldedir.

¹¹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârisinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri 806-855 (1403-1451)**, c.II, İstanbul 1972, s. 455-456.

¹¹⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.e.**, s. 457.

¹²⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.e.**, s. 457.

15- ÂRİF AĞA CÂMİİ

Baba Demirtaş Mahallesi'nde, Salı Tekke Sokak'ta güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerine inşâ edilmiş olan yapı, Kûmbed Câmîi adıyla da bilinmektedir. Yapının inşâ kitâbesi yoktur. Çeşitli kaynaklarda, bânîsinin Ârif Ağa adında bir zat olduğu belirtilmektedir.¹²¹ M. Tayyib Gökbilgin, 1070 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde rastladığı bilgileri nakletmekte ve 849/1445-1446 yılında, Ârif Ağa Mescidi adıyla bir mahallenin varlığından söz etmektedir.¹²² Buna göre yapı XV. yüzyılın ilk yarısı içinde inşâ edilmiş olmalıdır. Câmî, bugünkü hâlini 1993 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı onarımda almıştır.

Kubbe ve kubbe geçiş elemanlarını gizleyen kesimin üstü kurşun levhalar ile kaplıdır. Kuzey ve doğu cephelerde alt sırada üç, orta sırada iki, kasnak üzerinde de bir pencere olmak üzere toplam altışar pencere açıklığı vardır. Güney yönünde ise, alt ve orta sırada ikişer, kasnakta da bir pencere vardır. Alt sıra pencerelerinin hepsinde, sivri kemerli alınlıkları mevcuttur. Diğer pencereler ise sivri kemerli açıklıklar şeklinde bir görünüme sâhiptir. Batı cephesi yapının ana cephesidir. Burada alt sırada bir, orta sırada iki, kasnakta da bir adet olmak üzere toplam dört pencere açıklığı vardır. Kapı, cephenin kuzey ucuna yerleştirilmiş ve kapı çerçevesinin hemen üzerinde, eğimli ahşap bir sundurma yapılmıştır. Minâre tek şerefeli olup, kuzey duvarının batı ucuna yerleştirilmiştir. Kürsüden yukarısı yıkılmış olan minâre yeniden onarılmıştır.

Harim kare plânlı olup, batı duvarının ortasında, dikdörtgen plânlı bir dolap nişi mevcuttur. Yarım sekizgen plânlı mihrâb nişi, mukarnaslı bir kavsara ile örtülüdür. Ahşap minber ise sonradan konmuştur. Câmîin içindeki yazılar onarım sırasında Mahmut ÖNCÜ tarafından nakşedilmiştir. Batı duvarında dikdörtgen bir çerçeve içersinde kırmızı zemine beyaz celî sülûs ile " Âmentü " (150. Resim), doğu duvarında aynı tarzda " Kelime-i Şahâdet "(151. Resim), kuzey duvarında

¹²¹ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukâataalar*, İstanbul 1952, s. 42.; Oral Onur, *Edirne Minâreleri*, Edirne 1974, s. 53.

¹²² M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 281.

aynı tarzda يا حضرت بلال حبشى (152. Resim), kubbede ise, dâire içersinde Mû'minûn Sûresi'nin 1-14. âyetleri (153. Resim) yazılıdır.

16-İSMAİL AĞA CÂMİİ

İsmail Ağa Mahallesi, Baruthâne Mevkii'nde, güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerine inşâ edilmiştir. Yapının inşâ kitâbesi bulunmamaktadır. Oral Onur, harım girişi üzerinde bir tâmir kitâbesinin bulunduğunu, fakat bu kitâbenin parçalandığını belirtmektedir.¹²³ Yayınladığı metne göre yapı , Edirne Kadısı Hâfız Mehmet Sadık ile Edirne Müftüsü Hâfız Ahmet Nuri tarafından 1329/1911 yılında onarılmıştır. Çeşitli kaynaklarda, bânisinin İsmail Ağa adında bir zat olduğu belirtilmektedir.¹²⁴ Yapının inşâ târihi ile ilgili verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır. Oral Onur, II. Bâyezid döneminde yaşamış olan İsmail Bey¹²⁵, R. Melül Meriç ise, 1577-1578 yılında İsmail Ağa¹²⁶ tarafından inşâ ettirildiğini belirtmektedirler. M. Tayyib Gökbilgin ise, 1070 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde rastladığı bilgileri nakletmekte ve 867/1462-1463 yılında İsmail Ağa Mescidi ve Medresesi Mahallesi adıyla anılan bir mahallenin varlığından söz etmektedir.¹²⁷ Buna göre anılan târihte İsmail Ağa Câmii mevcuttur.

Câmi, son durumunu 1993 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan köklü onarımda almıştır. Kubbe, minâre külâhı ve kubbe geçiş unsurlarını gizleyen kesimin üstü kurşun levhalar ile örtülüdür. Onarım sırasında câmiin içi temizlenmiş, minâre eski resimlerine göre tamamlanmış, mihrâb var olan izlere göre bitirilmiş ve minber yapılmıştır. Yapının dış kaplamaları ve sıvası yenilenmiştir. Doğu, güney ve gövde üzerinde iki sıra hâlinde dörder pencere yapılmıştır. Batı

¹²³ Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s.117.

¹²⁴ M. Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar, Mülkler, Mukâataalar**, İstanbul 1952, s.348-350.; R. Melül Meriç, "Edirne'nin Târihi ve Mîmârî Eserleri Hakkında", **Türk Sanatı Târihi Araştırma ve İncelemeleri, I**, İstanbul 1963, s. 490.

¹²⁵ Oral Onur, **a.g.e.**, s. 117.

¹²⁶ R. Melül Meriç, **a.g.m.**, s. 490.

¹²⁷ M. Tayyib Gökbilgin, **a.g.e.**, s. 348, 350.

cephesinde eğimden dolayı alt sıra penceresi bulunmamaktadır. Doğu, batı ve güney cephelerinin kasnak üzerinde de birer penceresi vardır. Kuzey cephesinde, kare kesitli ahşap son cemâat yeri bulunmamaktadır. Bu cephenin batı ucunda bir pencere, doğu ucunda da harim girişi vardır. Pencere ile harim girişi arasına bir dış mihrâb yerleştirilmiştir. Basık bir kemerle örtülü olan giriş aralığının kemeri ve söveleri mermerdendir. Ahşap kapı kanatları bezemesizdir. Minâre harimin doğu cephesinin kuzey ucunda dikdörtgen plânlı bir kürsüye oturmaktadır.

Harim kare plânlı olup, son cemâat yerinden 50 cm. kadar yüksektir. İçi sıvalı ve badanalıdır. Mihrâb nişinin mukamaslı bir kavsarası vardır. Câmiin içinde herhâangi bir yazı bulunmamaktadır.

17. SELÇUK HÂTUN CÂMİİ

Sevindik Fakih mahallesi, Kadirihâne caddesi, 15. numarada , Kervan Otel'i'nin arkasında olan yapı Mürsel kızı Selçuk Hâtun tarafından H. 860/M. 1455 yılında mescid olarak yaptırılmış, ancak H. 1045/M.1635-1636 senesinde câmie çevrilmiştir.¹²⁸ Doğudan batıya eğimli bir arazi üzerine inşâ edilmiş olan yapı, bugün terkedilmiş durumdadır. Çevresinde ve duvarlar üzerinde büyüyen çalı ve ağaçlar resim çekimini ve ayrıntılı incelemeyi engellemiştir.

"Câmi tek kubbeli ve bir minârelidir. Altta 7, üstte 6 ve kasnakta 3 pencere bulunur. Mihrâb basit bir çerçeve ortasında altı sıra istalaktitlidir. Mihrâb istakameti doğudan güneye 40 derecedir."¹²⁹

Câmiin kapısı sağda olup, basık kemeri iki renkli taşla süslenmiştir. Harim kuzey duvarının ortasında bir dış mihrâb bulunmamaktadır. Beş kenarlı mihrâb nişi mukamaslı bir kavsarayla örtülmüştür. Giriş aralığını örten basık kemerin üstünde inşâ kitâbesi bulunmamaktadır. Câmide kitâbeden başka herhâangi bir yazı bulunmamaktadır.

¹²⁸ M. Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 50, dipnot 66.

¹²⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârîsinde Fatih Devri*, III, 1.Baskı, İstanbul 1973, s. 216.

a. İnşâ Kitâbesi:¹³⁰

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- من بنى لله مسجداً بنى الله له بيتاً في الجنة
- 2- بنت هذا المسجد سلجك خاتون بنت مرسل
- 3- رحمة الله تعالى في تاريخ سنة ستون و ثمانمائة

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Men benâ lillâhi mesciden benallâhü lehu beyten fi'l-cenneti.
- 2- Benet hâze'l-mescide Selçuk Hâtûn binti Mürsel.
- 3- Raḥmetüllâhi te'âlâ fi târîḫi sene sittûne ve şemâne mie.

a.3. İnşâ Kitâbesinin Anlamı:

Kim Allah için bir mescid inşâ ederse, Allah da ona cennette bir ev yapar. Bu mescidi Mürsel kızı Selçuk Hatun –Allah Teâlâ ona rahmet etsin- 860 yılında yaptı.

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, giriş aralığını örten basık kemerin üzerinde, üç satır ve Arapça olarak yazılmıştır. Eb'âdî ise 64X87 cm. dir. Cami günümüzde terkedilmiş bulunduğundan dolayı içeriye girme ve kitabenin resmini çekme imkânını bulamadık.

¹³⁰ Câmiin çevresinde büyüyen çalı ve ağaçlar kitabenin resmini çekmeyi ve ayrıntılı incelemeyi engellemiştir. Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, a.g.e., s. 122.; F. Dijkema, a.g.e., s. 34-35.; Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 216.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî ta'lîktir.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yapıdan günümüze bir tek kitâbenin ulaşması ve celî ta'lîk ile yazılan ikinci kitâbe olması hat sanatı açısından onu değerli kılmaktadır. Yazı içersinde ta'lîk yazının üslûbuna uygun olmayan hareke, tirfil, cezm gibi işâretler bulunmaktadır. Ayrıca sayılar arasındaki uyum ve başındaki harfi cer sebebiyle سَتِّين kelimesi ستين olmalıdır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, hareke, cezm ve tirfil işâretleri bulunmaktadır. Harflerin satıra duruşlarında, ölçülerinde, birbirlerine bağlanışlarında, incelik ve kalınlıklarında âhenk görülmemektedir.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

18-AYŞE KADIN CÂMİİ

Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Ayşe Hâtun tarafından H. 873/M.1468 yılında, Yancıkçı Şahin Mahallesi, İstanbul Yolu üzerinde doğudan batıya eğimli bir arazi üzerine yaptırılmıştır. Osman Nuri Peremeci, câmiin Mîmâr Hayreddîn'in eseri olabileceğini belirtmekte, ancak kaynak göstermemektedir.¹³¹ Câmiin dışında abdest almaya mahsûs biri kuzeybatıda, diğeri batıda çeşmeler vardır. Batıdakinin aynası sivri kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiştir ve kitâbesi yoktur. Kuzeybatıdaki çeşme ise, Hacı Musli tarafından 1057/1647 yılında yaptırılmıştır.¹³²

Harimin batı duvarının kuzey ucunda yer alan minârenin kâide ve küpün köşelerinde kabartmalar ve kazallar, küpün dilimlerinde dâirevi kurslar vardır. Kubbe ise dilimli kürevi köşelilere oturur. Bunların eteklerinde üç sıra istalaktit, köşelerinde yapraklar bulunmaktadır. Câmi 23 pencere ile aydınlanmaktadır. Mihrâb çok güzeldir.

Câmiin kapısı geniş silmeli bir çerçeve ortasındadır. Solda bir pencere ve kapı ile onun ortasında altı sıra istalaktitli bir dış mihrâb, üstünde de kitâbe bulunmaktadır.

a. İnşâ Kitâbesi:¹³³

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- بنت عایشه خاتون بنت سلطان

2- محمد بن شهنشه بايزيد خان

¹³¹ Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târîhi**, İstanbul 1939, s. 63.

¹³² Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârisinde Fatih Devri, III**, 1.Baskı, İstanbul 1973, s. 200.

¹³³ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târîhi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 128. ; F. Dijkema, **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977, s. 40-41.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târîhi**, İstanbul 1939, s. 64.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **a.g.e.**, s. 204.

3- فصار الختم في بدء المحرم

4- بتاريخ تلاه اهل عرفان سنه ٨٧٣

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Benet 'Âyşe Hâtûn binti Sultân.
- 2- Mehmed bin Şehinşehi Bâyezîd Hân.
- 3- Feşâre'l-hatmü fi bedei'l-muharrem.
- 4- Bi-târîhi telâhü ehlü 'irfân sene 873.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Hükümdârların hükümdârı, Bâyezîd Hân'ın oğlu Sultan Mehmed'in kızı Ayşe Hâtun (bu mescidi) yaptırdı. (Yapı) "Onu irfan ehli okudu " 873 yılı muharrem ayı başında tamamlandı.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, giriş kapısının basık kemeri üzerinde, 60X72 cm. ölçüsünde, manzûm, dört satır ve Arapça'dır. (154. Resim). Kitâbede târih ebced hesâbıyla verilmiştir. تلاه اهل عرفان ibâresinin ebced hesâbıyla, rakam değerleri karşılığı 873 yılıdır. في بدء المحرم ibâresiyle de inşâatın Muharrem ayı başlarında yani 1468 yılının Temmuz ayı başlarında tamamlandığı belirtilmektedir.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Dönemine âit tek yazının bu olması, rakamla birlikte ebced ile de târih düşürülmesi ve manzûm yazılması kitâbeyi önemli kılmaktadır. Kitâbede, kelimeler satır nizamına uygun istiflenmiş, fakat “sene 873” ibâresi son satırın altına ve tam ortasına hakkedilmiştir. Yazının bütününde kalem hareketi ve harflerin yapısında bir değişiklik görülmemektedir. Harflerle harekeler arasında uyum ve âhenk eksiktir. “Ehlü” kelimesinde “Lam” harfinin altına kesre yerine ötre hareke konulması gerekirdi.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede, hareke, şedde, sol tarafı açık cezm, mühmel harf, tirfil, çark-ı feleğe benzer motif ve palmetler bulunmaktadır. Mühmel harflerden bazıları alt yerine üstte konulmuştur. Süsler harflerle aynı kalınlıktaki kalemle hakkedilmiştir.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

19-ÇAKIR AĞA CÂMİİ

Saraçhâne köprüsüne girmeden önceki sokağın başında olan câmi, Bursa İstanbul Subaşı Çakır Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapının evvelce kubbeli olduğu ve 1321/1905 yılında yıkıldıktan sonra günümüzdeki basit şekilde yapıldığı halk tarafından söylenmektedir.

Câmi, içten içe 9.30X9.30 metre eb'âdında olup, önünde bir sundurma bulunmaktadır. Minâresi yeni yapılmıştır.

Câmiin içinde ve dışında herhâangi bir yazı bulunmamaktadır.

20-KASIM PAŞA CÂMİİ

Tunca nehri kenarında, Kirişhâne caddesinde, 113. numaradaki câmi, Evliyâ Kasım Paşa tarafından doğudan batıya eğimli bir arazi üzerine yaptırılmıştır. Kaynaklarda, Kasım Paşa'nın câmiin yanında bir imâret ve hamam yaptırdığı geçmektedir.¹³⁴ Osman Nuri Peremeci, câmiin avlusunda yapılmış olan imâretin 1829 yılındaki Rus işgali sırasında yıkıldığını ifâde etmektedir.¹³⁵ M. Tayyib Gökbilgin câmi ve imâret için vakfiye düzenlendiğini, bu yapılara âit defterlerin bugün Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunduğunu belirtmektedir.¹³⁶

Câmi 11.0 m. lik kubbe ve bir minâreye sâhiptir. Cemâatin abdest almasını sağlamak için nehre 14 basamak taş merdiven yapılmış, bunların bir kısmı suya gömülmüştür. Câmi şehri feyzandan korumak için yapılan sedlerle nehir arasında kalmış ve günümüzde terk edilmiştir.

Binânın tamâmı 25-30 cm. kalınlıkta, kesme taşla, duvarların iç yüzleri kaba yontma taşla yapılmış, üç sıra 20 cm. lik meşe hâtıl konmuştur. Harimin doğu, güney ve batı cepheleri aynı düzendedir. Her bir cephede gövde üzerinde, üst üste yerleştirilmiş dörder pencere, kasnak üzerinde ise birer pencere bulunmaktadır. Alt sıradaki pencereler birer çökertme içine yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli açıklıklardır. Her birinin birer sivri kemerli alınlığı bulunmaktadır. Üst sıradaki pencereler ise sivri bir kemerle son bulmaktadır. Kuzey cephede de taç kapı dışında, iki pencere ve bu pencereler arasına yerleştirilmiş mukamaslı kavsaraya sâhip bir dış mihrâb vardır.

¹³⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Edime Şehrinin Kurucuları", **Edime, Edime'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 175.

¹³⁵ Osman Nuri Peremeci, **Edime Târîhi**, İstanbul 1939, s. 109-110.

¹³⁶ M. Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.**, ay. yer.

Mihrâb altı sıra istalaktitli, köşeleri burma sütünçeli, etraf silmelidir. İç yüzler kesme taşla olmakla berâber, sıvanmış ve sıvaların çoğu dökülmüştür. Kalanlar üzerinde, pencere üstlerinde kalem izleri bulunmaktadır.

Minâre dört köşe kâide üstüne fırlama göbekli bademlerle teşkil edilen, sütünçe ve kitâbeciklerle süslü on iki köşeli bir geçiş parçası ve onun üstüne 24 köşeli bir gövdeden oluşmaktadır. Şerefe bir iri kaval ve bir silmeli tabladan ibârettir. Günümüzde minârenin külâh ve şerefe korkulukları tahrip olmuştur.¹³⁷

Câmiin kapısı solda olup yanında minâre vardır. Kapı silmeli bir çerçeve içindedir. Bugün örülerek kapatılmış olan giriş aralığını örten basık kemer iki renk taştan olup, üstünde sivri tahfif kemeri ve ayna bulunmaktadır. Kitâbe yerinde bulunmamaktadır.

a. İnşâ Kitâbesi:¹³⁸

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- مَن يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ وَ مِنْهَا يَبْنِي بِنَاءً مَنِيْفًا جَامِعًا لَطِيْفًا
- 2- وَ جَمْعًا شَرِيْفًا قَاسِمَ پَاشَاوَقْفِهِ اللَّهُ لَا يَشَاءُ فِي تَارِيخِ سَنَةِ
- 3- ثَلَاثَةِ وَ ثَمَانِينَ وَ ثَمَانِيَةِ مَن هَجَرَةٍ نَبَوِيَّةٍ عَلَيْهِ صَلَوةٌ بَهِيَّةٌ

¹³⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, Osman Nuri Peremeci ve Oktay Aslanapa minârenin sağlam haldeki resmini yayımlamışlardır. Resim için bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 211, Res. 369., O. Nuri Peremeci, a.g.e., resim 12, Oktay Aslanapa, **Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri**, İstanbul 1949, s. 104, şek. 127.

¹³⁸ Kitabe yerinde bulunmadığı için resmi çekilememiştir. Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 129-130. ; F. Dijkema, **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977, s. 41-42.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târihi**, İstanbul 1939, s. 67.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârîsinde Fatih Devri, III**, 1.Baskı, İstanbul 1973, s. 211.

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Mimmen ya'müru mesâcidallâhi ve minhâ yübnâ binâen münîfen câmi'an laîfen
- 2- Ve mecma'an şerîfen Kâsım Pâşâ veffâkahu'llâhü limâ-yeşâ'ü fi târîhi sene
- 3- Selâsete ve şemânîne ve şemâne mie min hicretin nebeviyyetin 'aleyhi şalâtün behiyyetün.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Kasım Paşa, Allâh'ın mescidlerini îmar edenlerdendir. Bu câmi de şerefli bir toplânma yeri, yüce, güzel bir binâ olarak yaptırdığı eserler içinde bulunmaktadır. –Allah onu istediğine ulaştırın-. Yapının inşâsı, Peygamber'in hicretinin 883. yılında gerçekleşti. –Övgülerin en güzeli onun üzerine olsun-.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, giriş kapısının üzerine, 44X44 cm. eb'âdında, 3 satır ve Arapça olarak yazılmıştır. Ancak günümüzde yerinden sökülmüştür. Kitâbeden yapının 883/1478-1479 yılında Kasım Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yazı dönemine âit tek eser ve güzel olması açısından önemlidir. Kitâbede, kelimeler satır nizamına göre alttan yukarı doğru istiflenmiştir. Kalem hareketlerinde, ölçülerde, eğimlerde âhenk bulunmaktadır. Bu âhenk harfler arasına herhâangi bir tezyîni motif işlenmeden, kelimelerin değişik istifleriyle sağlanmıştır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbe, iki cetvelle ayrılan üçlü satıra ve kare mekana yazılmıştır. Cetvellerin yan uçları dilimlenerek yazılar kartuş içine alınmış, çerçeve ile kartuşların arasına geometrik motifler konulmuştur. Noktalar köşeli ve yuvarlak yapılmış, harekeler ise ince hakkedilmiştir. “Şerîfen” ve “Mesâcid” kelimelerindeki tıfıl işâreti dışında harfler arasında tezyîni motif bulunmamaktadır. “Ayn”, “Ya”, “Sin” ve “Şin” harflerindeki keşideler canlılığı arttırmaktadır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir. Harflerin üzeri siyah renge boyanmıştır.

21-SİTTİ HÂTUN CÂMİİ

Fâtih Sultan Mehmed’in hânımı, Dulkadir beylerinden Süleyman Beyin kızı Sitti Sultan adına yaptırılan câmi, Karaca Bevvap mahallesi, Mahkeme Bayırı sokağındadır. Geniş bir avlu içinde yer alan yapının doğu, güney ve batısında hazire bulunmaktadır.

Câmi, 13.5 m. lik bir kubbe ile örtülü olup, bir minâresi ve avluda silindir şekilli bir şadırvanı vardır. Binâ ve minâre kâmilten kesme taştandır. Harim duvarlarında, kuzey cephe hâriç, üç sıra hâlinde düzenlenmiş beşer pencere

mevcuttur. Harimin kuzey cephesinde ise iki pencere arasına yerleştirilmiş olan taç kapı bulunmaktadır. Pencere etrafında silmeli çerçeveler, aynalarında ise gömme kırmızı yıldızlar bulunmaktadır.

Harimin batı cephesinin kuzey ucunda bulunan minârenin kâide ve küpü eskidir. Küpün baklavalı göbeği kabarıktır. Şerefe korkulukları şebekelidir. Minâre, 1953 yılındaki depremde şerefeye kadar yıkılmış ve onarılmıştır. 1962 yılındaki bir depremde ise, tamâmen yıkılmış ve yeniden yapılmıştır.¹³⁹

Kapı geniş silmeli bir çerçeve ile çevrilmiş, basık kemerin üstündeki sivri tahfif kemerinin özengisi epeyce aşağıdan başlatıldığından aralarında dar bir mesâfe kalmıştır. Harimde, kubbe yuvarlağına geçiş, sivri kemerli üç yüzeyli tromplarla sağlanmaktadır. Harimin üst sıra pencerelerinin alçıdan birer içliği bulunmaktadır. Doğu ve batı duvarlarının ortasında, karşılıklı olarak dikdörtgen kesitli iki niş vardır. Kasnak bölgesinde ise, doğu, batı ve güneydeki pencereler arasına birer sağır kemer konmuştur. Beş kenarlı mihrâb nişi, mukarnaslı bir kavsara ile örtülüdür. Köşe sütünceleri silindir biçiminde, tepeliği kademeli dendanlar şeklindedir. Mermer minber ise yenidir. Câmî günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak ibâdete açık durumdadır. Giriş aralığını örten basık kemerin üzerindeki kitâbenin metni şöyledir:

a. İnşâ Kitâbesi:¹⁴⁰

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- رَضِيتُ بِنِيَانِ هَذَا الْمَقَامِ الْكَرِيمِ فِي دَوْلَةِ السُّلْطَانِ الْعَظِيمِ السُّلْطَانِ
بْنِ السُّلْطَانِ

¹³⁹ Oral Onur, **Edirne Minâreleri**, Edirne 1974, s. 71.

¹⁴⁰ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 132. ; F. Dijkema, **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977, s. 42.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târihi**, İstanbul 1939, s. 65-66.; Ekrem Hakkı Ayverdi, **Osmanlı Mîmârisinde Fatih Devri**, III, 1.Baskı, İstanbul 1973, s. 221.

2- ابو الفتح بايزيد خان ادام الله بالخير و الاحسان درّة تيجان
خواتين الزّمان ستّ شاه

3- بنت سليمان بن ذوالقادر في تاريخ سنة تسع و ثمانين وثمانماية

a.2. İnşa Kitâbesinin Transkripsiyonu:

1- Raşşaşat bünyâne hâze'l-makâm'il-kerîm fi devleti's-sultânî'l-'azîm. Es-sultân
ibni sultân

2- Ebü'l-feth Bâyezîd Hân edâmallâhü bi'l-ḥayr ve'l-ḥisân dürrer ü ticânî ḥevâtîni'z-
zemân Sitti Şâh

3- Binti Süleymân bin Zü'l-kâdir fi târîḫi sene tis'a ve şemanîne ve şemâne mie.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Bu yüce makamı, zamânın kadınlarının taçlarının incisi, Zülkadir oğlu Süleyman'ın kızı Sitti Şah, büyük sultan, sultan oğlu sultan, fetih babası Bâyezîd Hân'ın –Allah iyilik ve hayırlarını devâm ettirsin- iktidân döneminde, 889 yılında sağlam olarak inşâ ettirdi.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kapı üzerindeki kitâbe, güzel bir sülüsle, harfleri çift vazifede kullanmak, bâzıları ters yazmak gibi, hat canbazlıkları gösterilerek 50X77 cm. eb'âdında, üç satır ve Arapça yazılmıştır. (155. Resim). Kitâbeye göre yapı, Süleyman kızı Sitti Şah tarafından yaptırılmış ve inşâat 889/1484 yılında tamamlanmıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi “ Sultan “ kelimesinden sonra “ El-Gazi “ kelimesini okumaktadır.¹⁴¹

¹⁴¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 221.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yazı, yapının târihini bildirmesi bakımından önemlidir. Rifat Osman, M. Tayyib Gökbilgin, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Osman Nuri Peremeci yapıyı 887, Oral Onur ve Dijkema ise 889 olarak târihlendirmektedir. تسع kelimesi incelendiğinde hattat “Te” üzerinde köşeli iki nokta koymuş ve kalemin başlangıç hareketini soldan sağa getirterek belirginleştirmiştir. Bu özellikler dikkate alındığında 889 yılı ile târihlendirmek daha doğru gözükmektedir. Ayrıca yapıda bazı harflerin (Kerîm’in “ym” si, ilk satırın sonundaki Sultan’ın “ltn” si, Ve’l-Hisân’ın “v” ve “n” si, Ez-zamân’ın “mn” si, Semâne mie’nin “v” si) soldan sağa doğru ters olarak yazılmasıyla kitâbenin grift bir görünüm kazanması da önemlidir. Kitâbede, birinci ve üçüncü satırdaki ق nin geriye doğru keşidelendirilmesi yazıya canlılık kazandırmıştır.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbede çok az hareke kullanılmıştır. Noktaların tamâmı köşelidir. “Ra” ve “Sin” de tirfiller üstte, “Ayn”da ise altta konulmuştur. Harfler arasında tezyîni motif bulunmamakta, cetvellere bitişik münhânîler bulunmaktadır

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir. Harflerin üzeri altınla süslenmiştir.

Kitâbenin üstünde üç köşe kemer aynasında hafif kabartma tekniğiyle و ان قال رسول الله ﷺ , kitâbenin iki yanında aynı teknikle rûmîler bulunduğunu, basık kemerin üç köşe yanlarında sağda ters yazı الله تعالى مسجداً بنى الله له الدار في الجنة solda , عليه و سلم من بنى şerîfinin yazılı olduğunu Ekrem Hakkı Ayverdi ifâde etmektedir.¹⁴² Ancak bu kalem işi süslemeler ve yazılar günümüzde mevcut değildir.

b. Diğer Yazılar:

Câmiin duvarlarında mat gri-lacivert zemin üzerine, Restorasyon uzmanı Mahmud Öncü tarafından, 1991 yılında, Âyete'l-Kürsî ve diğer metinler şu şekilde yazılmıştır: Batı duvarında بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحى القيوم لا تاخذه سنة ولا نوم له ما فى السموات وما فى الارض من ذا الذى يعلم ما بين ايديهم (156. Resim), mihrâbın sağında (157. Resim), mihrâbın solunda (158. Resim), doğu duvarında وهو العلى العظيم صدق الله الكريم و سلام على المرسلين و الحمد لله (159. Resim), kuzey duvarında يا حضرت بلال حبشى (160. Resim).

22-ATİK ALİ PAŞA CÂMİİ

Câmi son cemâat yeri ile birlikte 20.75X12.30 metre ölçüsünde, çatılı tek minârelidir. Minâre sol taraftadır. Yapı bir sıra kabayonu taş ve iki sıra tuğla ve taş aralarına dikine konmuş tuğladan yapılmıştır. Son cemâat yeri ise tuğla olup iki

¹⁴² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârisinde Fatih Devri*, III, 1.Baskı, İstanbul 1973, s. 221.

granit süt n üzerinde üç sivri kemerlidir. İki yandaki duvar uzantılarında üçer pencere bulunmaktadır. Son cemâat duvarında iki alt ve sağda bir üst pencere vardır.    duvarda da ikişer alt ve üçer üst pencere bulunmaktadır. Yekpare olan çatı tuğlardan kirpi bir sa akla sona ermektedir. Mihrâb alçıdan ve istalaktitlidir. Minber ise ah ab ve boyalıdır.

Câmide yazı ve kitâbe bulunmamaktadır.

23- II. BAYEZİD CÂMÎ

Câmi, II. Bâyezid Külliyesi'nin merkezinde yer alan sâde bir bin dır. Câmiin mîmârı Yakup  ah bin Sultân  ah olup, temeli 1484 yılında atılmış ve 1488 yılında ibâdete açılmıştır. Günümüzde külliye birimlerinden câmi restorasyon h lindedir. Bundan dolayı câmi ibâdete ve ziyârete kapalıdır.

Câmi, yapı olarak çevresindeki yüzden çok kubbeli binâların hepsine egemen bir g r n  e sâhiptir. 22 metre çapındaki kubbesi büyük bir blok şeklinde yükselen kübik dört duvar üzerine oturtulmuştur. Câmiin sağ ve sol bitişiğinde dokuzar kubbeli ve dört odalı birer tabh nesi olup, câmi i  mekanının sağ ve solundan üçer pencere bu tabh nelere açılmaktadır. Avlu duvarlarının tabhâne duvarına saplandığı yerlerin biraz açığında minâreler bulunur. Kubbeyi taşıyan duvarlar 2.35X2.55 m. kalınlıktadır.

Avluda biri merkezde, diğerleri sağ ve solda    kapı vardır. Kapılar gâyet sâde, silmeler ile süslüdür. Nispetli ve güzel bir sivri kemer altında pembe ve beyaz mermerlerden örülü basık bir kemer bulunur. Sağ ve sol kapıların eb' dları 2.05X3.45 metre, merkez kapı ise 2.12X3.78 metredir. Avlu duvarlarının kalınlıkları 161-164.5 cm. arasındadır. Avluda on altı alt ve üst pencere bulunmaktadır. Avlunun setleri mermer, orta kısmı k feki taşından i lenmi tir. Ortada yuvarlak ve 5 metre çapında bir  adırvan bulunur.  st n n  rt l  olduğu kırılmış olan kâide zeminlerinden anlaşılmaktadır.¹⁴³ Avluda hala kullanılmamakta olan bir kuyu da bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimindeki avluyu 18 mermer s t na dayalı 22 kubbeli

¹⁴³ İ. Aydın Yüksel, **Osmanlı Mîmârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V**, İstanbul 1983, s. 109.

bir revak çevreler. Bu kubbeler satıhta , sonradan yapıldığı bilinen kaba Barok süslemeler ve bunların altında da klâsik Osmanlı süslemelerine uygun kompozisyonlarla bezenmiştir. Son cemâat yerini altı kubbe ve ortada tam kapı girişi üstünde istalaktitli bir kubbe örtmektedir. Buradaki iki yan kubbe helezonik dilimli olup, diğer ikisi düz dilimlidir. Diğer kubbeler ise sâdedir. Son cemâatte bulunan sütûnlardan altısı yeşil mermer, diğerleri granit ve beyaz mermer, kalınlıkları ise 57 cm. kadardır. Avlu kemerleri kırmızı ve beyaz mermerlerle işlenmiş, sütûn başlıkları klâsik tarzda istalaktitli, kâideleri son cemâatin altı sütûnunda çift tunç bilezikli, diğerlerinde ise tek bileziklidir. Son cemâat duvarında, iki pencere, iki mihrâb, tabhânelerin kapıları ile birer penceresi bulunmaktadır. Her pencere üstünde birer üst pencere vardır. Mihrâblar yedi sıra istalaktitli ve yedi kenarlıdır. Avludaki pencere üstleri ve kubbe köşelikleri, son devir kalem işleriyle süslenmiştir.

Cümle kapısı mermerden olup, son cemâat duvarından 34 cm. dışarı çıkmıştır. Oldukça zengin silmeler, kubbe eteğine kadar bir çerçeve hâlinde içte ve dışta dolaşmaktadır. Köşelerde kum saatleri, sağda ve solda altı kenarlı hücreler ve kapı üstünde dokuz dizi istalaktitler mevcuttur. Kapının kemeri yedi yeşil ve altı beyaz mermerle geçmeli olarak örülmüş, yan söveler de aynı geçmelerle beyaz ve yeşil mermerden yapılmış bulunmaktadır.

Câmi, kemersiz ve sütûnsuz olup 29.58X20.60 metrelik bir kare ölçüye sâhiptir. Tabandan kubbe kasnağına kadar yükseklik 19.34 metredir. Son cemâat duvarı hâriç, diğerlerinin hepsinde dörder alt pencere bulunmaktadır. Yan duvarlardaki alt pencerelerin üçer tanesi tabhânelere açılır. Alt pencerelerin eb'adları 1.40X2.22 metredir. Her duvarda üç sıra üst pencere olmakla berâber sayıları farklıdır. Kible duvarında altı, mihrâb duvarında on, yan duvarlarda da dokuz adet pencere vardır. Kubbe kasnağında yirmi pencere bulunur. Pencere kanatları yerlerinden sökülmüş olup, tâmirat için Edime Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne kaldırılmıştır. Pencere kanatlarındaki yazıların metinleri diğer yazılar kısmında verilecektir. Harim kubbesinin iç yüzünde, kasnakta, pendentiflerde ve harim duvarlarında pek çok kalem işi süslemeler mevcuttur.

Mihrâb, beş kenarlı ve beyaz mermerden yapılmıştır. Kum saatleriyle süslü, dokuz sıra istalaktitli yapraklarla son bulan, silmeleri zengin ve güzel bir eserdir. Mihrâbın alınlığında, kalem işi "Küllemâ" âyeti yazılı bulunmaktadır.

Minber, mermer olup taş işçiliğinin bir şaheseridir. Ortadaki üçgen kısım geometrik süslerle bezenmiştir. Onun etrafında rûmî bir bordür vardır. Korkuluk

şebekesi oymadır. Kapı yanlarında siyah ve beyaz mermerden burmalı sütüncelere sâhiptir.

Sekiz köşeli olarak yontulmuş, on yedi mermer sütûn üzerindeki zarif sütûn başlıklarına oturtulmuş hünkâr mahfilinin Osmanlı Câmî mîmârîsinde yapılmış ilk mahfil olduğu kabûl edilir. Bu sütûnlardan dış sıra yeşil, içlerdeki ikisi kahverengi, üçü kareli, dördü beyazdır.

a. İnşâ Kitâbesi:¹⁴⁴

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- ناشر الخيرات سلطان بايزيد
عز نصره دام بالقدر الجليل
2- عمر للحق هذا المسجد
لا جرم حق له الاجر الجزيل
3- هاتف قد قال عام الاختتام
جامع تاريخه خير مهيل ٨٩٣

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Nâşirü'l-hayrâti Sultân Bâyezîd
'Azze naşruhû dâme bi'l-kadri'l-celîli
2- 'Ammerra li'l-haqqı hâze'l-mescide
Lâ cerem haqqun lehu'l-ecre'l-cezîl

¹⁴⁴ Kitâbe metni için bkz. Aydın Yüksel, **Osmanlı Mîmârîsinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri**, V, İstanbul 1983, s. 117.; Osman Nuri Peremeci, **Edirne Târihi**, İstanbul 1939, s. 69.; Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 134.

3- Hâtifün kad kâle 'âme'l-ihtitâmi

Câmi'un târîhuhû hayrun cemîl. 893.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Bu mescidi, iyilikleri yayan Sultan Bâyezid –Yardımlı bol olsun, şerefi ve ihtişamı devâmlı olsun-, Allah rızası için yaptırdı. Şüphesiz ki büyük bir sevap onun hakkıdır. Hâtif tamamlanma yılını söylemiştir. Bir câmi ki, onun târihi “Hayrun cemil 893= Güzel bir hayır ” sözüdür.

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, kapı kemerinin üzerinde, iki satır hâlinde, altı mısra ve Arapça olarak yazılmıştır. Kitâbenin eb'adı 55X230 cm., vezni ise “Fâilâtün-fâilâtün-fâilün” dır. Kitâbedeki خير جميل ibâresi, câmiin yapılış târihi olan 893/1488 rakamını vermektedir. (163. Resim).

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Kitâbede hattat imzası bulunmamasına rağmen, kaynaklarda metnin Zenbilli Ali Efendi'ye, hattın ise Şeyh Hamdullâh'a âit olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁵

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yazı hattatının kaynaklarda belirtilmiş olması ve hat sanatının mîmârîye bağlı gelişimini göstermesi bakımından önemlidir.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Zemin yeşil renge boyanmış, helezonlarla, kıvrık dallarla ve rûmîlerle tezyîn edilmiştir. Kelimeler satır nizamına göre bâzen alttan yukarı, bâzen de yukarıdan aşağıya doğru istiflenmiştir. "Sin", "Şin" gibi dendanlı harflerin açılımı âhenklidir. Kitâbede hareke, şedde, cezm, tirfil ve med işâretlerinin ağzı açık kalemle konmuştur. Noktalar köşeli, cezmler ise sol tarafı açık yapılmıştır. Tirfil işâreti sâdece "Ra" ve "Sin" harflerinde bulunmaktadır. Cetvel ve harflerin üzeri ise varak altınlanmıştır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

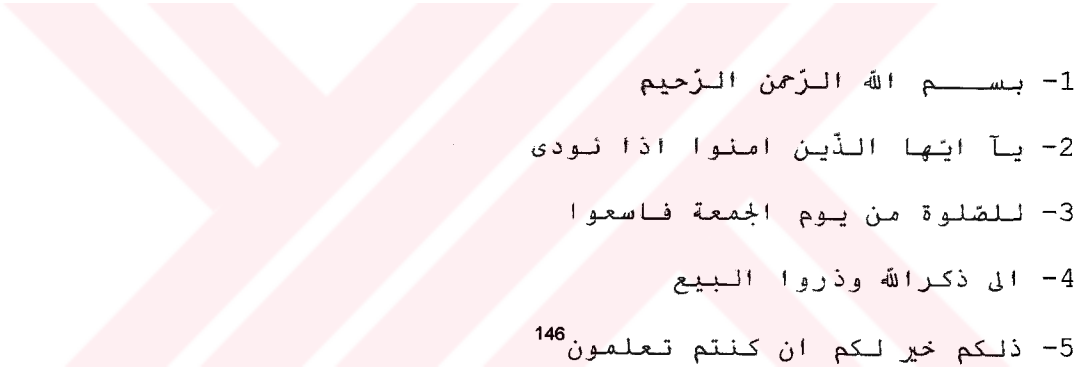
Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

¹⁴⁵ Uğur Derman, "Edirne Hattatları ve Edirne'nin Yazı Sanatımızdaki Yeri", **Edirne Edirne'nin 600. Yılı Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 312.; İ. Aydın Yüksel, a.g.e., s. 117.

b. Kapıdaki Diğer Yazılar:

Cümle kapısının sağ ve sol yan yüzlerinde beşer satırlık celî sülûs yazılar bulunmaktadır. Bu yazılar, dört cetvelle beş satıra ayrılmış ve kaval silmeyle çerçevelenmiş boylamasına dikdörtgen bir mekanla sınırlandırılmıştır. Zemin helezonlarla, kıvrık dallarla ve rûmî motiflerle tezyîn edilmiştir. Tezyînatın üzeri yeşil renge boyanmış, harf ve cetvellerin üzeri ise varak altınlanmıştır. Kitâbenin aksine hareke, cezm, şedde, med ve tirfil işâretleri harflerle aynı kalınlıktaki kalemle işâretlenmiştir. Yazılar yapıdan günümüze ulaşan yazılardan olmaları ve dönemin sanat anlayışını yansıtmaları açısından değerlidir.

b.1. Cümle kapısı girişinin sağ tarafındaki yazının metni: (164. Resim).

b.2. Cümle kapısı girişinin sağ tarafındaki yazının okunuşu:

- 1- Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm
- 2- Yâ eyyühe'llezîne âmenû izâ nûdiye
- 3- li's-şalâti min yevmi'l-cum'ati fes'av
- 4- ilâ zikri'llâhi ve zerû'l-bey'a
- 5- Zâliküm ḥayrun leküm in küntüm ta'lemûn.

¹⁴⁶ Cuma sûresi, 9. âyet.

b.3. Cümle kapısı girişinin sağ tarafındaki yazının anlamı:

Çok bağışlayıcı ve merhamet edici olan Allâh'ın adıyla. Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı zamân, hemen Allâh'ı anmaya koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu sizin için daha hayırlıdır.

b.4. Cümle kapısı girişinin sol tarafındaki yazının metni: (165. Resim).

1- فاذا قضيت الصلوة فانتشروا في

2- الارض وابتغوا من فضل الله

3- واذكروا الله كثيراً لعلكم

4- تفلحون¹⁴⁷ صدق الله العلي العظيم

5- وبلغ رسوله الكريم

b.5. Cümle kapısı girişinin sol tarafındaki yazının okunuşu:

1- Fe-izâ kuğiyeti's-şalâtü fen'teşirü fi

2- 'l-arzı ve'bteğü min fağli'l-lâhi

3- Ve'zürü'llâhe keşîran le'alleküm

4- tüflihûn şadağa'llâhü'l-'aliyyü'l-'azîm

5- ve belleğa rasûlühu'l-kerîm.

¹⁴⁷ Cuma sûresi, 10. âyet.

b.6. Cümle kapısı girişinin sol tarafındaki yazının anlamı:

Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allâh'ın lütfundan isteyin. Allâh'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz. Yüce Ulu Allah doğru söyledi. Allâh'ın sevgili elçisi ulaştırdı.

c. Kapı ve Pencere Kapakları:

c.1. Kapı Kapakları:

Kapı kanatları hatâi ve rûmî oymalar ile fildişi göbeklerle ağaç işleme sanatının üstün örneklerinden olup, câmiye dolan sular sebebiyle alt tarafları kısmen çürümüştür. Günümüzde kapı kanatları Edirne Müzesi'ndedir.

Ayrıca rûmî motiflerin çok sayıda kullanıldığı filiz kıvrımları arasında Arapça celi sülüs yazılar bulunmakta ve şekil bakımından kapının güzelliğini arttırmaktadırlar.¹⁴⁸ (161., 162. Resim).

c.1.1. Yazıların metni:

ابواب الجنة مفتحة على الفقراء
والرحمة نازلة على الرّحماء

c.1.2. Yazıların okunuşu:

Ebvâbü'l-cenneti müfettehatün 'ale'l-fukarâi

Ve'r-rahmetü nâziletün 'ale'r-ruhamâi.

¹⁴⁸ Rauf Tunçay, Türklerde Oyma Sanatı ve Edirne'deki II. Bâyezid Câmiinin Tahta Oyma Süslemeleri, **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 255-257.

c.1.3. Yazıların anlamı:

Cennet'in kapıları fakirlere açılmıştır. Rahmet ise bağışlayıcı kimseler üzerinedir.

c.2. Pencere Kapakları:

Câmiin pencere kapakları ahşap süsleme sanatından günümüze ulaşan güzel örneklerdendir. Günümüzde tâmirat için yerlerinden sökülmüşlerdir. İnceleme ve resim çekme izni alamadığımız için pencere kapakları detaylı değerlendirilememiştir.¹⁴⁹ Kapaklardaki yazıların hepsi hadîs-i şerîf metinlerini içermekte olup, pencerelerin üst tablolarında, enine dikdörtgen levhalara, 13X37 cm. ölçüsünde, celi sülûs tarzında ve kabartılarak yazılmıştır. Yazıların hattatı hakkında herhâangi bir bilgi bulunmamaktadır. “Ancak taç kapıdaki yazılarla pencere kapaklarındakiler arasında harflerin duruşu, formu ve üslûbu yönünden benzerlik görülmektedir. Bu nedenle taç kapıdaki yazıların Şeyh Hamdullâh tarafından yazıldığı dikkate alınarak, pencere kapaklarındakilerin de aynı hattata âit olduğu söylenebilir”.¹⁵⁰

Pencere kapaklarındaki yazıların metinleri, okunuşları ve anlamları kapıdan girince sağdan başlayarak numara sırasıyla şöyledir.

1. pencere sağ kapak :

Metni: الرَّاحُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَنُ أَرْحَمَانِ فِي

Okunuşu: Er-râhimûne yerhamühümü'r-rahmânü irhamû men fî

¹⁴⁹ Pencere kapaklarının metni ve değerlendirilmesi için bkz. İ. Aydın Yüksel, **Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V**, İstanbul 1983, s. 118.

¹⁵⁰ Abdülhamit Tüfekçioğlu, **Erken Dönem Osmanlı Mimârisinde Yazı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 428.

Anlamı: Acıyan kimselere Allâh da rahmet eder.

1. pencere sol kapak:

Metni: الارض يرحمكم من في السماء

Okunuşu: 'l-arḍı yerḥamüküm men fi's-semâi.

Anlamı: Yeryüzündekilere acıyın ki göktekiler de size acısın.

2. pencere sağ kapak :

Metni: انما الاعمال بالنيات

Okunuşu: İnneme'l-a'mâlü bi'n-niyyât

Anlamı: Ameller niyetlere göredir.

2. pencere sol kapak:

Metni: وكلّ امرئ ما نوى

Okunuşu: Ve li-küllî'imriin mâ nevâ.

Anlamı: Her iş niyet edilen şeye göre olur.

3. pencere sağ kapak:

Metni: من مات على الوضوء

Okunuşu: Men mâte 'ale'l-vuḍûi

Anlamı: Abdestli iken ölen kimse,

3. pencere sol kapak:

Metni: مات شهيداً

Okunuşu: Mâte şehîden.

Anlamı: Şehid olarak ölmüştür.

4. pencere sağ kapak:

Metni: خير النَّاس من ينفع النَّاس

Okunuşu: Ḥayru'n-nâsi men yenfe'u'n-nâsi

Anlamı: İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır.

4. pencere sol kapak:

Metni: شرَّ النَّاس من يضرُّ النَّاس

Okunuşu: Ve şerru'n-nâsi men yeḍurru'n-nâsi.

Anlamı: İnsanların en kötüsü, insanlara zarar verenidir.

5. pencere sağ kapak:

Metni: وقال عليه السلام

Okunuşu: Ve kâle 'aleyhi's-selâm.

Anlamı: Peygamber Efendimiz dedi:

5. pencere sol kapak:

Metni: البزاق في المسجد خطيئة

Okunuşu: El-buzâku fi'l-mescidi haḫḫetün

Anlamı: Mescide tükürmek günahtır.

6. pencere sağ kapak:

Metni: قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ بَنَى مَسْجِدًا

Okunuşu: Kâle'n-Nebiyyü 'aleyhi's-selâm men benâ mesciden.

Anlamı: Selam üzerine olsun Peygamberimiz dedi ki: "Allah için mescid binâ eden kimseye,

6. pencere sol kapak:

Metni: اللَّهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ

Okunuşu: li'llâhi benâ'llâhü lehû beyten fi'l-cenneti.

Anlamı: Allah da cennette ona bir ev binâ eder.

7. pencere sağ kapak:

Metni: علم الايمان الصلوة

Okunuşu: 'Alemü'l-imâni eş-şalâtü

Anlamı: İmânın alâmeti namazdır.

7. pencere sol kapak:

Metni: الصلوة نور قلب المؤمن

Okunuşu: eş-şalâtü nûru ƙalbi'l-mü'mini.

Anlamı: Namaz, mü'minin kalbinin nurudur.

8. pencere sağ kapak:

Metni: عَجَّلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْفَوْتِ

Okunuşu: ‘Accilû bi’ş-şalâti kıble’l-fevti.

Anlamı: Vakti geçmeden önce namazı kılmada acele ediniz.

8. pencere sol kapak:

Metni: وَ عَجَّلُوا بِالْتَّوْبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ

Okunuşu: Ve ‘accilû bi’t-tevbeti kıble’l-mevti.

Anlamı: Ölüm gelmeden önce de tevbe etmede acele ediniz.

9. pencere sağ kapak:

Metni: الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ وَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ

Okunuşu: Eş-şalâtü ‘imâdü’d-dîn fe-men eķâmehâ fe-ķad.

Anlamı: Namaz dînin direğidir. Onu kılan kimse,

9. pencere sol kapak:

Metni: أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ

Okunuşu: Eķâme’d-dîn ve men terakehâ fe-ķad hedeme’d-dîn.

Anlamı: Dînini ikâme etmiş, terkeden ise yıkmış olur.

10. Pencere sağ kapak:

Metni: أَنْ لِكُلِّ شَيْءٍ آفَةٌ وَآفَةٌ

Okunuşu: İnne li-küllü şey'in âfetün ve âfetü

Anlamı: Her şey için bir âfet vardır.

10. pencere sol kapak:

Metni: الَّذِينَ تَرَكَ الصَّلَاةَ

Okunuşu: 'd-dîni terkü's-şalâh.

Anlamı: Dînin âfeti de namazı terketmektir.

11. Pencere sağ kapak:

Metni: دُعَاءُ الْوَالِدِ لَوْلَدِهِ

Okunuşu: Du'âü'l-vâlidî li-veledihi.

Anlamı: Anne-babanın çocuğuna dua etmesi.

11. pencere sol kapak:

Metni: كَدُعَاءِ النَّبِيِّ لَأُمَّتِهِ

Okunuşu: Ke-du'âi'n-Nebîyyi li-ümmetihî.

Anlamı: Peygamberin ümmetine dua etmesi gibidir.

12. Pencere sağ kapak:

Metni: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَاتٌ

Okunuşu: Lâ yedhulü'l-cennete kıttâtün.

Anlamı: Koğuculuk yapan cennete giremez.

12. pencere sol kapak:

Metni: لا يدخل الجنة تام

Okunuşu: Lâ yedhulu'l-cennete nemmâmün.

Anlamı: Söz taşıyan da cennete giremez.

13. Pencere sağ kapak:

Metni: وقال رضا الرب

Okunuşu: Ve kıle rıza'r-rabbi.

Anlamı: Rabbin rızâsını kazanmak,

13. pencere sol kapak:

Metni: في رضا الوالدين

Okunuşu: fi rıza'l-vâlideyni.

Anlamı: Anne-babanın rızâsını kazanmakla mümkündür.

14. Pencere sağ kapak:

Metni: قال النبي عليه السلام

Okunuşu: Kıle'n-Nebiyyü 'aleyhi's-selâm.

Anlamı: Selam üzerine olsun Peygamber dedi ki:

14. pencere sol kapak:

Metni: لا يرحم الله من لا يرحم الناس

Okunuşu: Lâ yerhâmü'llâhü men lâ yerhâmü'n-nâse.

Anlamı: İnsanlara acımayan kimseye Allah da acımaz.

d. Câmiin İçindeki Diğer Yazılar:

Câmi kubbesinde Peygamberimizin miraca çıkışının anlatıldığı İsrâ Sûresi'nin ilk âyeti Hattat Şerîf Fitrî tarafından yazılmıştır. (166., 167. Resim). Kubbe hattı Edimeli Mehmed Hayri tarafından onarılmıştır. Kasknak pencerelerinin hemen üstünde de "Besmele" ve "Esmâ-i Hüsnâ" şeridi görülmektedir. (168., 169., 170., 171. Resim). Pandantiflerin ortalarına yerleştirilmiş birer madalyon içinde انت الباقي بلا , قبل الازمنة و الدهور يا نور النور الغنى بلا مثال , زوال metinleri yazılı bulunmaktadır.(172.,173.,174.,175. Resim).

Harimde, mihrâb duvarında en yukarıdaki iki pencerenin batısında الله (176. Resim), ortada محمد (177. Resim), doğusunda ابو بكر (178. Resim), doğu duvarında en yukarıdaki iki pencerenin güneyinde عمر (179. Resim), ortada عثمان (180. Resim), kuzeyinde على (181. Resim), kuzey duvarında en yukarıdaki iki pencerenin doğusunda حسن (182. Resim), ortada حسين (183. Resim), batısında طلحة زبير , batı duvarında en yukarıdaki iki pencerenin kuzeyinde سعد سعيد yazıları sarı renkli dâire çerçeve içinde mavi zemine beyaz olarak nakşedilmiştir. Mihrâbın üzerinde " Küllemâ " âyeti (184. Resim), minberin kapısında " Kelime-i Tevhîd " (185. Resim) yeşil zemine sarı yazı ile yazılıdır. Kapı girişinin hemen üzerindeki kuzey duvarda يا حضرت بلال حبشي siyah zemine beyaz yazı ile nakşedilmiştir. (186. Resim). Câmiin pencere camlarında da yazılar bulunmaktadır. Mihrâbın sağındaki orta pencerenin üst kısmında يا الله , alt kısmında لا اله الا الله (187. Resim), mihrâbın üzerindeki pencerenin üst kısmı kırık olduğu için yazı yok olmuş, alt kısmında ise " Küllemâ " âyeti (188. Resim), mihrâbın solundaki pencerenin üst kısmında ise محمد رسول الله (189. Resim) metinleri nakşedilmiştir.

24-GAZİ HOCA CÂMİİ

Gazi Hoca Mahallesi'nde, Gazi Hoca Sokağı'nda bulunan yapı, doğudan batıya eğimli bir arazi üzerine inşâ edilmiştir. Yapının inşâ kitâbesi bulunmamaktadır. Bu yüzden yapılış târihi kesin olarak bilinmemektedir. M. Tayyib Gökbilgin, 17. yüzyılın başlarında, Gazi Hoca Mahallesi'nin, Ramazân Hoca Mahallesi olarak anıldığını, Gazi Hoca ile Ramazân Hoca'nın aynı kişi olduğunu belirtmektedir. Ramazân Hoca'nın II. Bâyezid döneminde vefat ettiğini nakletmektedir.¹⁵¹ Buna göre câmi, 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısında inşâ edilmiştir. Câmi bugünkü halini son dönemlerde yapılan onarım sonucunda almış bulunmaktadır.

Harim duvarlarının dış yüzeyi kabayonu taş ve tuğladan oluşan düzensiz bir almaşık duvar şeklinde örülmüştür. Minâre, kubbe kasnağı ve taçkapı düzgün kesme taş ile yapılmıştır. Harim gövdesinin üst bölümünde gövdeyi yatay olarak iki bölüme ayıran bir silme bulunmaktadır. Kubbe, tromp çıkıntıları ve minâre külâhı kurşun levhalar ile kaplanmıştır. Gövdenin doğu, batı ve güney cephelerinde üç sıra hâlinde beşer pencere açıklığı vardır. Alt sıra pencerelerinin içleri tuğla ile örülmüş sivri kemerli alınlıkları bulunmaktadır. Kuzey cephede ise iki sıra hâlinde düzenlenmiş üç pencere açıklığı mevcuttur. Harim girişi, cephenin doğu ucundadır. Taç kapının önünde cemakanlı demir doğrama bir sundurma bulunmaktadır. Taç kapı ile pencere arasında sivri kemerli alınlığı tuğla ile örülmüş bir dış mihrâb göze çarpmaktadır. Minâre, harimin doğu cephesinin kuzey ucunda yer almaktadır.

Harim zemini avludan yaklaşık 30 cm. daha yüksektir. Kare plânlı gövdeden kubbe yuvarlağına geçiş üçgen yüzeyli tromplarla sağlanmıştır. Batı ve doğu duvarlarının ortasında, dikdörtgen profilli, mukamaslı kavsara ile örtülü birer niş bulunmaktadır. Harim duvarları, tromplar ve kubbe sıvalı ve badanalı olup, herhâangi bir yazı bulunmamaktadır.

¹⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 42, dipnot 21.

25-SÜLEYMAN PAŞA CÂMİİ

Kirişhâne caddesinde, Tunca boyunda yapılmış olan câmi, bugün sed arkasında kalmış olup, yanından demiryolu geçmektedir. İçeride bir büyük kubbe ile dışarıda üç küçük kubbesi ve solda bir minâresi olan câmiin Fâtih ve II. Bâyezid devri ümerasından Hadım Süleyman Paşa'nın hayratı olduğu anlaşılmıştır.¹⁵² Kitâbesi olmadığı için yapılış târihi belli değildir.

Binâ, iki sır tuğla, bir sıra taştan ve aralarına dikine olarak konan tuğla ile inşâ edilmiştir. Son cemâat yeri köfeki taşındandır. Duvar kalınlıkları 1.95 m., ölçüleri ise içten içe 14.86X14.93 m. dir. Son cemâat yeri yıkılmıştır. Mihrâbın sol yanında diğer tarafta olduğu gibi çift değil tek bir pencere mevcuttur. Câmiin sekiz alt, altı ikinci sıra penceresi vardır. Kapı, 50 cm. kadar dışarı çıkık kaval ve armûdî profil bir çerçeve içinde yine köfekiden, güzel stalaktitlerle bezenmiştir. Kapının nişinin sağ ve solunda küçük, beş kenarlı, üstleri üç sıra stalaktitli nişler bulunur. Söve kırmızı alaca mermer, kemer beyaz ve siyah-gri geçmeli taşlardan yapılmıştır.

Câmi, 1752 depreminde yıkılmış, I. Mahmud devrinde ve 1953 yılında tâmir edilmiştir.¹⁵³ Binânın içinde yarı yıkık bir müezzin mahfili bulunur. Sol duvarın dibinden minâreye küçük bir giriş kapısı açılmıştır. Soldaki ikinci kapısı ise, içerden örülerek kapatılmıştır.

Kare plânlı harimin üzeri, geçişi sivri kemerli, dilimli tromplarla sağlanmış bir kubbeyle örtülmektedir. Mihrâb, köşeleri kum saatli, taştandır. Üzerinde "Küllemâ" âyeti yazılı mâdenî bir levha vardır. Girintinin üstü dilimli kubbedir, iç taraf ise beyaz fayansla kaplanmıştır. Harimin kuzeyindeki ahşap destekler üzerine oturan kadınlar mahfili yeni yapılmıştır.

Mermer minber eski ve nispetli bir eser olup, XIX. asrın süsü ve motifleri yerleştirilmiştir. Kapı kemeri yok olmuş, yan üçgenleri midye motifleri ile işlenmiştir. Kapısında "Kelime-i Tevhîd" yazılı mâdenî bir levha bulunmaktadır.

¹⁵² M. Tayyib Gökbilgin, " Edirne Şehrinin Kurucuları ", Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 178.

¹⁵³ Oktay Aslanapa, Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri, İstanbul 1949, s. 103.

Harimde Batılılaşma dönemi özelliklerini taşıyan kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Kubbe eteğinde, kasnakta, tromplar üzerinde, birinci ve ikinci sıra pencerelerin üzerinde, mihrâb alınlığında bu süslemeler çoğunluktadır. Kubbe eteğinde mavi zemin üzerine Haşr Sûresi'nin 22., 23., 24. âyetleri ile "Esmâ-i Hüsnâ" pencereler arasındaki kartuşlar içinde, mavi zemin üzerine beyaz celi sülûs yazı ile yazılıdır. (190.,191.,192.,193. Resim). Kemer köşeliklerinin ortasındaki madalyonlar içinde ¹⁵⁴ yazılıdır. Doğu, batı ve güney duvarları üzerinde, yatay dikdörtgen şeklindeki mavi zemin üzerine beyaz yazı ile âyetler ve hadis-i şerîf yazılı bulunmaktadır. Doğu duvarında ¹⁵⁵ قال الله تعالى ان الله و ملائكته يصلون على النبي يا ايها الذين امنوا صلوا عليه و قال الله تعالى ان الصلوة (190. Resim) , batı duvarında ¹⁵⁴ قال الله تعالى ان الصلوة (190. Resim) , mihrâbın üzerinde ¹⁵⁵ قال الله تعالى ان الصلوة (191. Resim) , (191. Resim) كانت على المؤمنين كتابا موقوتا ¹⁵⁵ قال الله تعالى ان الصلوة (192. Resim). (192. Resim).

26-LARİ CÂMİİ

Halk arasında Laleli Câmî denen eser, Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bâyezid günlerinde sultan hekimi olan Abdülhamîd Lârî Çelebi tarafından İstanbul yolunda, Bit pazarında, 920/1514 yılında yaptırılmıştır.

Binâ, tek kubbeli üç tarafı revakla çevrili, revaka yapışık minâreden oluşur. Batı tarafından fevkânî olup, burada dükkanlar vardır. Yapı kesme taştan, kemerler ise tuğladandır. Câmîin üç tarafını çeviren revak on bir kubbelidir. Revakın mermer sütûn başlıkları baklavalıdır. Giriş kapısı nispetli sivri bir kemer içinde, yan silmeleri sâde ve üzerinde kitâbesi bulunmaktadır. Harim, 11.65X11.70 m. dir. Duvar kalınlıkları 168 ilâ 177 cm. arasındadır. Câmîin sağ ve sol duvarlarında altta üçer, her duvarda ikinci sırada birer, üçüncü sırada ikişer pencere bulunmaktadır. Giriş cephesinde ve mihrâb cephesinde ayrıca kasnakta birer yuvarlak pencere vardır. Tüm harim yüzeyi sıvalı ve badanalıdır. Mihrâb duvardan 16 cm. kadar çıkıntılı, yedi kenarlı ve bademlidir. Minberin 3.25 m. uzunluk ve 103 cm. genişlikteki temeli

¹⁵⁴ Ahzâb sûresi, 56. âyet.

¹⁵⁵ Nisa sûresi, 103. âyet.

durmaktadır. Câmiin 1752' deki depremde kubbesi yıkılmış¹⁵⁶, daha sonra bilinmeyen bir târihte ahşap bir kubbe yapılmış ve dışından konik bir çatı ile örtülmüştür. Günümüzde câmi ibâdete ve ziyârete açıktır.

a. İnşâ Kitâbesi:¹⁵⁷

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- كَمَلُ الْمَعْرُوفِ بِرَمَاجِدِ
طَالِبِ الْغَفْرَانِ مِنْ رَبِّ غَفُورِ
- 2- الْمُسْتَقَى بِحَمِيدِ الدِّينِ قَدْ
قَضَدَ الْإِخْلَاصَ لِلَّهِ الشُّكُورِ
- 3- لَمْ يَحِبْ مَسْعَاهُ إِذْ تَارِيخُهُ
تَمَّ احْسَانُ حَمِيدِ لَنْ يَبُورَ ٩٢٠

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Kemmele'l-ma'rûfe berrun mâcidün.
Tâlibü'l-ğufrân min rabbîn ğafûr.
- 2- El-müsemma bi-Ĥamîdi'd-dîn kâd
Kaşşade'l-ihlâsa lillahi's-şekûr.
- 3- Lem yüḥib mes'âhü iz târiḥahü.
Temme iḥsânü ḥamîdin len yebûr. 920.

¹⁵⁶ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Târîhi*, İstanbul 1939, s. 64-65.

¹⁵⁷ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, *a.g.e.*, s. 137.; Osman Nuri Peremeci, *a.g.e.*, s. 65.; İ. Aydın Yüksel, *a.g.e.*, s. 427.

a.3. İnşa Kitâbesinin Anlamı:

Şükürleri kabûl eden Allâh'a ihlası kastederek, bağışlayıcı Rabbinden af dileyen Hamidüddîn diye isimlendirilen şerefli biri iyilikleri tamamladı. Onun gayretleri boşa gitmedi. Onun târihi “Temme ihsânü hamîdin len yebûr.” , “Helak olmayan övülmüş iyilik tamam oldu” 920/1514’tür.

a.4. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Kitâbede geçen احسان حميد لن يبور ibâresinin, ebced hesâbıyla rakam değerleri toplamı 920 olup rakamla da verilen târihle aynıdır. İ. Aydın Yüksel kelimesini حميد الذين şeklinde vermiştir.¹⁵⁸

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Kitâbe, kapı üzerindeki basık kemerin hemen üzerinde 20 cm. genişliğinde, pembe mermerden bir çerçeve içinde, 72X54 cm. eb’âdında, üç satır ve Arapçadır. (194.Resim).

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhâangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁵⁸ İ. Aydın Yüksel, Osmanlı Mîmârîsinde II. Bâyezid ve Yavuz Sultan Selim Devri, V, İstanbul 1983, s. 427.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yapıdan günümüze ulaşan tek yazının bu olması bakımından önemlidir.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbe, yan tarafları dilimli kartuşlar içine alınmış altı mısranın üç satır hâlinde terkibinden meydana gelmektedir. Zemin mavi renge boyanmış, cetvel ve harflerin üzeri ise varak altınlanmıştır. Hareke, şedde, cezm, tıfil ve noktalar dışında süsleme bulunmamaktadır.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

27-KADI BEDREDDİN CÂMİİ

Ayşe Kadın semtinde, Talat Paşa Caddesi üzerinde düz bir arazi üzerine Kadı Bedreddin tarafından inşâ edilmiştir. Câmide yakın geçmişteki onarım sırasında, kuzey duvarının son cemâat yerine bakan yüzündeki taşlardan, minâre kürsüsündeki taşlardan bâzıları yenilenmiş ve son cemâat yeri kemerleri demir doğrama ile kapatılmıştır. Yapının doğu, batı ve güney cepheleri aynı düzende inşâ edilmiştir. Üç cephede üç sıra hâlinde yerleştirilmiş beşer pencere vardır. Yapının kuzeyindeki son cemâat yeri iki birimlidir. Birimlerin her biri pendentif geçişli birer kubbeye örtülüdür. Hafifçe dışa çıkıntı yapan taç kapı, cephenin doğu ucunda bulunmaktadır. Giriş aralığı, iki renkli taşla örülmüş bir basık kemerle kapatılmıştır. Basık kemerin kilit taşı üzerinde bir gülbezek vardır. Basık kemerin biraz üzerinde, dikdörtgen şekilli bir pano üzerine siyah yazı ile yazılmış iki satır inşâ kitâbesi mevcuttur. (195. Resim) .

Harimde kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Yedi kenarlı mihrâb nişi mukarnaslı bir kavsarayla örtölüdür.

a. İnşâ Kitâbesi:

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

- 1- المرحوم المغفور السعيد
- 2- بدرالدين القاضى تاريخ سنه ٩٣٦

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- El-Merhûmü'l-mağfûru's-sa'îd
- 2- Bedre'd-dînü'l-Kâzî târîhu sene 936.

a.3. İnşâ Kitâbesinin Anlamı:

Merhum, mağfur, kutlu Kadı Bedreddîn 936 yılında (vefat etti).

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Giriş aralığını örten basık kemerin biraz üzerinde, dikdörtgen şekilli bir pano üzerine, iki satır ve Arapça olarak yazılmıştır. (195. Resim). Kitâbedeki “ El-Merhum el-magfur...” ibâresiyle başlayan inşâ kitâbesi örneğine rastlamadık. Bu nedenle kitâbenin bir inşâ kitâbesi değil de bir mezar taşi olabileceği akla gelmektedir. Câmî haziresindeki Kadı Bedreddîn'in mezar taşi da yerinde bulunmamaktadır. Sonradan harim giriş aralığının üst kesimine yerleştirilmiş olmalıdır.

28- SELİMİYE CÂMİİ

Osmanlı imparatorluğunun en parlak döneminde yapılan bu câmi, Türk mîmârî sanatının doruk noktasındadır. Mîmâr Sinan'ın hayâtı boyunca yaptığı denemelerin bir birleşimi olarak inşâ ettiği kutsi mâbede, II. Selim'in emri ile 976/1569'da başlanmış ve 982/1575 yılında bitirilmiştir. Yapıda mîmârî dışında diğer Osmanlı sanatları da gelişmenin en yüksek noktalarına ulaşmıştır. Bir bütün hâlinde toplanmış olan iç mekan, büyüklük, yükseklik, topluluk ve ışık etkisi bakımından dünyâ mîmârisinde eşi olmayan bir tesirde bulunmuştur.

31.50 metre çapındaki muazzam kubbenin ağırlığı sekiz paye ve bunların arkasındaki payanda kemerler ile karşılanmaktadır. Türk mîmârîsinin geleneğine uyarak Mîmâr Sinan tek kubbe ile hem mekanı örtmüş hem de dış görünüşün ana hatlarını belirtmiştir. Duvarlar, alınlıklar, köşe trompu ve kubbe kasnaklarındaki pencerelerden içeriye sızan ışık, mekanın ihtişamını kavramamızı sağlar. Harimin tam ortasında üstü ahşap ve on bir mermer ayak üzerine müezzin mahfili yerleştirilmiş ve altına da küçük bir havuz yapılmıştır. Rivâyetlere konu olan ters lale motifi bu mahfilin ayaklarından birine işlenmiştir. Şadırvanın tavanındaki ilk boya örnekleri bize o devirdeki Türk boyacılığını yansıtmaktadır.

Mermerden zarif mihrâbın yerleştirildiği hücre, minberin arkası ve külahı, câmideki bütün alt pencerelerin alınlıkları ve duvar satırları muayyen bir yüksekliğe kadar devrin en kaliteli İznik çinileri ile kaplanmış. Mihrâb duvarındaki büyük çini panoların renk ve kompozisyonları, bunlara Osmanlı ve dünyâ çiniliğinin şaheserleri arasında özel bir yer vermektedir. Üst kısımda lacivert zemin üzerine iri beyaz harflerle sûreler yazılmıştır. Sûrelerin metinlerine diğer yazılar kısmında yer vereceğiz. Mihrâb ve minber çok zengin bir şekilde süslenmiş, adeta dantel gibi işlenmiştir.

Mihrâb kısmının sol tarafında Hünkâr mahfili göz alıcı zengin çinilerle hemen dikkati çekmektedir. Burada sonradan kesilip yerlerine konmuş gibi görünen meyve vermiş iki elma ağacı bütün Osmanlı çinilerinde tek orijinal dekor olarak kullanılmıştır. Elma fidanının kökü karanfil, lale ve sümbüllerle zenginleştirilmiştir. Ayrıca bahar açmış erik fidanı da birkaç defa tekrarlanarak bir bahar havası estirilmiştir. Hünkâr mahfilinin bütün duvarlarını yarıya kadar kaplayan bu çiniler kalite olarak mihrâb kısmı çinilerinden yüksek fakat kompozisyon açısından daha sâde ve mütevâzidir. Ne yazık ki 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında bir kısım

çinilerin sökölüp götürölmesiyle orijinal dekor zarar görmüştür. Hünkâr mahfilinin alt kısmında câmie bakan tavanda orijinal kalem işleri, yapıldığı zamânki renklerinin bütün canlılığını yansıtmaktadır.

Harimle aynı ölçölere sâhip avlu, emsallerinden farklı bir tasarıma sâhipdir. Son cemâat revakı dışında üç yanı saran revak kemerleri ince, küçük mermer sütönlara oturtularak iki renkli taş münavebesiyle örtölmüştür. Son cemâat revakında ise, yükseklikleri ve genişlikleri farklı beş kemer kurulmuş, orta ve uçtakiler daha az geniş tutularak geride yer alan mermer cümle kapısı ile pencerelerin üzerindeki âyetler ihtivâ eden çini alınlıkların daha kolay algılanmalarını sağlamıştır. Avlunun ortasında yer alan mermer şadırvan yalnızca hazneden ibâret olup üstü sütönlara dayalı bir kubbeyle örtölmemiştir. On altı yüzlü şadırvan, ortasındaki dilimli büyük çanağı, ajurlu kafesleri ve kemerli oymaları ile avlunun genel ahengini artırmaktadır.

Eserin özellikle yan cepheleri bir saray cephesi gibi süslenmiştir. Köşelerdeki minârelerin kâideleri ile payandaların çıkıntıları tek katlı revaklarla gizlenmiş ve iki uçtaki revakların gerisine yan girişler yerleştirilmiştir. Payandalar küttlevî birer eleman olmaktan altlarına mukarnaslı nişler, üstlerine pencereler açılarak çıkarılmış ve cephe ile bütünleşmişlerdir. Süleymaniye Câmiî'ndeki abdest musluklarının benzeri revakın orta bölümünün altına sıralanmıştır. Revakların üzerinde ise, büyüklükleri ve şekilleri ile konik pencerelerini andıran ve kemerli olmamakla câmilerdeki üst sıra pencere geleneğinin dışında kalan, demir parmaklıklı, sivri kemer alınlıklı pencereler, alttaki revak kemerleri ile üstteki kemerli açıklıkların arasında gerçekten revaklı bir görünüşe sâhiptirler. Câmiin mihrâb duvarları arka cepheyi oluşturur. Buradan mihrâb hücresinin dışa taşan küttlesi ile minârelerin kâide çıkıntıları arasına kemerli revaklar yapılmıştır.

Câmiin dört köşesinde yükselen 70.89 metre boyunda ve üçer şerefeli minârelerden ana giriş kapısının iki tarafındakiler üçer yollu olup, her şerefeye ayrı yollardan çıkılmaktadır.

Taş duvarlarla çevrili geniş dış avlu içinde yer alan Dâr'üs-Sıbyan, Dâr'ül-Kurrâ ve Dâr'ül-Hadîs Edirne müzesinin çeşitli kısımları olarak kullanılmaktadır. Yine Türk İslâm Eserleri Müzesi olarak kullanılan medresenin çok zarif revaklı avlusu, ortasında şadırvanı ile dikkati çekmektedir. Bir dağ gibi yükselen câmi terasının altında uzanan Arasta, III. Sultân Murâd zamânında Mîmâr Davud Ağa tarafından câmiye vakıf olarak yapılmıştır.

Câmiin süslemeleri 15 ve 16. yüzyılların tüm sanat özelliklerini taşımaktadır. Câmi yapısının tamamlanmasından sonra yazılmış olan tüm yazılar, Şemsettin adıyla adlandırılmış olan ve 963/1555 târihinde vefat eden Ahmed Karahisari'nin mânevî oğlu (Muslihiddîn Hasan Çelebi) İbn Ahmed'in el yazısıdır. Ancak zamân aşımı ile çoğu bozulmuş olup Edime hattatlarından Nakşî Molla Mustafa ve sonra Hacı Hayri Efendi'ler tarafından yenilenmeye çalışılmıştır. 1985 yılında yapılan restorasyon sırasında barok özellikteki süslemeler sökülerek, devrinde yapılan klâsik süslemeler ortaya çıkarılarak onarılmıştır.

a. İnşâ Kitâbesi:¹⁵⁹

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- قد بنى هذا المقام المجتى
الامير الجود سلطان الاتام
اعنى السلطان السلاطين شه سليم
مثله يبنى دار السلام
2- بارك الله تعالى خيره
ضاعف الله اجره يوم القيامة
صار فضل الله تاريخ الاساس
فضل يزدان كان تاريخ الثمام

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

1- Kâd benâ hâze'l-makâme'l-müctebâ.

El-emîrî'l-cûdü sultânü'l-enâm.

¹⁵⁹ Kitâbenin metni ve okunuşundaki farklılıklar için bkz. Osman Nuri Peremeci, **Edime Târihi**, İstanbul 1939, s. 62.; Oral Onur, **Edime Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 144-145.

A'nî sultâne's-selâtin şeh Selim.

Mislihu yübnâ dârü's-selâm.

2- Bârekellâhü te'âlâ hayrahu.

Ža'afallâhü ecrahü yevme'l-kıyâme.

Şâra fazlullâh târihe'l-esâs.

Fazl-i Yezdân kâne târihat-temâm.

a.3. İnşa Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Câmiin inşâ ve bitiş târihleri kitâbenin son iki mısrasında ebced hesâbı ile belirtilmiştir. صار فضل الله تاريخ الاساس ibâresi câmiin temel atma târihi olan 976/1569 yılını, فضل يزدان كان تاريخ التمام ibâresi ise câmiin bitim târihi olan 982/1575 yılını göstermektedir. (196. Resim).

a.3.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Haremin şimale bakan büyük kapısının üstünde bulunan kitâbe, enine dikdörtgen bir çerçeve içinde ve Arapça olarak yazılmıştır.

a.3.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.3.3. Yazının Hattatı:

Kitâbede hattat imzası bulunmamasına rağmen, kaynaklarda hattın Edirneli Sofi Zâde Dai'ye âit olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁰

a.3.4. Yazının Sanat Değeri:

Yazı hattatının kaynaklarda belirtilmiş olması ve hat sanatının mîmârîye bağlı gelişimini göstermesi bakımından önemlidir.

a.3.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbe, yan tarafları dilimli kartuşlar içine alınmış sekiz mısranın iki satır hâlinde tertibinden meydana gelmektedir. Ayrıca bu kartuşlar arasında kalan kısımlar ve yazıların zemini helezonlarla, kıvrık dallarla ve rûmîlerle tezyîn edilmiştir. Kitâbede hareke, şedde, cezm, tirfil ve med işâretleri harflerle aynı kalınlıktaki kalemle konmuştur. Kelimeler satır nizamına göre istiflenmiştir. Zemin yeşil renge boyanmış, cetvel ve harflerin üzeri ise varak altınlanmıştır.

a.3.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine, kabartılarak hakkedilmiştir.

¹⁶⁰ Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 62.; Oral Onur, a.g.e., s. 144-145.

b. Kapı ve Pencere Kanatları:

Yapının iki sağa, iki sola, bir de harime açılır beş kapısı vardır. Bu kapıların kanatları Türk marangozluğunun o zamân ne kadar ilerlemiş olduğunu göstermektedir.

b.1. Portal Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 390 cm., En: 142 cm., Kalınlık: 10 cm. dir. Portal kapısı üç panodan oluşmaktadır. Malzeme olarak sedef kullanılmıştır. Kündekâri tekniği panolara hâkimdir. Üst panolarda her iki kanattaki sülüs yazılar bir hadîs-i şerîfi meydana getirmektedir. Düz satırlı derin oyma tekniğinde yapılmışlardır.

Portal Kapısı Sağ Kanattaki Sülüs yazı:

(197. Resim) اللهم يا مفتح الابواب

Sol kanattaki sülüs yazı:

(198. Resim) افتح لنا ابواب الخيرات

b.2. Avlu Orta Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 360 cm., En 140 cm., Kalınlık 9 cm. dir. Üç panodan ibâret olup, yazılar oyma, dışındaki çokgenli bölümler ise kündekâri tekniğindedir. Her iki kanattaki sülüs yazılar Fetih Sûresi'nin ilk iki âyeti olup Hattat Halim tarafından yazılmıştır.¹⁶¹

Sağ kanat sülüs yazı:

(199. Resim) انا فتحنا لك فتحاً مبيناً¹⁶²

¹⁶¹ Oral Onur, *Edime Hatt San'atı*, İstanbul 1985, s. 117.

¹⁶² Fetih sûresi, 1. âyet.

Sol kanat sülüs yazı:

(199. Resim) و ينصرک الله نصرأ عزیزاً¹⁶³

b.3. Avlu Sağ Kapısı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 360 cm., En: 140 cm., Kalınlık 9 cm. dir. Üç panodan ibâret olup, üst panolardaki yazılar derin oyma tekniğinde yazılmıştır. Bunların etrafındaki çerçeve, orta pano ve alt panolar hakiki künde-kâri tekniği ile yapılmıştır. Ağacı açık renktedir.

Sağ kanat sülüs yazı:

(200. Resim) بِسْمِ الله الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Sol kanat sülüs yazı:

(200. Resim) ادخلوها بسلام آمین¹⁶⁴

b.4. Sağ Duvardaki Kapı:

Binisiz kanat ölçüleri: Boy: 335 cm., En 139 cm., Kalınlık: 9.5 cm. dir. Boş bir satıhın etrafında orta ve alt panolarda geometrik geçmelerden meydana gelen şekiller künde-kâri tekniğindedir.

Sağ kanat sülüs yazı:

(201. Resim) نصر من الله و فتح قريب¹⁶⁵

Sol kanat sülüs yazı:

(201. Resim) و بشر المؤمنین¹⁶⁶ یا محمد

¹⁶³ Fetih sûresi, 3. âyet.

¹⁶⁴ Hicr sûresi, 46 âyet.

¹⁶⁵ Saf sûresi, 13. âyet.

¹⁶⁶ Saf sûresi, 13. âyet.

Câmiin pencere kanatlarında yazı bulunmamaktadır. Kanatlar daha klâsik bir havaya sâhiptir.

c. Diğer Yazılar:

Câmiin orta kapısının üzerinde mermer üzerine yazılmış لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الملك (202. Resim) levhası ile biraz yanlarında iki dâire içinde يَا جَامِعُ يَا مَانِعُ، يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ (203., 204. Resim) levhaları görülmemiş bir güzelliكتedir.¹⁶⁷ Avlu pencere alınlıklarında “Âyete'l-Kürsî ” lacivert çiniler üzerine beyaz yazı ile ve celî sülûs tarzında yazılmıştır. (205., 206. Resim). Batı avlu giriş kapısından başlayarak cümle kapısına kadar olan pencere alınlıklarındaki yazıların metinleri şöyledir:

1. Pencere: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
2. Pencere: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ
3. Pencere: لَا تَأْخُذُهُ سَنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
4. Pencere: وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا
5. Pencere: بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ
6. Pencere: وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ
7. Pencere: وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ
8. Pencere: وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Giriş kapısının solundaki mihrâbiyenin yanında bulunan pencereden başlayarak doğu kapısına kadar olan bölümdeki pencere alınlıklarında Fetih Sûresi'nin 29. âyeti bölümler hâlinde yazılmıştır. (207., 208. Resim). Metinler şöyledir:

1. Pencere: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ
2. Pencere: رَحْمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرِيَهُمْ رُكْعًا سَجْدًا يَبْتَغُونَ

¹⁶⁷ Yusuf Karabıyık, Edirne'de Ulu Mabetlerimiz, Ekim 1989, Hürses Matbası, s. 17-18.

3. Pencere: فضلًا من الله و رضواناً سيماهم في وجوههم من اثر السجود:
4. Pencere: ذلك مثلهم في الثَّورية و مثلهم
5. Pencere: في الانجيل كزرع اخرج شطئه فأزره
6. Pencere: فاستغلظ فاستوى على سوقه يعجب الزَّرّاع
7. Pencere: ليغيظ بهم الكفّار وعد الله الذّين امنوا
8. Pencere: وعملوا الصّالحات منهم مغفرة و اجراً عظيماً

بسم الله Câmiin kubbe yıldızında Nakşi Molla Mustafa'nın nakşettiği الرحمن الرحيم قل هو الله احدُ الله الصّمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد¹⁶⁸ صدق الله العظيم وبلّغ رسوله الكريم و نحن على ذلك من yazılıdır. (209. Resim). Bu yazının etrafında madalyonlar içinde şu yazılar bulunmaktadır: (209. Resim).

يا شافي الصدور
يا حلّما يعجل
يا كريماً يبخل
يا نور النّور
يا عالم ما في الصدور
يا محيّر بين النّحور
يا باقى على الدّهور
يا كافى الامور

Orta kubbe göbeğinde bulunan yazı ile etrafındaki Allâh'ın sekiz adet vasfını anlatan madalyon yazıların dökülmüş kısımları Mîmâr Sinan Üniversitesi öğretim görevlilerinden yazı uzmanı Mahmut ÖNCÜ tarafından mevcut örneklerden ve eski resimlerden yararlanılarak yenilenmiştir.

Câmiin içinde mihrâbın tacında بسم الله الرحمن الرحيم كلّما دخل âyeti, mukamasın üzerinde de "Kelime-i Tevhîd" yazılıdır. (210. Resim). Mihrâbın yanlarını kapsayan beyaz, kırmızı, mavi, yeşil,

¹⁶⁸ İhlas sûresi, 1-4. âyetler.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân sûresi, 37. âyet.

و قنا عزاب النار انت وتى فى الدنيا: 2. alınlıkta, حسنة و فى الاخرة حسنة ,
3. alınlıkta: Minberin batısındaki birinci pencerenin üzerinde mavi zemin üzerine beyaz yazı ile قال النبی علیه السلام
(215. Resim). hadîs-i şerîfi yazılıdır. اذ فراءض الله تكن مطيعاً صدق رسول الله
İkinci ve üçüncü pencerelerin üzerinde ve بسم الله الرحمن الرحيم " Felak
Sûresi" mavi zemin üzerine beyaz yazı ile yazılıdır. (215. Resim). İkinci ve üçüncü
pencere arasında Sultan Mahmud'un nakşettiği بسم الله الرحمن الرحيم yazılı
levha bulunmaktadır. (215. Resim).

Güneydeki yarım kubbelerin sağında ve solunda, lacivert zemin üzerine beyaz yazı ile Cuma Sûresi'nin 9. âyeti bölümler hâlinde yazılmıştır. (216., 217. Resim). Kuzeydeki yarım kubbelerin sağında ve solunda aynı tarzda Cuma Sûresi'nin 10. âyeti ve صدق الله العظيم وبلغ رسوله النبی الكريم yazılıdır. (218., 219. Resim).

Soldaki ikinci ayak ile hünkâr mahfilî arasındaki güney duvarda bulunan altı pencerenin altında ve iki pencerenin üzerinde kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile " Ahzâb Sûresi'nin 56. âyeti" (220. Resim) , birinci pencerelerin üzerinde ikinci pencerelerin altında mavi zemin üzerine beyaz yazı ile بسم الله الرحمن الرحيم ve "Nas Sûresi " yazılıdır. (220. Resim). Birinci pencerelerin alınlıklarında lacivert çinili zemin üzerine beyaz yazı ile Âl-i İmrân Sûresi'nin 9. âyeti ve 8. âyetinden, sûtûna yakın pencerenin alınlığında ربنا انك جامع الناس ليوم
(220. Resim), hünkâr mahfiline yakın pencerenin alınlığında ise کيسملاى يازىلىر. (220. Resim).

Hünkâr mahfilinin üzerinde, güney duvarının sağında lacivert çinili zemin üzerinde Şuarâ Sûresi'nin 83. âyeti yazılıdır. (221. Resim). Doğu cephesinde سبحان الله واحد الاحد yazıları bulunur. (222. Resim). Kuzey cephesinde حميد مجيد شهيد صبور عزيز حكيم yazısı vardır. (222. Resim). Tavanda ise Nîsâ Sûresi'nin 59. âyetinden قال الله تعالى اطيعوا الله و اطيعوا kısmı kartuşlar hâlinde kırmızı zemin üzerine sarı yazı ile yazılmıştır. (223. Resim). Hünkâr mahfilinin güney cephesinde lacivert çinili zemin üzerine beyaz yazı ile 1. kartuşta اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له 2. kartuşta ورسوله له edilmiştir. (224. Resim). Doğuda yine aynı tarzda güneyden başlayarak 1. alınlıkta

3. alınlıkta الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْمَلِكُ 2. , هو الله الذی لا اله الا هو alınlıkta yazılıdır. (225. Resim). Bunların arasındaki iki kare levhada ma'kılî hatla dörtlü محمد yazıları bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin sağındaki mukarnaslı pencerenin alınlığında yeşil zemin üzerine sarı yazı ile لا يوم ينفع مال ولا بنون الا من اتى الله بقلب سليم¹⁷¹ âyetleri yazılıdır. (221. Resim).

Soldaki ikinci ayak, birinci ayak ve hanımlar mahfelini bağlayan kemerin üzerinde şu yazılar bulunmaktadır. İkinci ayağın güney cephesinde mahfil kemerlerinin üzerinde güneyden başlayarak 1. kartuşta سبْحَانَ اللَّهِ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاءَ بِغَيْرِ عَمَد , ikinci kartuşta ولا ولد لم يلد ولم يولد 3. , سبْحَانَ اللَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً , birinci ayağın kuzeyinde yazılıdır. (226. Resim).

Soldaki birinci ayak ve mahfil kemerlerinin üzerinde şu yazılar bulunmaktadır. Birinci ayağın kuzeyinde mahfil kemerlerinin üzerinde güneyden başlayarak birinci kartuşta سبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ , ikinci kartuşta والحمد لله ولا حول ولا قوة الا بالله , üçüncü kartuşta حي قيوم قوی متین نور مبین رؤف kuzey duvarda ise yazmaktadır. (227. Resim).

Câmiye girişin sağındaki birinci ve ikinci ayaklar ile kadınlar mahfeli kemerlerinin üzerindeki yazılar hünkâr mahfili ile ikinci sütûn arasındaki yazıların aynısıdır. İkinci ve üçüncü sütûnlar ile mahfil kemerlerinin üzerindeki yazılar karşısındakinin aynısıdır. (228. Resim).

Minberin kapısının tacında “ Kelime-i Tevhîd ” iki tablo hâlinde beyaz zemine sarı yazı ile yazılmıştır. (229. Resim).

Câmiin kuzey duvarında, girişin hemen üzerindeki sivri kemerin alınlığında kırmızı zemin üzerine beyaz yazı ile Haşr Sûresi'nin 23 ve 24. âyetleri, kemerdeki pencerelerin altında, dikdörtgen çerçeve içersinde mavi zemin üzerine beyaz yazı ile Muhammed Sûresi'nin 2. âyeti (230. Resim), bu yazıların doğusunda قال النبی صلی الله علیه و سلم صلوة الجماعة تفضل صلوة الفرد بسبع و عشرين درجة hadîs-i şerîfi mavi zemine beyaz yazı ile (231. Resim), karşıdaki

¹⁷¹ Şu'ara sûresi, 88-89. âyetler.

29- DEFTERDÂR MUSTAFA PAŞA CÂMİİ

Talat Paşa caddesi üzerinde, doğudan batıya eğimli bir arazi üzerine 1575 yılında Defterdâr Mustafa Paşa tarafından Mîmâr Sinan'a yaptırılmıştır.¹⁷²

Son cemâat yeri, harim ve minâre külâhı kuşun levhalarla kaplıdır. Harimin güney, doğu ve batı yönlerinde bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Son cemâat yeri ve minâre kesme taşlıdır. Kuzey cephe dışında üç sıra hâlinde düzenlenmiş dokuz pencere açıklığı bulunmaktadır. Harimin batı cephesinin kuzey ucunda minâre yer almaktadır. Minâre girişi bir basık kemerle örtülüdür. Şerefeye geçiş mukarnaslarla sağlanmış bulunmaktadır. Mermer şerefeye korkulukları şebekelidir.

Harimin kuzey cephesinin ortasında taç kapı bulunmaktadır. Her iki yanda da iki pencere arasına yerleştirilmiş, yüzeysel nişli birer dış mihrâb vardır. Taç kapının üzerindeki kitâbe panosu boştur.

Harimde, kare plânlı gövdeden kubbeye geçiş sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Günümüzde kubbe ve trompların iç yüzeyi sıvalı ve badanalıdır. Yedi kenarlı mihrâb nişi, mukarnaslı bir kavsarayla örtülüdür. Kavsara köşeliklerinde çiçeği andıran birer gülbezek vardır. Çerçevenin üzerinde kahverengi, beyaz, siyah ve sarı renkli kalemişi süslemeler vardır. Ortada Âı-i İmrân Sûresi'nin 37. âyetinden *كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ* kısmı, onun üzerinde Bakara Sûresi'nin 144. âyetinden *فَوَلَّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ* kısmı yazılı bulunmaktadır.

Ahşab minber ve ahşab kadınlar mahfeli yenidir.

Câmiin içinde başka yazı bulunmamaktadır.

30-YAHYA BEY CÂMİİ

Saruca Paşa Mahallesi, Yahya Bey Câmii Sokak'ta güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerine Yahya Bey tarafından yaptırılmıştır. Osman Nuri

¹⁷² M.Tayyib Gökbilgin, a.g.e., s. 46, dipnot 43.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 74.; Oral Onur, Edirne Minâreleri, Edirne 1974, s. 96.

Peremeci¹⁷³, R. Melül Meriç¹⁷⁴ ve Oral Onur¹⁷⁵ yapının Mîmâr Sinan'ın eseri olduğunu belirtmektedirler. Ancak Abdullah Kuran'ın Mîmâr Sinan'ın eserlerini konu alan kapsamlı çalışmasında, Yahya Bey Câmîi'nin ismine rastlanmamaktadır.¹⁷⁶

Avlu girişi doğu duvarının kuzey ucundadır. Harimin güneyinde küçük bir hazire bulunmaktadır. Yapı son halini 1993 yılında yapılan restorasyon sırasında almıştır. Harim duvarları bir sıra kesme taş ve iki sıra tuğla ile örülmüştür. Taçkapı, minâre, son cemâat yerinin sekileri, dış mihrâb kesme taşlar ile yapılmıştır. Son cemâat yerinin destek ve çatısı ahşab, kubbe, minâre kûlahı, pendentif çıkıntıları kurşun ile kaplıdır.

Harimin güney cephesinde ikişerli iki sıra hâlinde düzenlenmiş dört, doğu ve batı cephelerinde, üçerli iki sıra hâlinde düzenlenmiş altı pencere bulunmaktadır. Alt sıra pencerelerinin sivri kemerli tuğla birer alınlığı vardır. Bunlardan mihrâbın sağındakinde بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ, solundakinde هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (238. Resim) yazıları gri renkte nakşedilmiştir.

Beş kenarlı bir kürsüye sâhip minâre, harimin doğu cephesinin kuzey ucundadır. Minâre girişi, harimin doğu duvarının kuzey ucundadır.

Harimin kuzey duvarının doğu ucunda taç kapı yer almaktadır. Basık kemerli giriş aralığı, sivri kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiş durumdadır. Çevresi bir dizi silmeyle bezenmiş taç kapının basık kemerinin hemen üzerinde inşâ kitâbe bulunmaktadır.

Câmide belirttiklerimizden başka yazı bulunmamaktadır.

¹⁷³ Osman Nuri Peremeci, **Edirne Tarihi**, İstanbul 1939, s. 73.

¹⁷⁴ Rıfki Melül Meriç, "Edirne'nin Târihi ve Mîmârî Eserleri Hakkında", **Türk Sanatı Târihi Araştırma ve İncelemeleri**, I, İstanbul 1963, s. 499.

¹⁷⁵ Oral Onur, **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 149.

¹⁷⁶ Abdullah Kuran, **Mîmâr Sinan**, İstanbul 1986, s. 258-265.

a. İnşâ Kitâbesi:¹⁷⁷

a.1. İnşâ Kitâbesinin Metni:

1- صاحب الخير يعنى يحيى بيك
قلدى بو مسجد شريفى بناء
2- يابدى انكله دارآخرتن
قلدى جنتده كندويه ماوى
3- دد تاريخنى انك مجدى
مسجد خوب و مجمع اعلى

a.2. İnşâ Kitâbesinin Transkripsiyonu:

- 1- Şâhibü'l-Ḥayr ya'nî Yahya Bey
Kıldı bu mescid-i şerîfi binâ.
- 2- Yabdı anuñla dâr-ı ahiretin
Kıldı cennetde kendüye me'vâ.
- 3- Didi târîhini anuñ Mecdî
Mescid-i ḥub ü mecma'ı a'lâ

a.3. İnşâ Kitâbesinin Anlamı:

Bu güzel mescidi Yahya bey binâ etti. Onunla ahirette bir ev, cennette geniş bir yurt yaptı. Mecdî onun târihini dedi: " Mescid-i ḥub ü mecma'ı a'lâ " "Güzel mescid, yüksek toplânma yeri".

¹⁷⁷ Kitâbenin metni ve okumadaki farklılıklar için bkz. Oral Onur, **EdirneTürk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972, s. 149.; Osman Nuri Peremeci, a.g.e., s. 73.

a.4. İnşâ Kitâbesinin Değerlendirilmesi:

Kitâbe her bir satırı iki bölümden oluşmak üzere üç satır ve Türkçe olarak mermere kabartma şeklinde yazılmıştır. (239. Resim). Yazılar sarı renkli ve celî sülüstür. Kitâbenin son satırındaki مسجد حوب و مجمع اعلى ibâresinin, ebced hesâbıyla, rakam değerleri karşılığı, 985'tir. Buna göre yapı, Yahya Bey adlı zat tarafından 985/1577-1578 yılında inşâ ettirilmiştir.

a.4.1. Yazının Bulunduğu Yer:

Haremin şimale bakan kapısının üstünde bulunan kitâbe, Türkçe olarak yazılmıştır.

a.4.2. Yazının Türü:

Celî sülüstür.

a.4.3. Yazının Hattatı:

Yazının hattatı hakkında herhângi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

a.4.4. Yazının Sanat Değeri:

Yapıda dönemine âit tek yazının bu olması ve Edirne Câmileri'nde bu tipte kartuşa ilk kez rastlanması bakımından önemlidir.

a.4.5. Yazıdaki Süslemeler:

Kitâbe, yan tarafları dilimli kartuşlar içine alınmış iki mısranın üç satır hâlinde tertibinden meydana gelmektedir. Ayrıca bu kartuşlar mermere oyulmuş, yazılar ise bu kartuşların içersinde kabartılarak hakkedilmiştir. Kitâbede hareke, şedde, cezm, tırfil ve med işâretleri tezyînat olarak bulunmaktadır. Zemin sarı renge boyanmış, harflerin üzeri ise varak altınlanmıştır. Bunların dışında herhângi bir motif yoktur.

a.4.6. Yazının Uygulandığı Malzeme:

Yazılar mermer üzerine oyulmuş kartuşların içine kabartılarak hakkedilmiştir.

Şimdiye kadar yazdıklarımızdan başka daha birçok câmi ve mescid vardır ki, bunların bugün çoğu yıkılmış, kalabilenlerin de yine çoğu harap ve kapalıdır. Hat sanatı bakımından değerlendiremeyeceğimiz bu eserlerin isimlerini vermekle iktifâ edeceğiz.

Hüdevendigar Câmii, Malkoç Bey Câmii, Yahşi Fakîh Mescidi, Firuz Ağa Câmii, Hacı Doğan Mescidi, Sefer Şah Mescidi, Ahi Hasan Mescidi, Gazi İbrahim Câmii, Timurtaş Câmii, Tur Paşa Hatun Mescidi, Baba Demirtaş Mescidi, Balaban Paşa Mescidi, Beyce Mescidi, Bezirgan Bali Mescidi, Bezirci Hatun Mescidi, Çavuş Bey Câmii, Dârüssiyade Mescidi, Fazlullâh Paşa Câmii, Firuz Ağa Mescidi, Gümlüoğlu Mescidi, Hacı Abdullâh Mescidi, Hacı Ahmed Mescidi, Hacı Bedrettin Mescidi, Hacı Hatun Mescidi, Hadım Balaban Mescidi, Hadım Demirtaş Mescidi, Hamid Bey Mescidi, Hasan Paşa Mescidi, Hoca İvaz Câmii, İbrahim Bey Mescidi, Kavaklı Mescidi, Kürd Hoca Mescidi, Mehmed Bey Mescidi, Mehmed Paşa Mescidi, Mezîd Bey Mescidi, Naib Hoca Mescidi, Sinan Bey Mescidi, Şah Melek Paşa Mescidi, Şerbettar Hazma Mescidi, Şeyh Şücaüddîn Karamani Mescidi, Şeyh Muslihuddîn Mescidi, Alemdar Câmii, Ali Kuşçu Câmii, Attar Hacı Halil Mescidi, Berkuk Ağa Mescidi, Bülbül Hatun Mescidi, Daye Hatun Mescidi, Emir Şah Mescidi, Fatma Hatun Câmii, Gülbahar Hatun Câmii, Hacı Alemüddîn Câmii, Hacı İlyas Câmii, Hacı Kemalüddîn Câmii, Hazma B. Gazi Mescidi, Hazinesdar Sinan Bey Mescidi, Hoca Hayrüddîn Mescidi, Hoca Ömer Mescidi, İbrahim Paşa Câmii, İbrahim Kara Bulut Ağa Mescidi, Kilise Câmii, Mahmud Ağa Mescidi, Mesud Halife Câmii, Molla Fahrüddîn Acemi Mescidi, Mustafa Efendi Mescidi, Taşlık Câmii, Teftin Ağa

Mescidi, Veled-i Veliyüddîn Mescidi, Zağnos Paşa Câmii, Zen-i Firuz Câmii, Zen-i İbrahim Mescidi, Tahtakale Mescidi, Umurbey Mescidi, Zen-i Saruca Mescidi, Ali Bey Kûlahdua Mescidi, Firuz Ağa Mescidi, Müeyyedzâde Abdurrahmân Çelebi Câmii, Noktacı Kasım Efendi Câmii, Noktacızâde Mevlânâ Şeyh Mehmed B. Yusuf Câmii, Sinan Paşa Câmii.

III- DEĞERLENDİRME

Erken Osmanlı sanatının gelişmesini bugün de bütün canlılığı ile aksettiren Edirne, Osmanlı İmparatorluk sanatının en fazla yükseldiği devri de aynı zamânda sembolize etmektedir.

Güzel el yazısı sanatı olan hüsn-i hatt, İslâm güzel sanatlarının bir parçasıdır. Bu sanat yalnız Arapların eseri olmayıp, bütün müslümanların ortak bir değer olarak benimsediği ve uyguladığı sanat dalı olmuştur. Yazılı Arapça'da imla geliştikçe bâzı yazı çeşitleri de geliştirildi. İlk olarak köşeli bir yapıya sâhip olan " Kûfî "den sonraları aklâm-ı sitte, ta'lik, nesta'lik, dîvânî, celî dîvânî gibi yazı türleri geliştirilmiştir. Aklâm-ı sitte Yâkût el-Musta'sîmî (Ö. 698/1298) tarafından geliştirildi ve bütün müslüman coğrafyasına yayıldı. İstanbul'un fethinden sonra Şeyh Hamdullah (Ö. 926/1520) Yâkût'un eserlerini kendi zevkini de katarak geliştirdi ve yeni bir tarz oluşturdu. İstanbul'da, XVII. yüzyılın ikinci yarısında da Hâfız Osman (Ö. 1110/1698) kendine has bir hat şîvesi ortaya koydu. Daha pek çok hattat yazı sanatımızı ihya etmeye çalışmışlardır.

Yâkût el-Musta'sîmî'nin belirlemiş olduğu hüsn-i hat kâideleri Edirne'nin Osmanlı hâkimiyetine girişinden uzun bir süre sonra Edirne'ye gelmiştir. Bu sebeple Edirne'de ilk dönemlerde yazı sâdece okunmak maksadıyla yazılmakta, daha sanat dalı haline gelmemiş durumdaydı. İstanbullu üstad hattatlar Edirne'ye geldiklerinde yazı sanatı bakımından Edirneyi ihya etmeye başlamışlardır. Tespit edilebilen en eski Edirne'li hattat Fâtih devri hattatlarından Yahya es-Soffî'dir. Şeyh Hamdullâh ve Hâfız Osman da Edirne'de hat sanatına büyük hizmet etmişlerdir. Bu iki üstadın yetiştirdiği hattatların üstünden nesiller geçtikçe, hat sanatı Edirne'de gerilemeye başlamıştır. XIX. asırda sâdece mahalli eserler verilmiştir. Mustafa Râkım'ın yaptığı celî harf inkılabı da Edirne'de etkili olmamıştır. Nakşi Molla Mustafa ve Mehmed Hayri'nin celî yazıları kendilerinden üç asır önce Selimiye çinilerine yazı yazan Karahisari çırağı Hasan Çelebi'nin celî süslerinden ileri değildir.¹⁷⁸

¹⁷⁸ M. Uğur Derman, Edirne Hattatları ve Edirne'nin Yazı Sanatımızdaki Yeri, **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, II. Baskı, Ankara 1993, s. 316, dipnot 13.

Edirne Câmileri'nde duvarlarda, kubbelerde, payandalarda, kemer ve pencere alınlıklarındaki yazıların çoğunluğu celî sülûs tarzında ve son dönemlerdeki restorasyonlar sırasında orjinallerine yakın olarak yeniden yazılmıştır. Ahşap kapı ve pencere kanatlarındaki yazılar, çiniler üzerinde bulunan yazılar ve kitâbelerdeki yazılar orijinal olarak günümüze ulaşmıştır.

Kirazlı Câmî, Selçuk Hatun Câmîi ve Kasım Paşa Câmîi içine girilemediği için detaylı şekilde değerlendirilememiştir.

A- YAZILARIN YAZILDIĞI MAHALLER:

1- DUVARLAR:

Edirne câmilerinde duvarlara yazılan yazılardan orijinal olanlar Murâdiye Câmîi ve Selimiye Câmîi duvarlarındaki çiniler üzerine yazılan yazılardır. Eski Câmî, Üç Şerefeli Câmî, Selimiye Câmîi ve diğer câmilerin duvarlarındaki yazılar son dönemdeki restorasyonlar sırasında yazılmıştır. Özellikle Eski Câmî'de yazılı olan celî sülûs yazıların hepsi silinmiş ve yeniden yazılmaya başlanmış durumdadır. Çalışmamızda eskiden ve günümüzde yazılı olan yazıları resim ve metinleriyle berâber değerlendirdik. Edirne'deki câmilerin duvarlarında yazılı olan yazıların çoğunluğu celî sülûs tarzında yazılmış bulunmaktadır. Ayrıca yazıların çoğu siyah, mavi, lacivert ve kırmızı zeminden oluşan dikdörtgen çerçeveler üzerine beyaz yazılar ile nakşedilmiştir. Yıldırım Câmîi, Eski Câmî ve Gazi Mihâl Câmîi'nde beyaz zemin üzerine siyah yazılar bulunmaktadır.

2- FİL AYAKLARI:

Edirne câmilerinden sâdece Üç Şerefeli Câmî ve Eski Câmî'deki fil ayaklarında yazılar bulunmaktadır. Eski Câmî'deki fil ayaklarının gövdesinde Dört Halife, nidâ ve Esmâ-i Hüsnâ'dan bâzıları aynalı tarzında yada düz olarak yazılıdır. Bu yazıların üzerinde hadîs-i şerîfler celî sülûs tarzında ve çiçekli olarak yazılmıştır. Altında ise divânî, câmî ve kûfî tarzında yazılar nakşedilmiştir. Üç Şerefeli Câmî'de

ise doğu yönündeki fil ayağının doğu tarafında “Besmele” celî sülüs tarzında siyah yazı ile yazılmıştır.

3- KUBBELER:

Edirne'de Selimiye Câmii, Eski Câmî, Üç Şerefeli Câmî, Ârif Ağa Câmii, Süleyman Paşa Câmii, II. Bâyezid Câmii'nin kubbelerinde yazılar bulunmaktadır. Hepsi celî sülüs ve dâire şeklinde yazılmıştır. Üç Şerefeli Câmî avlu kemerlerinin kubbelerinde de yazılar yazılıdır. Üç Şerefeli Câmî avlusunda restorasyon çalışmaları sırasında kubbedeki yazıların hepsi yeniden yazılmak üzere silinmiş durumdadır. Eski Câmî'nin kubbesinde âyet, kubbe alınlığında hadîs, Selimiye Câmii'nin kubbesinde âyet, alınlığında kartuşlar hâlinde nidâlar, Üç Şerefeli Câmî'nin kubbe alınlığında kartuşlar hâlinde Esmâ-i Hüsnâ, Ârif Ağa Câmii'nin kubbesinde âyet, II. Bâyezid Câmii ve Süleyman Paşa Câmii'nin kubbelerinde âyet ve Esmâ-i Hüsnâ yazılıdır.

4- KİTÂBELER:

Çalışmamızdaki câmilerden on dokuzunun inşâ kitâbesi¹⁷⁹, birinin mîmâr kitâbesi¹⁸⁰, üçünün tâmir kitâbesi¹⁸¹ bulunmakta, on câmide ise kitâbe¹⁸² bulunmamaktadır.

¹⁷⁹ Yıldırım Câmii, Eski Câmî, Dârü'l-Hadîs Câmii, Gazi Mihâl Câmii, İmâret-i Mezîd Bey Câmii, Kirazlı Câmî, Murâdiye Câmii, Şah Melek Câmii, Saruca Paşa Câmii, Üç Şerefeli Câmî, Ayşe Kadın Câmii, Kasımpaşa Câmii, Selçuk Hatun Câmii, Sitti Hatun Câmii, II. Bâyezid Câmii, Lari Câmî, Kadı Bedreddîn Câmii, Selimiye Câmii, Yahya Bey Câmii.

¹⁸⁰ Eski Câmî.

¹⁸¹ Eski Câmî, Sarı Câmî, Üç Şerefeli Câmî.

¹⁸² Beylerbeyi Câmii, Hızır Ağa Câmii, Kuşçu Doğan Câmii, Çakır Ağa Câmii, Atik Ali Paşa Câmii, Süleyman Paşa Câmii, Defterdar Mustafa Paşa Câmii, Ârif Ağa Câmii, Gazi Hoca Câmii, İsmail Ağa Câmii.

Yahya Bey Câmii inşâ kitâbesi hariç bütün inşâ kitâbeleri Arapça olarak yazılmıştır. Ayrıca kitabelerin çoğunluğu dikdörtgen levhalar halindedir. Sadece Ayşe Kadın Câmii inşâ kitâbesi kare şekillidir. Kitâbeler genelde, mermere kabartma ya da oyma şeklinde, harim girişini örten basık kemerin hemen üstüne yerleştirilmiş durumdadır.

Kadı Bedreddin Câmii giriş aralığının üstünde yer alan 936/1532-1533 târihli kitâbe muhtemelen bir inşâ kitâbesi değil, mezar taşıdır.

5- ÇİNİLER:

İncelenen câmilerden Şah Melek Câmii, Murâdiye Câmii, Üç Şerefeli Câmi, Selimiye Câmii ve Sitti Sultan Câmii'nde çini süslemeye yer verilmiştir. Murâdiye Câmii'nde duvarlarda ve mihrâbta bulunan çiniler, kullanılan çeşitli teknikler ve üzerindeki yazılar devrin sanat anlayışını en iyi şekilde yansıtan nefis eserlerdendir. Bu çinilerden mihrâb doğu duvarındakilerinin bâzıları son dönemde parçalanarak çalınmıştır. Üç Şerefeli Câmi avlu ve Selimiye Câmii avlu pencere alınlıklarındaki çiniler benzer özellikler taşımaktadır. Selimiye Câmii mihrâb ve hünkâr mahfili duvar satırları devrinin en kaliteli İznik çinileri ile kaplanmıştır. Hünkâr mahfili çinilerinden güneydoğu yönündekilerin bâzıları 93 harbi sırasında sökülüp götürülmesiyle büyük zarar görmüştür. Oktay Aslanapa¹⁸³, Şah Melek Câmii'nde harim duvarlarının alt sıradaki pencerelerinin, atkı taşları seviyesine kadar çinilerle kaplı olduğunu ifade etmektedir. Bu çinilerden sâdece, harimin güneydoğu köşesindeki küçük bir pano günümüze ulaşmıştır. Sitti Sultan Câmii'nde, mihrâb kavsarasının alt hizasında, yan yana sıralanmış altı sivri kollu çini yıldızlar sökülmüş ve son restorasyonda yenilenmiş bulunmaktadır.

6- MİHRÂBLAR:

Edirne'deki câmilerde San Câmi hâric tek mihrâb bulunmaktadır. Mihrâbların eksen, güneydoğu kuzeybatı yönündedir. Câmilerin çoğunda mihrâb nişleri

¹⁸³ Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949, s. 100.

mukarnaslı kavsaralarla örtülü, kible duvarından dışa hafifçe çıkıntı yapmış durumdadır. Mihrâbların bâzılarında yazı bulunmakta, bâzılarında ise bulunmamaktadır.¹⁸⁴

Yazı bulunan mihrâbların çoğunluğunda " Küllema " âyeti¹⁸⁵, diğerlerinde ise farklı yazılar yer almaktadır. Eski Câmî mihrâbının üzerinde Ahzâb Sûresi'nin 40. âyeti ve Âyete'l-Kürsî yazıları silinmiştir. Sarı Câmî ve Dârü'l-Hadîs Câmîi mihrâbları üzerinde Al-i İmrân Sûresi 39. âyeti'nin başı yazılıdır. Murâdiye Câmîi mihrâbı aynasında Al-i İmrân Sûresi'nin 16. ve 17. âyetleri üç satır hâlinde yazılı olup, üç satırın ortasında da kûfî ile Âl-i İmrân Sûresi'nin 18. âyeti ve 19. âyetten عند الله الاسلام صدق الله، çevresinde ise Âl-i İmrân Sûresi'nin 37., 38., 39. âyetler, 40. âyetin yarısı ve اللهم تقبل من السلطان مراد خان ibâresi sağ tarafta düz, sol tarafta ise ters şekilde yazılıdır. Üç Şerefeli Câmî mihrâb aynasında kûfî "Besmele" de yer almaktadır. Selimiye Câmîi mihrâbın tacında "Besmele" ve mukarnasın üzerinde "Kelime-i Tevhîd" de yazılıdır.

7- MİNBERLER:

İncelediğimiz câmilerin ilk inşaatından kalma olduğu anlaşılan orijinal minberler, Selimiye Câmîi, Üç Şerefeli Câmîi, Eski Câmî ve II. Bâyezid Câmîi'nin anıtsal mermer minberleridir. Üç Şerefeli Câmîi minberinin kapısında " Kelime-i Şahâdet ", Eski Câmî minberinin kapı tacında müsennâ olarak في أيام السلطان الاعظم محمد ابن بايزيد ابن مراد ابن ارخان خلد الله وعزه ve kapı aynasında " Kelime-i Tevhîd " yazılı bulunmaktadır. Eski Câmî minberini çevreleyen kuşakta ve alt kâidede eskiden yazıların bulunduğunu Ekrem

¹⁸⁴ Yazısı olmayan mihrâblar: Beylerbeyi Câmîi, Gazi Mihâl Câmîi, Hızır Ağa Câmîi, İmâret-i Mezîd Bey Câmîi, Kuşçu Doğan Câmîi, Saruca Paşa Câmîi, Çakır Ağa Câmîi, Selçuk Hatun Câmîi, Sitti Hatun Câmîi, Süleyman Paşa Câmîi, Lari Câmîi, Kadı Bedreddîn Câmîi.

¹⁸⁵ Yıldırım Câmîi, Eski Câmî, Şah Melek Paşa Câmîi, Üç Şerefeli Câmîi, II. Bâyezid Câmîi, Defterdar Mustafa Paşa Câmîi, Selimiye Câmîi.

Hakkı Ayverdi bildirmektedir.¹⁸⁶ Yangın ve restorasyonlar sırasında mermer minber büyük zarar görmüş ve belirtilen yazılar silinmiş yada kaybolmuştur. Eski Cami, Sarı Câmî, Dârül Hadîs Câmîi, Murâdiye Câmîi, II. Bâyezid Câmîi ve Selimiye Câmîi minberlerinin kapılarında "Kelime-i Tevhîd" yazılıdır. Gazi Mihâl Câmîi minberinin kapısında ise يا مفتح البواب yazmaktadır.

Diğer câmilerin çoğunun minberleri ahşap olup, son zamânlarda inşâ edilmiş ve üzerlerinde yazı bulunmamaktadır.

8- KAPI VE PENCERE KANATLARI:

İslâm dîninin heykeltraşlık sanatına izin vermemesi, Türkler ve Müslümünlar arasında ahşab ve taş oyma işçiliğinin gelişmesini sağlamıştır. Büyük Selçuklular döneminde taş ve tahta oyma işçiliğine geniş yer verilmiştir. Anadolu Selçukluları devrinde çini süslemelere önem verilmesine rağmen oymacılık da itibâr görmüştür. Osmanlılar zamânında ise ahşab ve taş oyma sanatı zirveye ulaşmıştır. Mîmârî eserler bu sanatların ustaları tarafından rûmî ve hatâi denilen çiçek, nebat ve hayvanların stilize edilmesinden, yazılardan meydana gelen tezyîni motiflerle bezenmiş ve câmî mîmârîsiyle kaynaşmış durumdadır. Osmanlı devrindeki ahşab eserlerin en güzel ve zengin örneklerine Edirne Câmîleri'nde rastlamaktayız. Bu eserlerde oyma, künde-kârî, sedef-fildişi ve kakma tekniklerinin kullanılmış olduklarını görmekteyiz. İşlenen motifler taş, stuka çini tezyînatında kullanılan geometrik geçmeler, palmet, rûmîlerdir. Üst panolarda kıvrık dallar ve yazılar bulunmaktadır. Mâdenî kısımlarla da kapı aksamı bir bütün oluşturmuştur.

Murâdiye Câmîi, Üç Şerefeli Câmîi, II. Bâyezid Câmîi ve Selimiye Câmîi'nin ahşab kapı kanatları ahşab ve hat sanatının müstesnâ eserleridir.

Edirne'de Osmanlı devri âbidelerindeki ahşap pencere kanatları devrin süslemelerini en ince şekilde aksettirmektedirler.

Üç Şerefeli Câmîi, II. Bâyezid Câmîi ve Selimiye Câmîi'ndeki ahşab pencere kapakları ahşap işçiliğinin mükemmel eserleridir. Üç Şerefeli Câmîi ve II. Bâyezid

¹⁸⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri*, II, İstanbul 1972, s. 156.

Câmiî'nin pencere kanatlarında yazılar bulunmakta, Selimiye Câmiî pencere kanatlarında ise yazı bulunmayıp sâdece süsleme mevcuttur. Her iki câmiin pencere kanatları câmide yerlerinde bulunmaktadır. II. Bâyezid Câmiî pencere kapakları Tunca nehrinin taşması sonucu büyük zarar görmüş, kalan kısımlar da yağlı boya ile boyanmıştır. II. Bâyezid Câmiî pencere kapakları günümüzde restore edilmek üzere yerlerinden sökülmüş ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne kaldırılmış durumdadır.

Üç Şerefeli Câmiî'nin kapı ve pencere kanatlarında geometrik motifler daha hâkimdir. Nebâtî motifler daha az kullanılmıştır. II. Bâyezid Câmiî bâzı ahşab eserlerin süslemelerinde geometrik ve nebâtî motifler ayrı ayrı bâzılarında ise birarada kullanılmıştır. Selimiye Câmiî'nin ahşap kısımları daha klâsik bir havaya sâhiptir. Kapılarında geometrik motifler daha çok kullanılmıştır. Pencere kanatları ise daha sâdeleşmiş, kare ve dikdörtgen motifleriyle yetinilmiştir.

B- YAZI TÜRLERİ

Edirne Câmileri'nde kûfî, celî sülûs, ma'kılî, ta'lîk, muhakkak ve dîvânî yazı türleri kullanılmıştır. Yazılan yazıların uzaktan görülüp okunabilmesi için sayılan yazı türleri celî tarzda yazılmıştır.

1- Kûfî:

Harflerin bünyelerinde düz ve yuvarlak hareketler bulunan kûfî yazıya Edirne Câmileri'nde ilk olarak Eski Câmi minber kapısının tacında rastlanmaktadır. Burada celî sülûs harfler altta, kûfîler ise üsttedir. Bu tür kompozisyon daha sonra Murâdiye Câmiî mihrâbında, Üç Şerefeli Câmiî kitâbelerinde ve revaklı avlusundaki çinilerinde kullanılarak bu dönemin karakteristik bir özelliği olmuştur. Kûfî yazının tek başına kullanıldığı câmiler Üç Şerefeli Câmi revaklı avlu kubbeleri ve ahşap pencere kapakları ile II. Bâyezid Câmiî pencere kapaklarıdır.

2- Sülüs:

Değişik malzeme türlerine yazılmaya en uygun yazı olmasından dolayı, mîmârîde en yaygın kullanılan yazı türü, celî sülüstür. Edime'de en erken celî sülüs yazıya Yıldırım Câmii inşâ kitâbesinde rastlanmaktadır. Bu yapıdan sonra hemen hemen bütün yapıların inşâ ve tâmir kitâbeleri, pencere alınlıkları, eyvanları, kubbeleri, duvarları, fil ayakları, minberleri, mihrâbları, kapı ve pencere kapakları celî sülüs yazı ile tezyîn edilmiştir.

Celî sülüs yazının, istife en müsâit yazı türü olması, müsennâ kompozisyonların uygulanmasına yol açmıştır. Bu tür uygulamaya ilk önce Eski Câmî minberinin kapısında rastlanmaktadır. Sonraki dönemlerde de Murâdiye Câmii kalemişlerinde, Üç Şerefeli Câmî kapı yuvalarında, Eski Câmî duvar ve fil ayaklarında müsennâ kompozisyonlar görülmektedir. Sitti Hatun Câmii inşâ kitâbesinde ise, bazı harflerin ters yüz yerleştirilmesiyle müsennâ görünüm verilmeğe çalışılmıştır.

Edirne Câmileri'nde kullanılan celî sülüs yazılar II. Bâyezid Câmii'ne kadar Selçuklu tesiri taşımaktadır. II. Bâyezid Câmii ve o dönemden sonra Osmanlı celî üslûbu kullanılmıştır.

3- Ma'kîlî:

Edirne Câmileri'nde ma'kîlî yazıya ilk kez Şah Melek Paşa Câmii portalinin bordüründe rastlanmaktadır. Selimiye Câmii hünkâr mahfilî çinilerinde de ma'kîlî kompozisyonlar bulunmaktadır.

4- Muhakkak:

Edirne'de Murâdiye Câmii kalem işlerinde celî sülüs karakterler ağırlıkta olmakla birlikte muhakkak özellikler de hissedilmektedir.

5- Ta'lik:

Edirne'de 838/1435 târihli Dârü'l-Hadîs Câmii inşâ kitâbesi ta'lik yazının kullanıldığı ilk eserdir. Burada harfler çoğunlukla sağdan sola doğru meyillidir. Kelimelerin istifi ve terkibi henüz girift olup kalem hareketlerinde akıcılık görülmez. Oldukça ibtidâi ve ölçüleri tam oturmamış olan kitâbe, talik yazının başlangıçtaki durumunu ve gelişimini öğrenebilme açısından önem arz etmektedir.

6- Divânî:

Osmanlı hattatlarının icat ettiği dîvânî yazıya Edirne Eski Câmî fil ayaklarında rastlamaktayız.

C- HATTATLAR:

Edirne Câmileri mîmârî gelişime paralel olarak hat sanatı açısından da gelişim göstermiş ve devrin hattatları eserleri yazıları ile süslemişlerdir. Eserlerde imzaları bulunan hattatlar şunlardır:

1- Yahya Es-Sufi:

Edirneli'dir. Ekrem Hakkı Ayverdi Üç Şerefeli Câmî'nin portalindeki müsennâ ve çinilerindeki kûfî-celî sülûs yazıların hattatının Yahya es-Sufi olabileceğini belirtmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı**, İstanbul 1953, s. 49.

2- Şeyh Hamdullah:¹⁸⁸

Osmanlı hat ekolünün kurucusu olan Şeyh Hamdullah Amasyalıdır. Edirne II. Bâyezid Câmii inşâ kitâbesinin hattatıdır.

3- Halim Efendi:¹⁸⁹

Nalıncı Hacı Cemal Efendi'nin oğlu olup 1898 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hasan Rızâ ve Kamil beylerden sülûs, nesih ve Hulusi Bey'den ta'lik öğrenmiştir. Selimiye Câmii avlu orta kapısının ahşap kanatlarında Fetih Sûresi'nin 1. ve 3. âyetlerini Hattat Halim yazmıştır.

4- Hasan Çelebi (Molla Hasan b. Karahisari):¹⁹⁰

Hasan Çelebi devrin ünlü hattatlarından olup, sülûs ve nesih yazılarını hem ustası hem de mânevî babası Karahisari'den öğrenmiştir. Özellikle celî sülûs yazıda önemli yeri bulunmaktadır. Selimiye Câmii mihrâb duvarında bulunan çiniler üzerine Fatiha Sûresi'ni celî sülûs olarak kartuşlar halinde yazmıştır.

5- Şerîf Fitrî:¹⁹¹

Edirnelidir. H.216/M.1801 yılında doğmuş, H.1286/M.1869 yılında da vefat etmiştir. Hattat, şair ve kurrâdır. İbrahim Sükûtî'den sülûs ve nesih dersi almıştır.

¹⁸⁸ Muhittin Serin, **Şeyh Hamdullâh , Hayâtı, Talebeleri, Eserleri**, İstanbul 1992, s. 27-75.

¹⁸⁹ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **Edirne Hatt San'atı**, İstanbul 1985, s. 117.

¹⁹⁰ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **a.g.e.**, s. 46-47.

¹⁹¹ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **a.g.e.**, s. 86-91.

Edirne’de en önemli hattı Eski Câmî’de “Ya Gaffar” yazısıdır. En güzel istif edilmiş hattı ise, II. Bâyezid Câmii kubbe yazısıdır. Daha sonraları bu hat Mehmed Hayri tarafından 1316 yılında onarılmıştır.

6- İsmail b. Yesarizâde:¹⁹²

Edirneli hattatlardandır. Üç Şerefeli Câmî minberin batısındaki birinci ve ikinci pencerelerin ortasında bulunan Ahzâb Sûresi’nin 40. âyetini celî sülûs tarzında yazmış, ne yazık ki bu hat kazınmış ve en güzel hattı da böylece tahrif edilmiştir. Yine Üç Şerefeli Câmî mihrâbın iki yanındaki pencere alınlıklarında bulunan yazılar da onundur. Önemli diğer bir hattı da Eski Câmî mihrâb duvarı pencere içinde bulunan Rûkn-i Yemâni taşının kitâbesidir.

7- Mustafa Tevfik:¹⁹³

Edirne’ye gelip yerleşen ve burada birçok öğrenci yetiştiren hattattır. Selimiye Câmii hünkâr mahfilinin altındaki duvarlarda ve Eski Câmî doğu duvarına bitişik güneydeki kubbeyi taşıyan ayakta yazıları bulunmaktadır.

8- Nakşi Molla Mustafa:¹⁹⁴

Edirnelidir. 19. yüzyılın en önemli hattat ve tezhipçilerindendir. Celî yazılarda ün yapmış ve Edirne’ye birçok eser kazandırmıştır. Selimiye Câmii kubbesindeki “İhlas sûresi” onun en önemli hatlarından biridir. Bu hat daha sonraları Mehmed Hayri ve son dönemlerde Mahmut Öncü tarafından onarılmıştır. Eski Câmî kubbe, fil

¹⁹² Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **Edirne Hatt San’atı**, İstanbul 1985, s. 40-42.

¹⁹³ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **a.g.e.**, s. 81-82.

¹⁹⁴ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **a.g.e.**, s. 100-104.

ayakları ve duvarlardaki yazıların çoğu onun eseridir. Üç Şerefeli Câmî, Murâdiye Câmîi ve Gazi Mihâl Câmîi'nde de hatlarının bulunduğu belirtilmiştir.

9- Ali Vasfi Efendi:¹⁹⁵

Devrin en iyi hattatlarından olup, Laz Ömer Vasfi tarafından yetiştirilmiştir. Edirne Murâdiye Câmîi avlu giriş kapısı üzerindeki Sultan II. Mahmud tuğrası onun eseridir.

10- Hacı Mehmed Hayri:¹⁹⁶

Edirne'de yetişen son hattatlardan birisidir. II. Bâyezid Câmîi kubbesinde, Selimiye Câmîi kubbe ve duvarlarında, Eski Câmîi fil ayakları ve duvarlarında, Gazi Mihâl Câmîi duvarlarında hatları bulunmaktadır.

11- Diğer Hattatlar:¹⁹⁷

Ayrıca belirttiğimiz hattatların yanı sıra Edirne Câmîleri'nde Esad Muhlis Paşa, Sultan Mahmud, Rızâ Efendi, Saime Hânım, Ubeydullâh Efendi, Veysel Paşa, Ahmed Zihni, İbrahim Efendi, Hasan Rızâi, Hüseyin Raci, Mehmed Refî, Mehmed Tâib, Mustafa Rasim, Osman Efendi, Abdullâh Vefâi gibi birçok hattatın yazıları bulunduğu, ancak günümüze ulaşmadığı belirtilmektedir.

¹⁹⁵ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **Edirne Hatt San'atı**, İstanbul 1985, s. 140.

¹⁹⁶ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **a.g.e.**, s. 67-72.

¹⁹⁷ Hayâtı ve eserleri için bkz. Oral Onur, **a.g.e.**, s. 17-163.

D- YAZILARDA KULLANILAN DİL:

Edirne Câmileri'ndeki kitâbelerin çoğu Arapça, az miktarı da Türkçe olarak yazılmıştır. Kitâbeler dışındaki yazıların hepsi Arapça olarak yazılmış bulunmaktadır.

E- YAZILAR İÇİNDEKİ SÜSLEMELER:

1- Hareke, nokta ve diğer süs işâretleri:

Harflerin okunmasını sağlayan hareke, şedde, cezm, tenvin, med, nokta, hemze ve sıla gibi işâretler yazılarda kompozisyonu tamamlamak için süs işâreti olarak kullanılmıştır. Harekeler, genellikle harflerle aynı kalınlıktaki kalemle, cezm işâreti Fatih dönemine kadar yuvarlak, sonraki dönemlerde genellikle sol tarafı açık, noktalar ise bâzen yuvarlak, bâzen köşeli konulmuştur. Yazılar içinde âit olduğu harfin noktasızlığını göstermek, okumayı kolaylaştırmak ve istifte meydana gelen boşlukları doldurup dengeyi sağlamak için mühmel harfler kullanılmıştır. Hâ, sin, sad, tı, ayn, kef, he ve mim'den oluşan mühmel harflerden genellikle he, harfin üzerine, geri kalanları ise harfin altına konulmuştur. Bu işâretlerin yanı sıra kompozisyonadaki ahengi sağlamak ve yazıya sonradan yapılacak ekleme ve tahrifleri engellemek gibi sebeplerle tirfil, mimli tirfil, tırnak, ters tırnak, kalın cezm gibi süs işâretleri de kullanılmıştır. Tirfil işâreti daha çok sin ve ra harflerinin üzerine konulmuştur.

2- Nebâti Motifler:

Rûmî, hatâyî, penç, palmet, lotus gibi motifler kitâbeler ve diğer yazılarda süs işâreti olarak kullanılmıştır. Eski Câmî fil ayaklarında ve minber kapısı tacında, Murâdiye Câmîi mihrâbında, Üç Şerefeli Câmî inşâ kitâbesi, revaklı avlu çinilerinde, ahşap kapı ve pencere kapaklarında, II. Bâyezid Câmîi inşâ kitâbesi, taç kapısı yan yüzlerindeki yazılarda ve ahşap kapı ile pencere kapaklarında kullanılan nebati

motifleri örnek verebiliriz. Rûmî, hatâyî, helezon, kıvrık dal ve yaprak gibi desenler daha az kabartılmış, yazı ise belirginleştirilmiştir.

3- Geometrik Motifler:

Edirne Câmileri'ndeki yazılarda ve yazıların etrafını çevreleyen bordürlerde düğüm, zencirek, geçme, meander, zikzak, çokgen, yıldız gibi geometrik motifler kullanılmıştır. Murâdiye Câmii mihrâbı aynalığında zencirek ve meander, kalemişlerinde çokgen ve yıldız motiflerini örnek verebiliriz.

4- Bulut Motifi:

Edirne Câmileri'nde bulut motifine Selimiye Câmii çinilerinde rastlanılmaktadır.

5- Diğer Süslemeler:

Saydığımız motiflerin yanı sıra yazılar içinde kalp motifi de görülmektedir. Yıldırım Câmii inşâ kitâbesinde kalp motifi içleri oyulmuş ve sâdece kenar çizgileri çizilmiş rûmîlerle boşlukları doldurmaktadır.

F- YAZILARDA İÇERİK:

1- Âyetler:

Yapıların çoğunda Kur'ân-ı Kerîm'den seçilmiş âyetler yazılmıştır. Câmilerin giriş kapılarında genellikle Tevbe sûresi'nin 18. âyeti bulunmaktadır. Bu âyette Allah rızâsı için mescid yapmanın fazileti vurgulanmaktadır. Mihrablarda çoğunlukla Âl-i İmrân Sûresi'nin 37. âyeti'nden کَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ kısmı

yazılmıştır. Pencere alınlığı ve sövelerine, ahşap pencere ve kapı kanatlarına, duvarlara, eyvanlara, kubbe ve eteklerine, minberlere ve diğer mimari unsurlara Allah'ın varlığını, birliğini, büyüklüğünü, affediciliğini konu alan, namaz ibadetinin önemini vurgulayan, sosyal dayanışmayı içeren, Peygamberimize çokça salavat getirmeyi emreden, zafer ve fethi müjdeleyen, devlet büyüklerine itaati emreden gibi pekçok anlam içeren âyet ve sûreler yazılmıştır.

2- Hadîs-i Şerîfler:

Edirne Câmileri'nde özellikle Eski Câmi inşâ kitâbesi, fil ayakları ve duvarları, Üç Şerefeli Câmi revaklı avlu ve harim kubbeleri, kapı ve pencere kapakları, II. Bâyezid Câmii kapı ve pencere kapakları, Selimiye Câmii duvarları hadîs-i şerîf metinlerinin yoğun olarak kullanıldığı yerler olarak dikkat çekmektedir. Bunların dışında yapı türüne göre bir veyâ daha fazla hadîs ihtivâ eden eserler de bulunmaktadır. Örneğin Selçuk Hatun Câmii inşâ kitâbesi bir tek hadîs-i şerîf metnini içermektedir.

Edirne Câmileri'nin çoğunda, mescid binâ eden kişiye Allâh'ın da Cennet'te bir ev yapacağını müjdeleyen hadîs-i şerîf yazılmıştır. Bununla birlikte namaz kılmanın önemini vurgulayan gibi daha pek çok konuyu ele alan, kısa ve zihinde kalabilecek hadîsler değişik malzemeler üzerine farklı yazı türleriyle yazılmış ve hat sanatı ile gereken mesaj verilmiştir.

3- Esmâ-i Hüsnâ ve Çâryâr-ı Güzin Levhaları:

Edirne Câmileri'nde Allâh'ın 99 ismini içeren metinler yazılmış bulunmaktadır. Bu metinler, II. Bâyezid Câmii kubbesi kalem işlerindeki gibi bâzen kuşak hâlinde, Eski Câmi fil ayaklarındaki gibi bâzen tek olarak, Üç Şerefeli Cami ve Selimiye Câmii revak alınlıklarındaki gibi bâzen ikişerli olarak, düz yada dâirevi madalyonlara işlenmiş bulunmaktadır.

Esmâ-i Hüsnâ'nın yanısıra Edirne Câmileri'nde, Allâh, Muhammed ve çâryâr-ı güzîn isimleri de bâzen tek, bâzen de bütün olarak yazılmıştır. Örneğin Eski

Câmi fil ayakları ve duvarlarda düz veyâ müsennna olarak, II. Bâyezid Câmii kubbe geçiş pendentiflerinde dâirevi madalyonlar üzerine yazılmıştır.

4- Dualar:

Edirne Câmileri'ndeki kitâbeler, kapı ve pencere kapakları, çiniler, kubbeler, mihrâblar, minberler, fil ayakları ve duvarlar üzerinde bulunan kalemişlerinde dua cümlelerine yer verilmiştir. Meselâ, Murâdiye Câmii mihrâbındaki bordürün sağında alttan yukarı doğru düz, solunda ise ters olarak dua cümlesi yazılmıştır. Üç Şerefeli Câminin de revaklı avlusunun pencere alınlıklarındaki çinilerde de dua cümleleri, bir satır kûfî, bir satır celî sülûs ve yazı ile zeminin renkleri değişik olarak yazılmıştır.

G- YAZILARDA TEKNİK:

Edirne Câmileri'nde yazılar, kabartma, oyma, kakma, kalıplama, ajur ve kalem işi gibi farklı tekniklerle yazılmıştır.

1- Kabartma ve oyma:

Kabartma; mermer, taş, ahşap, alçı gibi yüzeylerin üzerine yazı ve motiflerin kabartılması, zeminin ise oyulması ile elde edilen tekniktir. Oyma ise; zemin oyulmaksızın, doğrudan yazı ve motiflerin derinlemesine işlenmesi şeklinde uygulanan tekniktir.

Kitâbeler, genellikle kabartma tekniği ile hakkedilmiştir.

2- Kakma:

Malzemeleri yada renkleri farklı iki veyâ daha fazla unsurlardan birinin oyulması, diğerlerinin de bu oyuklara gömülmesi ile elde edilen tekniktir. Edirne Câmileri'nde bu tekniğe Şah Melek Paşa Câmii giriş kapısının bordüründe

rastlanmaktadır. Burada taş malzeme oyulmuş, "Allâhü Ganiyyün" ibâresi ise sırlı tuğla ve ma'kîlî yazıyla kakılmış bulunmaktadır.

3- Kalem işi:

Genellikle yapıların iç mekanlarında bulunan sıva üzerine özel hazırlanmış boyalarla yazıların ve motiflerin çizilmesi ve boyanması tekniğidir. Kalem işi tekniği ile yapılan süslemeler zamânla çabuk zarar görmekte ve bozulmaktadır. Murâdiye Câmii ve Üç Şerefeli Câmi revaklı avlu kubbelerinde orijinal kalem işlerinin varlığı yapılan restorasyonlar neticesinde tespit edilmiştir. Ancak bilinçsizce yapılan onarımlar sonucunda yazıların aslı bozulmuş bulunmaktadır.

IV- SONUÇ:

1361 yılında Türkler tarafından fethedilen Edirne, 14. yüzyılın sonlarından itibaren camilerle süslenmeye başlandı. Bu camiler Anadolu'nun diğer kentlerindeki camilerin özelliklerini tekrarlamakla birlikte, kendine özgü bazı özellikler de bulundurmaktadır. Edirne camilerindeki yazıları inceleyen "Edirne Camilerinde Yazı" adlı bu çalışmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Edirne'nin târihi câmileri mîmârî özellikleriyle tanıtılmış, bu eserlerde bulunan yazılar tespit edilmiş, metin ve okunuşları ile berâber verilmiş ve hat sanatı bakımından da değerlendirilmiştir.

Edirne camilerinde kullanılan yazılarda II. Murad döneminin sonuna kadar üslub ve metin içeriği bakımından Anadolu Selçuklu etkisinin görüldüğü belirlenmiştir.

Çalışmamızda Eski Câmî'de onarım sebebiyle silinmiş ve günümüzde yazılmamış olan yazıların arşivdeki resimlerden yararlanılarak belirlenmesi yapının estetik bütünlüğünün geleceğe aktarılması açısından önemli bir husustur.

İnşa kitâbelerinin ilk önce Murâdiye Câmîi'nde manzûm yazılması ve târihinin de ebced ile belirtilmesi bu çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan biridir. Fatih dönemiyle yaygınlaşan bu yöntem daha sonraları pekçok yapıda kullanılmış, böylece klasikleşmiş inşa kitâbesi formu da metin ve şekil bakımından değişmiştir. Metinler manzûm yazılmaya başlandığı, padişah unvan ve silsilelerinin de terkedilmeye başlandığı tespit edilmiştir. Böylece önceden düz satırlara yazılan kitâbeler, her mısranın kartuşlanarak çerçevelenmesiyle yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca düz satır ve kuşak hâlinde gördüğümüz yazılar, Osmanlı öncesi yapılarda rastlanmayan müsennâ istif türlerinin kullanılmaya başlandığı yazılar olarak da karşımıza çıkması bakımından önemli bir husustur.

Tespit edilen diğer bir özellik de, kûfî-celî sülûs birlikteliğinden oluşan kompozisyonların Edirne Câmileri'nde yaygınlaşmaya başlamasıdır. Eski Câmî minberinin tacında, Murâdiye Câmîi mihrâbında, Üç Şerefeli Câmî revaklı avlu çinilerindeki uygulamalar bu gelişmeye örnek verilebilir.

Muradiye Câmîi mihrabının çini ve hat sanatı bakımından çalışmamızda ele alınarak değerlendirilmesi önemli bir husustur.

Sitti Hatun Camii'nin târihlendirilmesi, kitabenin yazı bütünlüğü ve kalem hareketleri dikkate alınarak incelendiğinde Oral Onur ve F. Dijkema tarafından 889/1484 yılı ile doğru yapıldığı belirlenmiştir.

Dârül Hadîs Câmii'nin kitabesi'nin Ali Yardım tarafından doğru okunduğu belirlenmiştir.

Üç Şerefeli Câmi revaklı avlu pencere alınlıklarındaki çiniler üzerinde bulunan yazılardan üst satır kûfî metnin "Besmele" olmadığı ve hadîs-i şerîf metni olduğu belirlenmiştir.

Çalışmamızda elde edilen önemli sonuçlardan biri de, Dârü'l-Hadîs Câmii ve Selçuk Hatun Câmii inşâ kitâbelerinde ta'lik yazının kullanılmasıdır. İbtidâî görünümde olan bu yazılar, daha sonraları Türk ta'lik ekolünün oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Yazılar içersinde tezyîn edilen motifler bakımından tespit edilen önemli bir husus da, Selimiye Câmii çinilerinde bulut motifinin kullanılmasıdır.

Netice olarak, incelediğimiz camilerin yazıları, mîmârî eserleri tanıtmaları, târihlendirmeleri ve yapıların estetik görünümünü tamamlamalarının yanısıra, dönemin sanat anlayışını, toplumun dil ve kültür değişikliklerini de yansıtan birer şaheserdir. Bu yazılar, sanat târihi için olduğu kadar, târih araştırmaları için de büyük önem arzeden târihi belge hüviyetindedirler. Aslında bu tarihi belgelerin metin, okunuş ve anlamlarıyla gelecek neslin kültürüne aktarılması ve Edime Camilerinin bir bütün olarak ele alınıp mîmârî ve hat sanatı bakımından tanıtılması başlı başına bir sonuçtur.

V- BİBLİYOGRAFYA

- AHMED BÂDÎ: **Riyâz-ı Belde-i Edirne**, (Yay: Ratıp KAZANCIGİL), İstanbul Mayıs 2000.
- ARSEVEN, Celâl Esad: **Sanat Ansiklopedisi**, I-IV, İstanbul 1966.
- ASLANAPA, Oktay: **Edirne’de Osmanlı Devri Âbideleri**, İstanbul 1949.
- ASLANAPA: “Edirne’de Türk Mîmârîsinin Gelişmesi”, **Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 223-233.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı: **Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı**, İstanbul 1953.
- AYVERDİ: **Osmanlı Mîmârîsin İlk Devri**, I, 2. Baskı, İstanbul 1989.
- AYVERDİ: **Osmanlı Mîmârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murâd Devri**, II, 1. Baskı, İstanbul 1972.
- AYVERDİ: **Osmanlı Mîmârîsinde Fâtih Devri**, III , 1. Baskı, İstanbul 1973.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: “Edirne’nin Uğramış Olduğu İstilâlar”, **Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 179-197.
- DEMİRİZ, Yıldız: **Osmanlı Mimarisi’nde Süsleme**, I, Erken Devir (1300-1453), İstanbul 1979.
- DERMAN, Uğur: “Edirne Hattatları ve Edirne’nin Yazı San’atımızdaki Yeri”, **Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 311-319
- DERMAN: “Hat”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c.16, İstanbul 1997.
- DIJKEMA, F.: **The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne**, Leiden 1977
- ELKER, Salahaddîn: “Kitâbelerde Ebced Hesâbının Rolü”, **Vakıflar Dergisi**, c. III, 1956.
- EVLIYA ÇELEBİ: **Seyahatname**, İstanbul 1970.

EVLIYA ÇELEBİ: **Seyahatname**, İstanbul 1986.

GÖKBİLGİN, Tayyib: **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler, Mukataalar**, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN: "Edirne Şehrinin Kurucuları", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 161-179.

GÖKBİLGİN: "Edirne", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, c.10, İstanbul 1994, s. 427.

HİBRİ, Abdurrahman: **Enisü'l-Müsâmirîn, Edirne Târihi (1360-1650)**, (Çev: Ratıp Kazancıgil), Edirne 1996.

İNALCIK, Halil: "Edirne'nin Fethi (1361)", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 137-161.

KARABIYIK, Yusuf: **Edirne'de Ulu Mâbedlerimiz**, Hürses Matbası, Ekim 1989.

KARAMAĞARALI, Beyhan: "Edirne Eski Câmin Kitâbeleri ve Mîmârîmizdeki Yeri", **Vakıflar Dergisi**, IX, Ankara 1971. s. 333-334.

KURAN, Abdullah: "Edirne'de Yıldırım Câmîi", **Belleten**, XXVIII, Ankara 1964.

KURAN: **Mîmâr Sinan**, İstanbul 1986, s. 258-265.

MANSEL, Arif Müfid: "İlkçağda Edirne", **Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 21-39.

MERİÇ, Rıfık Melül: "Edirne'nin Târihi ve Mîmârî Eserleri Hakkında", **Türk Sanatı Târihi Araştırma ve İncelemeleri**, I, İstanbul 1963, s. 439-536.

ONUR, Oral: **Edirne Hatt San'atı**, İstanbul 1985.

ONUR: **Edirne Türk Târihi Vesikalarından Kitâbeler**, İstanbul 1972.

ONUR: **Edirne Minâreleri**, Edirne 1974.

ÖNKAL, Hakkı: **Osmanlı Hânedân Türbeleri**, Ankara 1992.

ÖNKAL: "Osmanlı Türbelerinin Kitâbeleri Hakkında", **D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:VI, İzmir 1989, s. 307-343.

ÖNKAL: Anadolu Selçuklu Türbeleri, Ankara 1996, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

PEREMECİ, Osman Nuri: Edirne Târihi, İstanbul 1939.

SERİN, Muhiddîn: Şeyh Hamdullah, Hayâtı, Talebeleri, Eserleri, İstanbul 1992.

TOSYAVİZÂDE, Rifat Osman: Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Klavuzu), (Yay: Ratıp Kazancıgil), Edirne 1994.

TUNÇAY, Rauf: "Türklerde Oyma Sanatı ve Edirne'deki II. Bâyezid Câmii'nin Tahta Oyma Süslemeleri", Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, 2. Baskı, Ankara 1993, s. 255-257.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit: Erken Dönem Osmanlı Mîmârisinde Yazı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

UZUN, Mustafa: "Ebcet" T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c.10, İstanbul 1994, s. 68-70.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: Osmanlı Târihi, C. I, 4. Baskı, Ankara 1982.

ÜNVER, Süheyl: "Edirne'de Şah Melek Paşa Câmii Nakışları Hakkında", Vakıflar Dergisi, III, Ankara 1956, s. 27-31.

ÜNVER: "Edirne'de Mîmârî Eserlerimizdeki Tâbîi Çiçek Süslemeleri Hakkında", Vakıflar Dergisi, V, Ankara 1962, s. 28.

ÜNVER: "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyîni Misalleri", Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı, 2. Baskı, Ankara 1993.

YAĞAN, Necati: Hüsnü Hat, M. E. B. Yay., İstanbul 1992.

YAKIT, İsmail: Türk İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Târih Düşürme, İstanbul 1992.

YARDIM, Ali: Alanya Kitâbeleri, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2002.

YARDIM: "Temel Kültür Müesseselerimizde Dârül Hadîsler", Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995, s.80.

YÜKSEL, Aydın: Osmanlı Mîmârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri, V, İstanbul 1983.

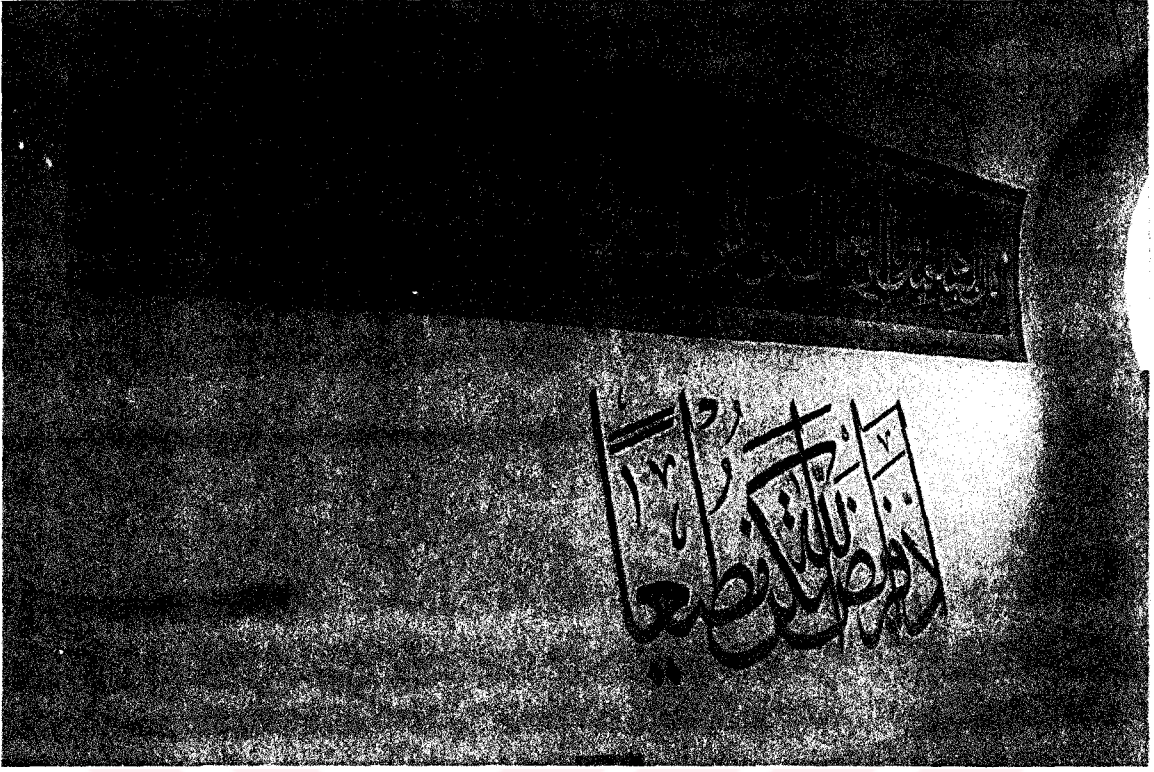
RESİMLER

1. Resim: Yıldırım Câmii inşâ kitâbesi.

2. Resim: Yıldırım Câmii doğu bölümü güney duvarındaki yazı.

3. Resim: Yıldırım Câmii doğu bölümü kuzey duvarındaki yazı.

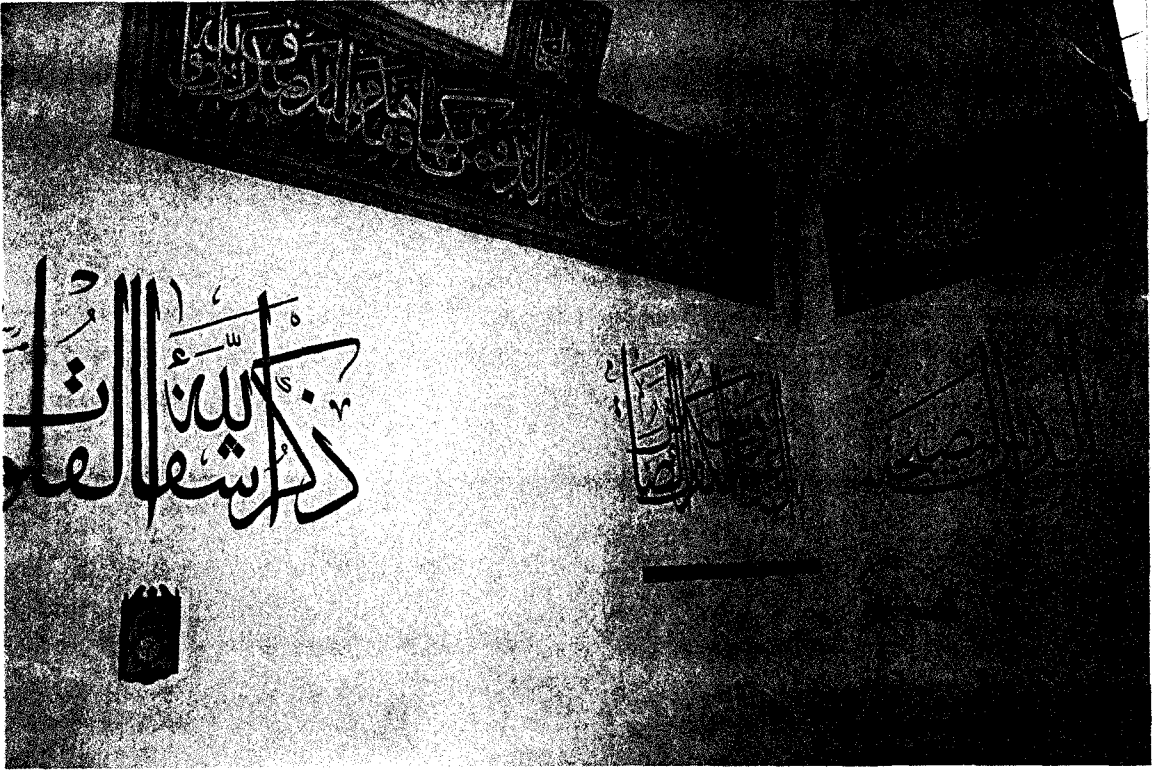
4. Resim: Yıldırım Câmii kuzey bölümü doğu tarafındaki yazılar.

5. Resim: Yıldırım Câmii kuzey bölümü batı tarafındaki yazılar.

6. Resim: Yıldırım Câmii batı bölümü kuzey tarafındaki yazılar.

7. Resim: Yıldırım Câmii batı bölümü güney tarafındaki yazılar.

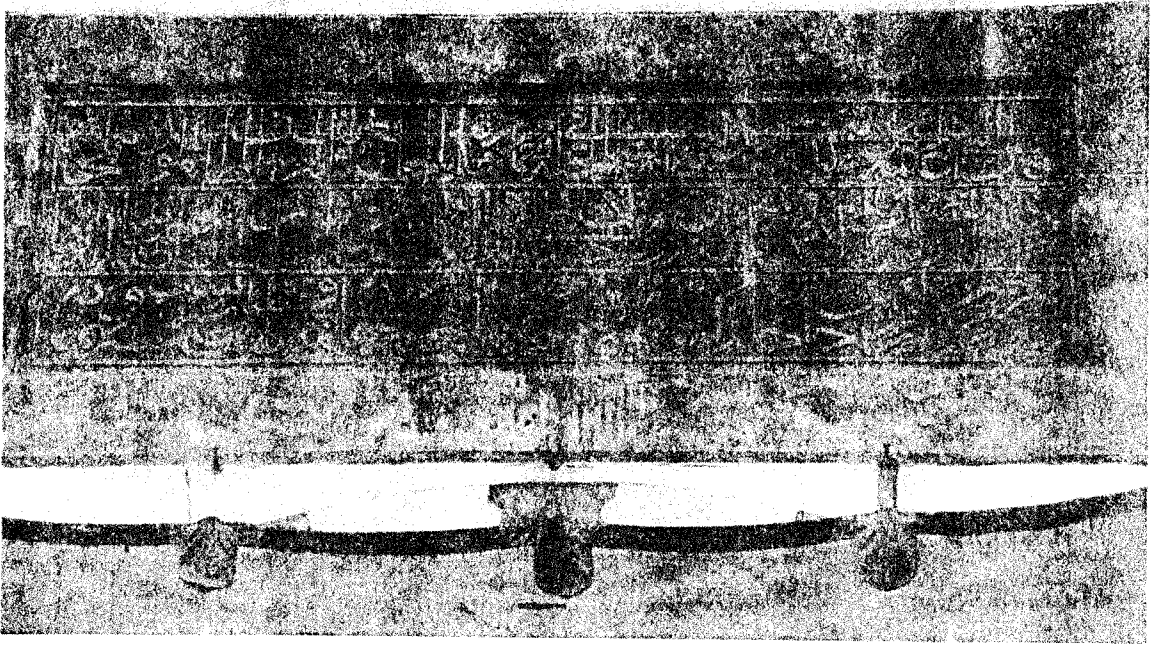
8. Resim: Yıldırım Câmii güney bölümü batı tarafındaki yazılar.

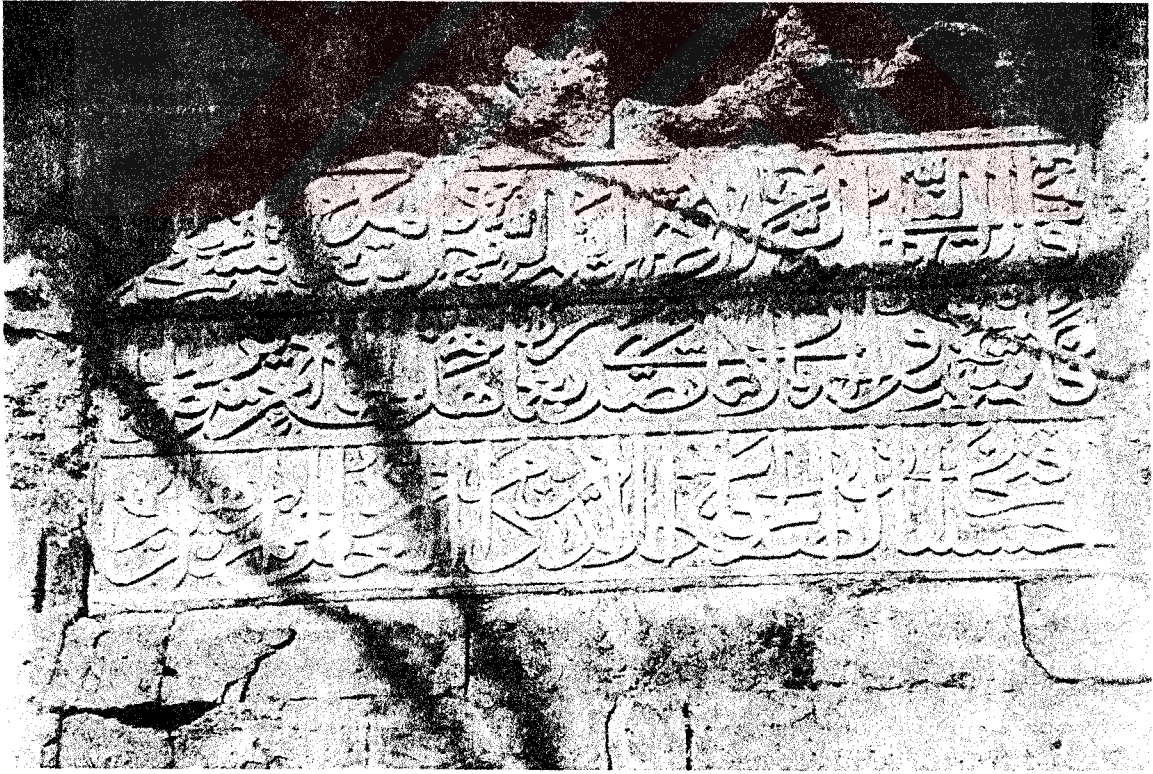
9. Resim: Yıldırım Câmii güney bölümü doğu tarafındaki yazılar.

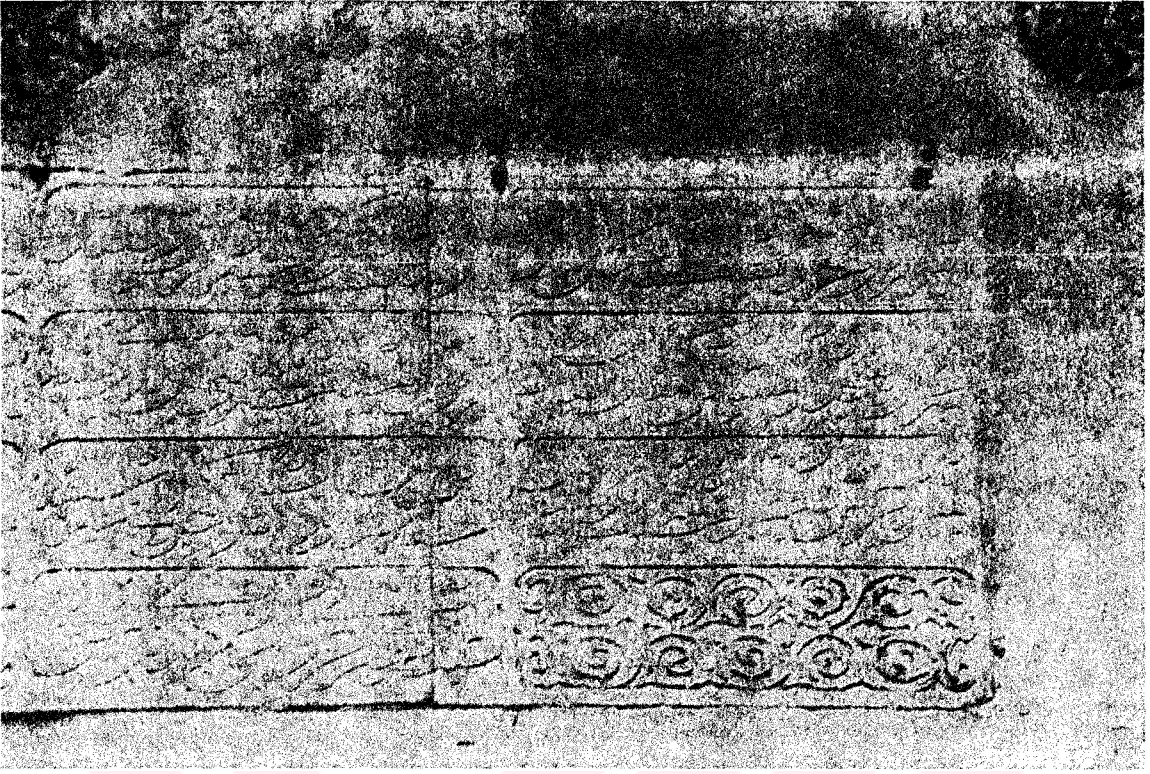
10. Resim: Yıldırım C mii orta kubbenin doğu yönündeki yazılar.

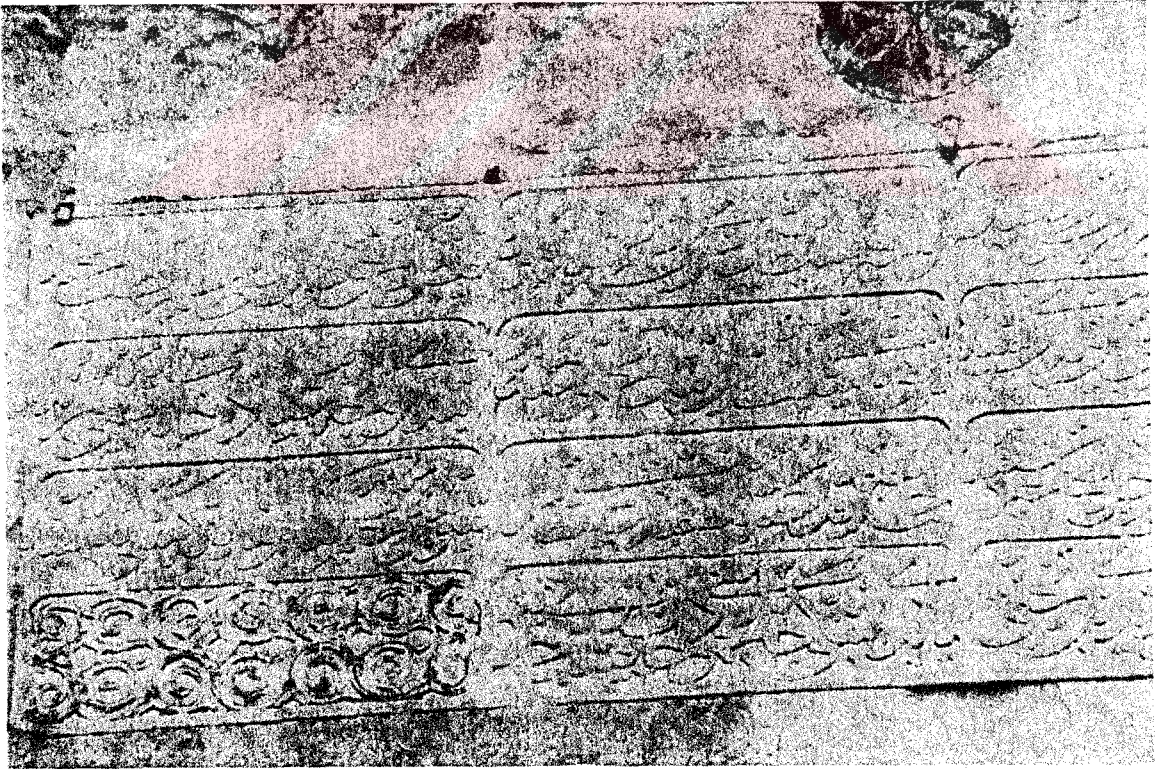
11. Resim: Eski Câmî inşâ kitâbesi.

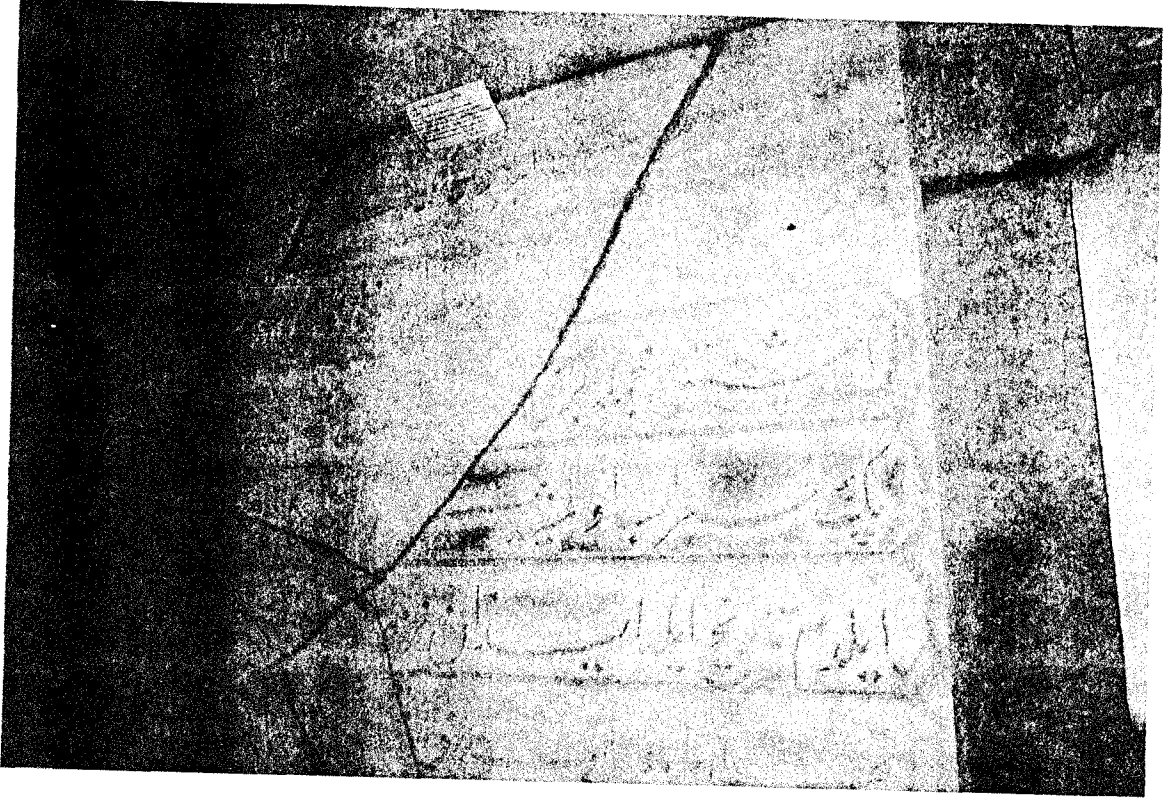
12. Resim: Eski Câmî mîmâr kitâbesi.

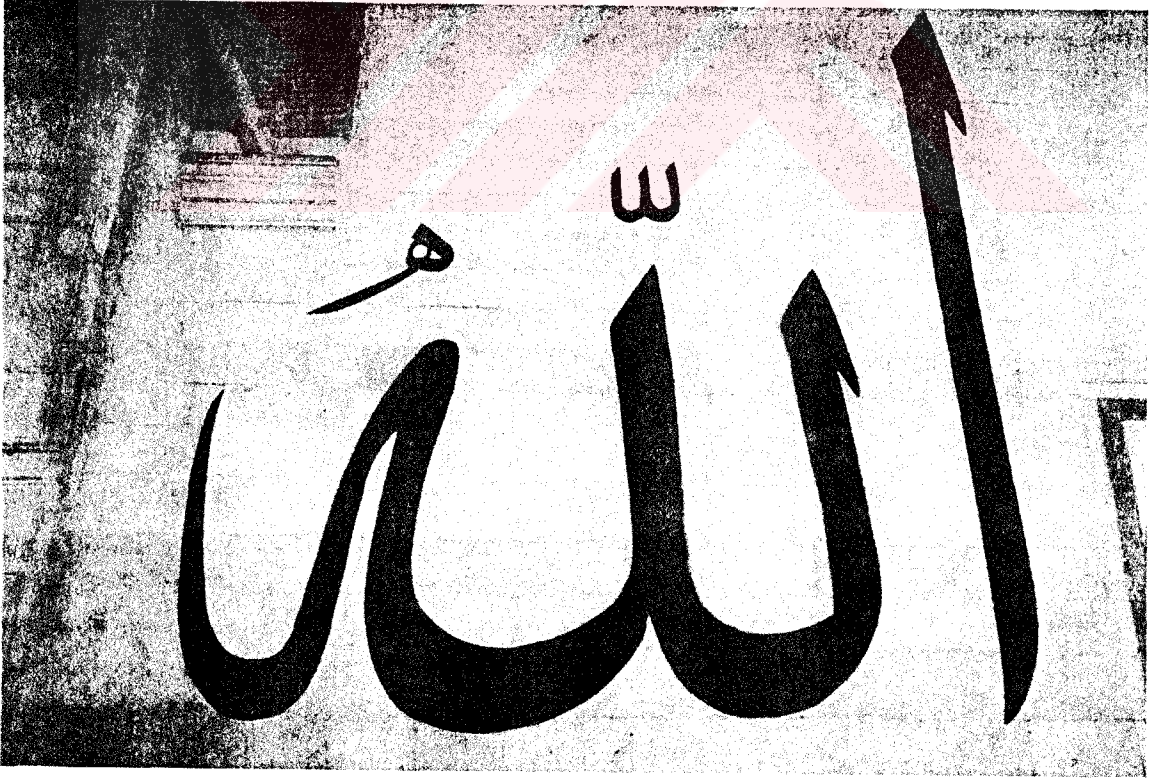
13. Resim: Eski Câmî birinci tâmir kitâbesi.

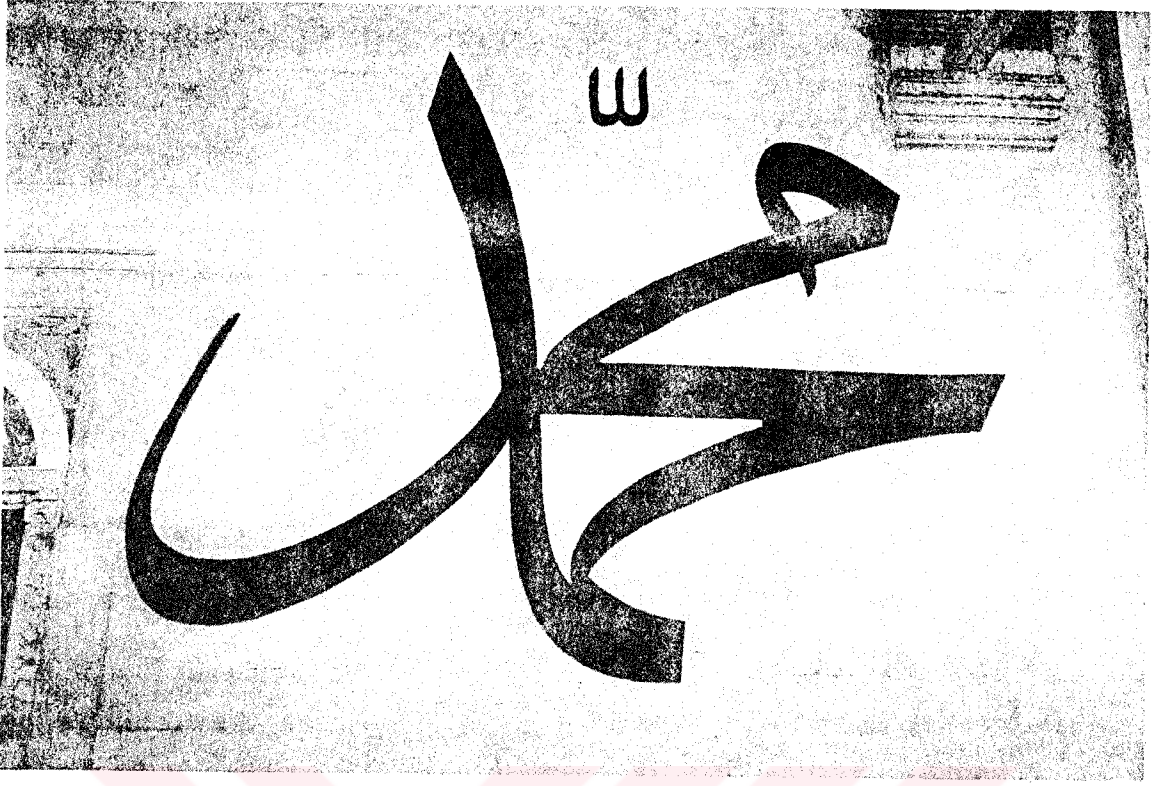
14. Resim: Eski Câmî birinci tâmir kitâbesi.

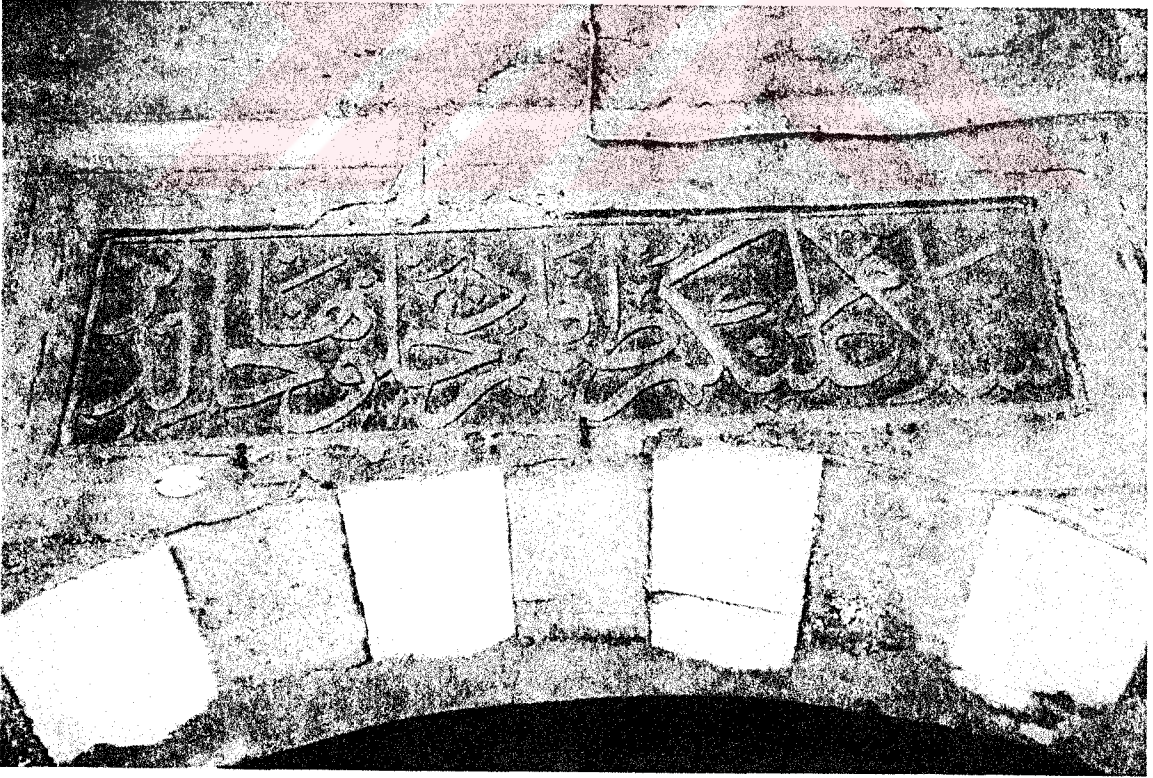
15. Resim: Eski Câmî ikinci tâmir kitâbesi.

16. Resim: Eski Câmî son cemâat yerindeki “الله” yazısı.

17. Resim: Eski Câmi son cemâat yerindeki "حـ" yazısı.

18. Resim: Eski Câmi doğu kapısındaki kitâbe.

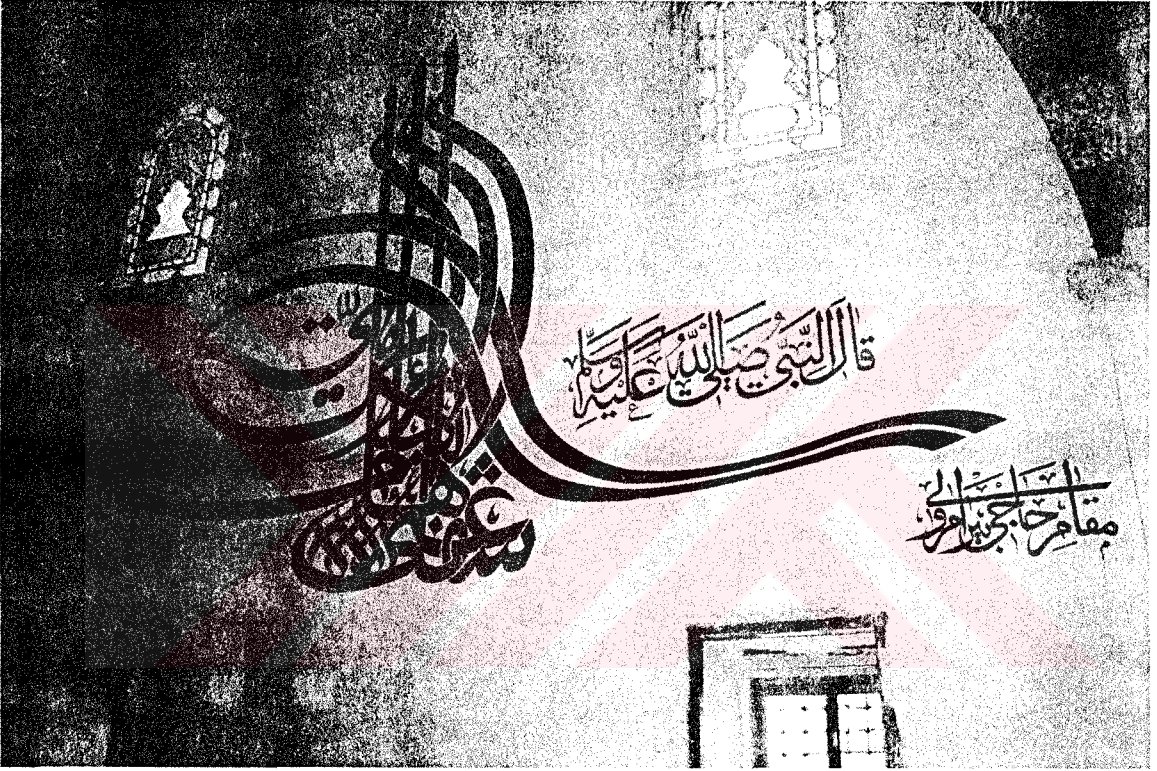
19. Resim: Eski Câmî Kuzey duvarındaki “سعد سعيد” yazısı.

20. Resim: Eski Câmî Doğu duvarındaki “طلحه زبير” yazısı.

21. Resim: Eski Câmi doğu duvarı kuzeye yakın ayaktaki tuğra.

22. Resim: Eski Câmî doğu duvarındaki büyük tuğra ve مقام حاجی بیرام yazısı.

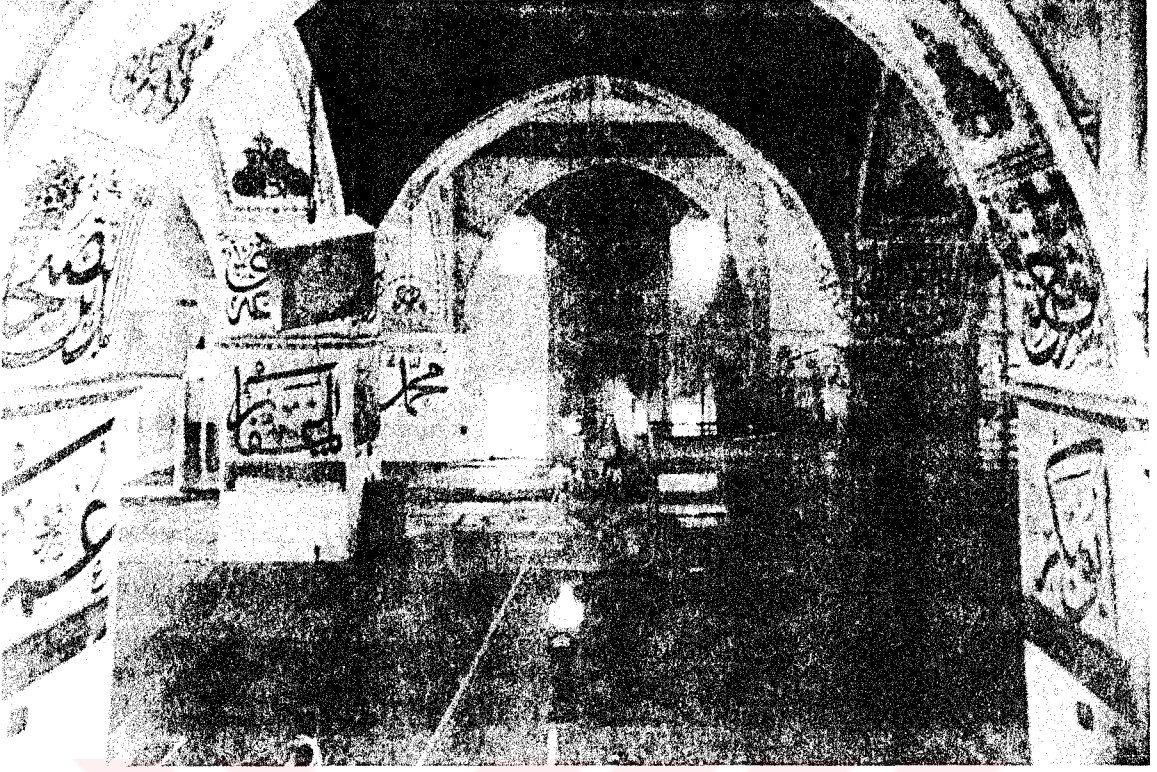
23. Resim: Eski Câmi doğu duvarına bitişik güney yönündeki ayağın üzerindeki yazılar.

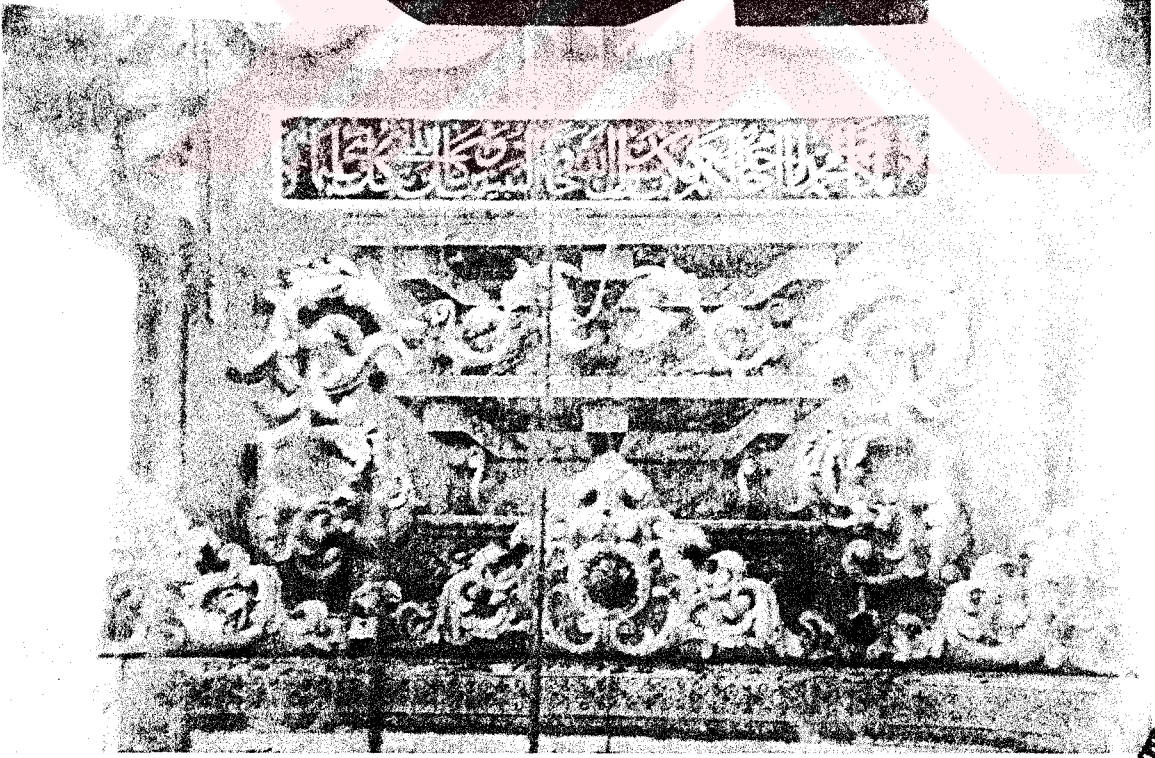
24. Resim: Eski Câmi doğu duvarı pencere üzerindeki yazılar.

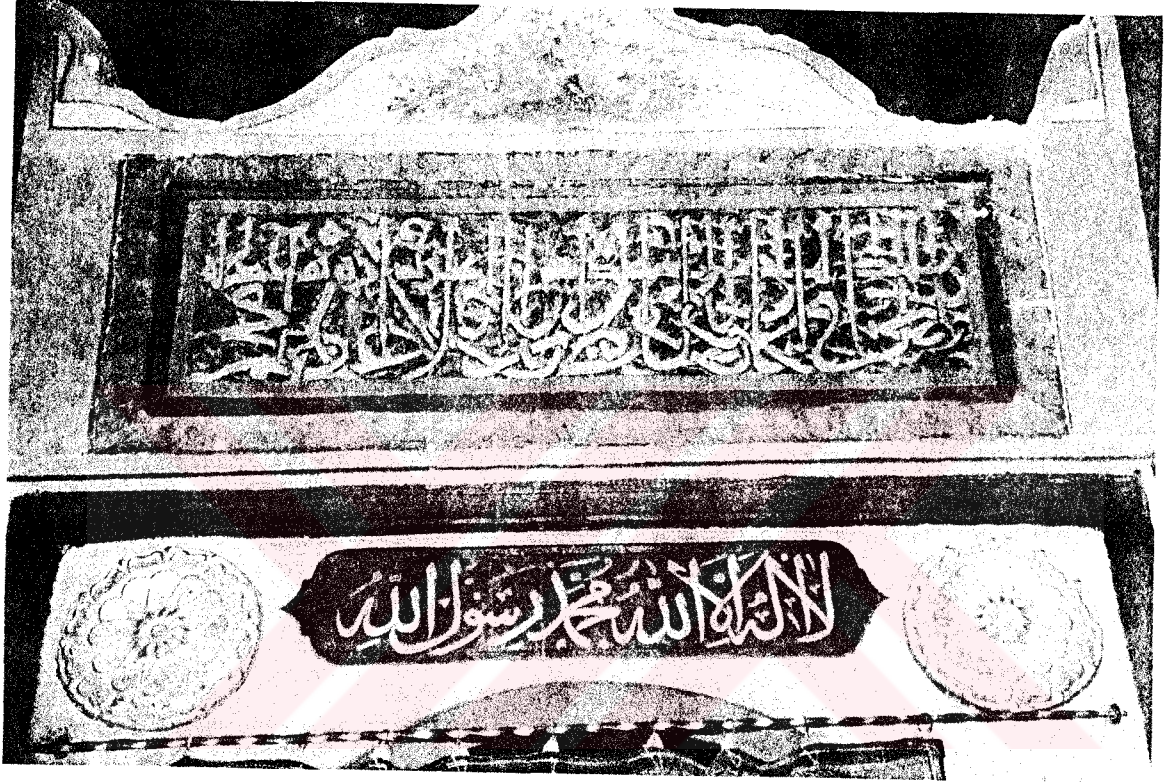
25. Resim: Eski Câmi güney duvarı mihrâbın solundaki "محمد" yazısı

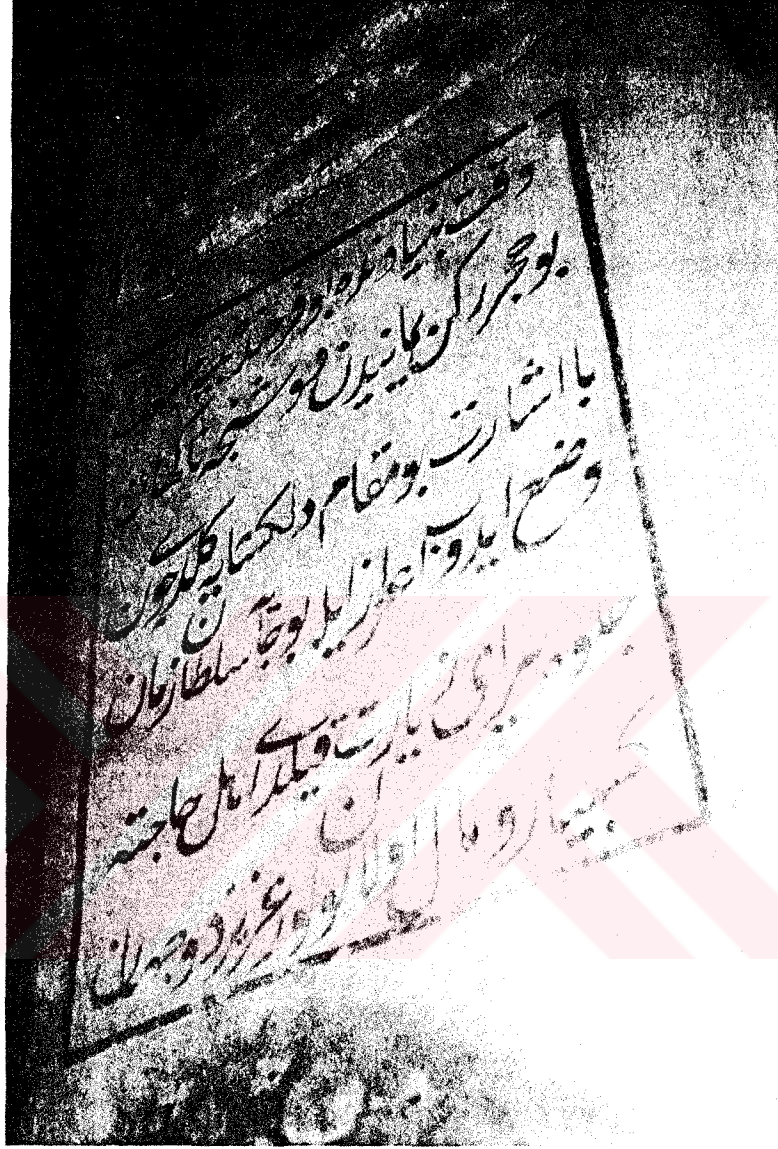
26. Resim: Eski Câmi minbere bitifik kemer ayağındaki "الله" yazısı.

27. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki yazı.

28. Resim: Eski Câmî minber kapısındaki müsennâ yazı ve “ Kelime-i Tevhîd ”.

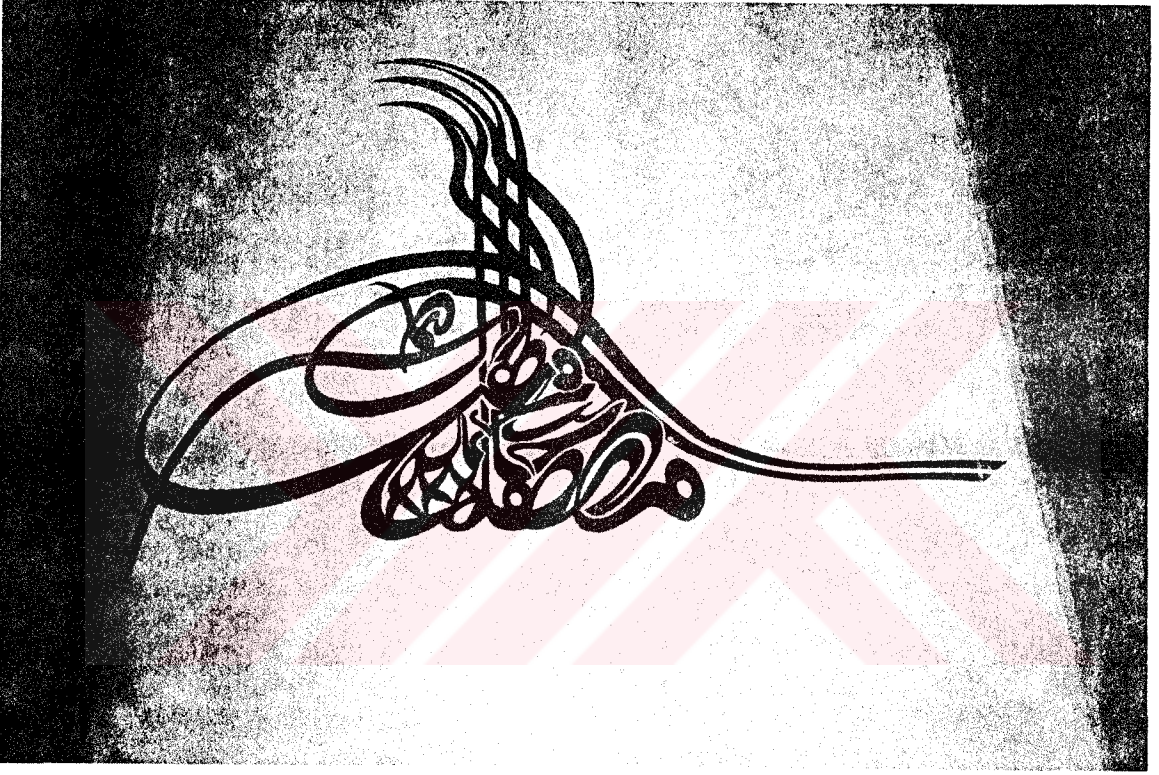
29. Eski Câmî Rûkn-i Yemâni taşî kitâbesi.

30. Resim: Eski Câmi güney duvarındaki büyük boy “واحد” yazısı.

31. Resim: Eski Câmi batı duvarındaki büyük boy “الله” ve g l bdanlık şeklindeki “M   all h” yazısı.

32. Resim: Eski Câmi batı duvarı güneye yakın ayaktaki tuğra.

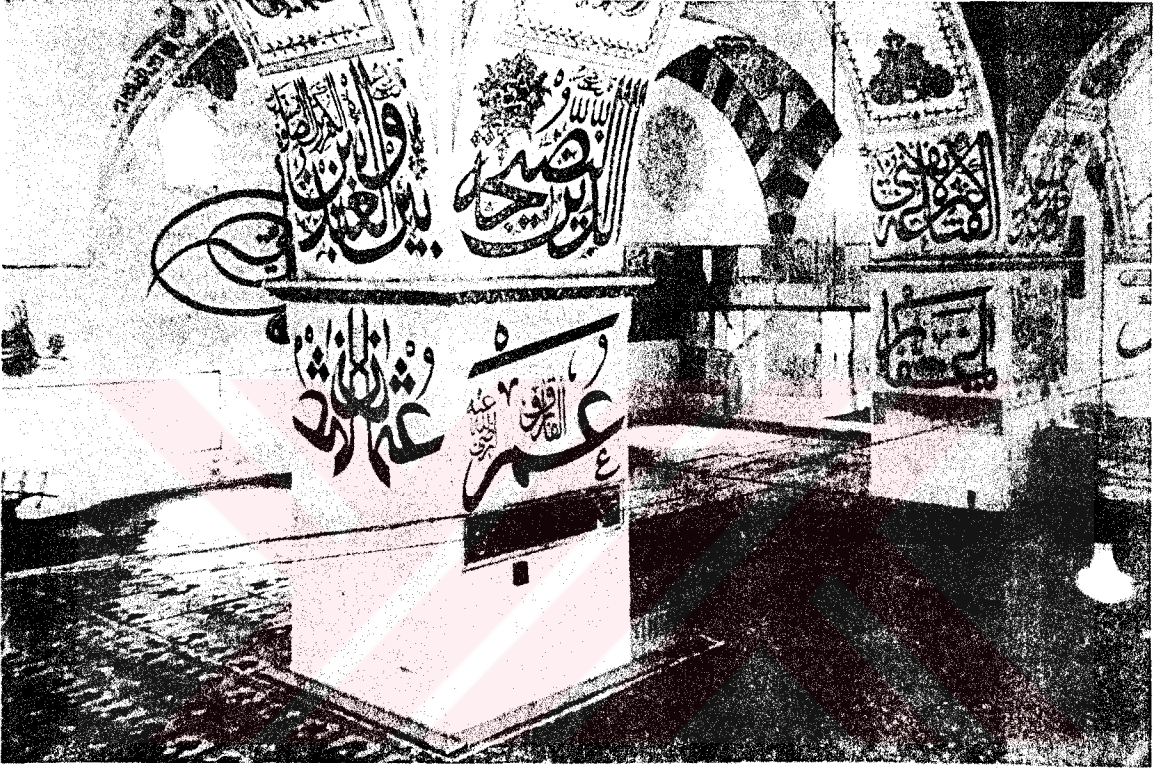
33. Resim: Eski Câmi batı duvarı kuzeye yakın ayaktaki “يا فلاح” yazısı.

34. Resim: Eski Câmî batı duvarındaki “ابى عبیده” yazısı.

35. Resim: Eski Câmî kuzey duvarı batı yönündeki “عبد الرحمن” yazısı.

36. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağının kuzey yönündeki aynalı “عثمان” ve üstündeki yazı.

37. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağının batı yönündeki "عمر" ve üzerindeki yazı.

38. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağının doğu yönündeki aynalı
“يا برهان” yazısı.

39. Resim: Eski Câmi giriş sol fil ayağının güney yönündeki “يا دي ان”, üzerinde ve altındaki yazılar.

40. Resim: Eski Câmi giriş sol ikinci fil ayağının doğu yönündeki “يا هادي” ve altındaki dîvânî yazı.

41. Resim: Eski Câmî giriş sol ikinci fil ayağının güney yönündeki يا حنّان ve altındaki kûfî yazı.

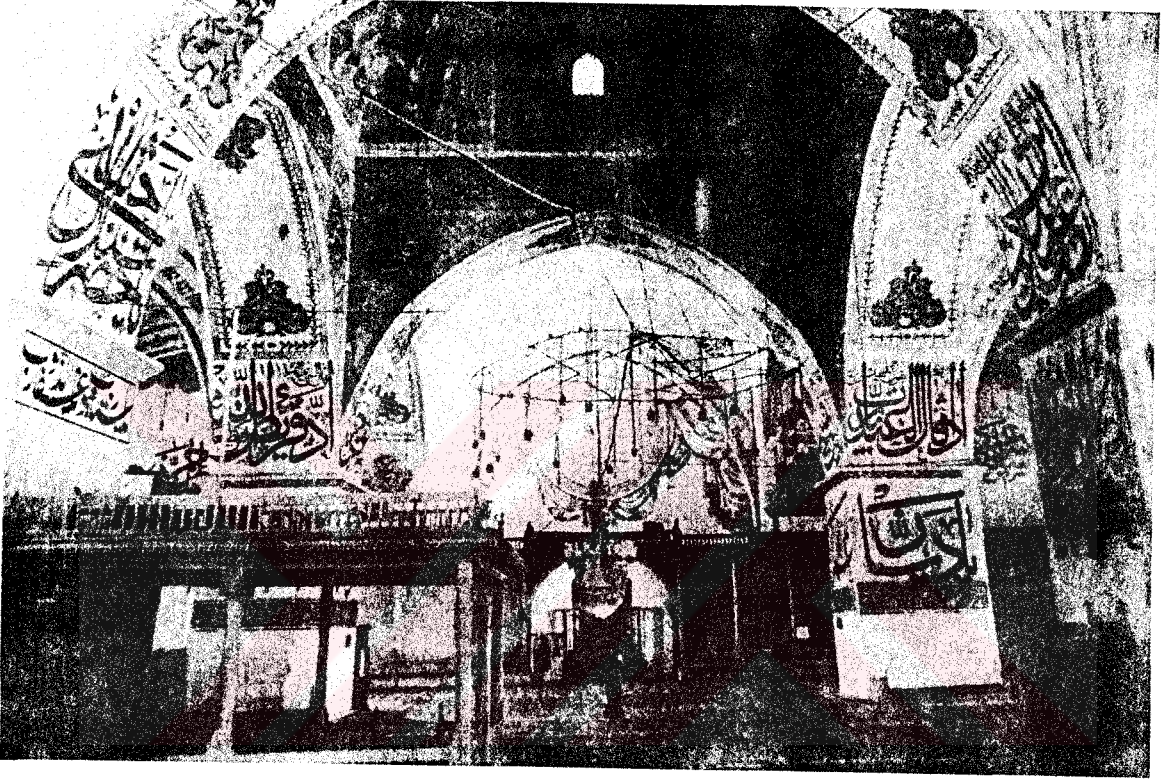
42. Resim: Eski Câmî giriş sol ikinci fil ayağının batı yönündeki yazılar.

43. Resim: Eski Câmi giriş sol ikinci fil ayağının kuzey yönündeki يا غفار , üstünde ve altındaki yazılar.

44. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının doğu yönündeki ا ب و
بكر hattı, altındaki dîvânî ve üzerindeki s l s yazılar.

45. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının güney yönündeki yazılar.

46. Resim: Eski Câmî giriş sağ birinci fil ayağının batı yönündeki aynalı
يا ايليم yazısı.

47. Resim: Eski Câmi giriş sağ birinci fil ayağının kuzey yönündeki “ li” ve üzerindeki yazı.

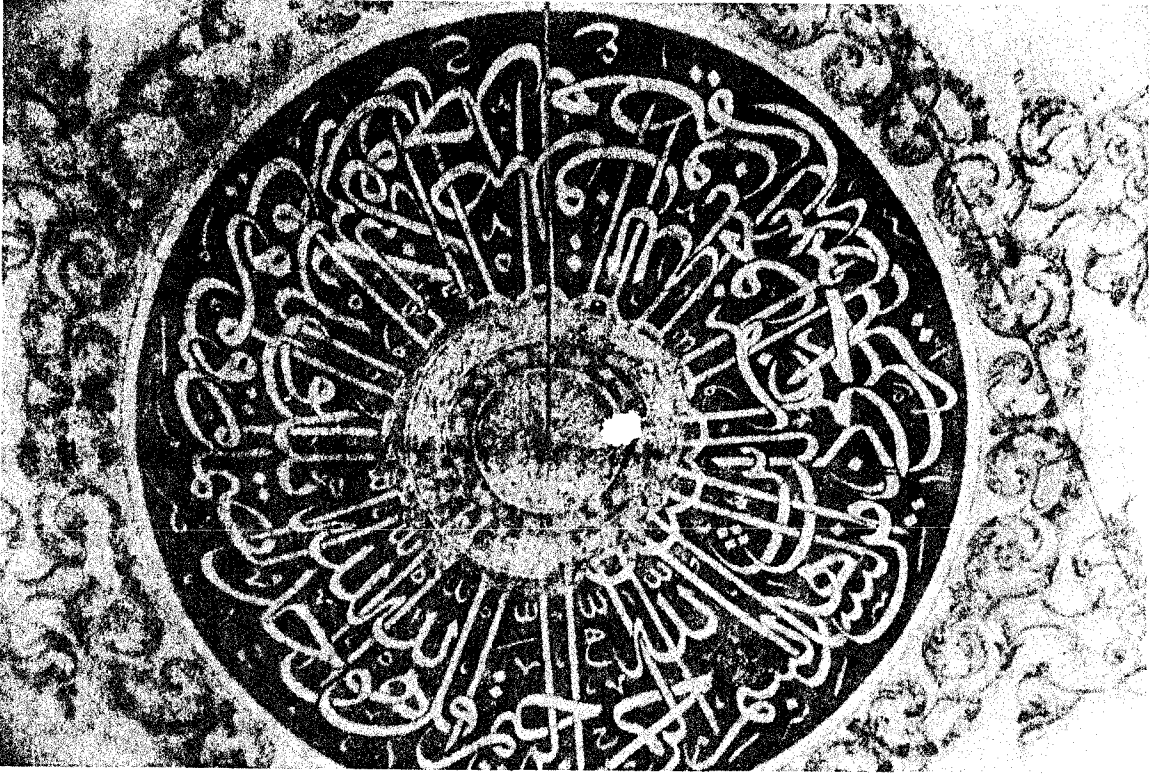
48. Resim: Eski Câmî giriş sağ ikinci fil ayağının doğu yönündeki yazılar.

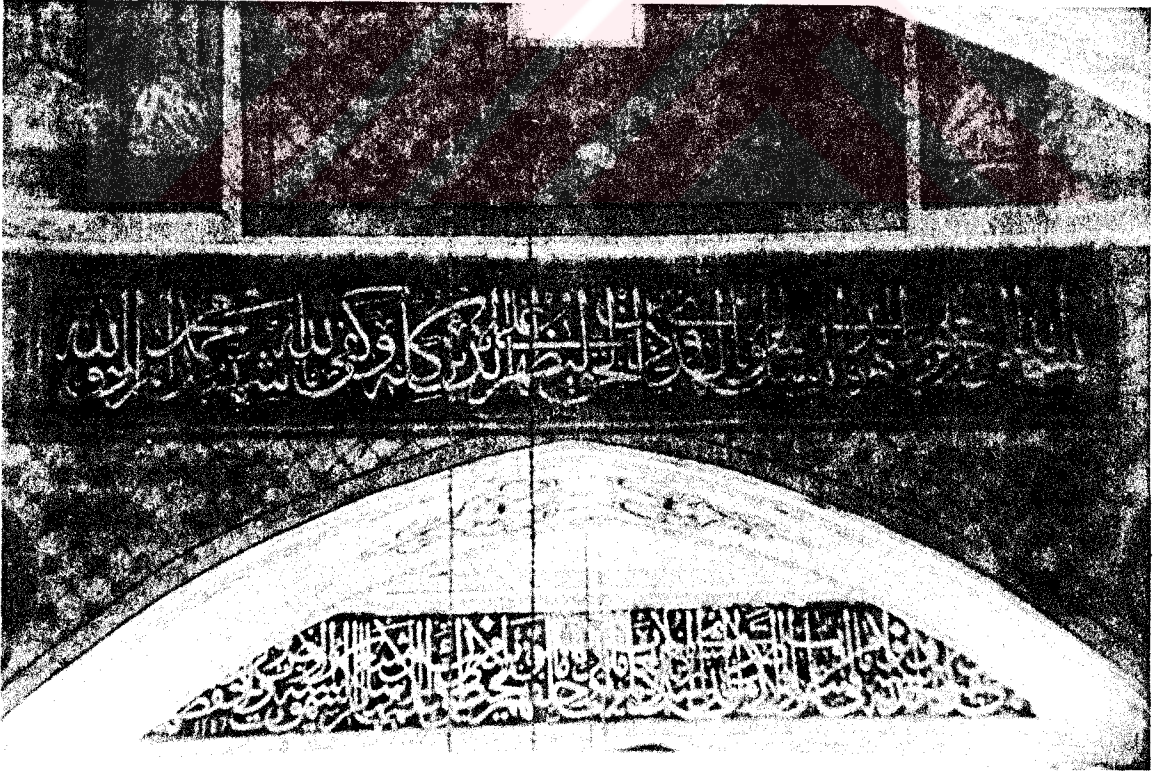
49. Resim: Eski Câmi giriş sağ ikinci fil ayağının batı yönündeki tuğra.

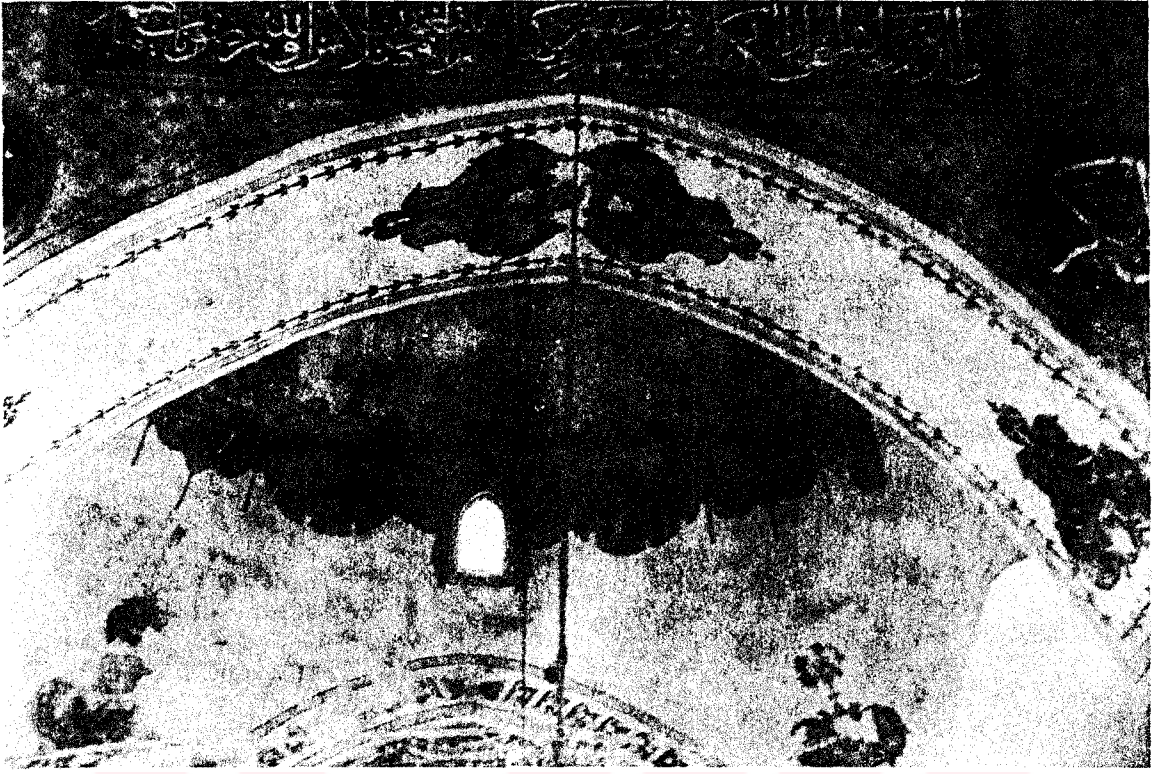
50. Resim: Eski Câmi giriş sağ ikinci fil ayağının kuzey yönündeki hadîs.

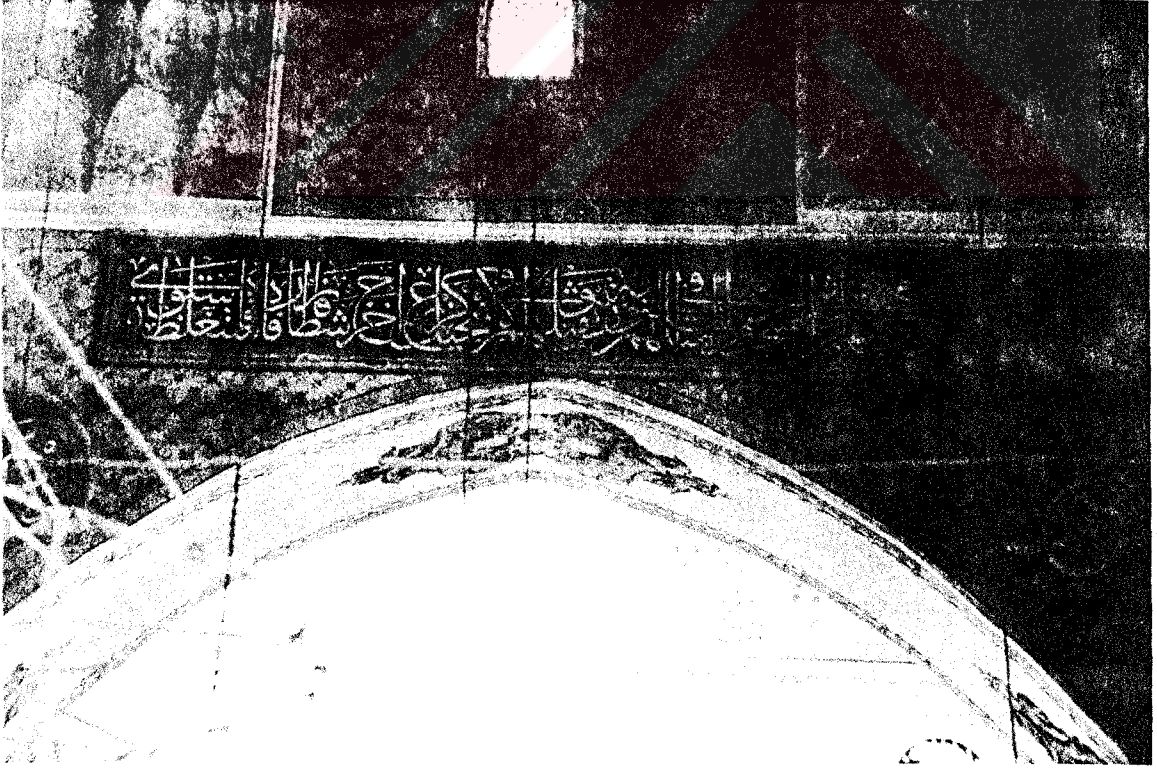
51. Resim: Eski Câmi mihrâbın üzerindeki kubbede bulunan yazı.

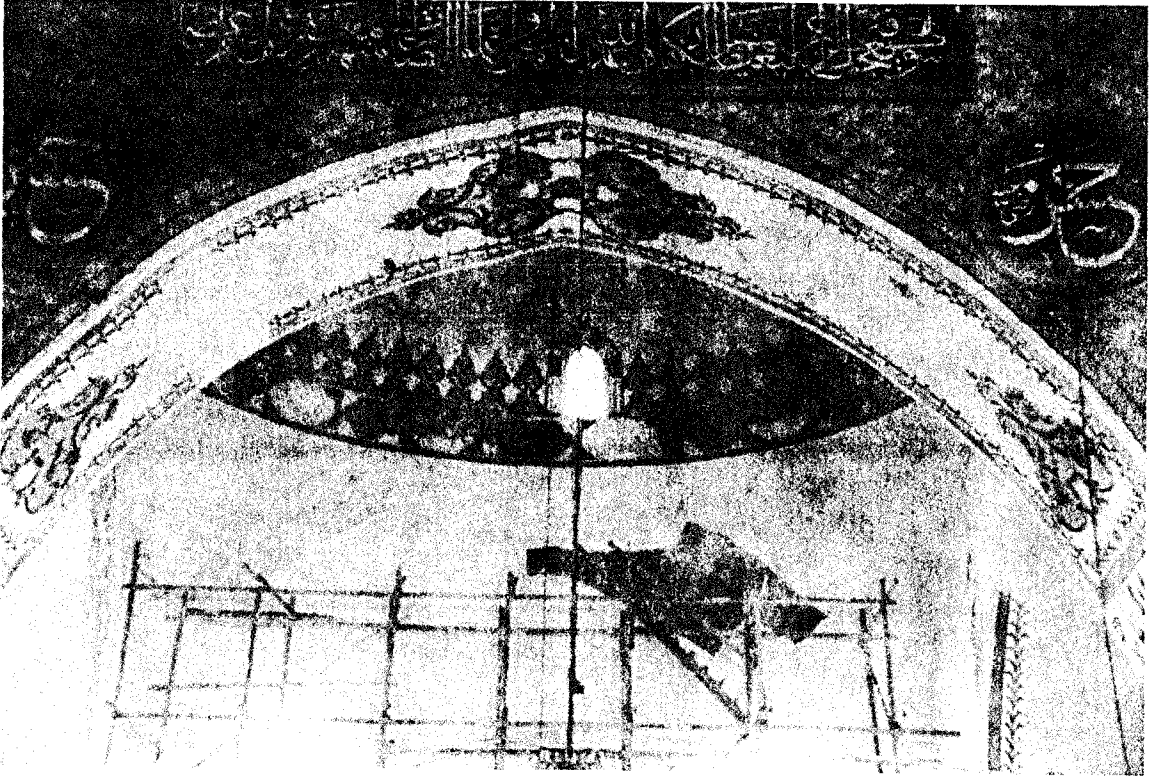
52. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazı.

53. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pendentiflerdeki yazı.

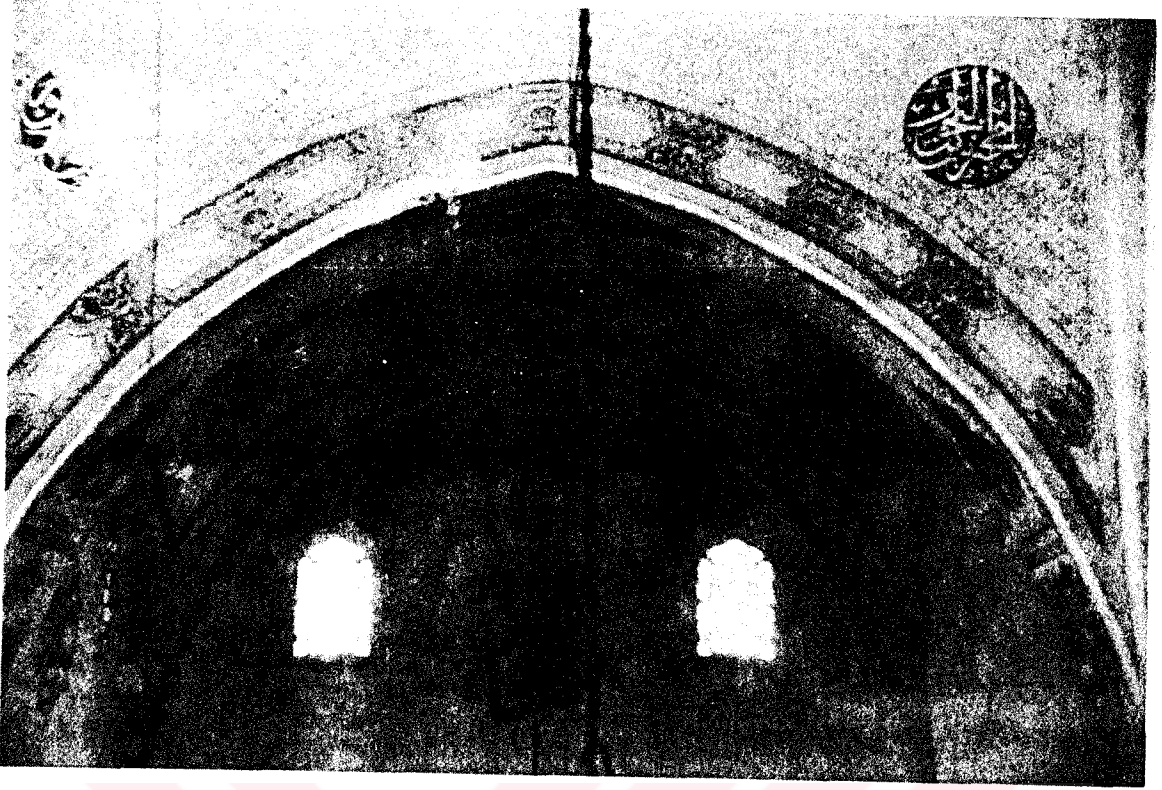
54. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pendentiflerdeki yazı.

55. Resim: Eski Câmi mihrâb üzerindeki kubbe ve pandantiflerdeki yazı.

56. Resim: Eski Câmi orta fenerli kubbedeki yeşil yazı.

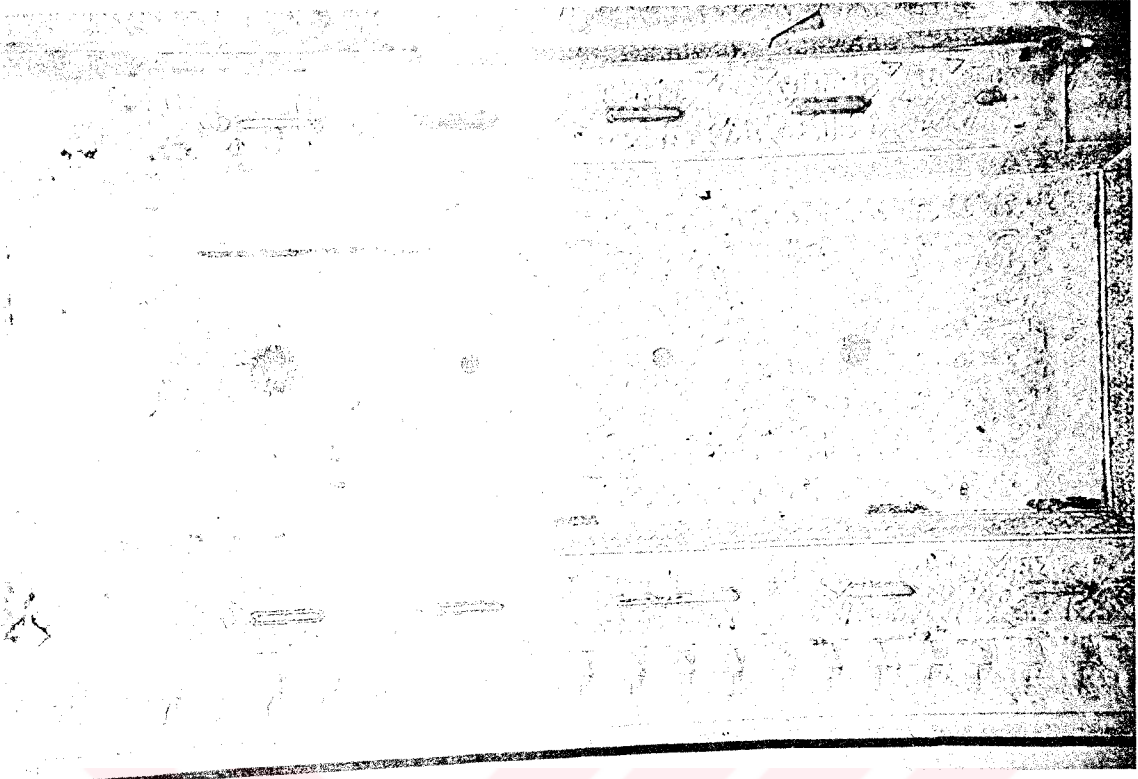
57. Resim: Eski Câmi pandantiflerdeki yazılar.

58. Resim: Eski Câmi doğu duvarındaki değişen yazılar.

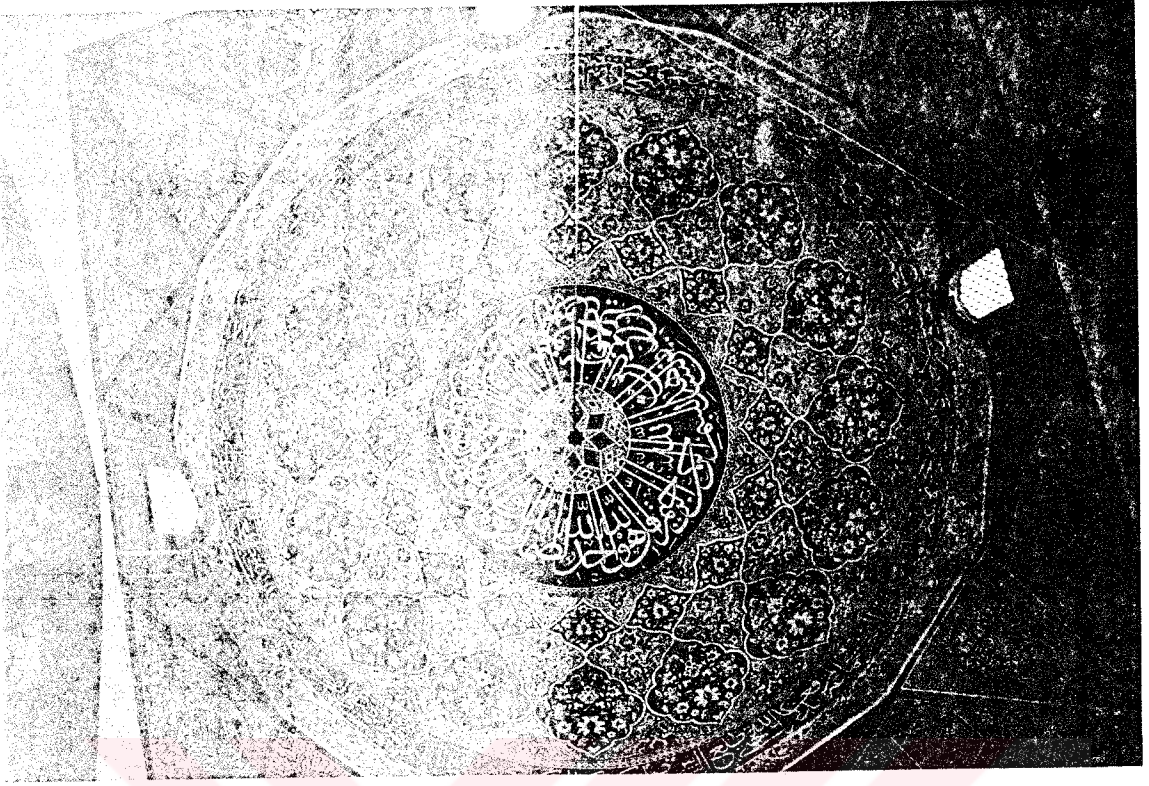
59. Resim: Eski Câmi mihrâb ve t cindeki yazı.

60. Resim: Eski Câmi minberde patlamış olan yazı.

61. Resim: Eski Câmi minberde patlamış olan yazı.

62. Resim: Eski Câmi kubbedeki yeni yazılar.

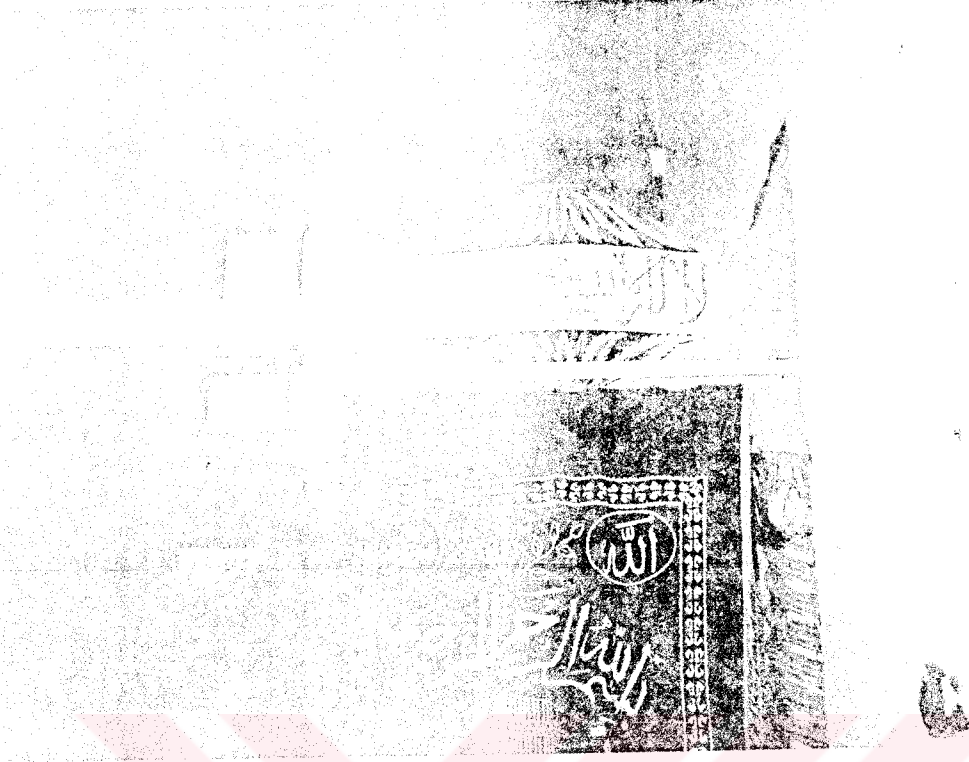
63. Resim: Eski Câmi girişteki kubbede patlamış olan yazı.

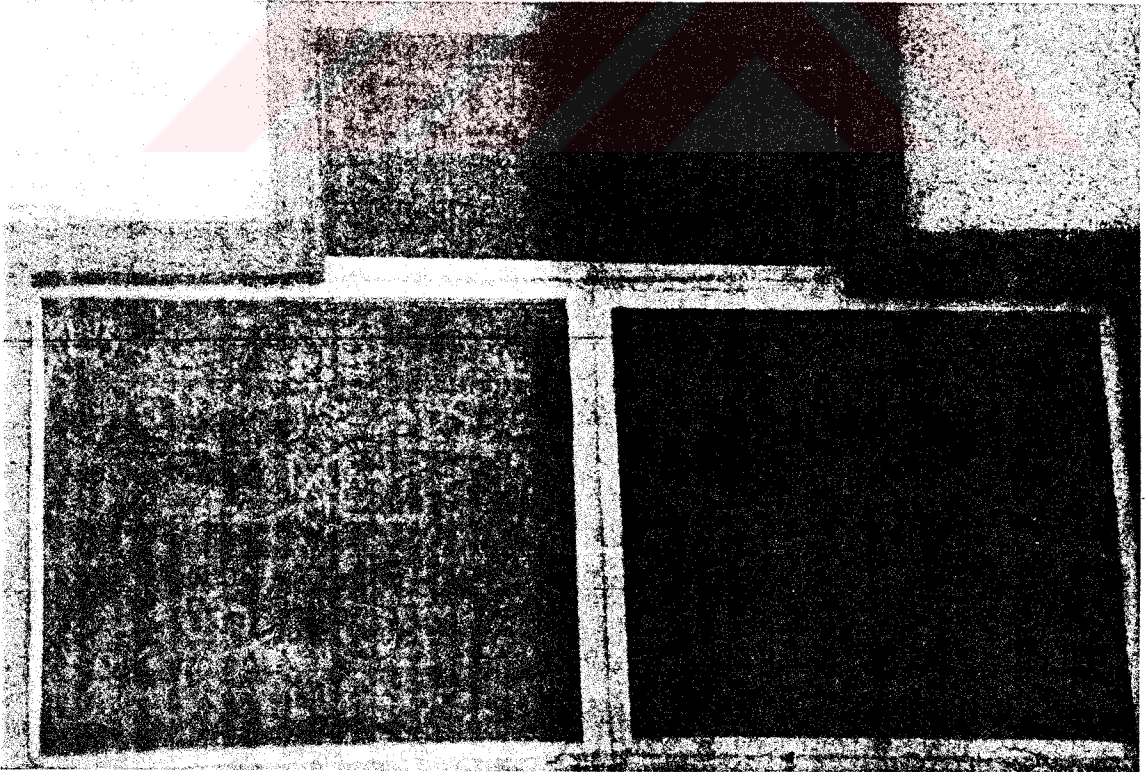
64. Resim: Sarı Câmî birinci mihrâb üzerindeki yazı.

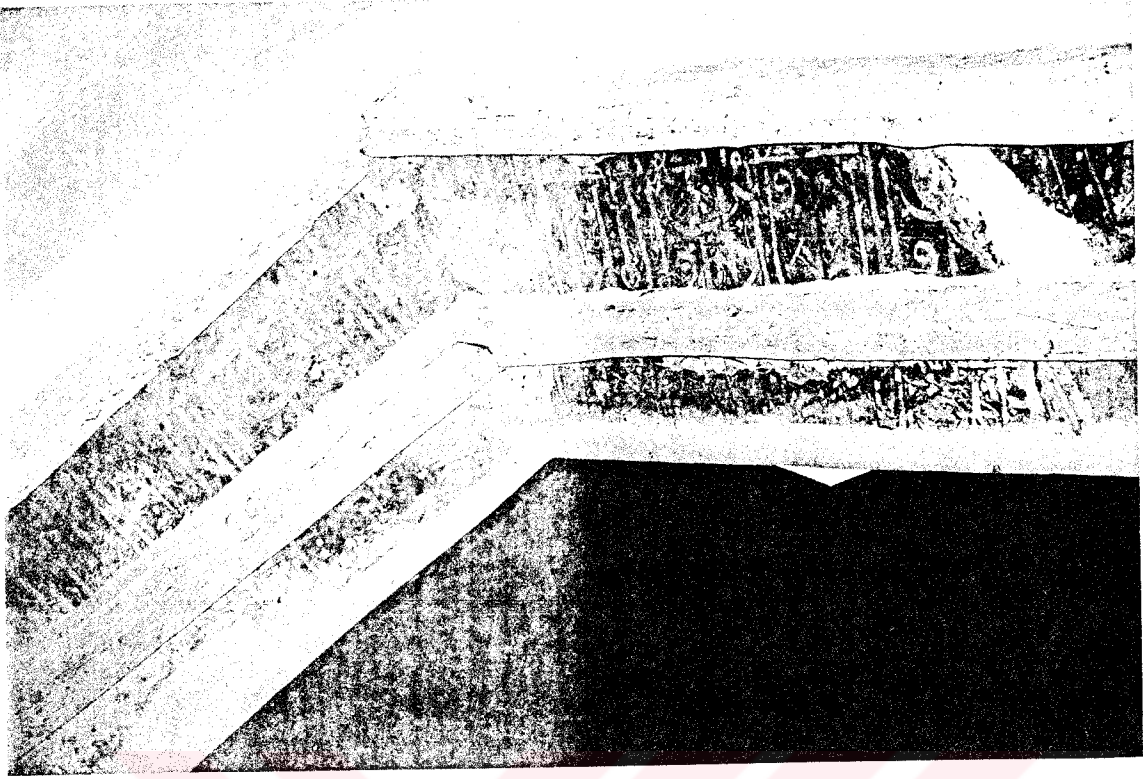
65. Resim: Sarı Câmî ikinci mihrâb üzerindeki yazı.

66. Resim: Sarı Câmî minber üzerindeki yazı.

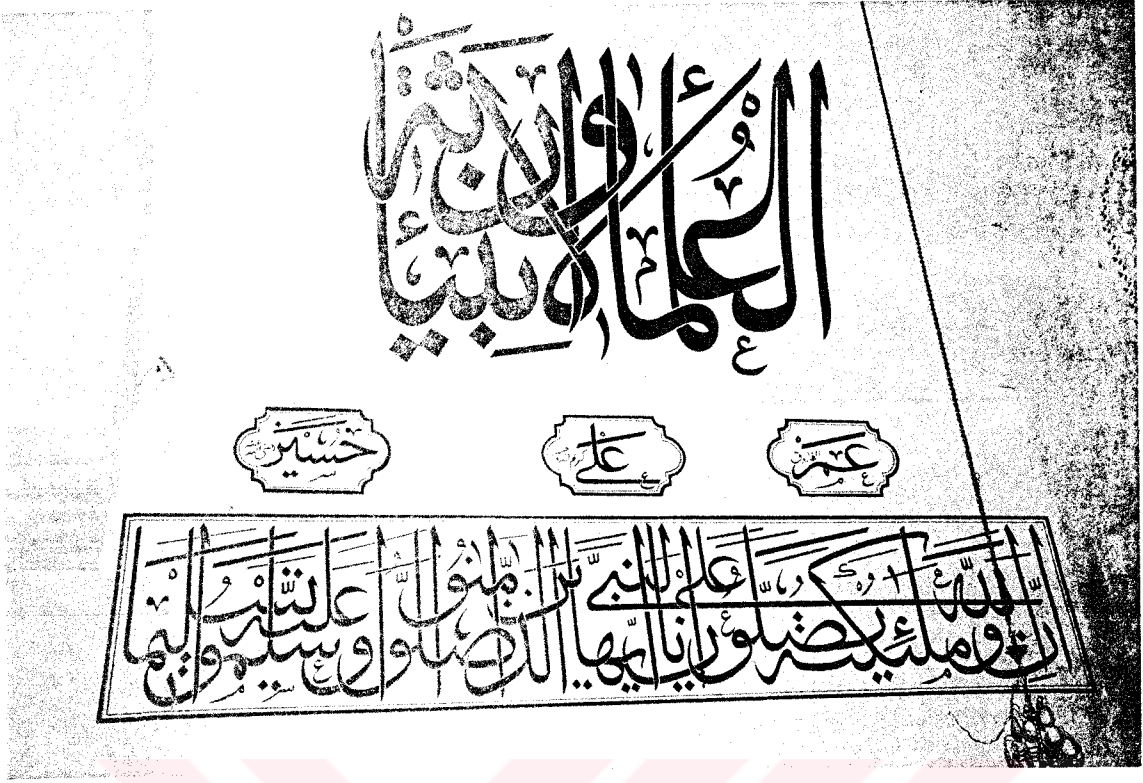
67. Resim: Sarı Câmî tâmir kitâbeleri.

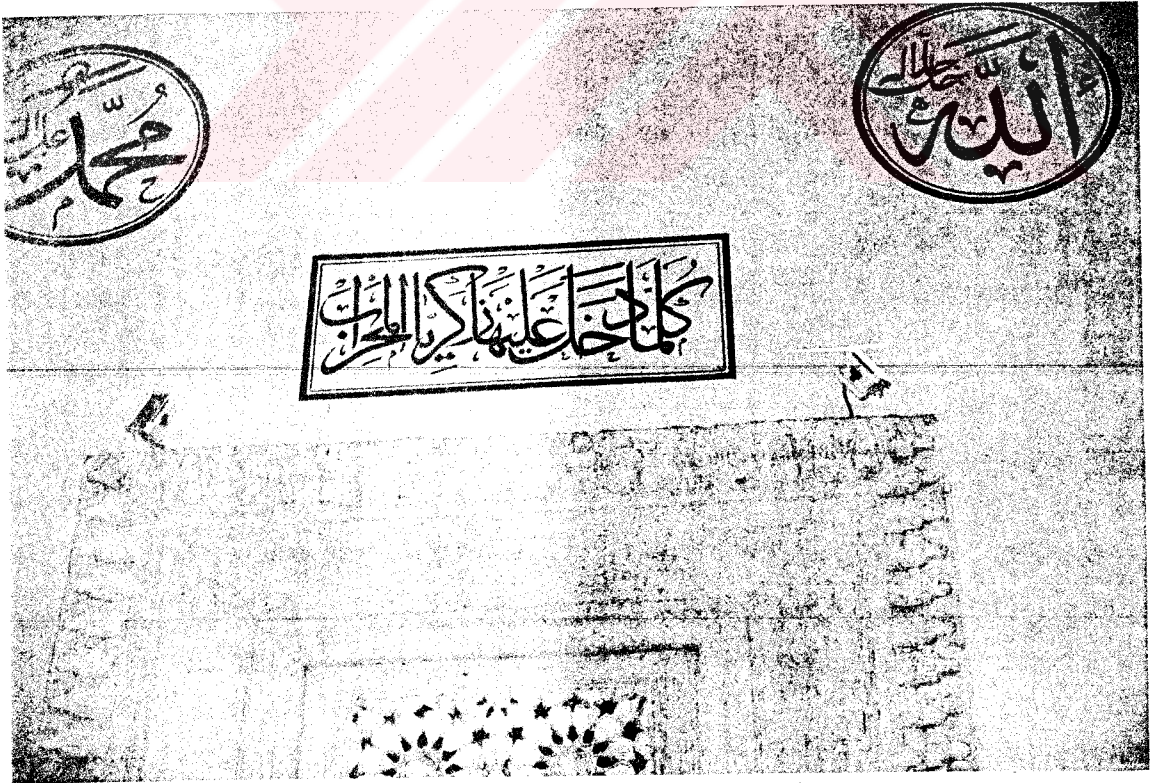
68. Resim: Beylerbeyi Câmii ana kubbeden mihrâb önüne geçişi sağlayan kemerde patlamış olan yazı.

69. Resim: Gazi Mihâl Câmii inşâ kitâbesi.

70. Resim: Gazi Mihâl Câmii doğu duvarındaki yazılar.

71. Resim: Gazi Mihâl Câmii güney duvarındaki yazılar.

72. Resim: Gazi Mihâl Câmii batı duvarındaki yazılar.

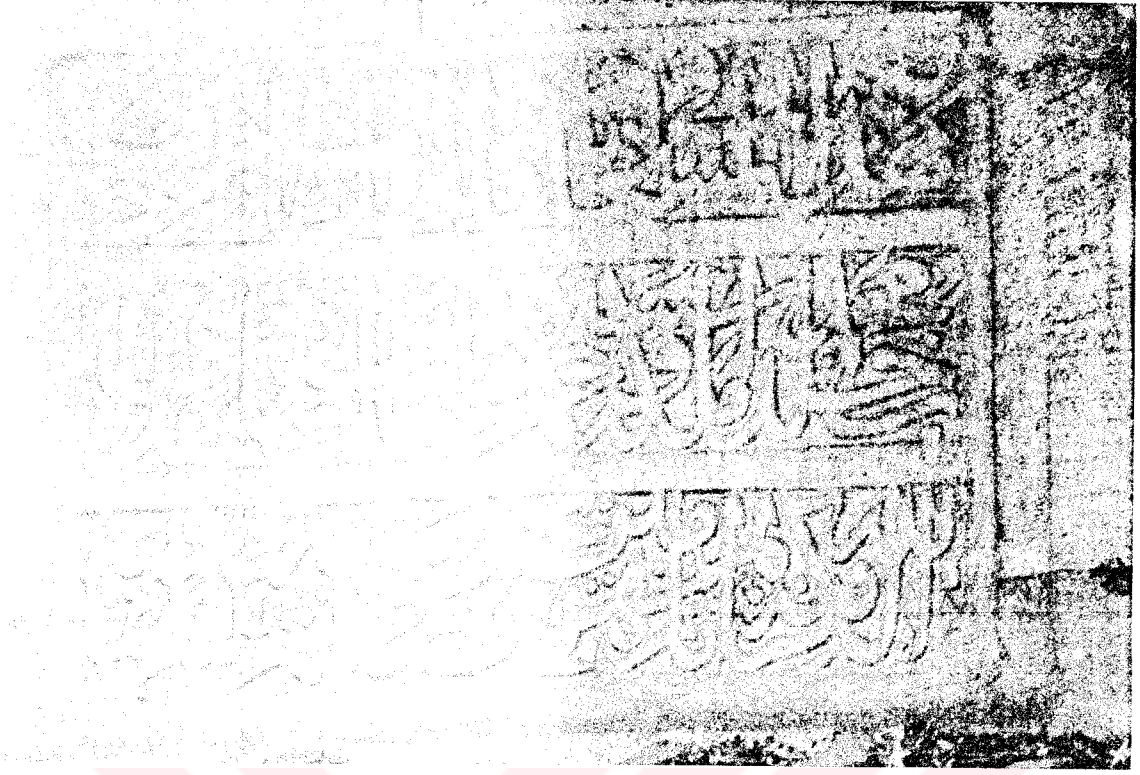
73. Resim: Gazi Mihâl Câmii kuzey duvarındaki yazılar.

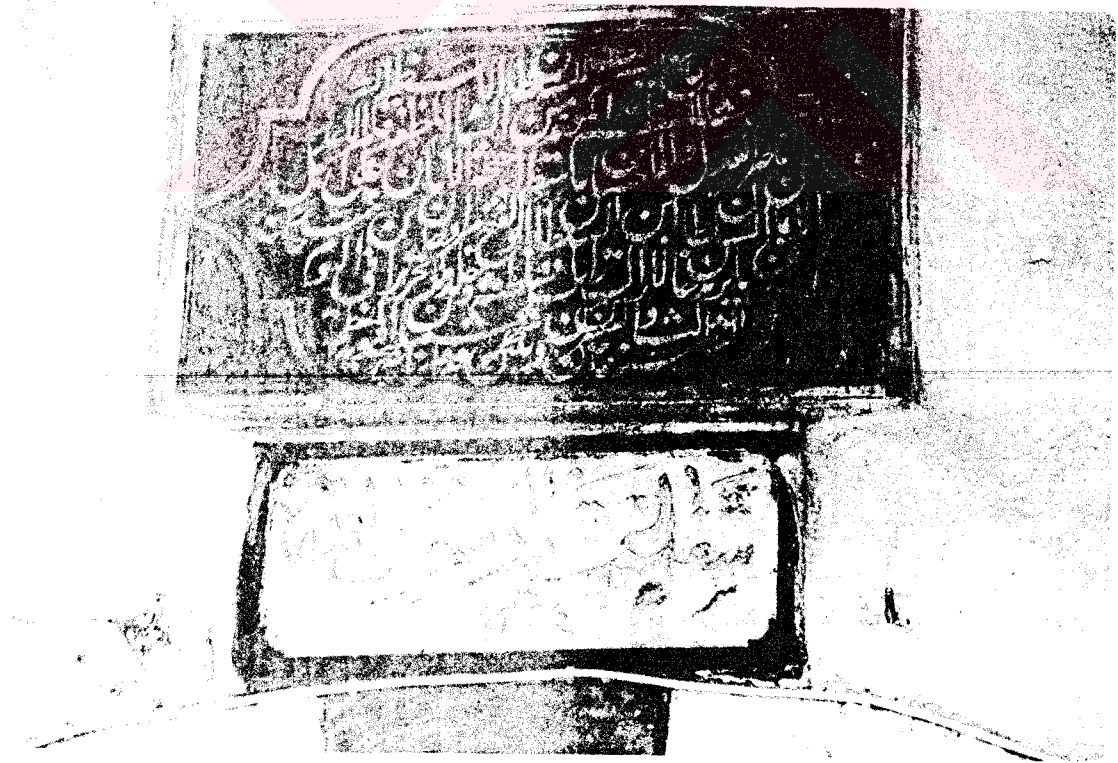
74. Resim: Gazi Mihâl Câmii kubbenin altındaki kemer alınlığındaki yazı.

75. Resim: Gazi Mihâl Câmii kubbenin altındaki kemer alınlığındaki yazı.

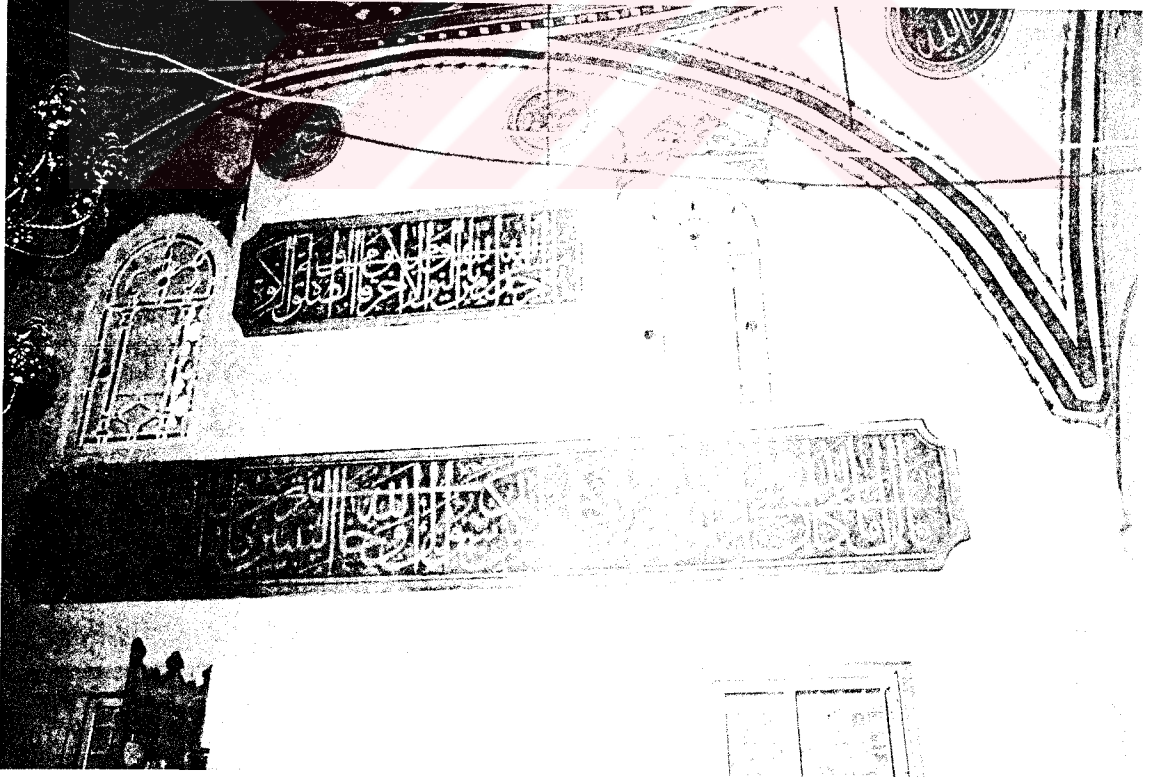
76. Resim: Şah Melek Paşa Câmii inşâ kitâbesi.

77. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmii inşâ kitâbesi.

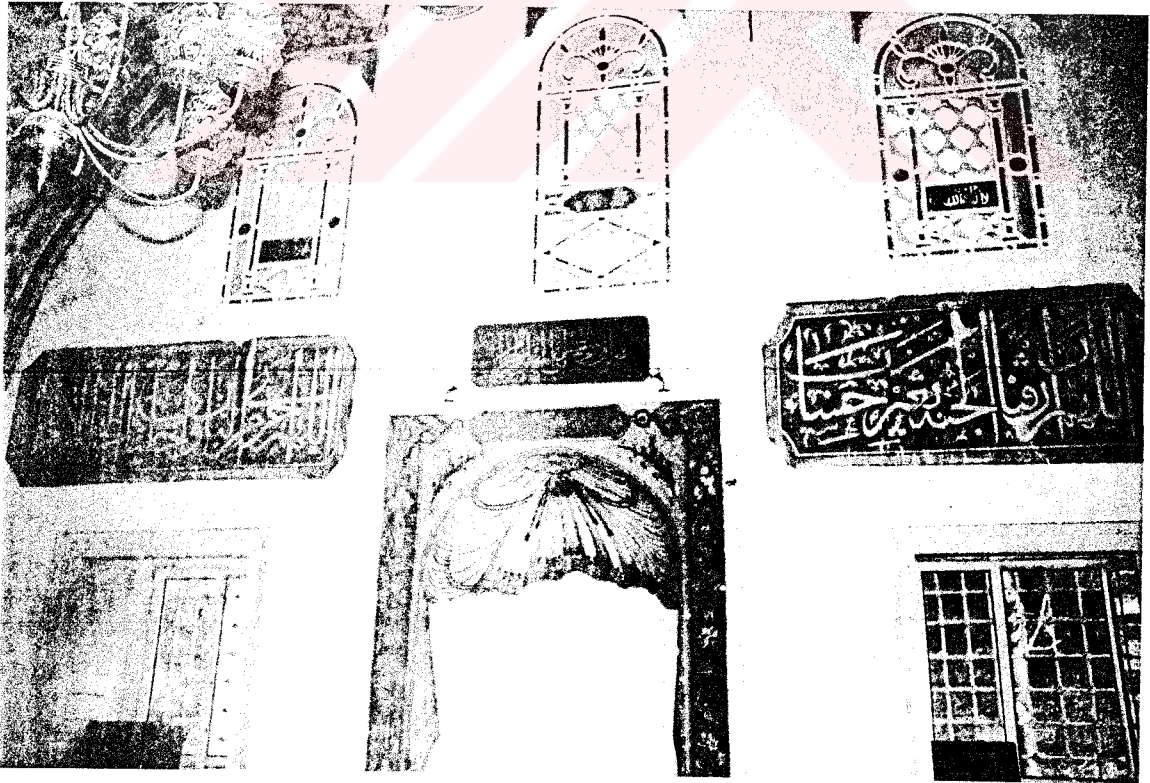
78. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmii doğu cephesindeki yazı.

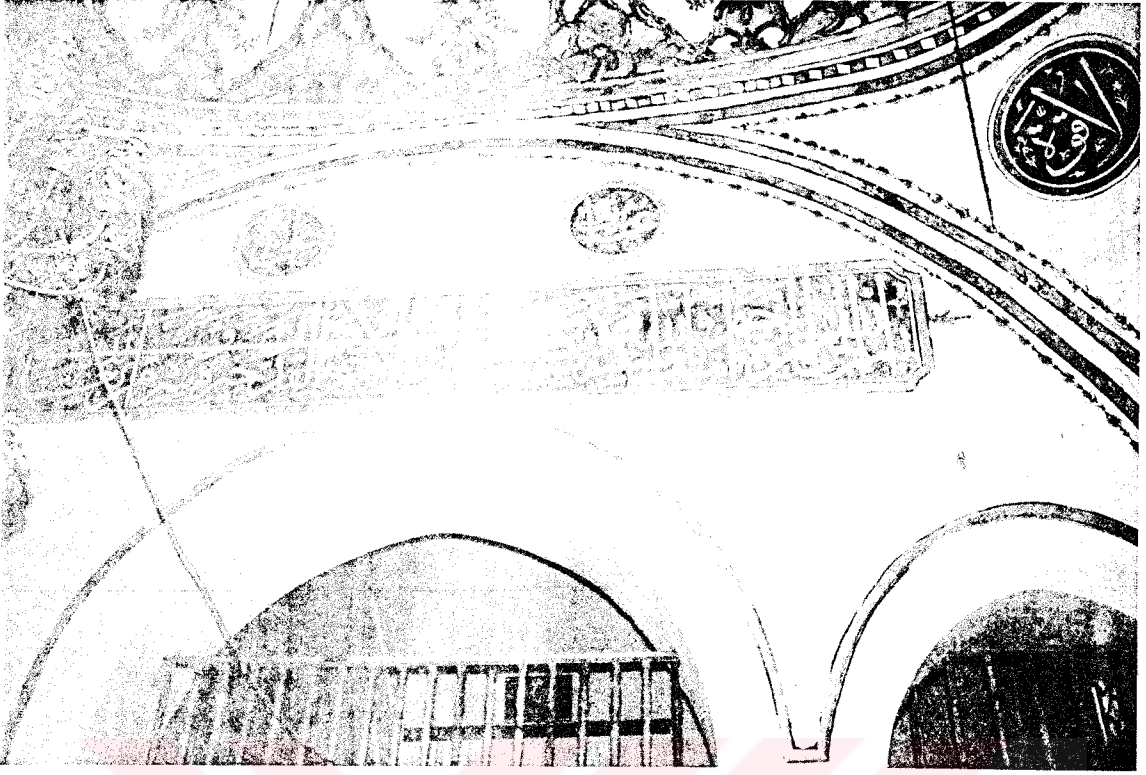
79. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmii harim doğu duvarındaki yazılar.

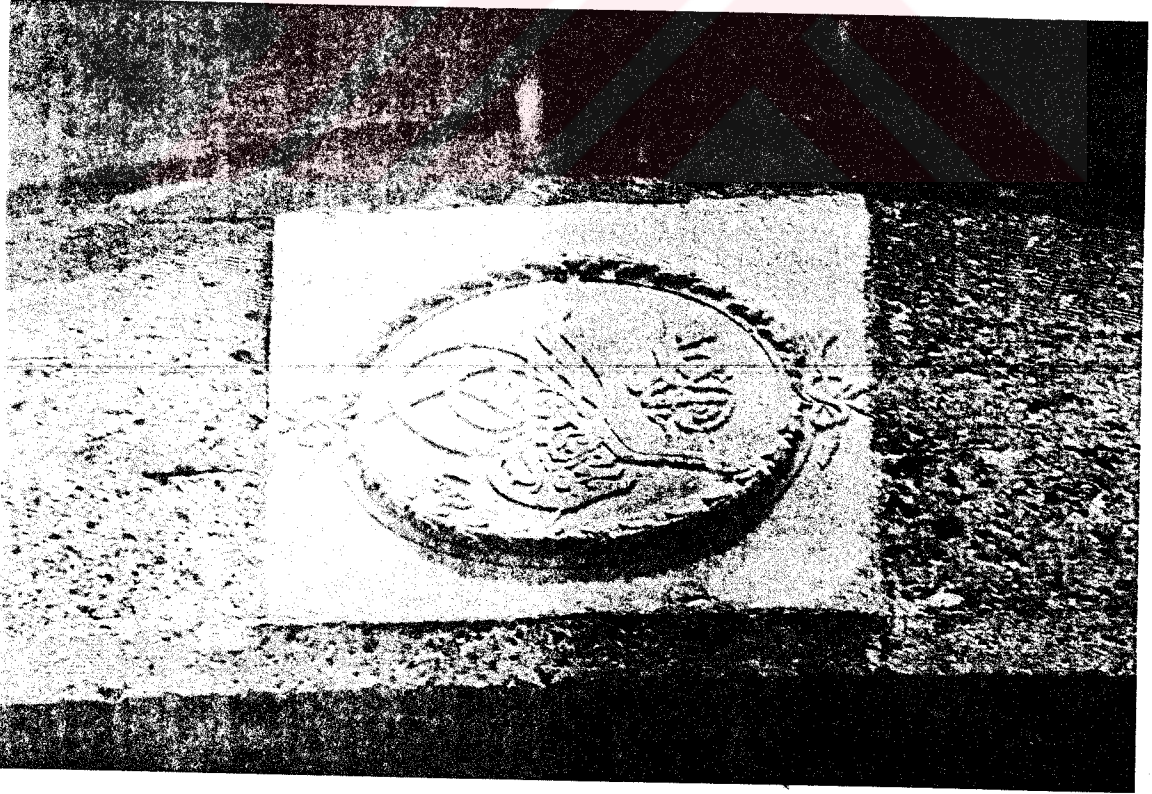
80. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmîi harim batı duvarındaki yazılar.

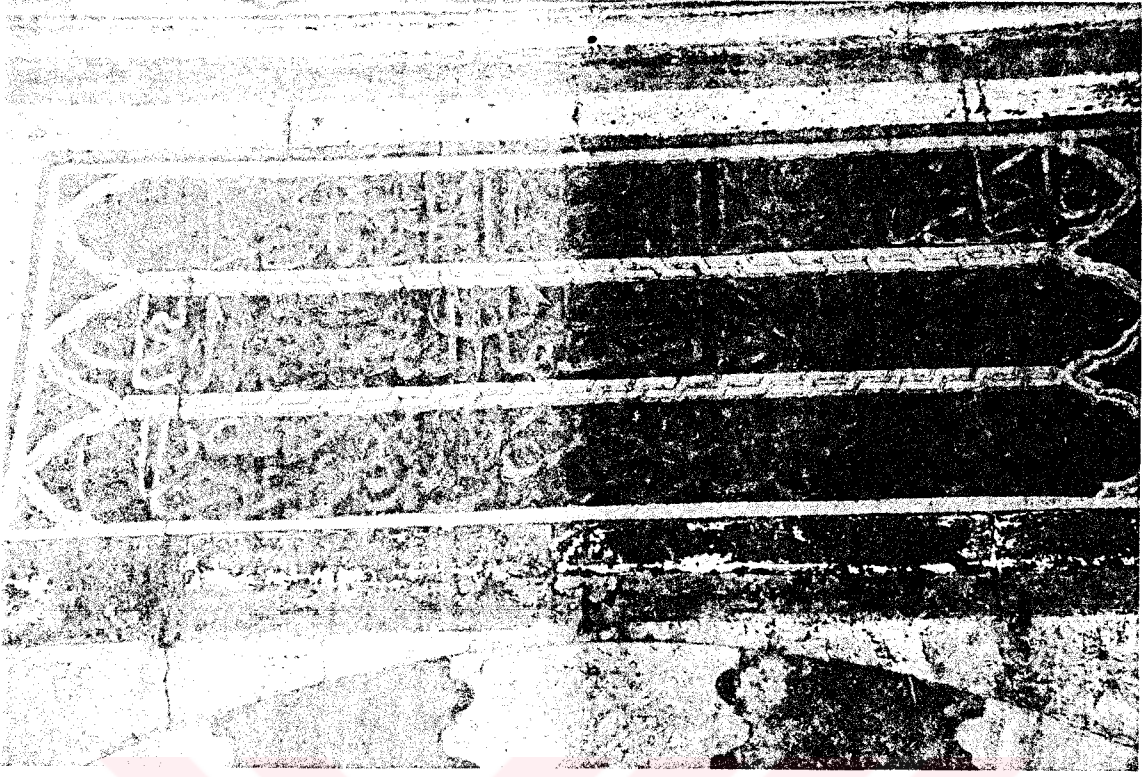
81. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmîi harim kible duvarındaki yazılar.

82. Resim: Dârü'l-Hadîs Câmii harim kuzey duvarındaki yazı.

83. Resim: Murâdiye Câmii giriş kapısındaki tuğra.

84. Resim: Murâdiye Câmii inşâ kitâbesi.

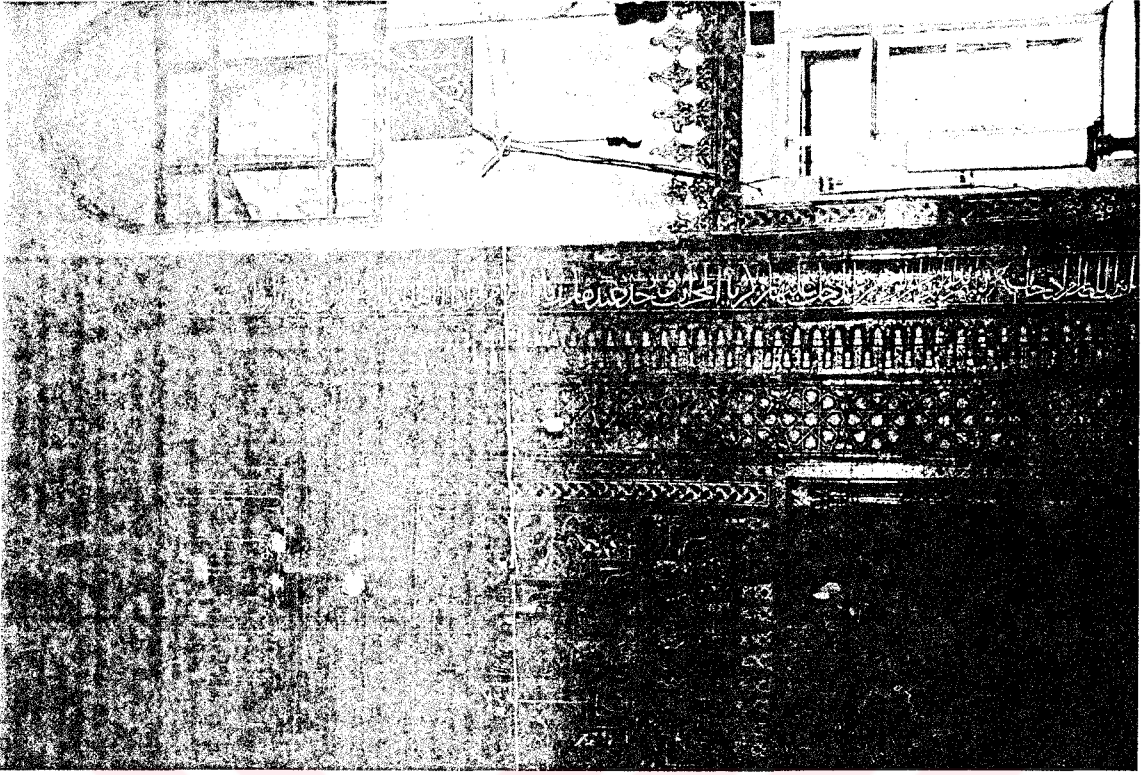
85. Resim: Murâdiye Câmii kapı kanatlarındaki yazılar.

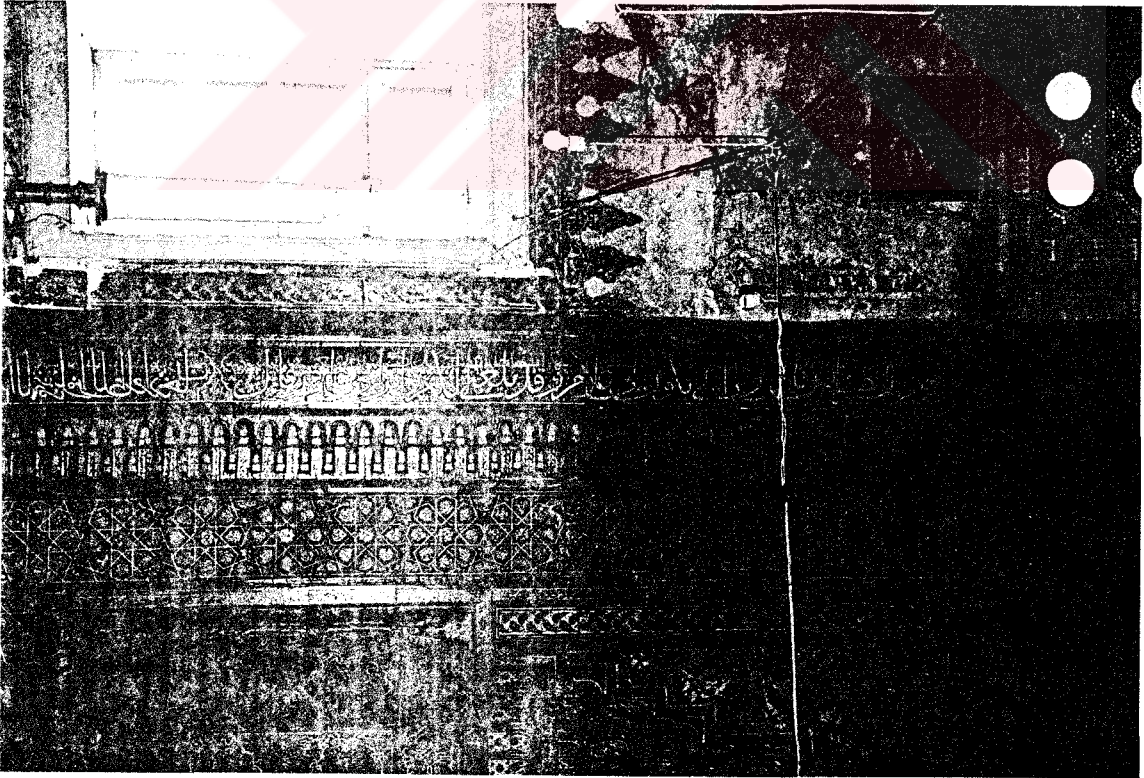
86. Resim: Murâdiye Câmii son cemâat yerindeki yazılar.

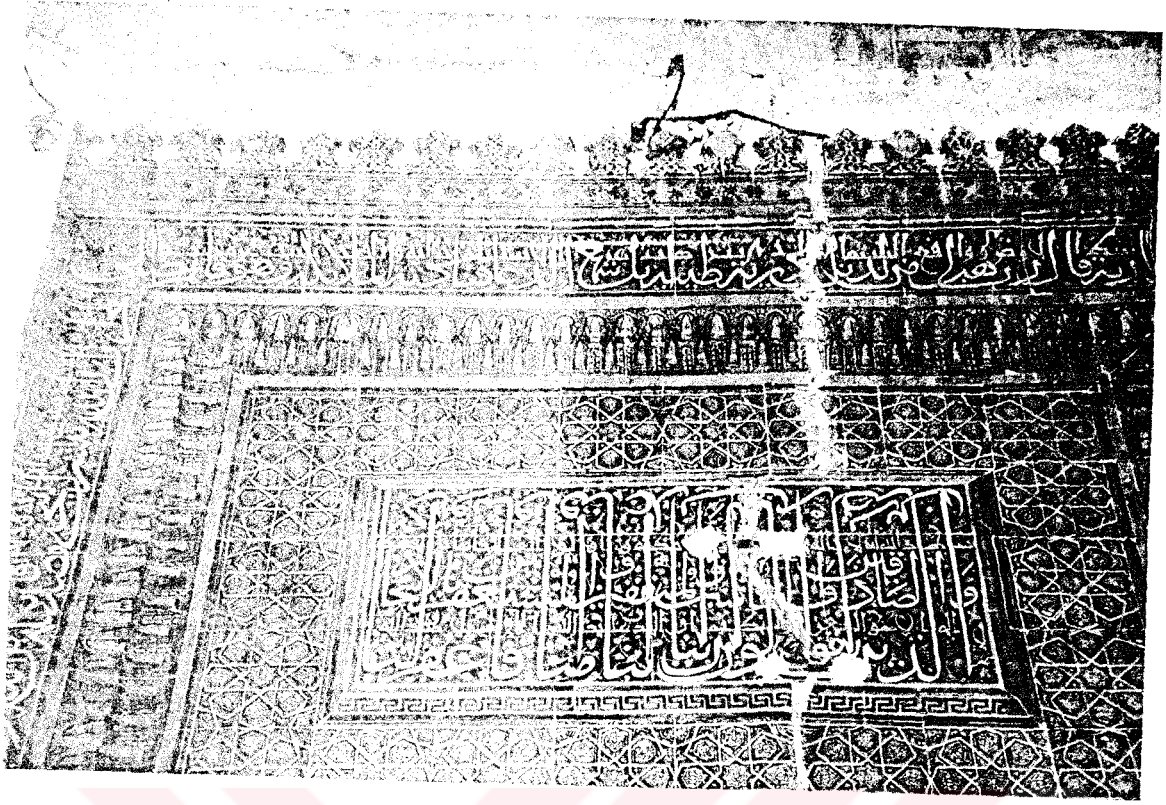
87. Resim: Murâdiye Câmii mihrâb genel görünüşü.

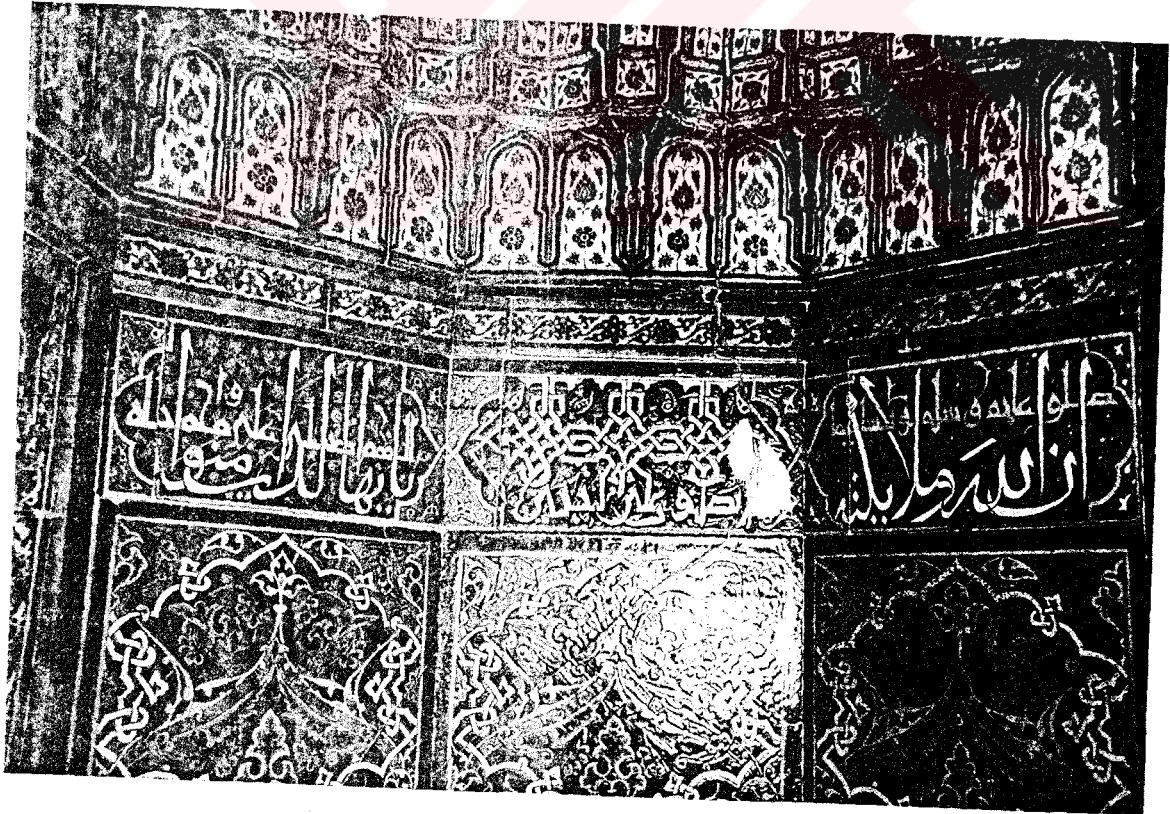
88. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki yazılar.

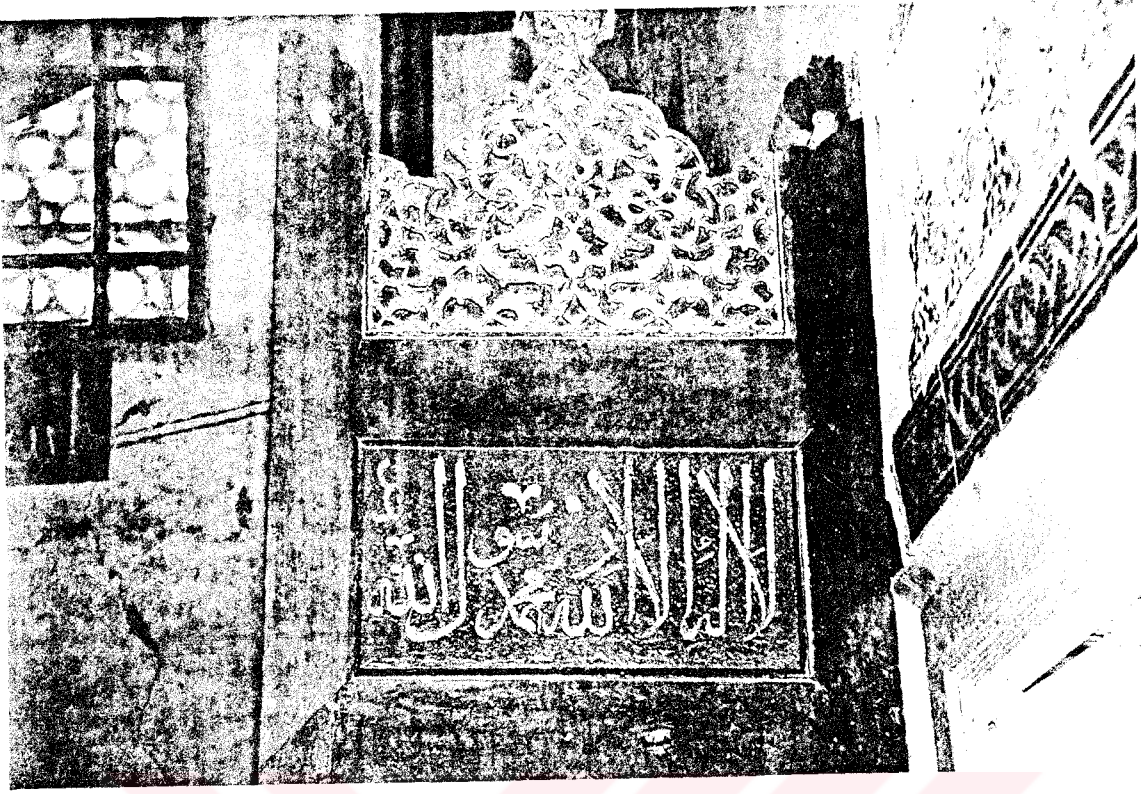
89. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki yazılar.

90. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın üst tarafındaki yazılar.

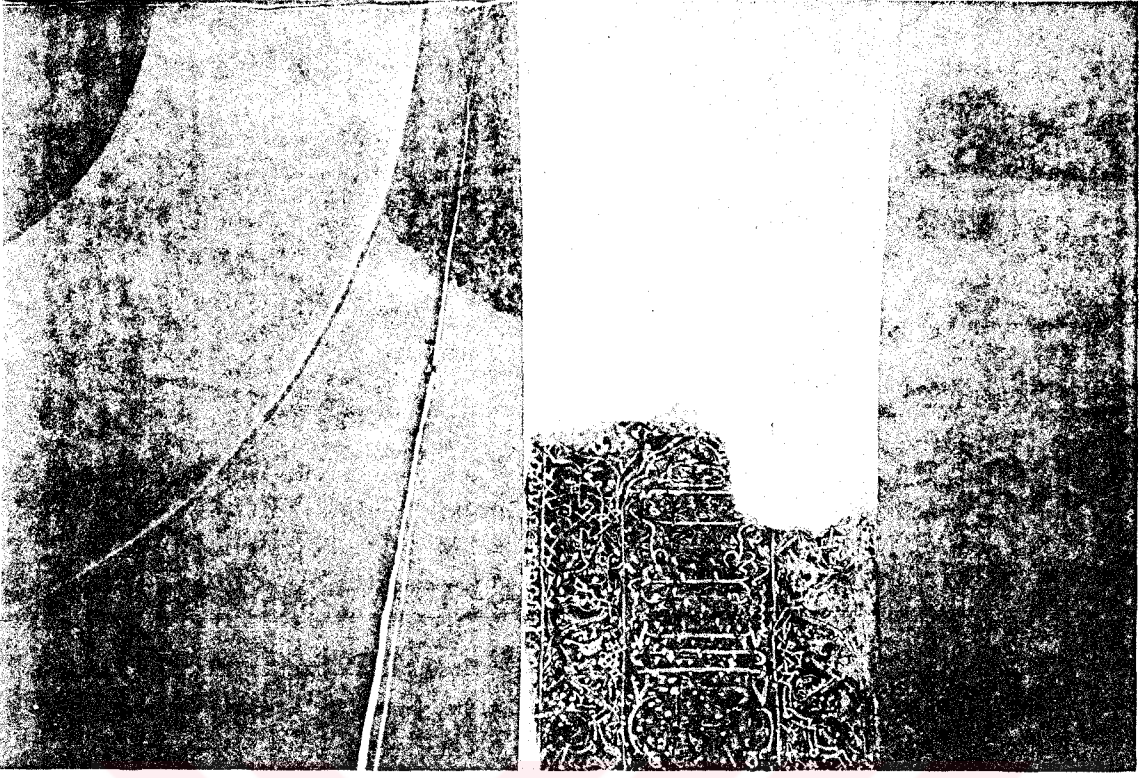
91. Resim: Murâdiye Câmii mihrâb aynasındaki yazılar.

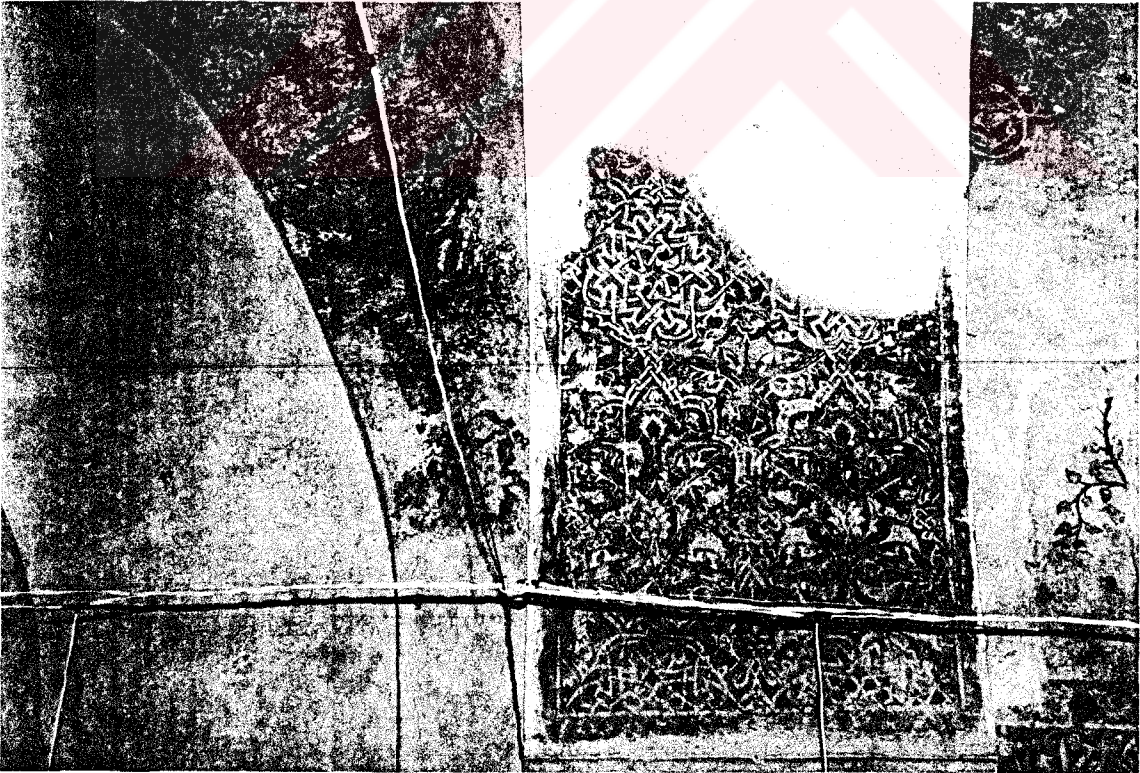
92. Resim: Murâdiye Câmii minber kapısındaki yazı.

93. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarın genel görünüşü.

94. Resim: Murâdiye Câmii kemerdeki yazılar.

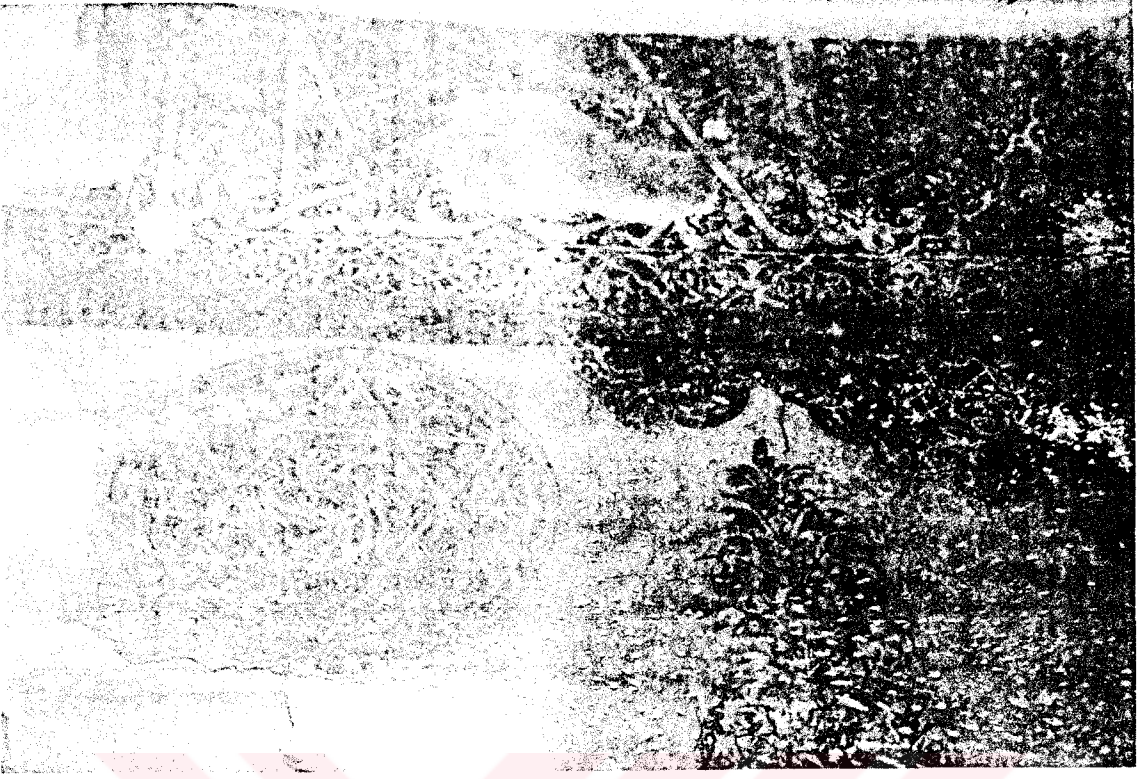
95. Resim: Murâdiye Câmii kemerdeki yazılar.

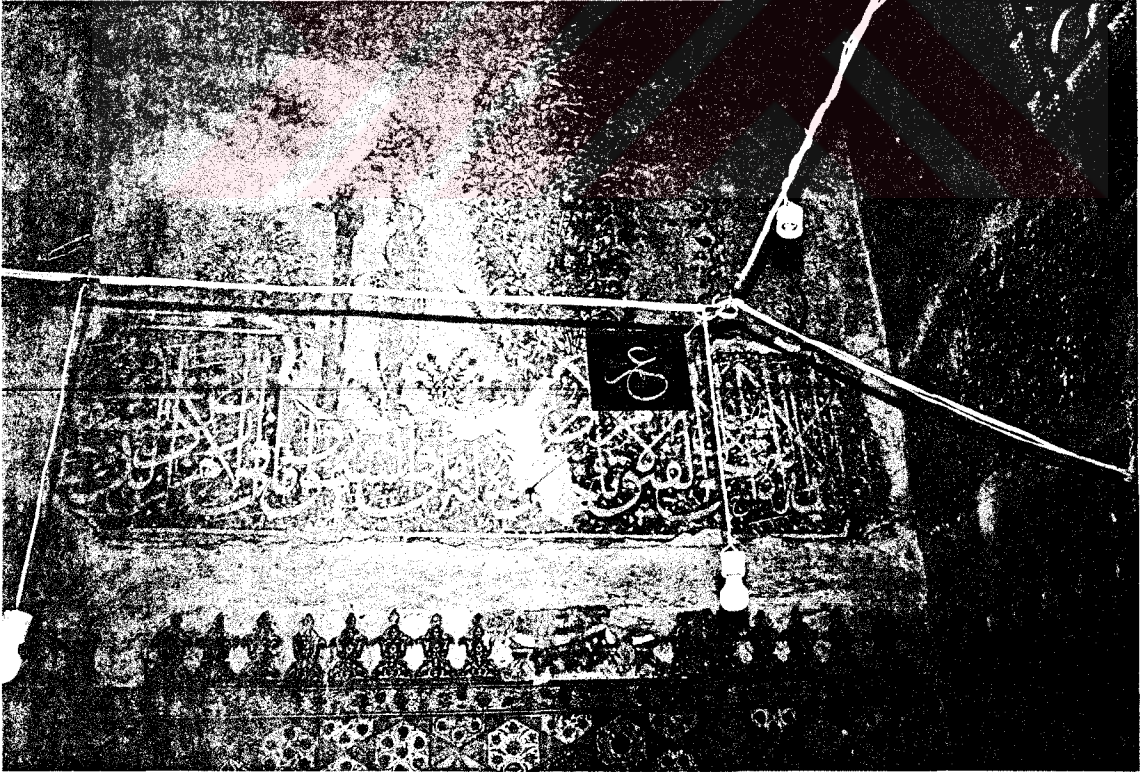
96. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

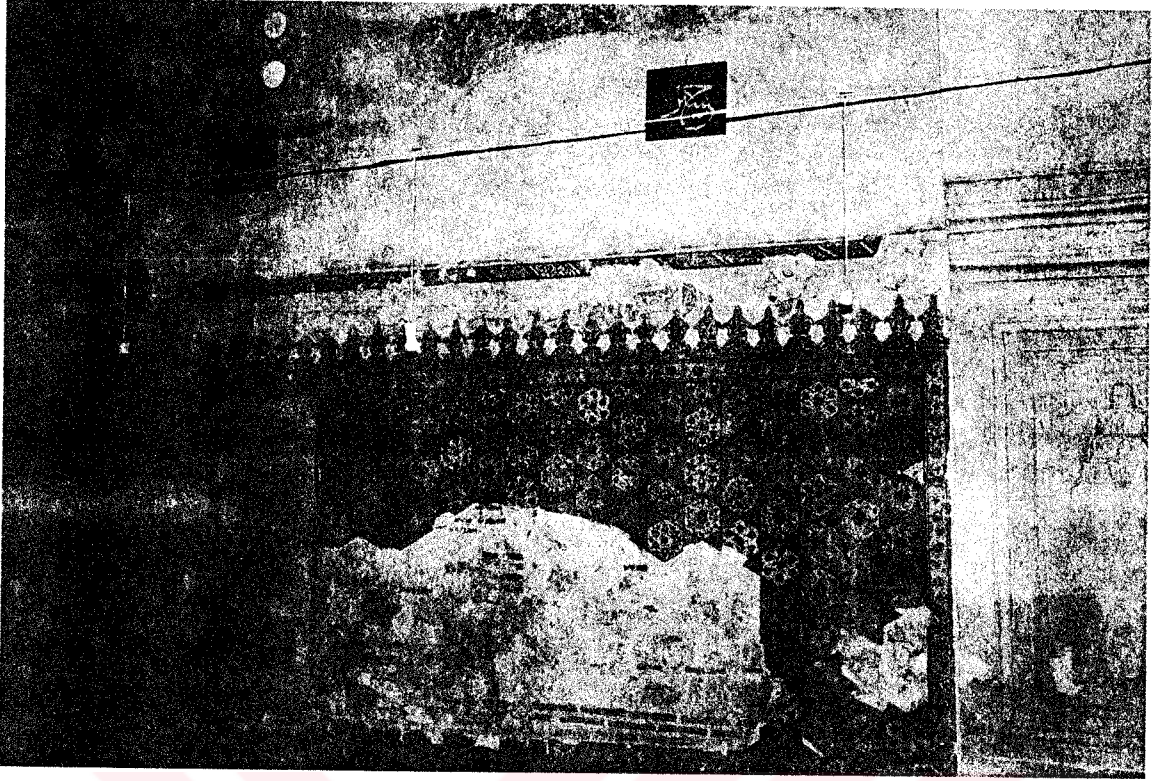
97. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

98. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

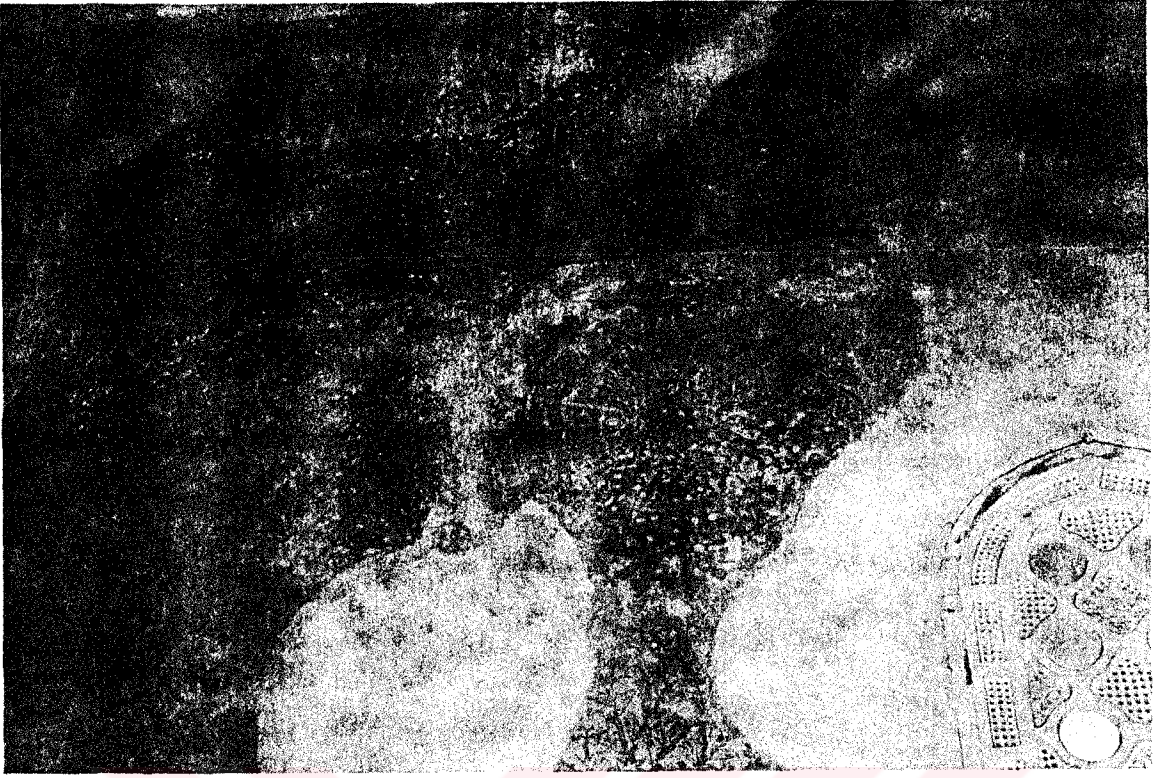
99. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın solundaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

100. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

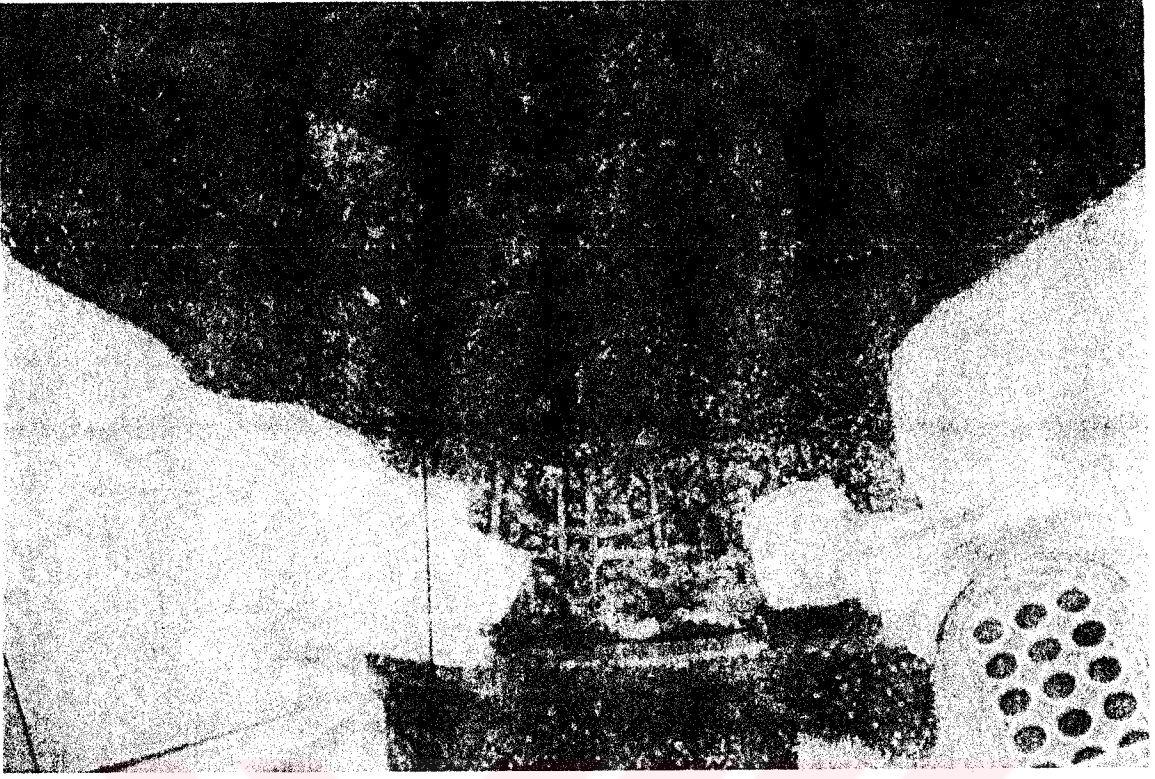
101. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

102. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

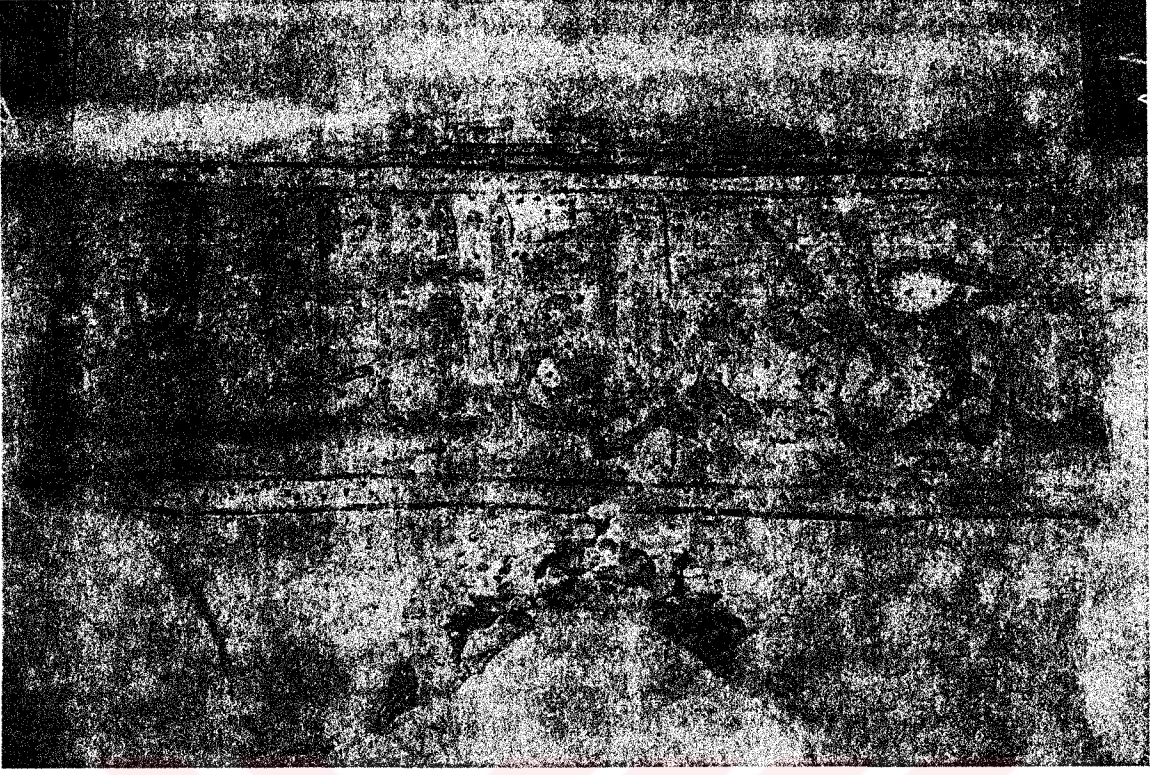
103. Resim: Murâdiye Câmii mihrâbın sağındaki duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

104. Resim: Murâdiye Câmii mihrâb duvarında bulunan süslemeler.

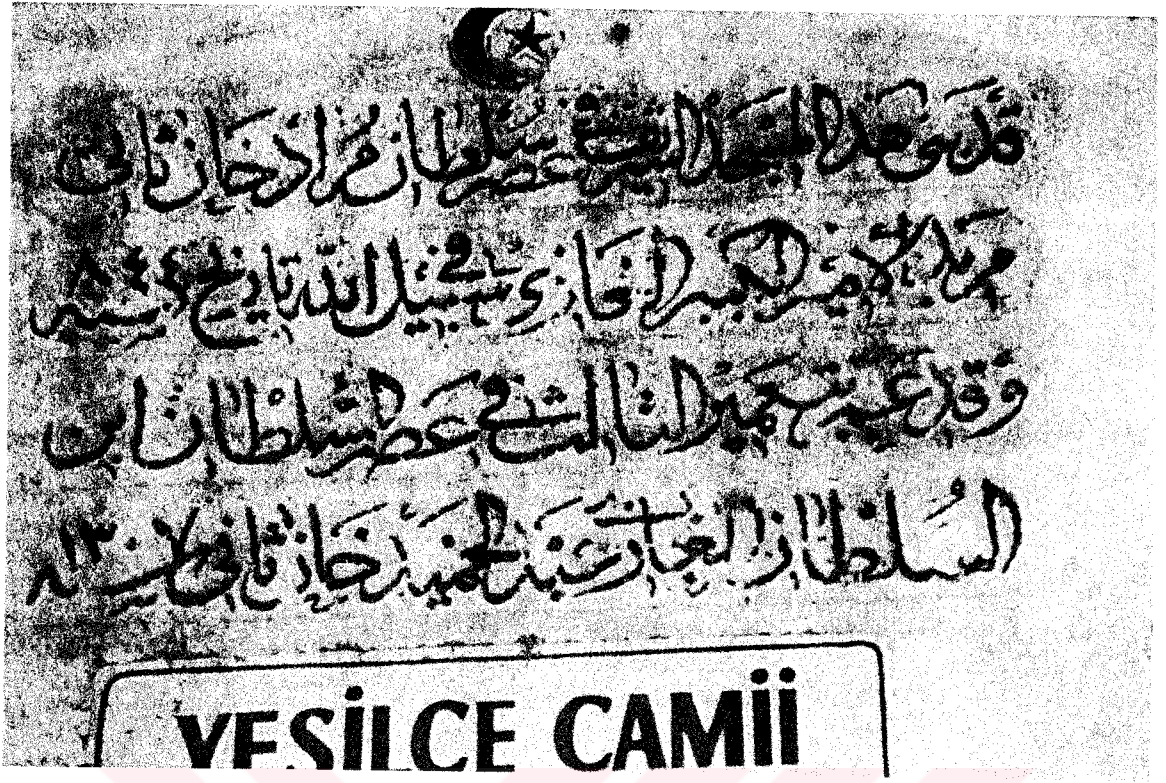
105. Resim: Murâdiye Câmii kemerde bulunan yazı ve süslemeler.

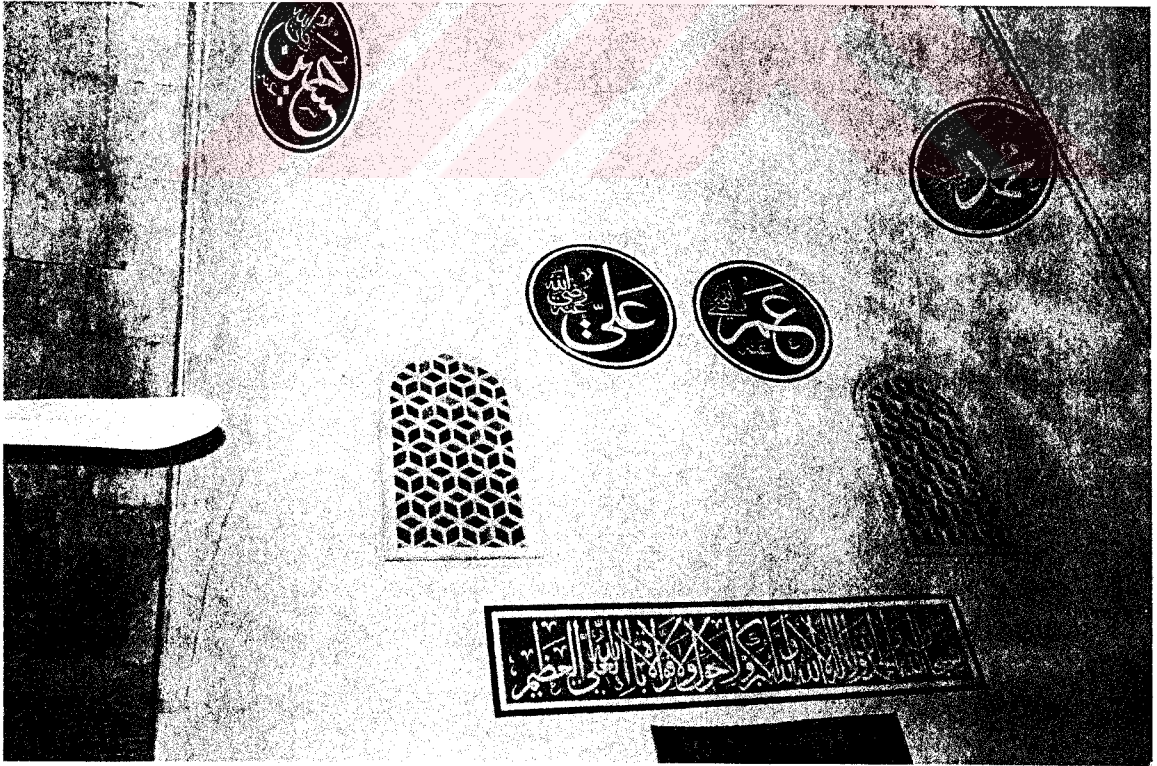
106. Resim: Murâdiye Câmii duvarda bulunan yazı ve süslemeler.

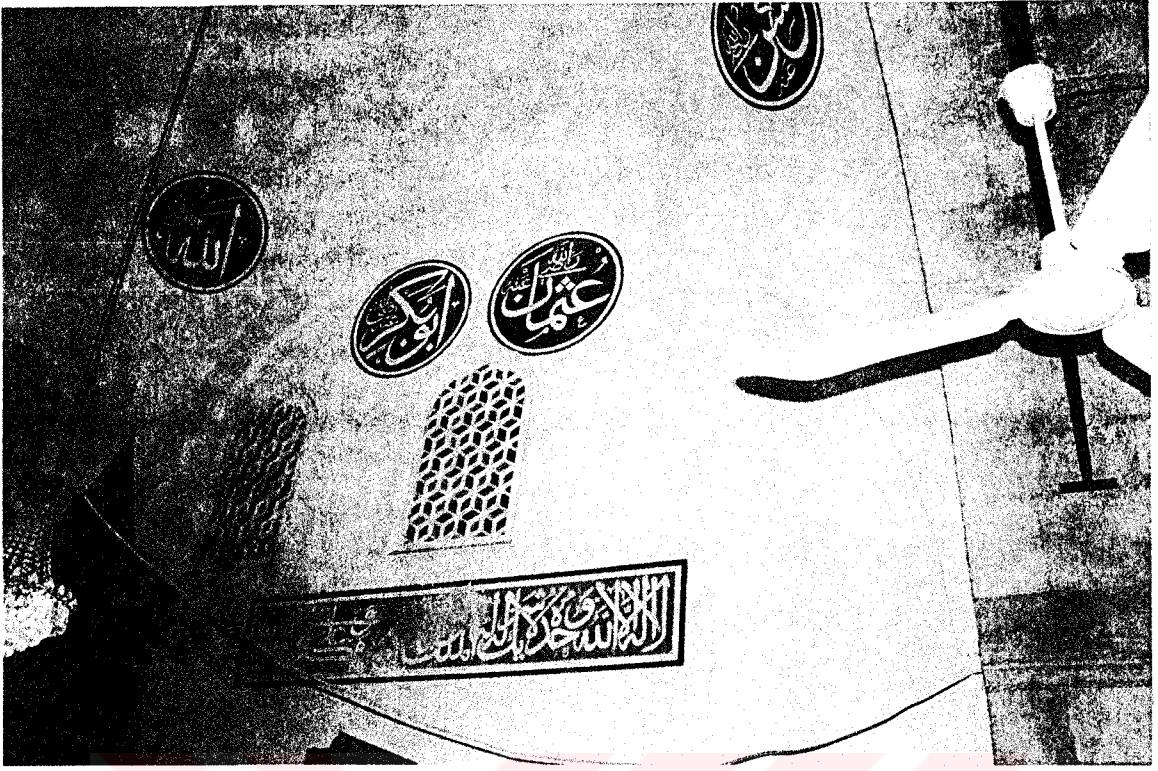
107. Resim: Kirazlı Câmii inşâ kitâbesi.

108. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii inşâ kitâbesi.

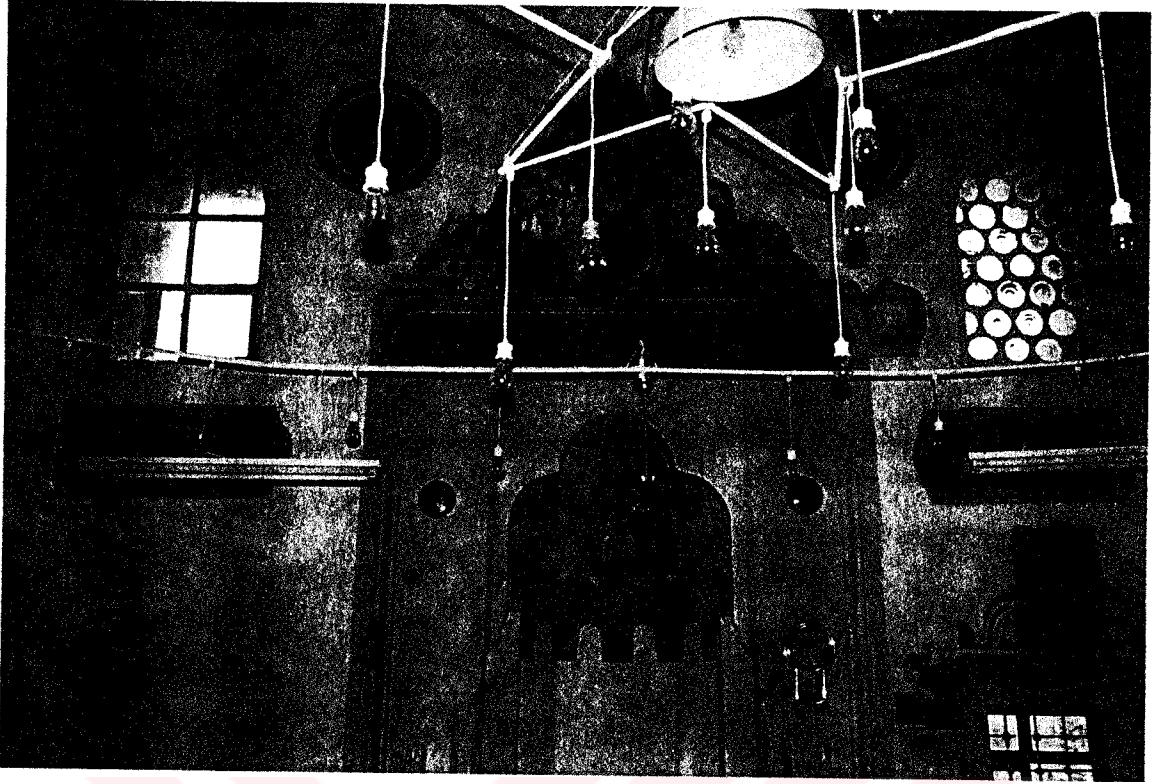
109. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii doğu duvarındaki yazı.

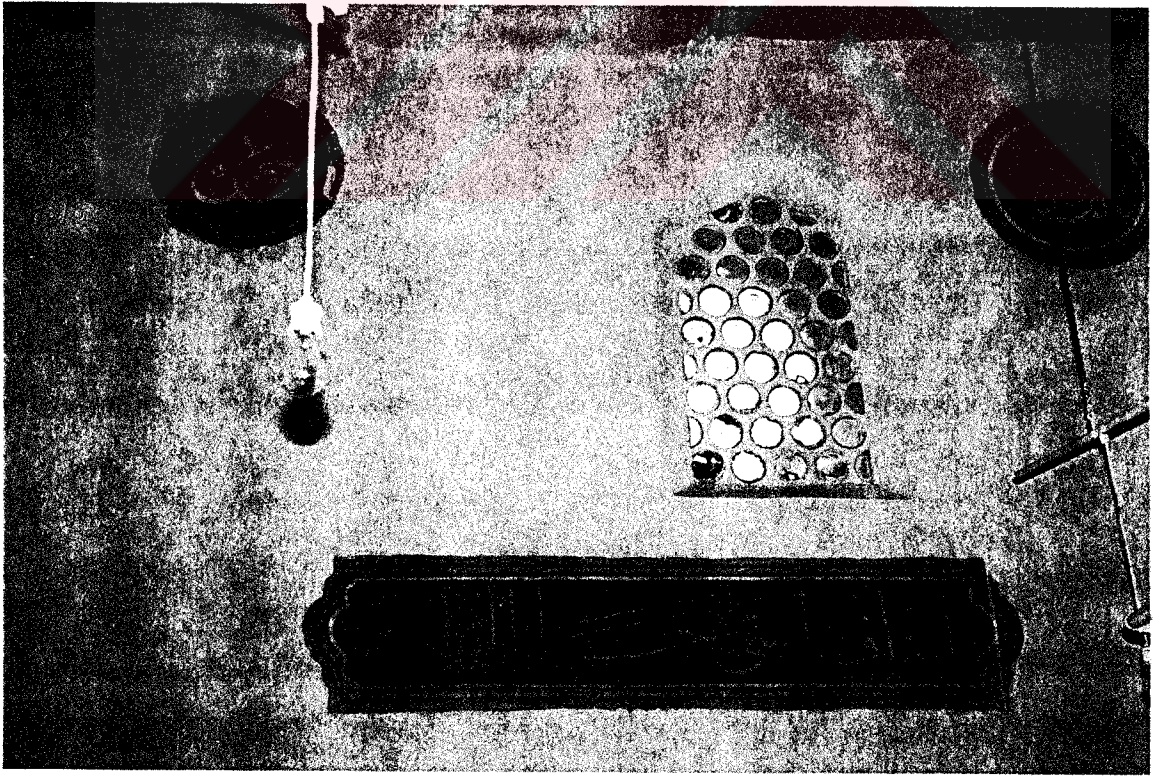
110. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii batı duvarındaki yazı.

111. Resim: İmâret-i Mezîd Bey Câmii kuzey duvarındaki yazı.

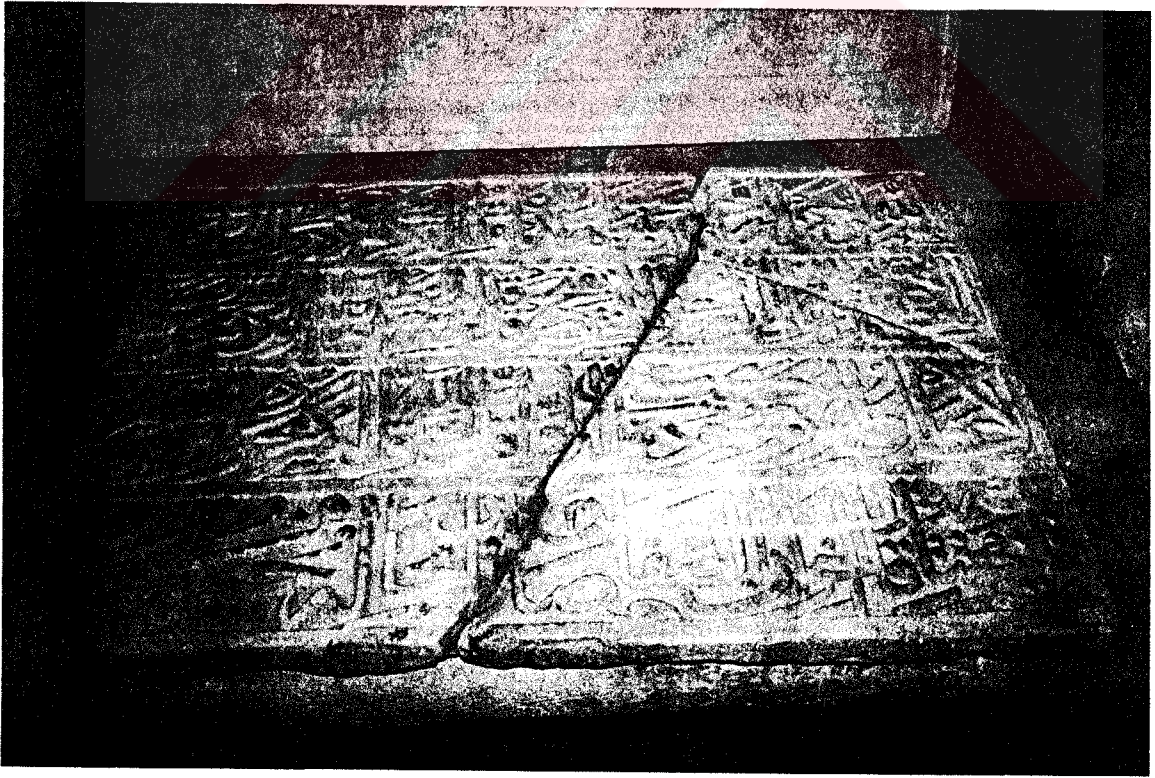
112. Resim: Kuşçu Doğan Câmii güney duvarındaki yazılar.

113. Resim: Kuşçu Doğan Câmii doğu duvarındaki yazılar.

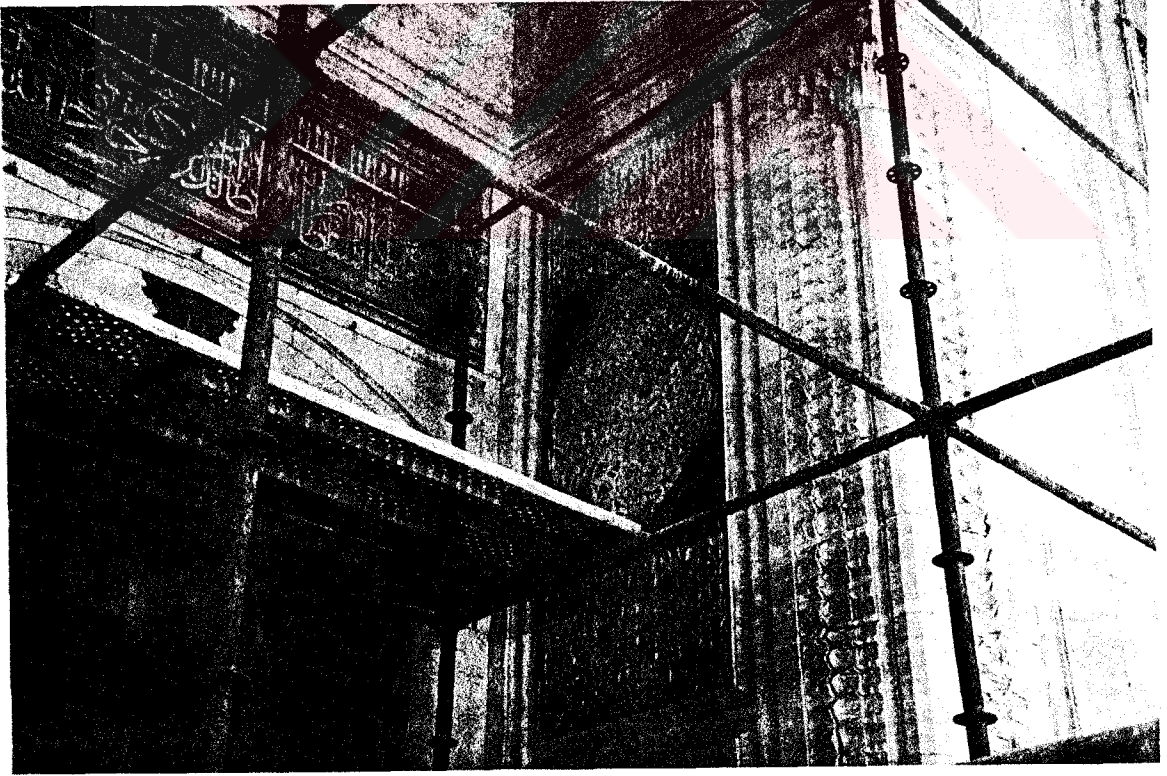
114. Resim: Kuşçu Doğan Câmii kuzey duvarındaki yazı.

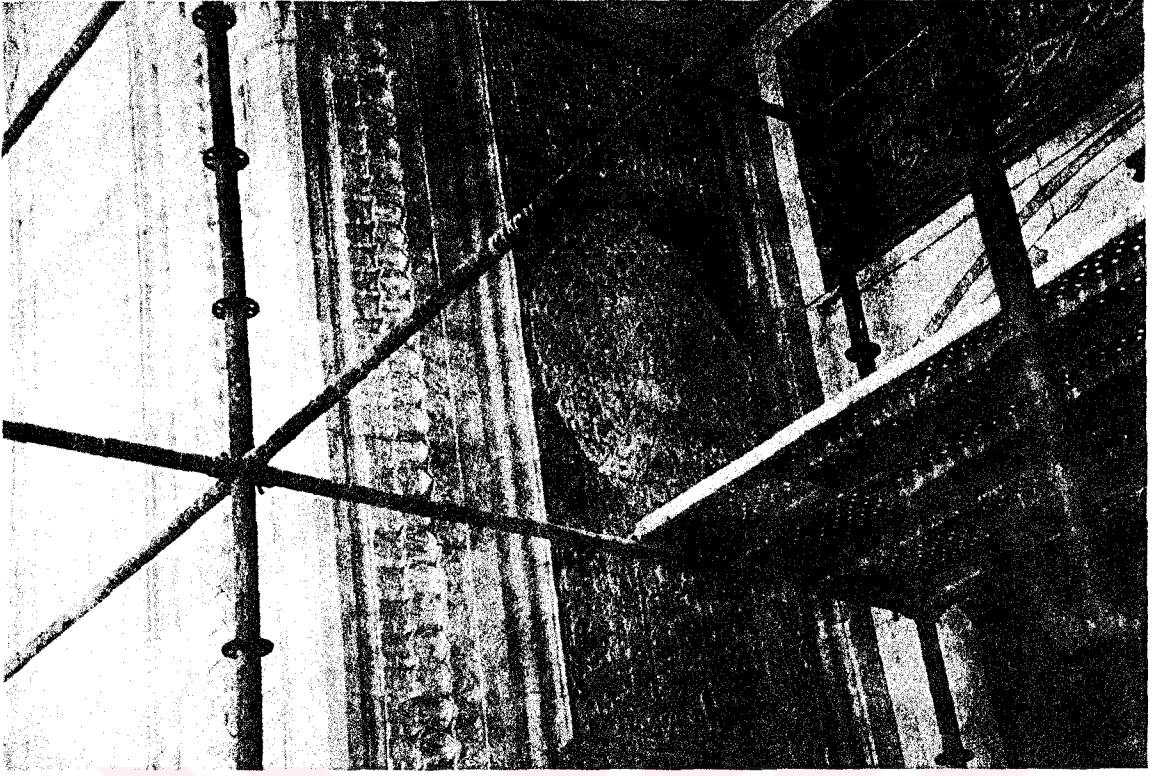
115. Resim: Saruca Paşa Câmii inşâ kitâbesi.

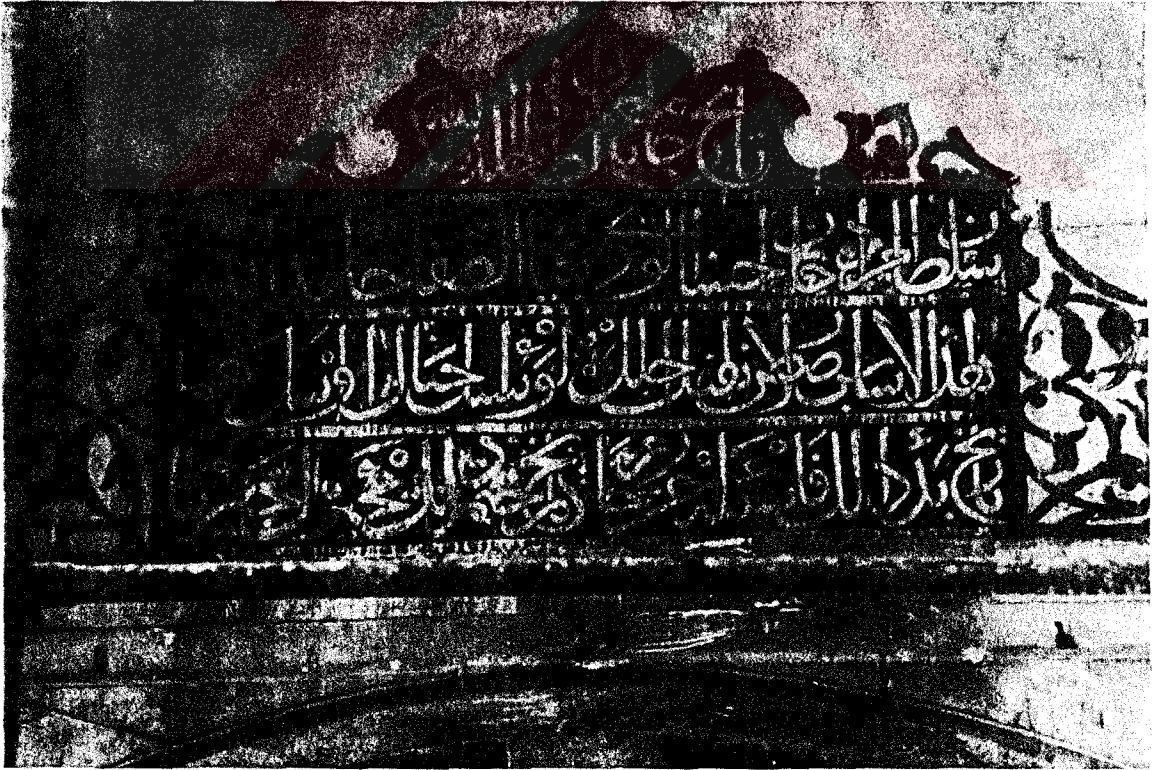
116. Resim: Üç Şerefeli Câmî inşâ kitâbesi.

117. Resim: Üç Şerefeli Câmî inşâ kitâbesinin sağındaki istalaktitli hücredeki yazılar.

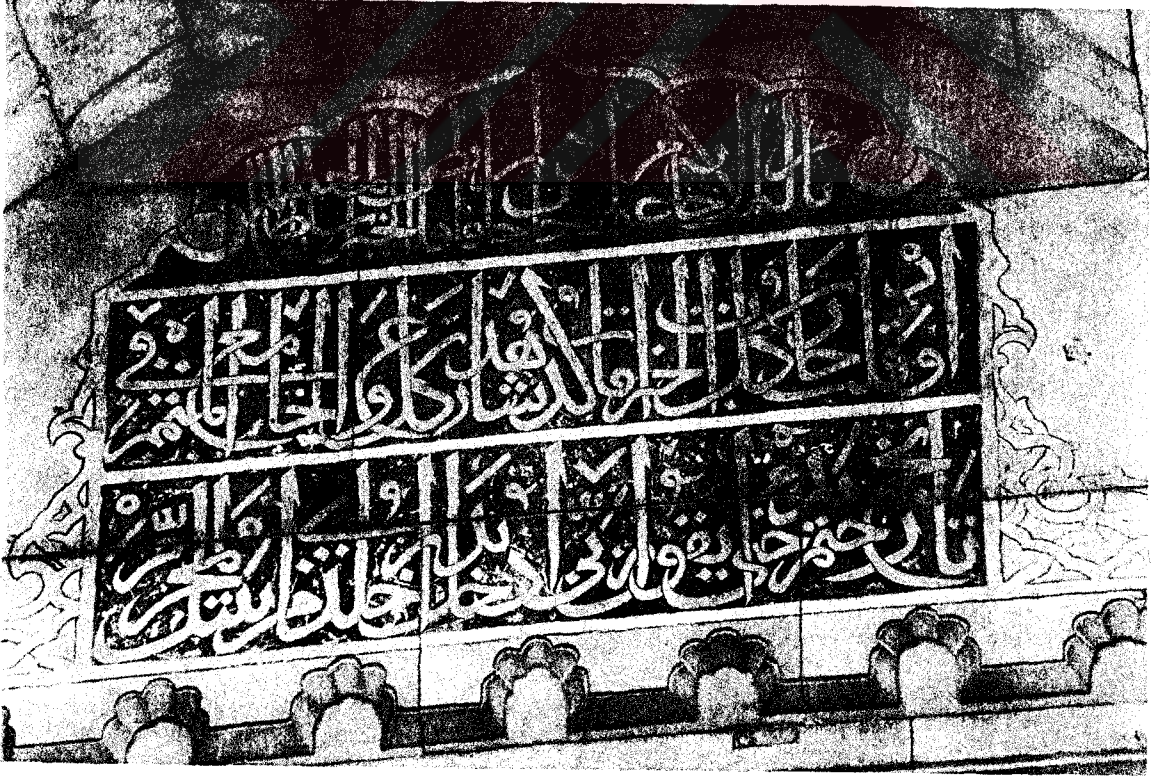
118. Üç Şerefeli Câmi inşâ kitâbesinin solundaki istalaktitli hücredeki yazılar.

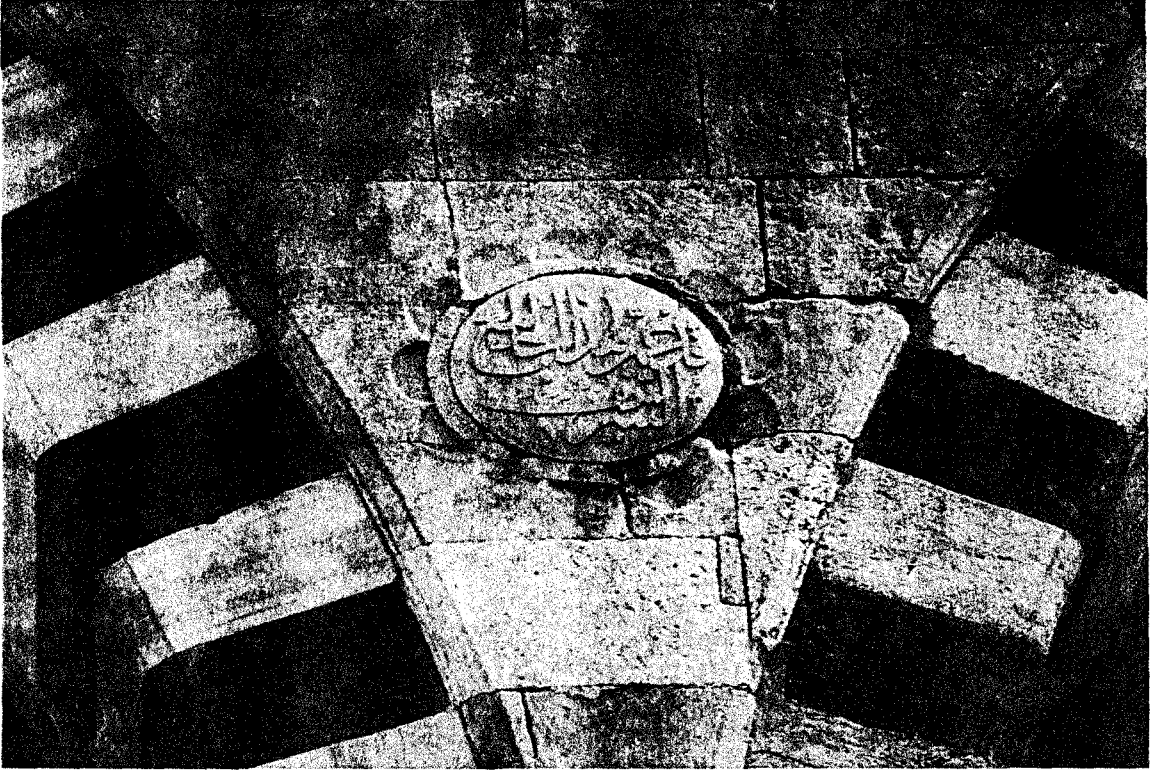
119. Resim: Üç Şerefeli Câmi sağ kapı üstündeki kitâbe.

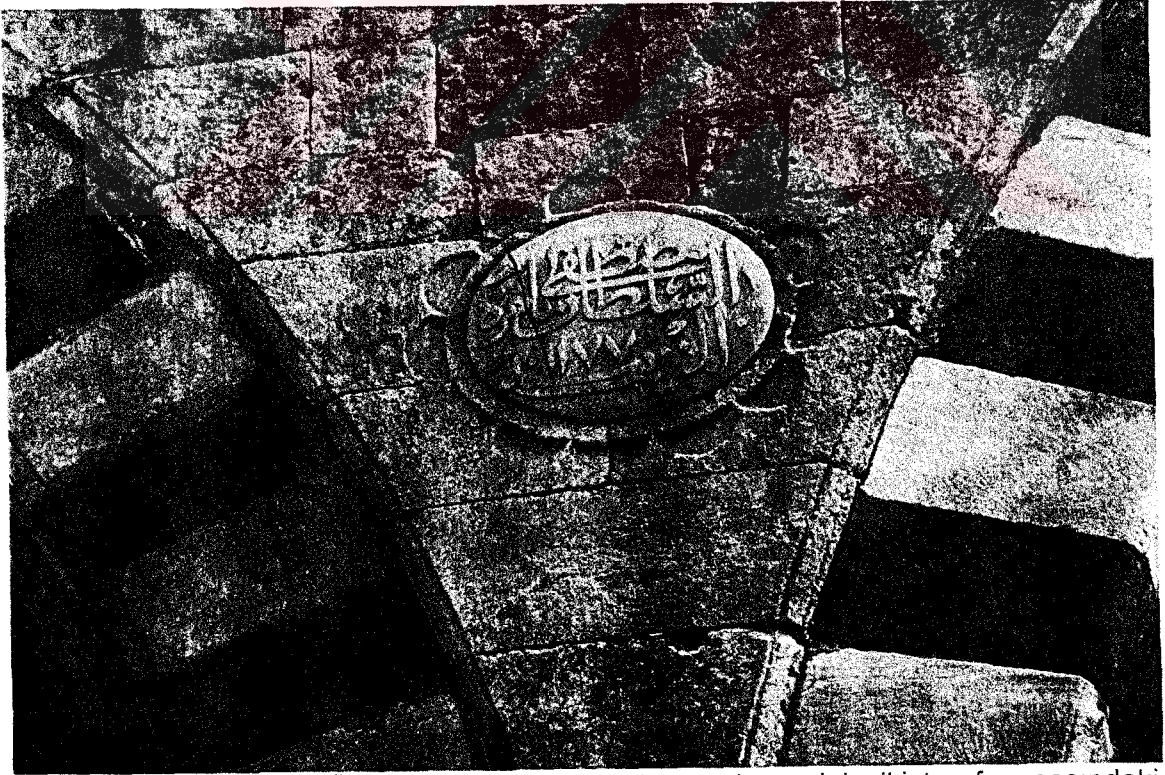
120. Resim: Üç Şerefeli Câmi sol kapı üzerindeki kitâbe.

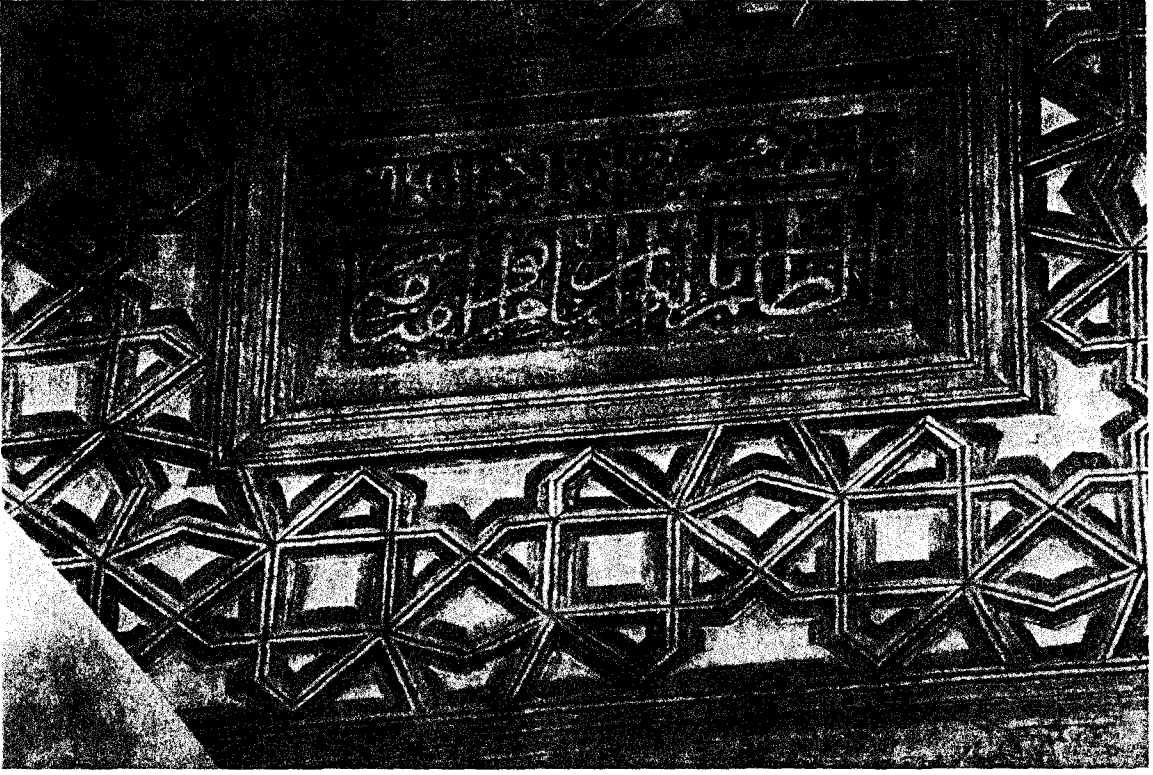
121. Resim: Üç Şerefeli Câmi avludaki kitâbe.

122. Resim: Üç Şerefeli Câmî revak orta kemerinin iki taraf aynasındaki tâmir kitâbesi.

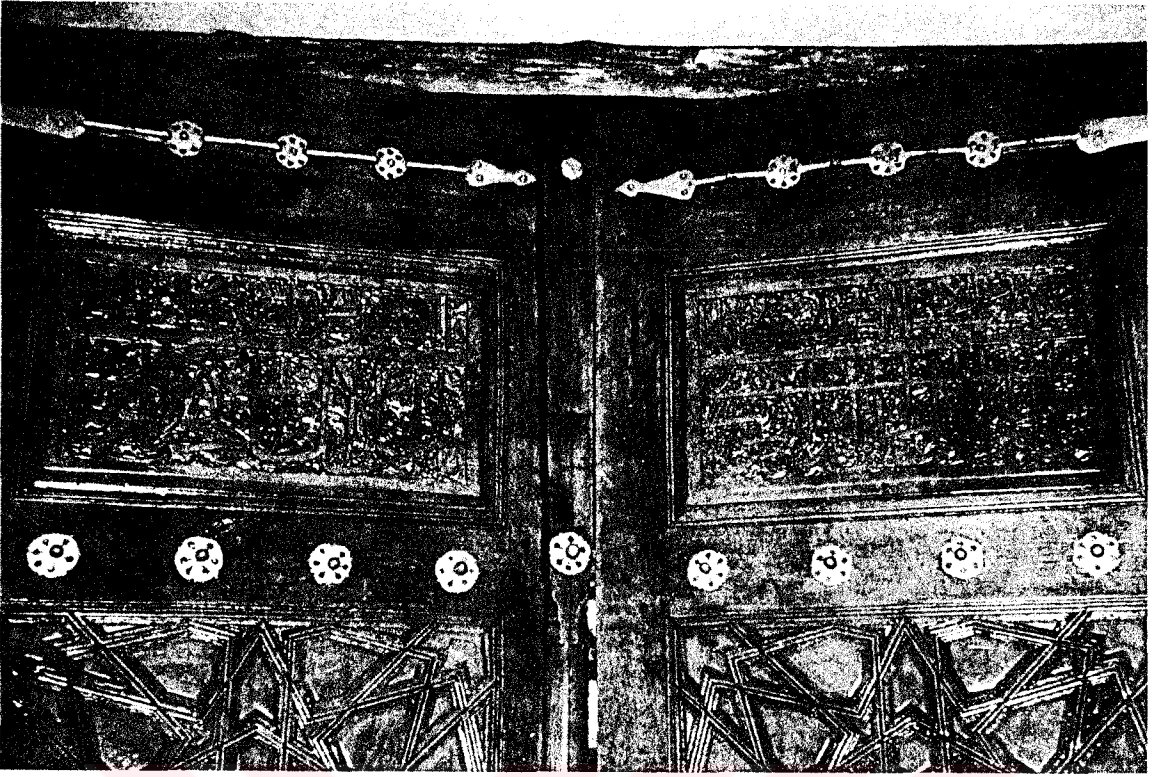
123. Resim: Üç Şerefeli Câmî revak orta kemerinin iki taraf aynasındaki tâmir kitâbesi.

124. Resim: Üç Şerefeli Câmî cümle kapısı sol kanadındaki yazı.

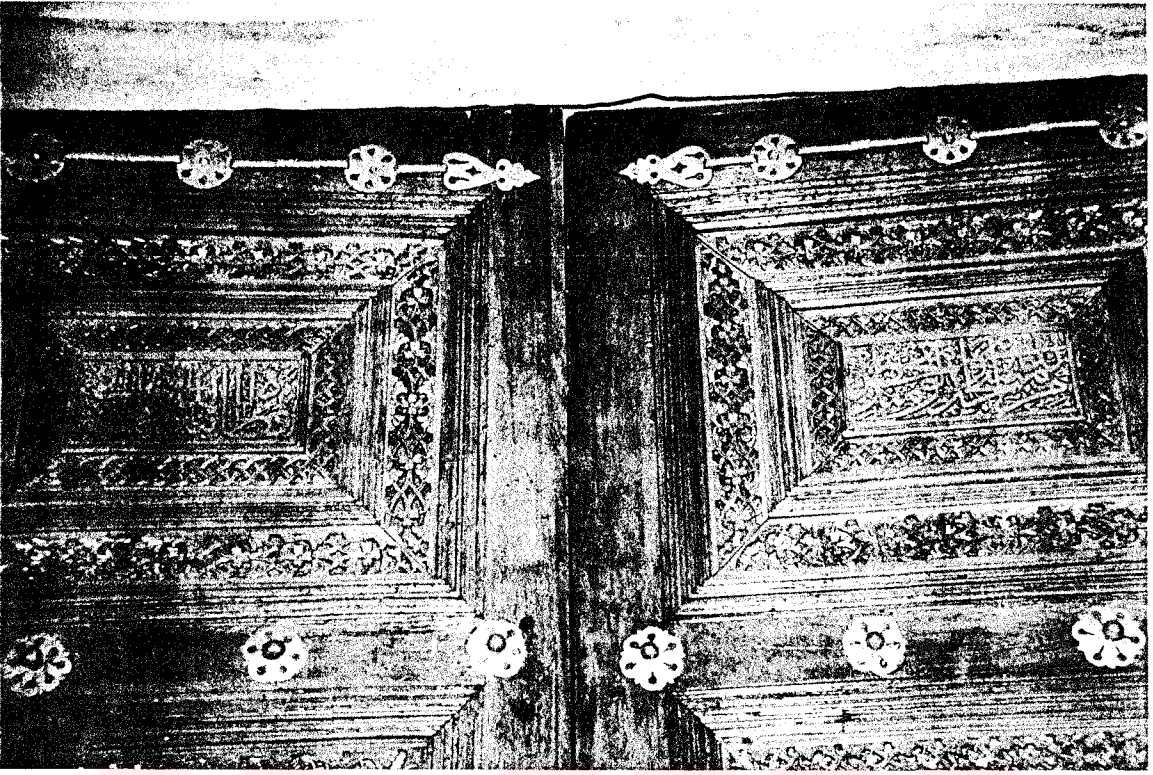
125. Resim: Üç Şerefeli Câmî 1. pencere kanadı.

126. Resim: Üç Şerefeli Câmî 2. pencere kanadı.

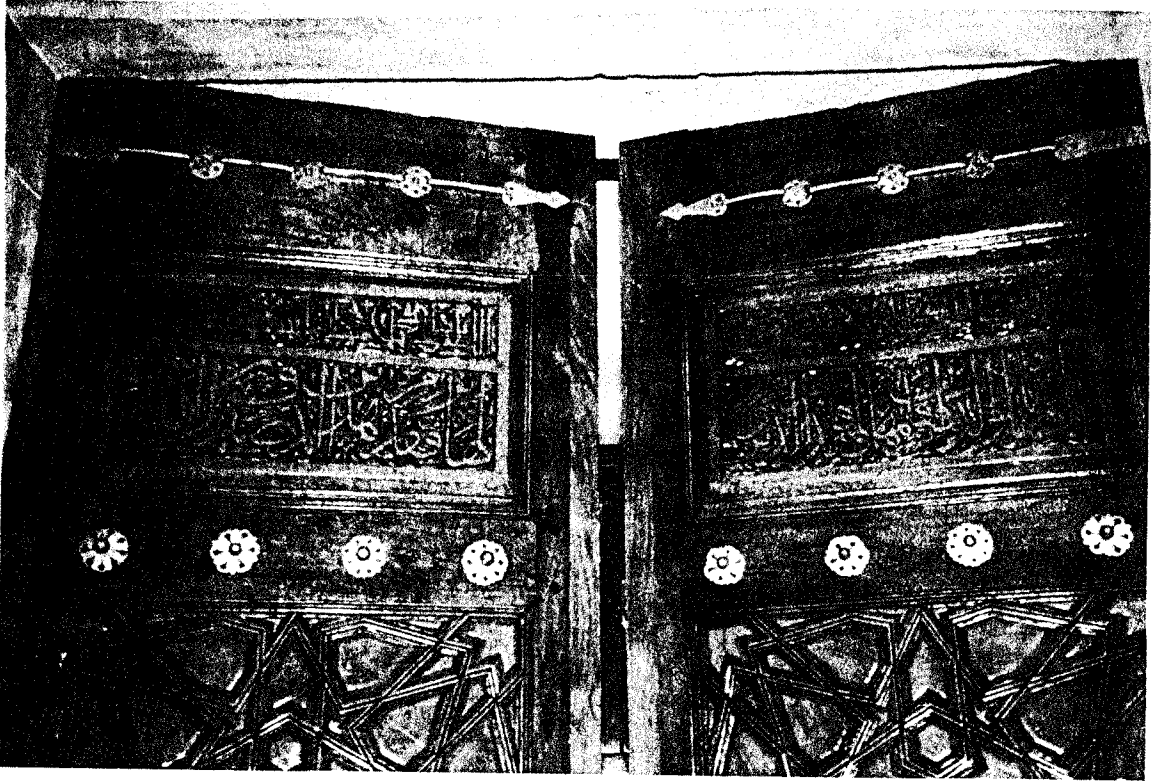
127. Resim: Üç Şerefeli Câmî 3. pencere kanadı.

128. Resim: Üç Şerefeli Câmî 4. pencere kanadı.

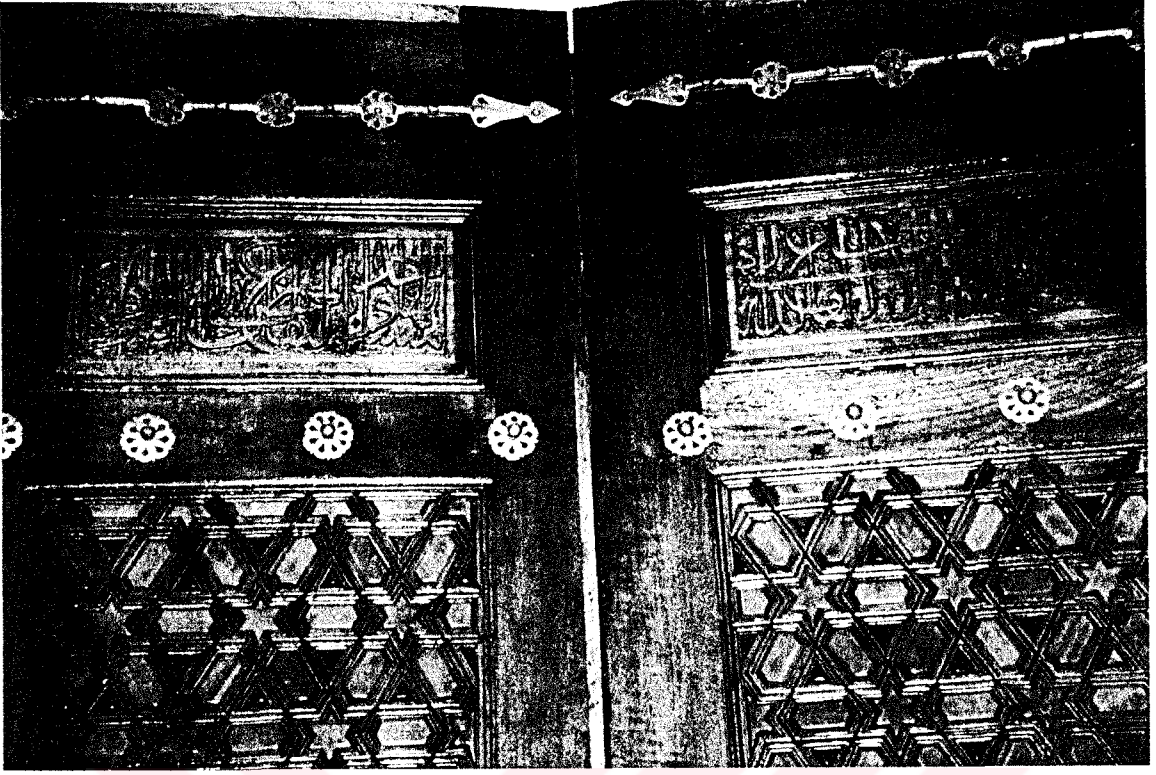
129. Resim: Üç Şerefeli Câmî 5. pencere kanadı.

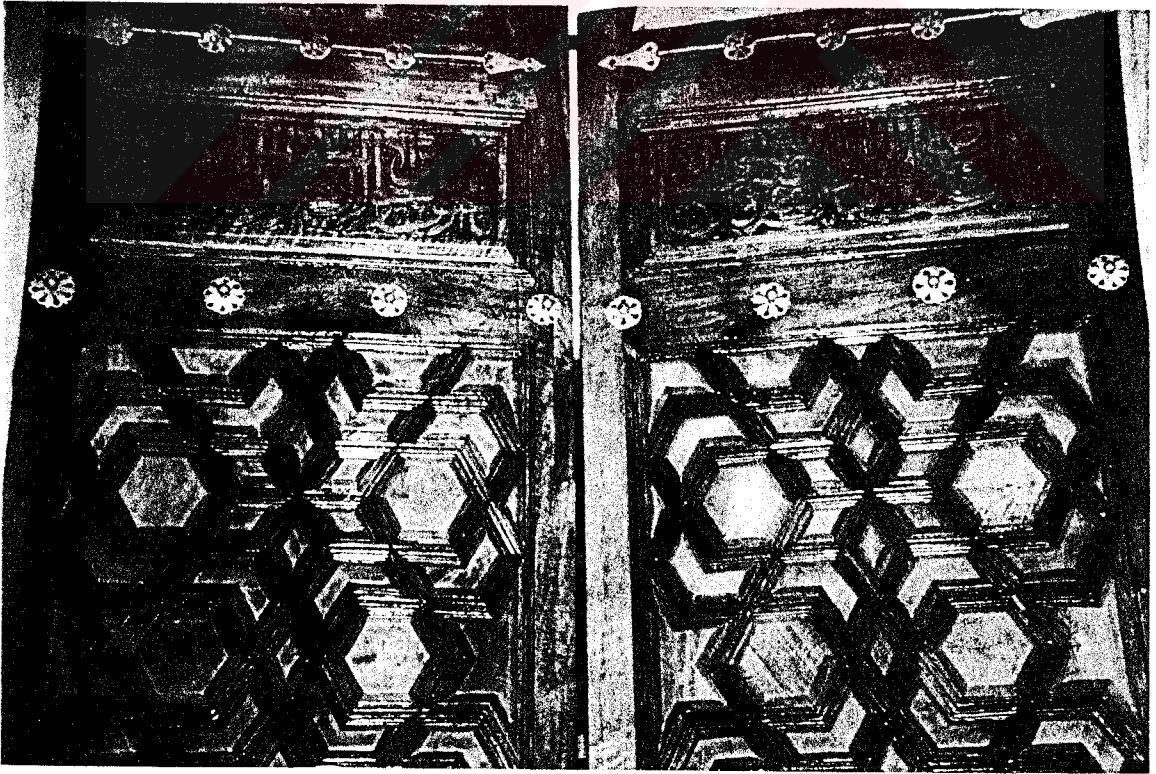
130. Resim: Üç Şerefeli Câmî 6. pencere kanadı.

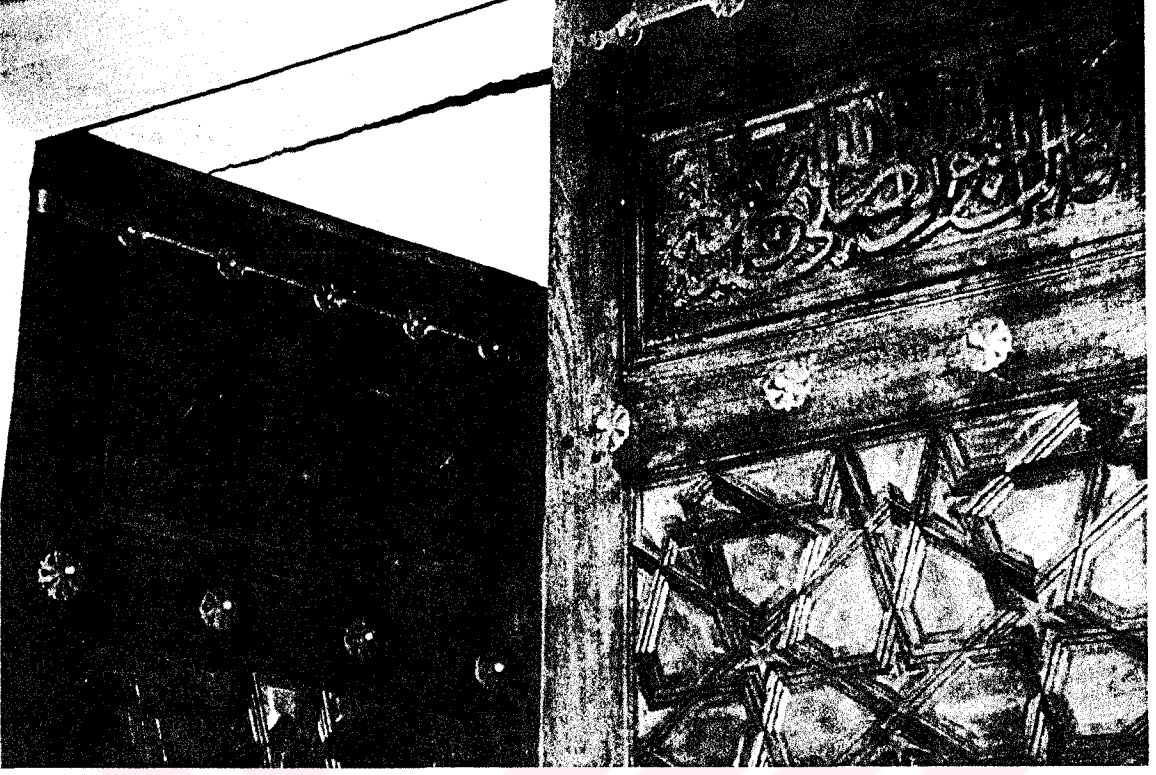
131. Resim: Üç Şerefeli Câmî 7. pencere kanadı.

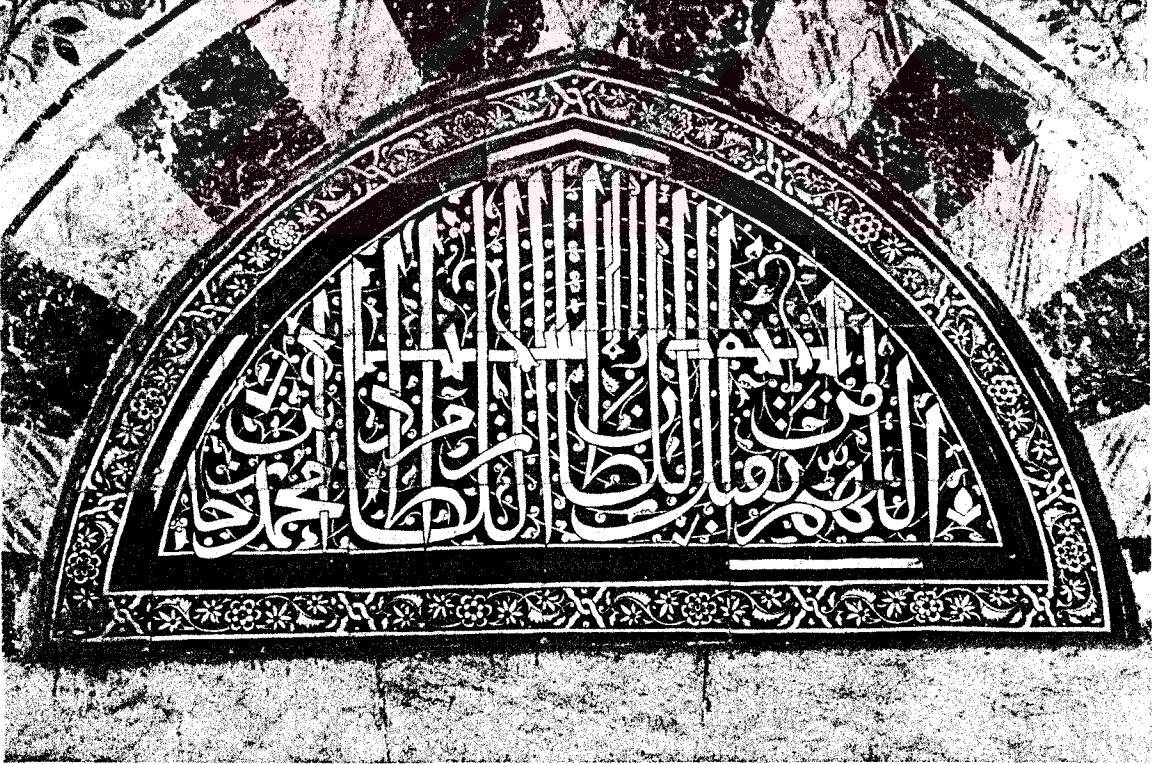
132. Resim: Üç Şerefeli Câmî 8. pencere kanadı.

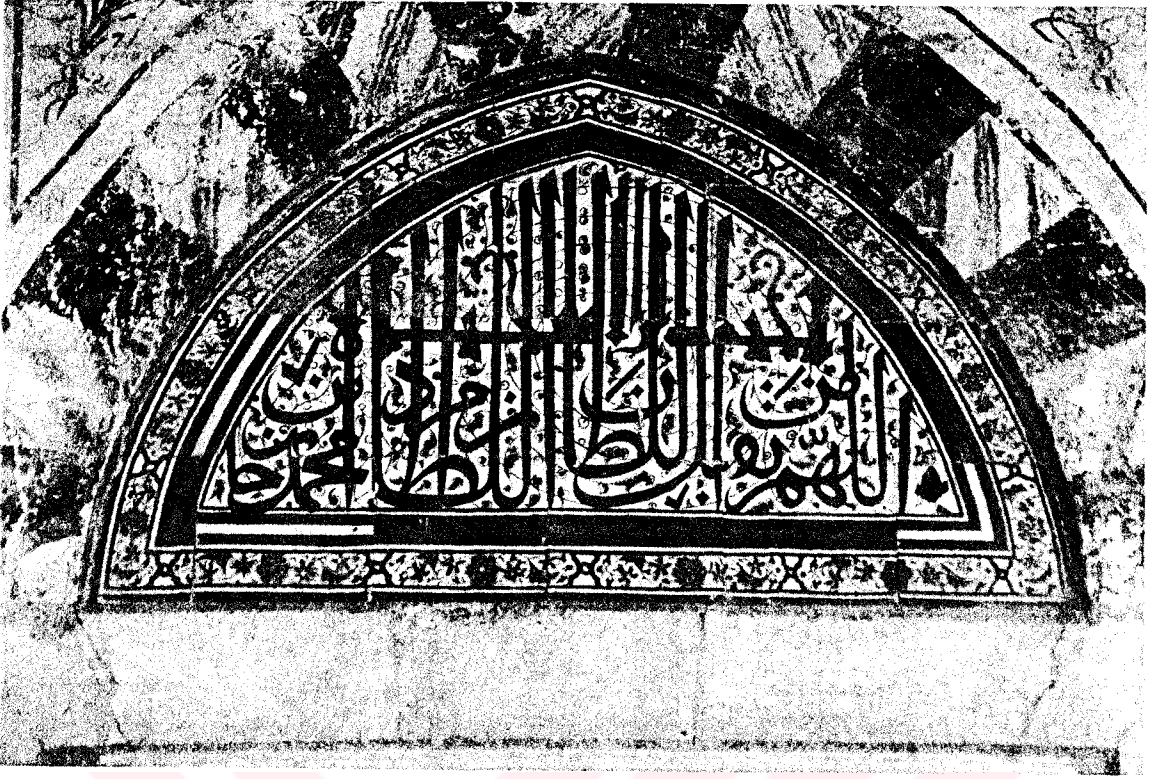
133. Resim: Üç Şerefeli Câmî 9. pencere kanadı.

134. Resim: Üç Şerefeli Câmî 10. pencere kanadı.

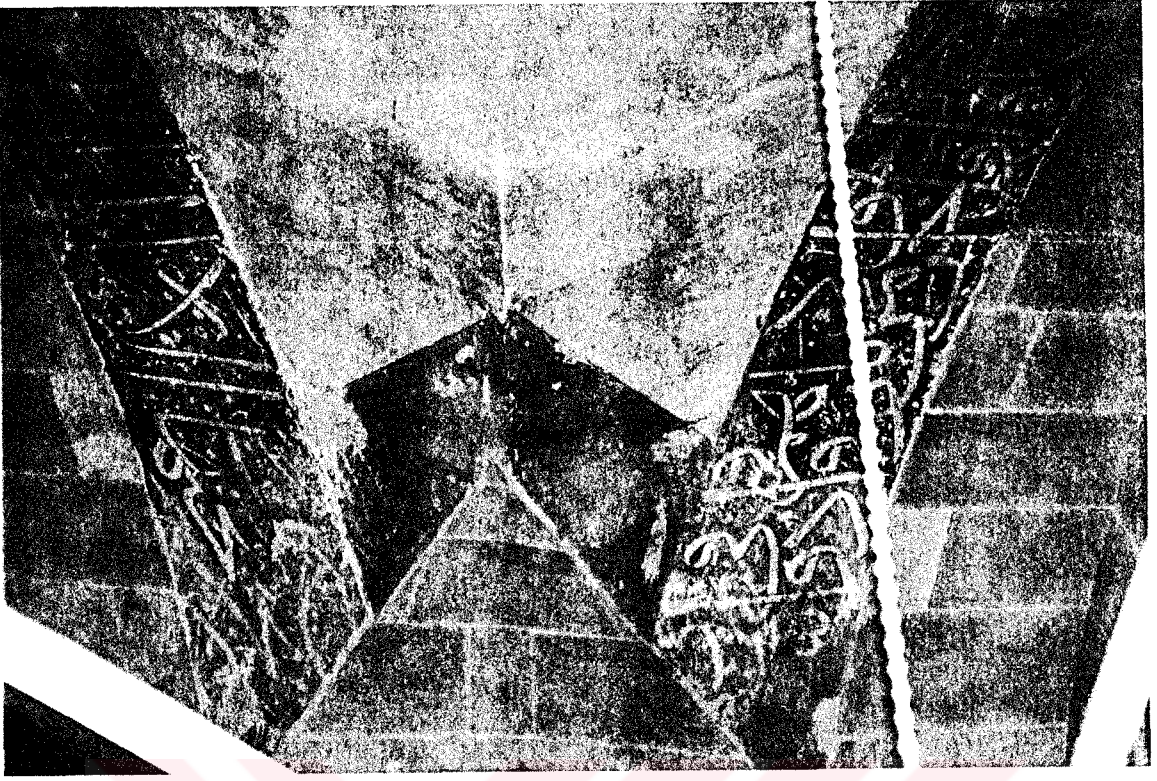
135. Resim: Üç Şerefeli Câmî avludaki bânî mahiyetinde olan çini üzerindeki kitâbe.

136. Resim: Üç Şerefeli Câmî avludaki bâni mahiyetinde olan çini üzerindeki kitâbe.

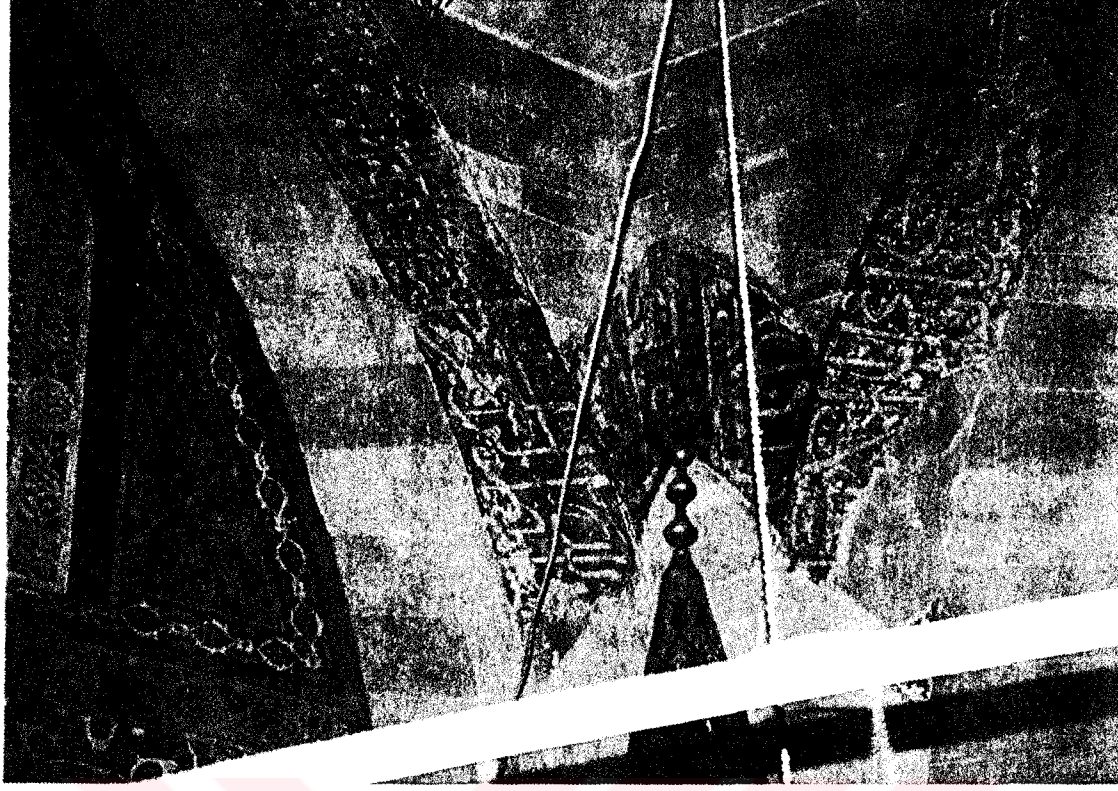
137. Resim:Üç Şerefeli Câmî taç kapısı üzerindeki yazılar.

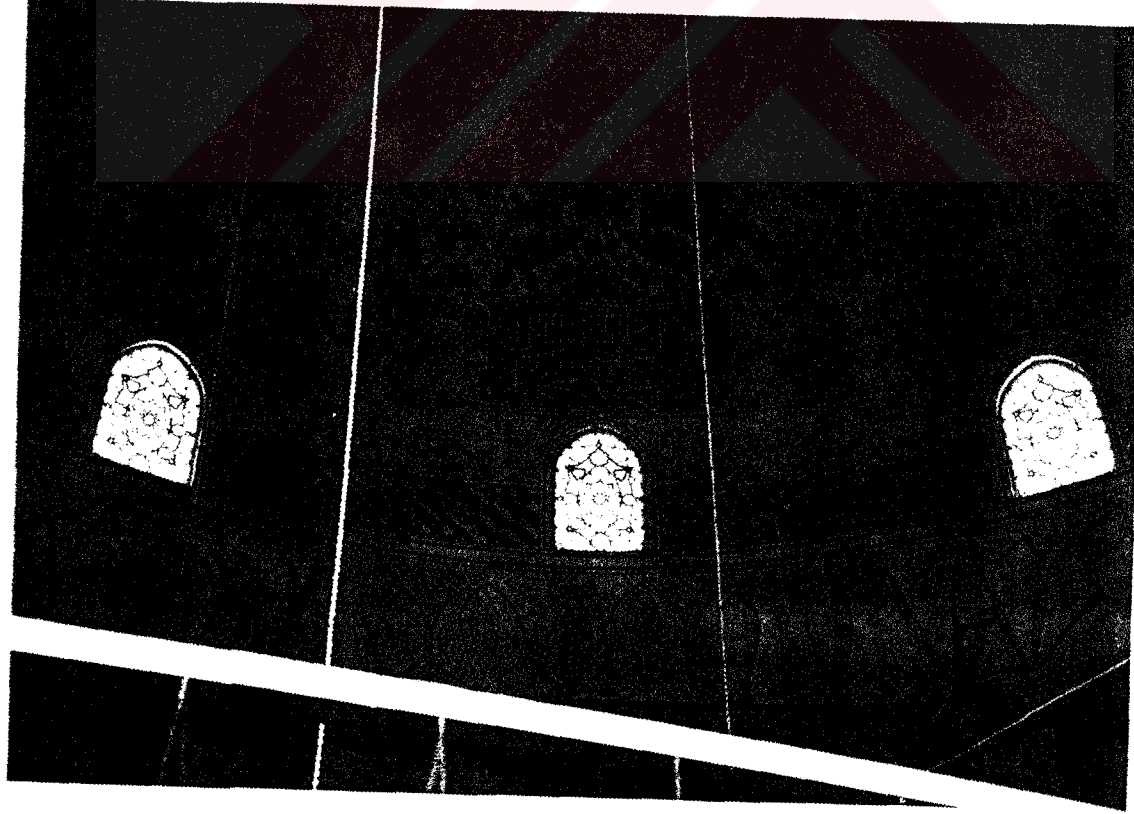
138. Resim: Üç Şerefeli Câmî ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerindeki patlamış yazılar.

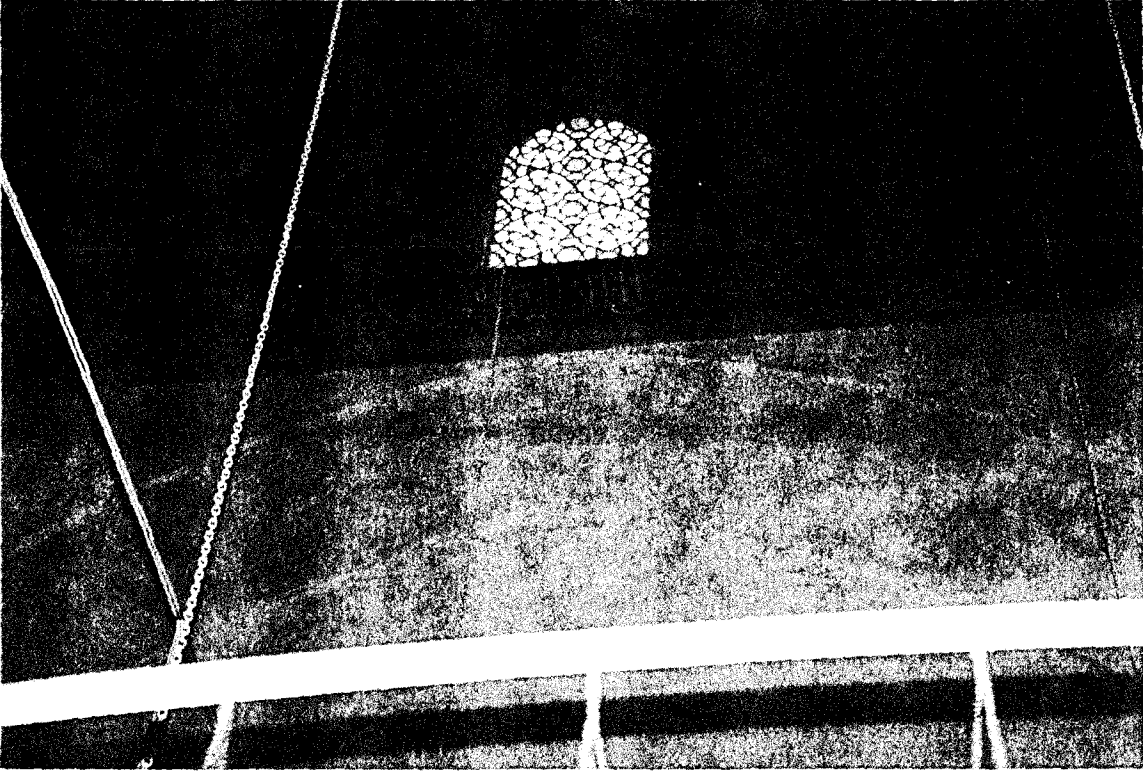
139. Resim: Üç Şerefeli Câmî ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerindeki patlamış yazılar.

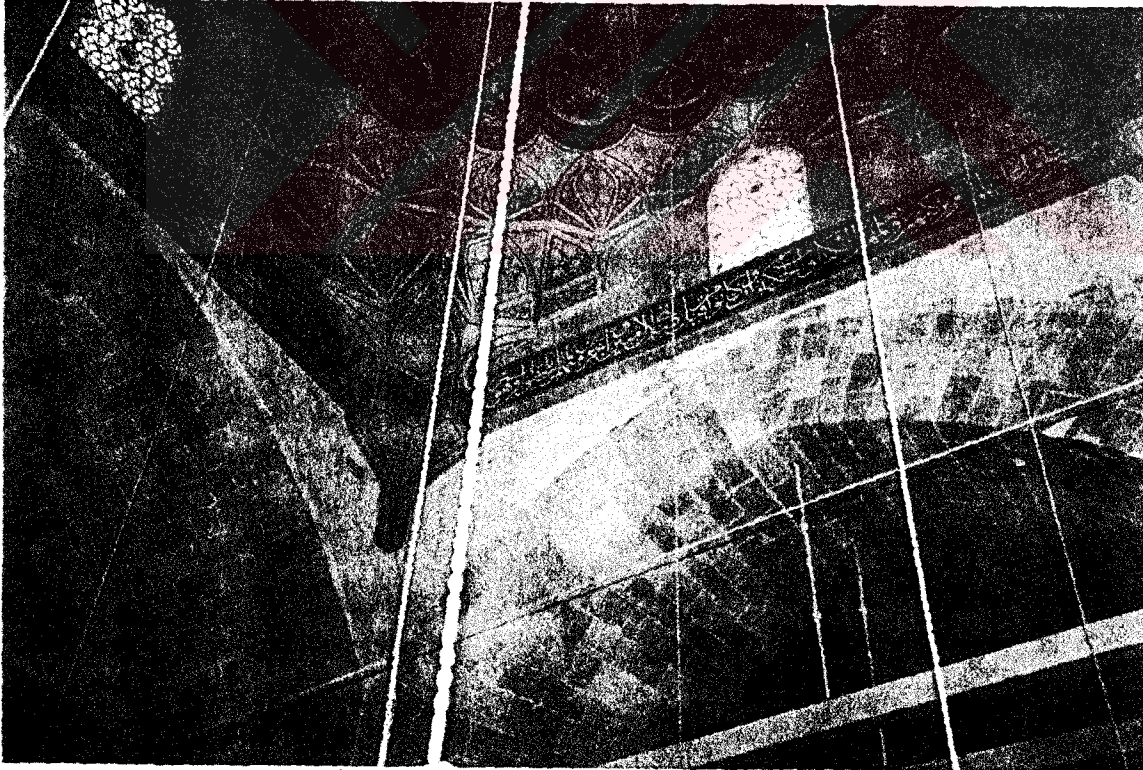
140. Resim: Üç Şerefeli Câmî ana kubbeye geçişi sağlayan payanda kemerlerindeki patlamış yazılar.

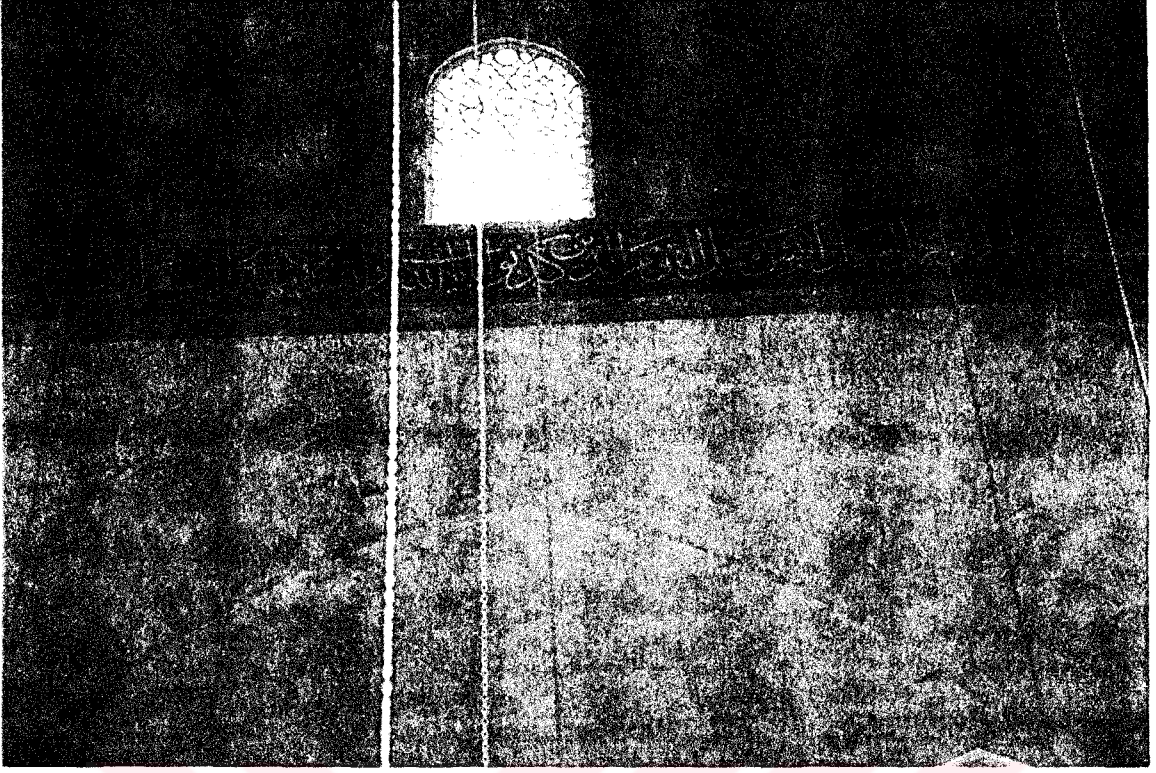
141. Resim: Üç Şerefeli Câmî ana kubbe pencere üzerlerindeki yazılar.

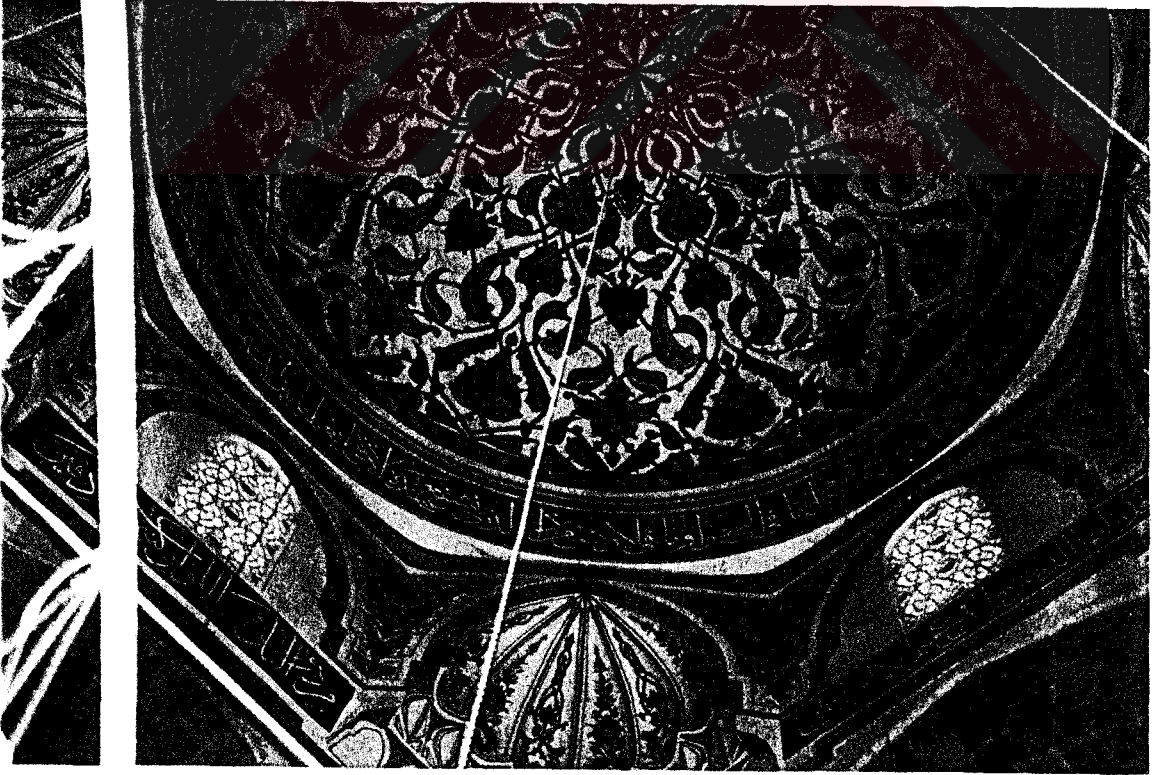
142. Resim: Üç Şerefeli Câmî mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin altındaki yazılar.

143. Resim: Üç Şerefeli Câmî mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin altındaki yazılar.

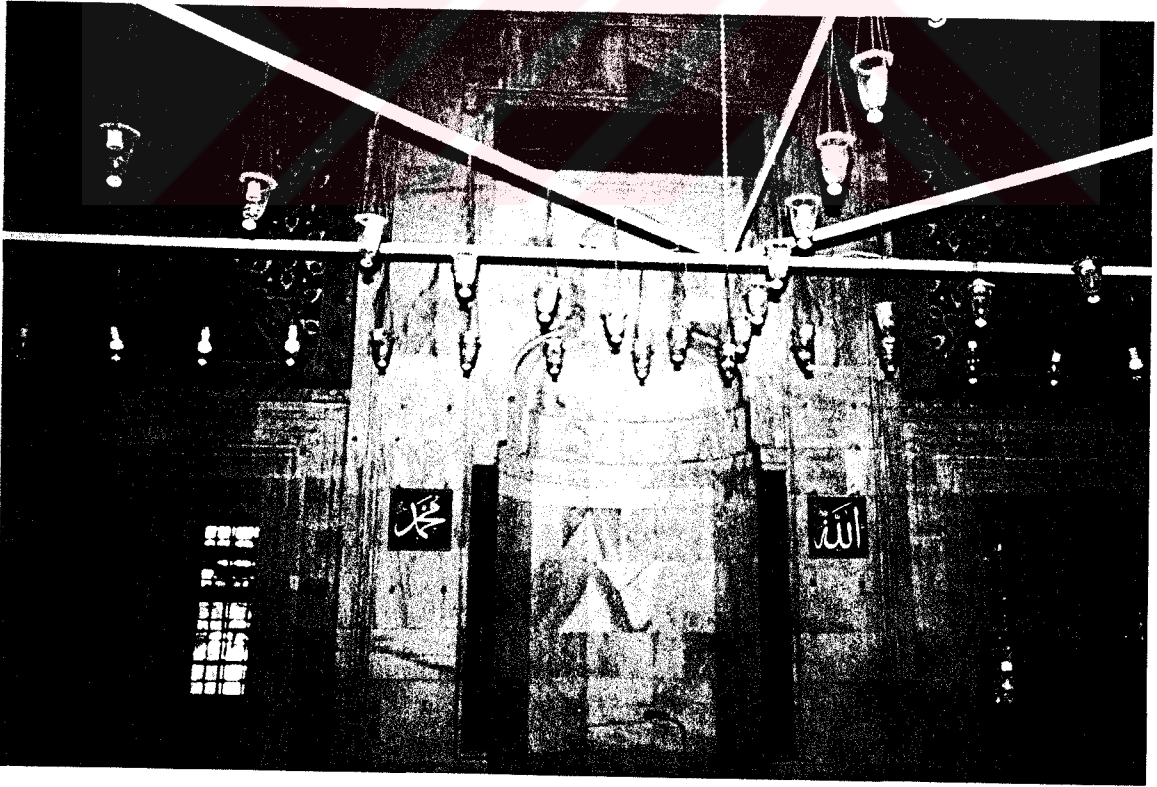
144. Resim: Üç Şerefeli Câmî mihrâbın sağındaki 24 dilimli kubbenin altındaki yazılar.

145. Resim: Üç Şerefeli Câmî kapıdan girince sağ kubbe eteğindeki yazılar.

146. Resim: Üç Şerefeli Câmî kapıdan girince sağ kubbe eteğindeki yazılar.

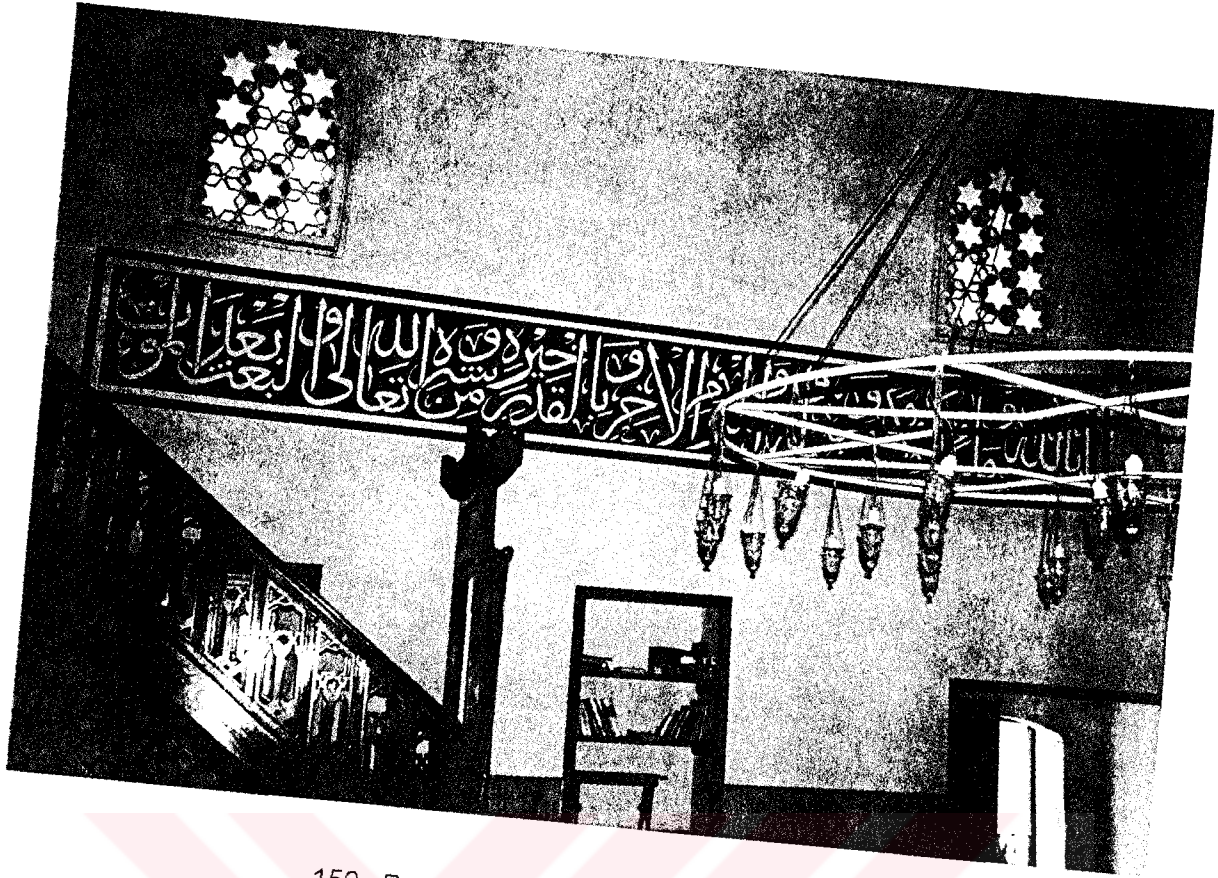
147. Resim: Üç Şerefeli Câmî mihrâb üzerindeki yazılar.

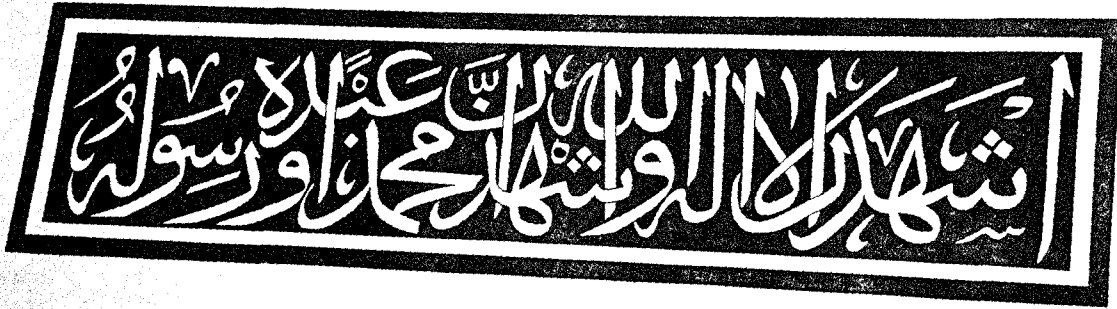
148. Resim: Üç Şerefeli Câmî minberin kapı aynasındaki yazı.

149. Resim: Üç Şerefeli Câmî minberin sağındaki 1. ve 2. pencerenin ortasındaki yazı.

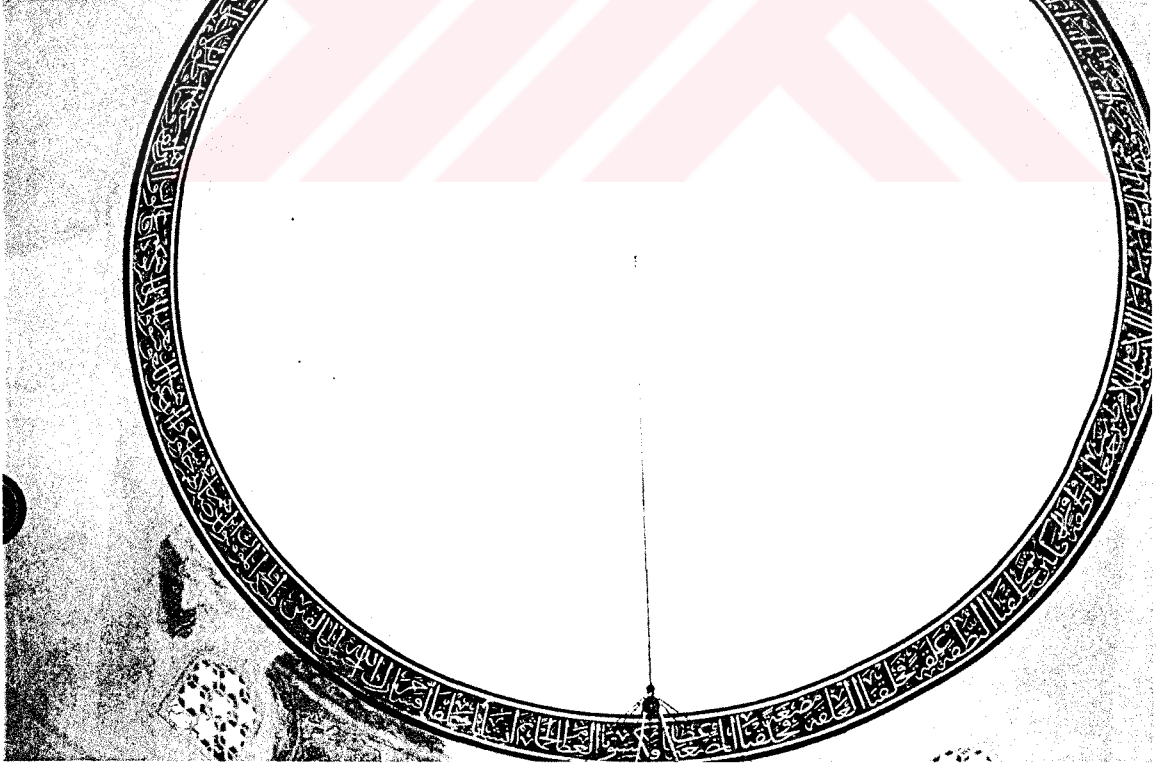
150. Resim: Ârif Ağa Câmii batı duvarındaki yazı.

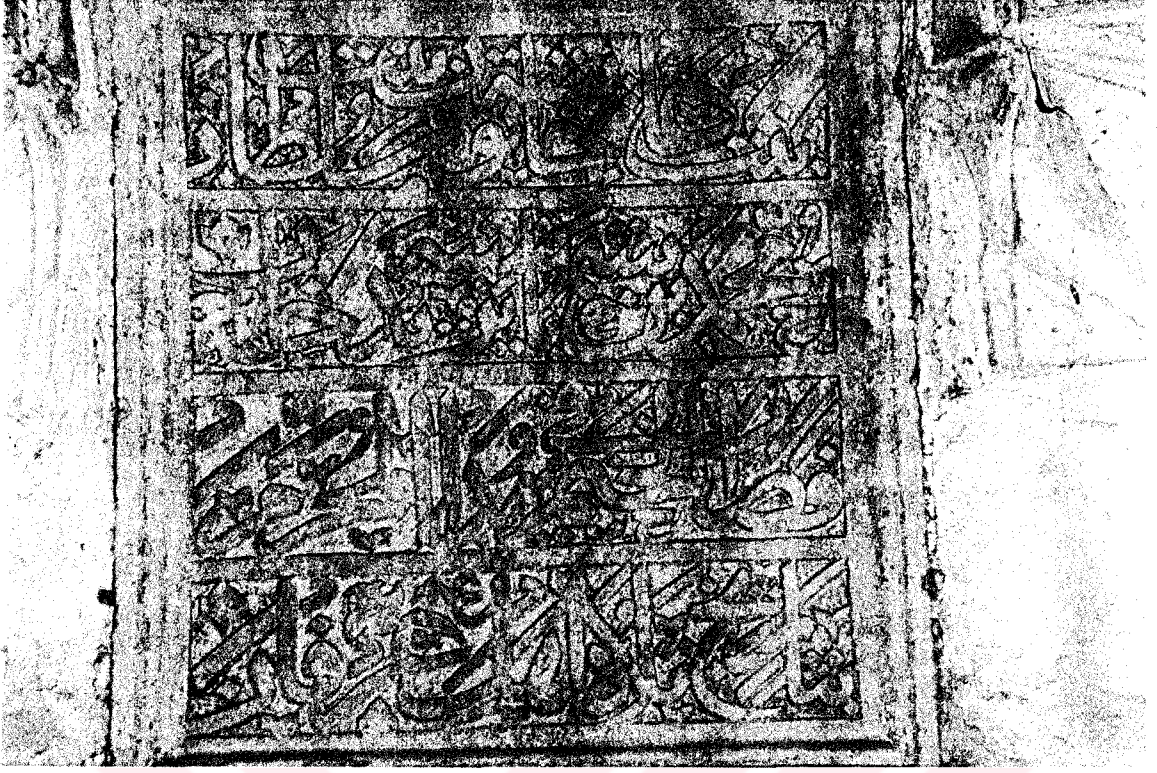
151. Resim: Ârif Ağa Câmii doğu duvarındaki yazı.

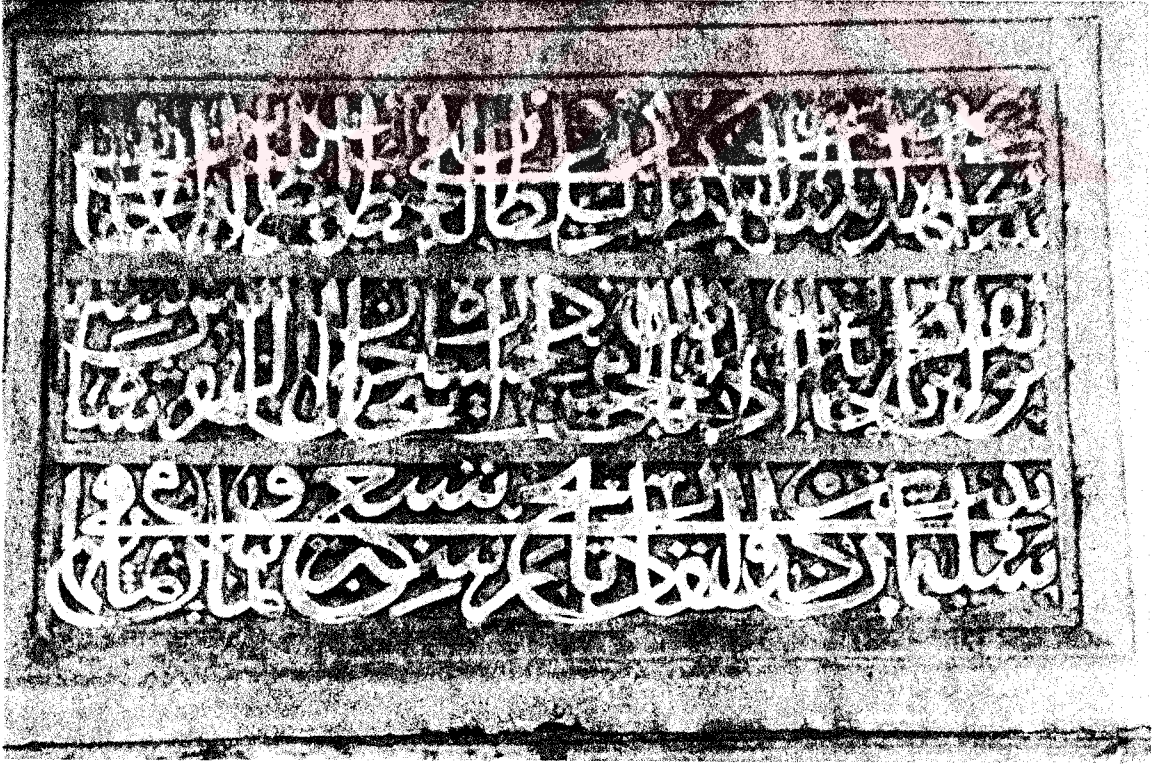
152. Resim: Ârif Ağa Câmii kuzey duvarındaki yazı.

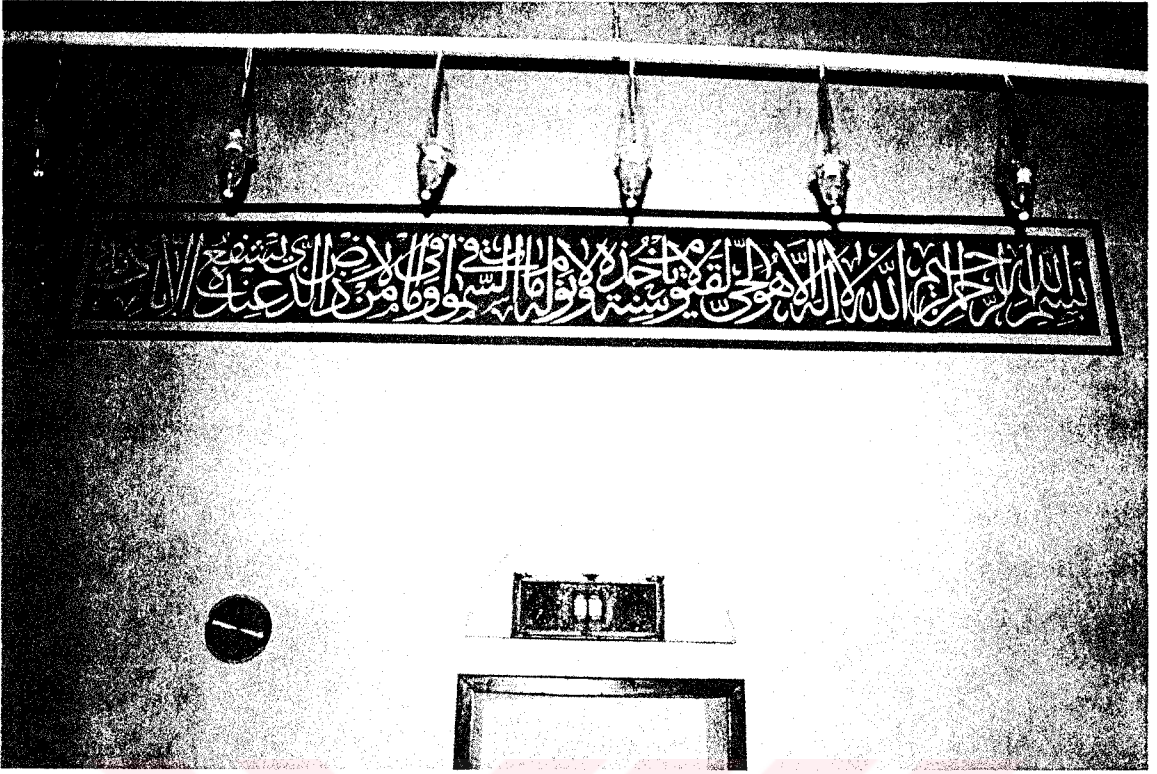
153. Resim: Ârif Ağa Câmii kubbedeki yazı.

154. Resim: Ayşe Kadın Câmii inşâ kitâbesi.

155. Resim: Sitti Hatun Câmii inşâ kitâbesi.

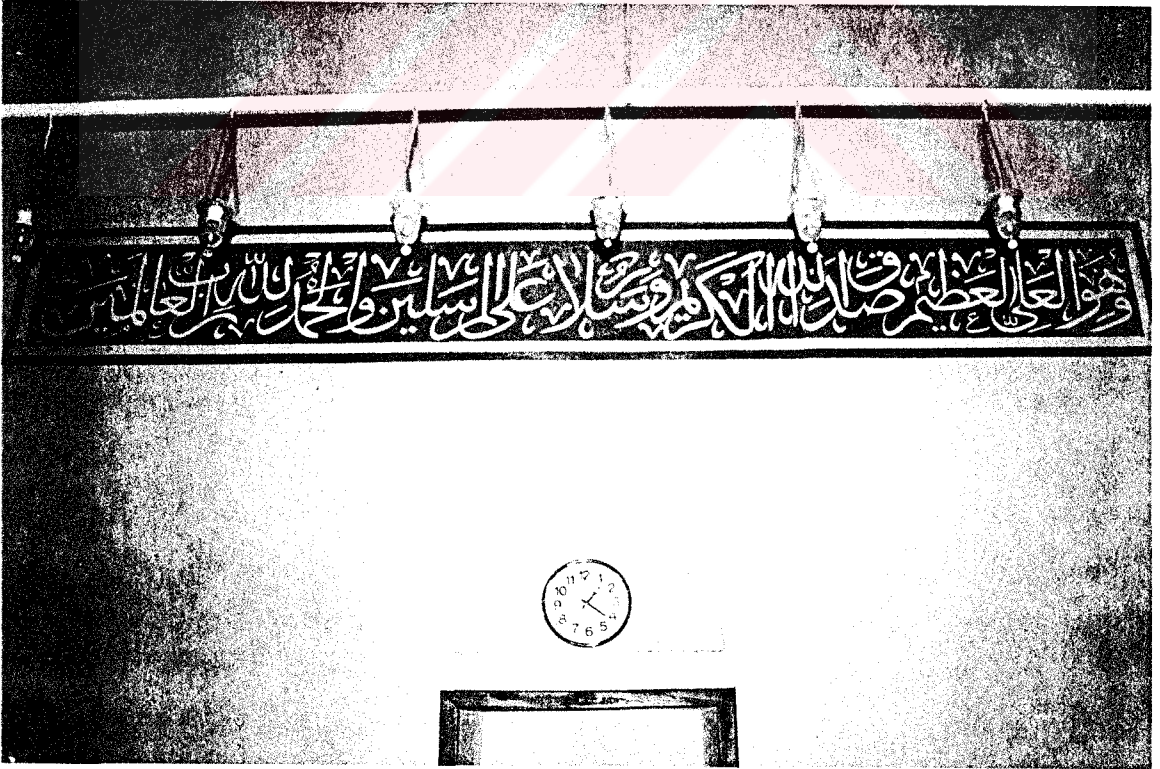
156. Resim: Sitti Hatun Câmii batı duvarındaki yazı.

157. Resim: Sitti Hatun Câmii mihrâbın sağındaki yazı.

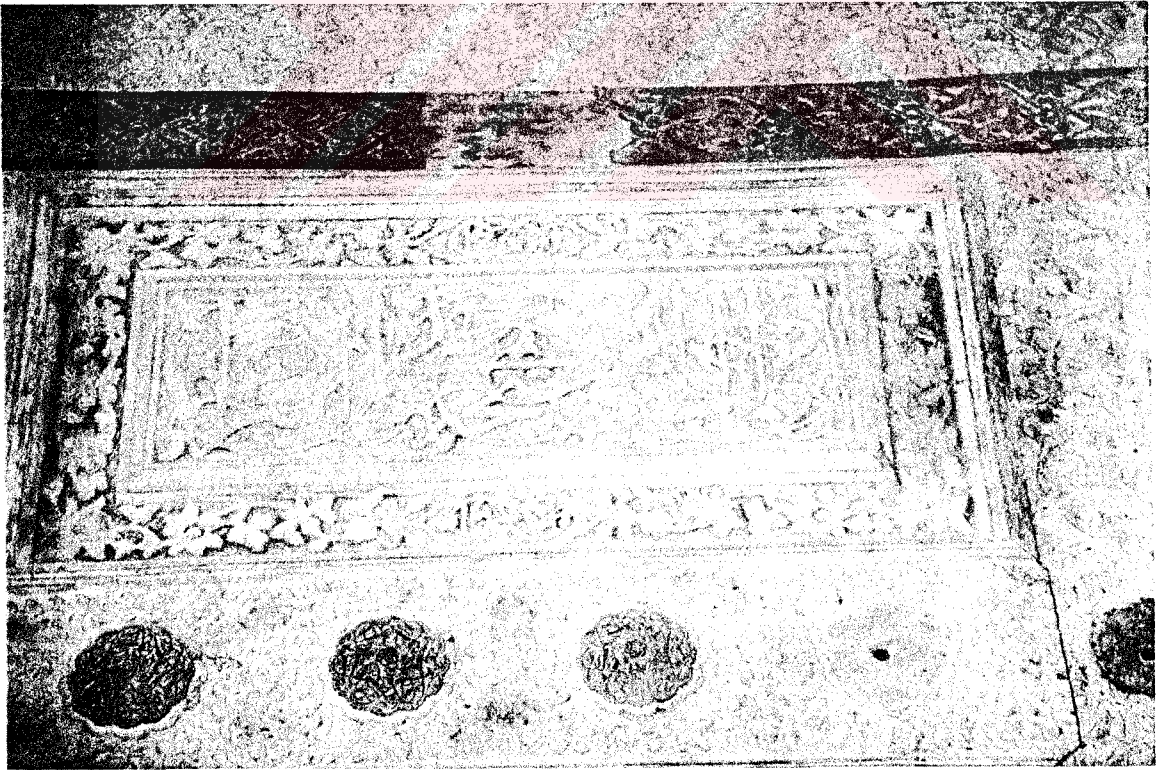
158. Resim: Sitti Hatun Câmii mihrâbın sağındaki yazı.

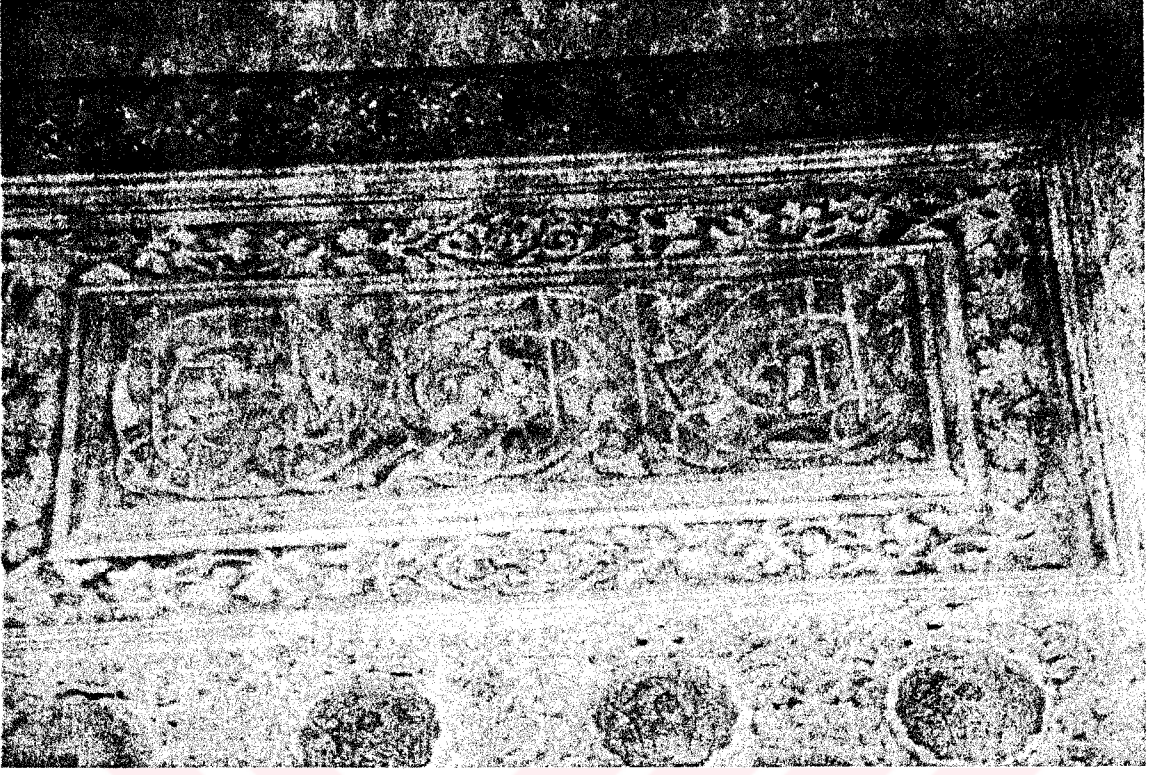
159. Resim: Sitti Hatun Câmii doğu duvarındaki yazı.

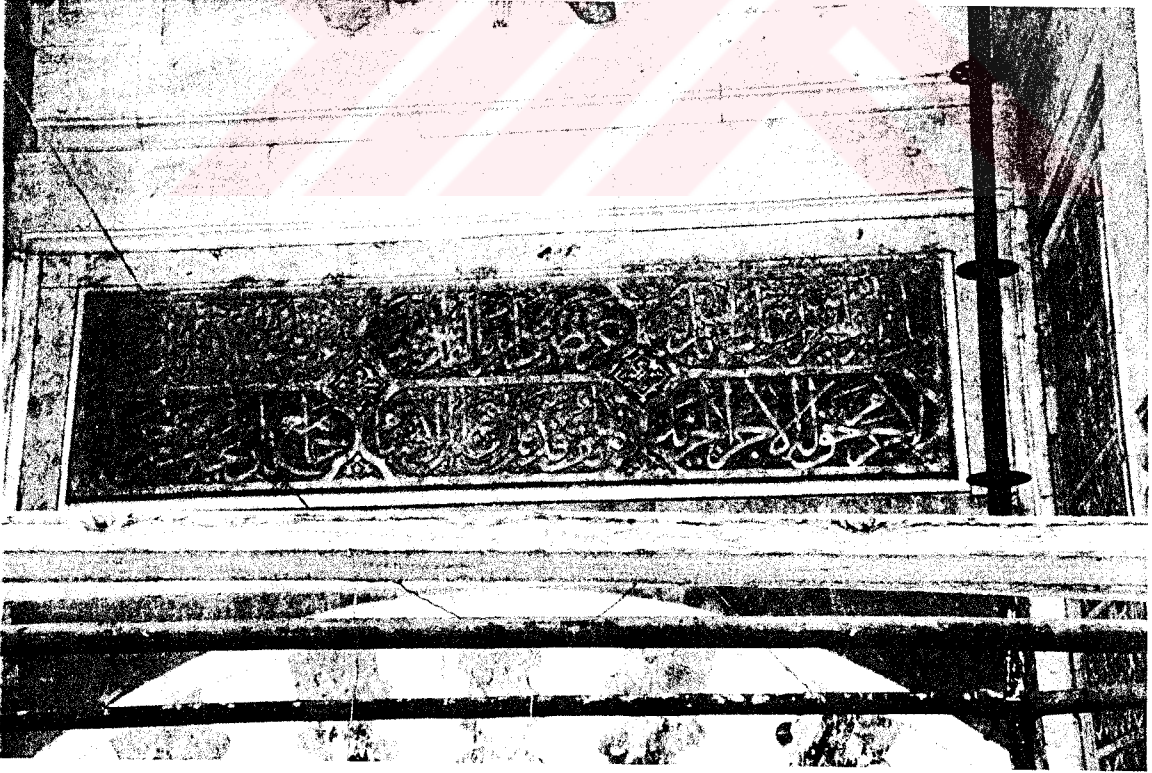
160. Resim: Sitti Hatun Câmii kuzey duvarındaki yazı.

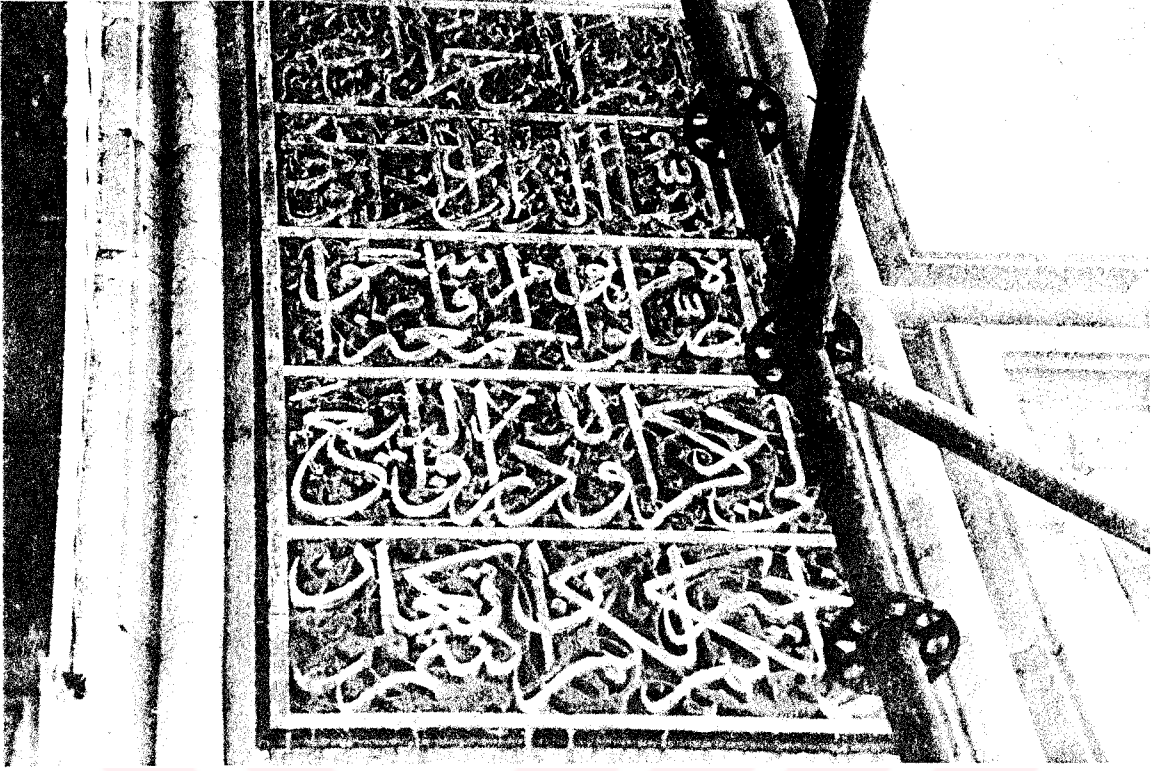
161. Resim: II. Bâyezid Câmii kapı kanadı.

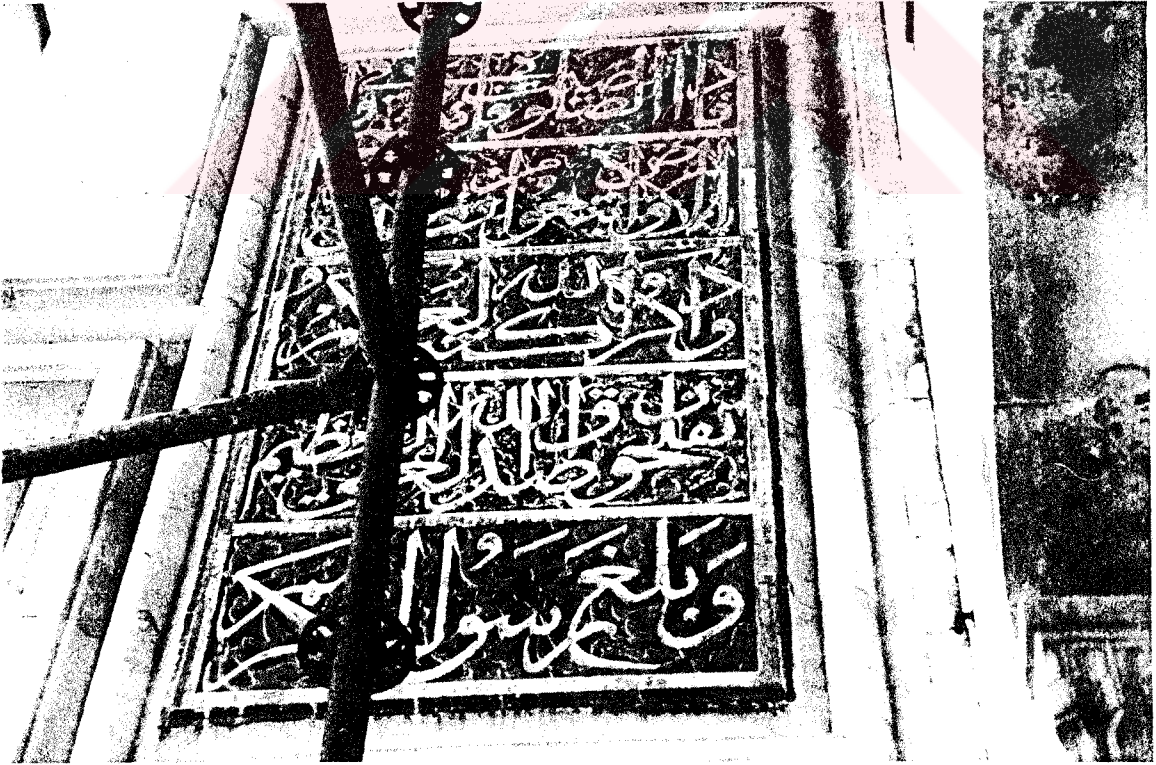
162. Resim: II. Bâyezid Câmii kapı kanadı.

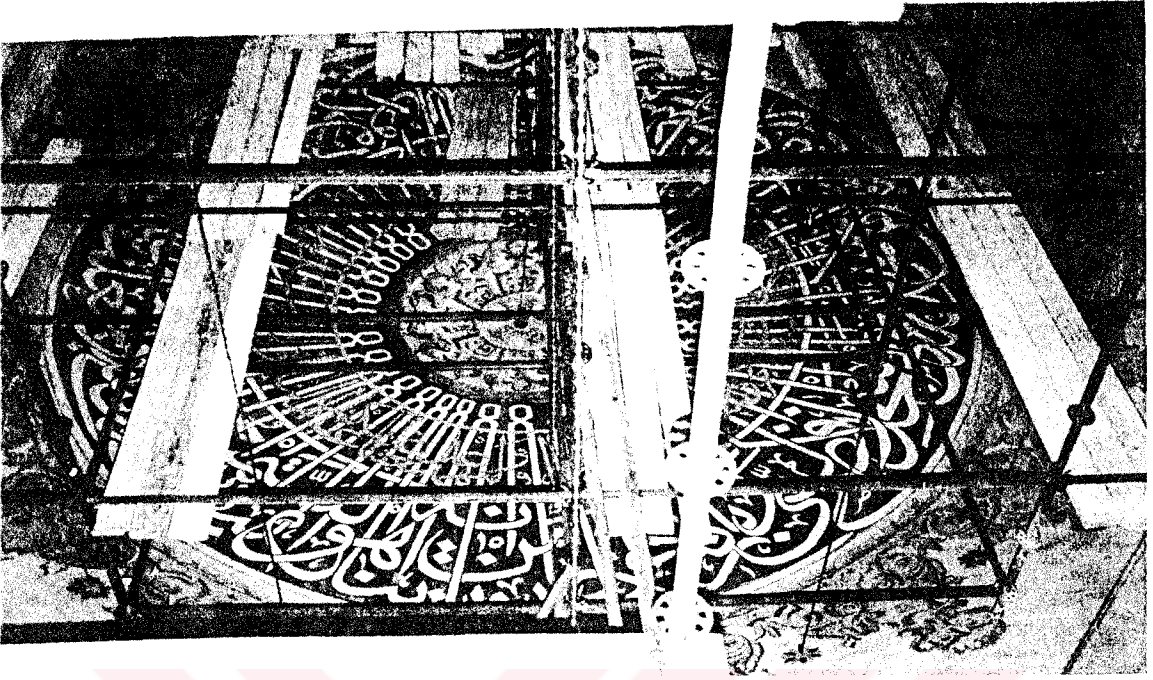
163. Resim: II. Bâyezid Câmii inşâ kitâbesi.

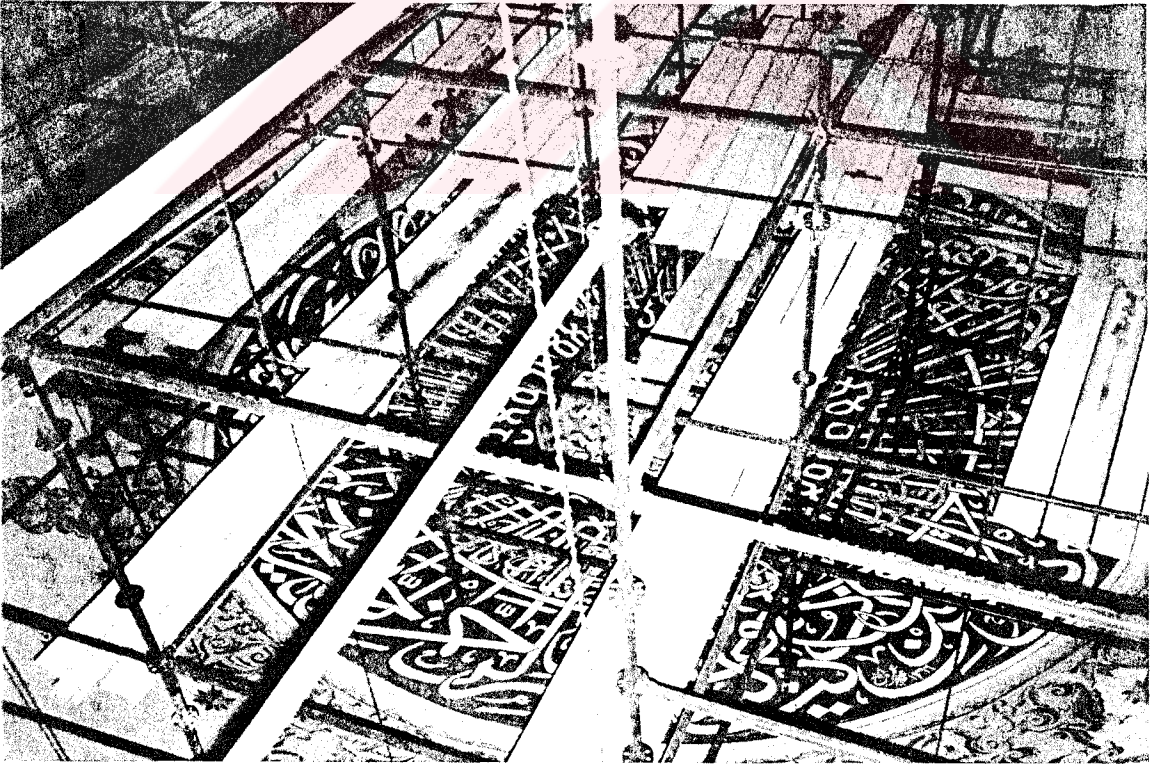
164. Resim: II. Bâyezid Câmii kapının sağ yüzündeki yazı.

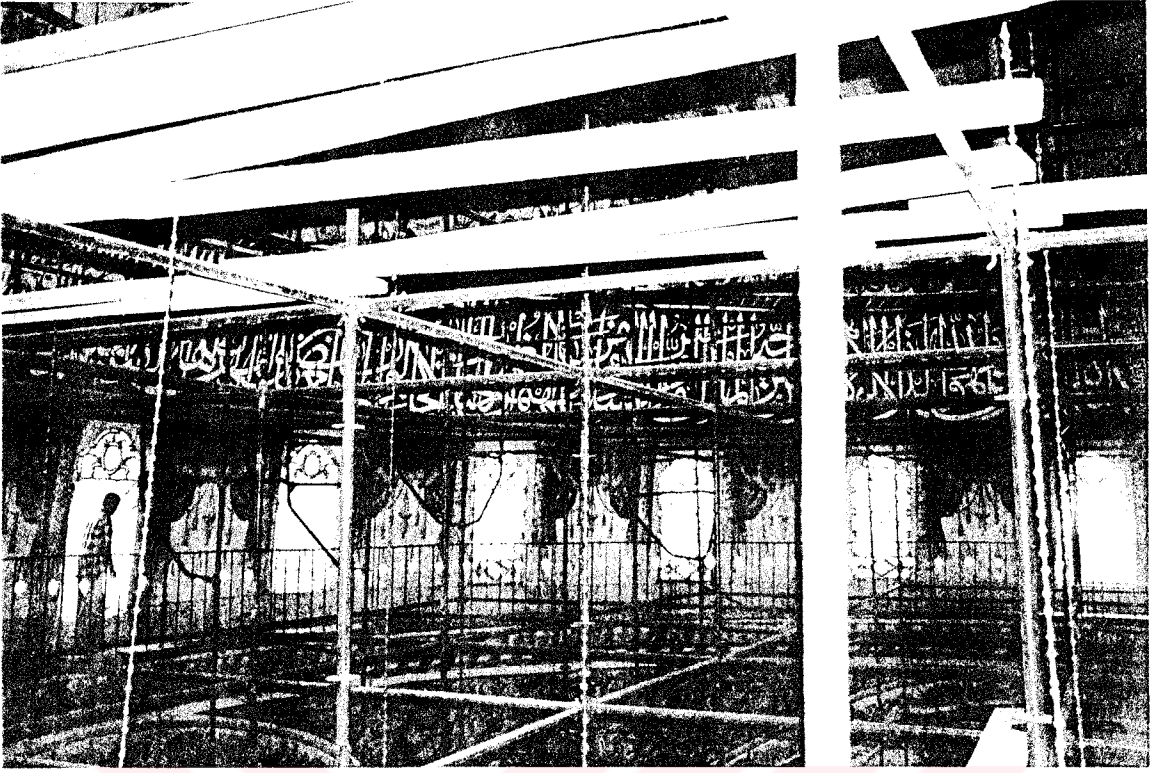
165. Resim: II. Bâyezid Câmii kapının sol yüzündeki yazı.

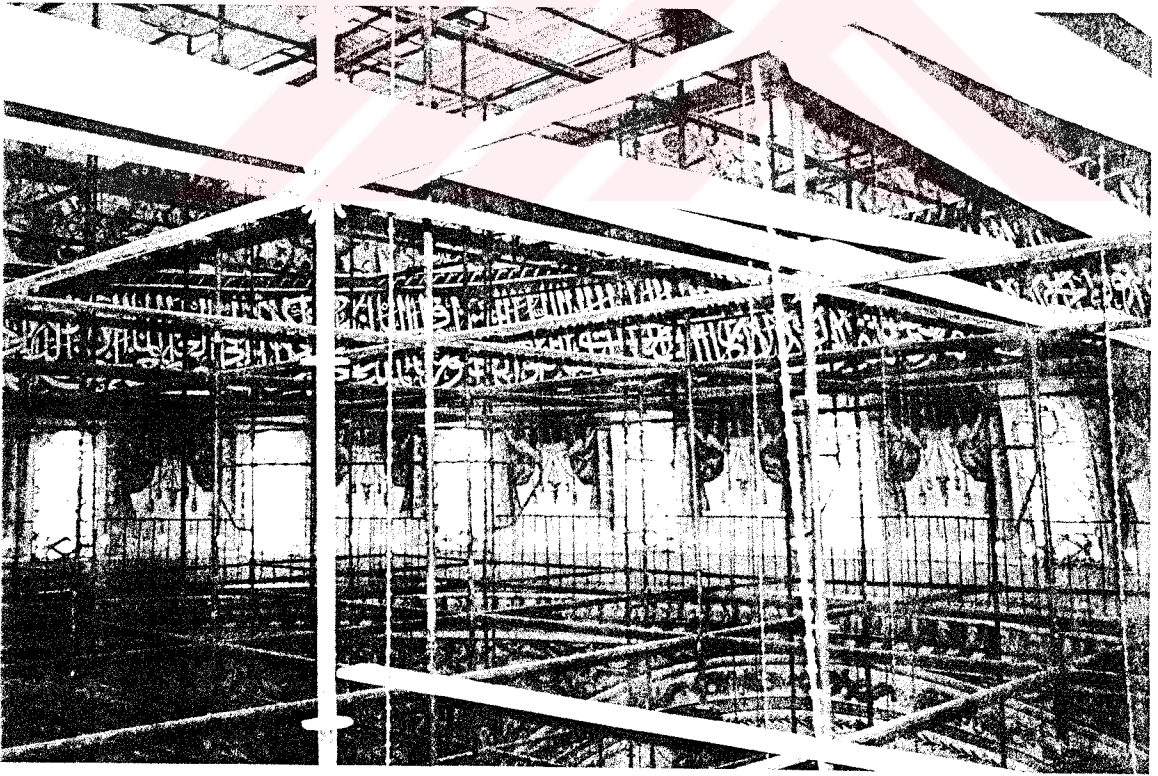
166. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbedeki yazı.

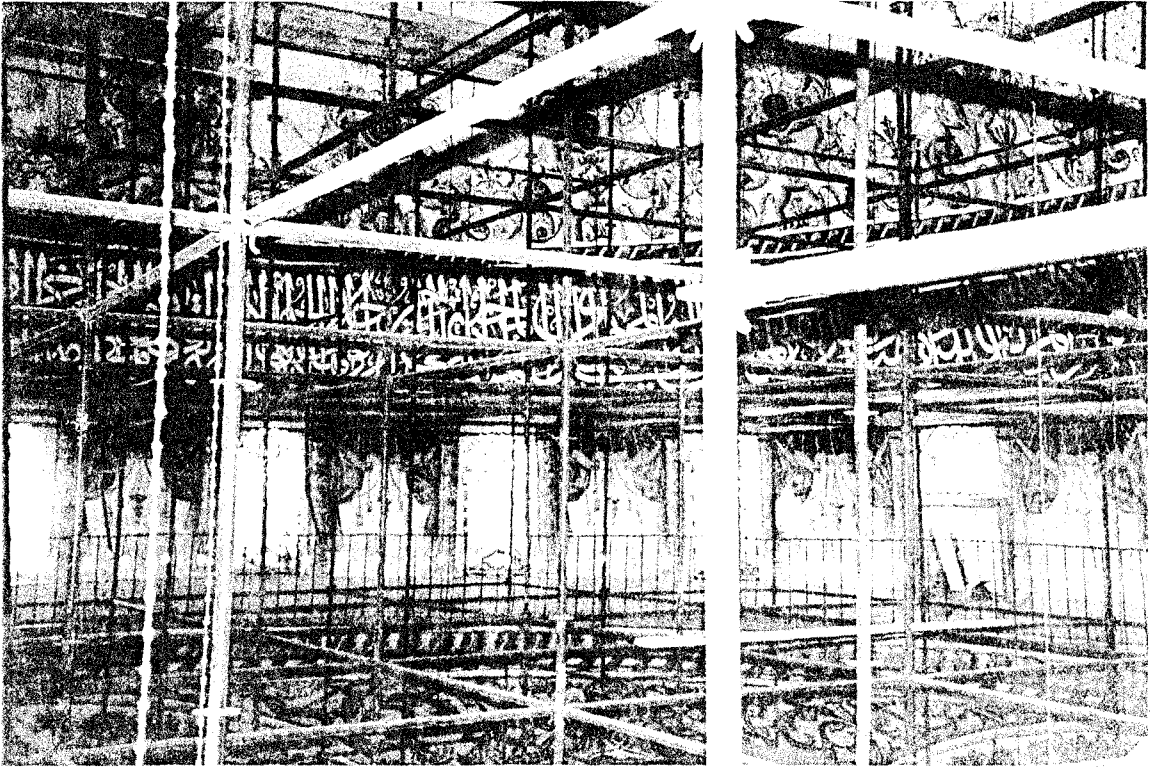
167. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbedeki yazı.

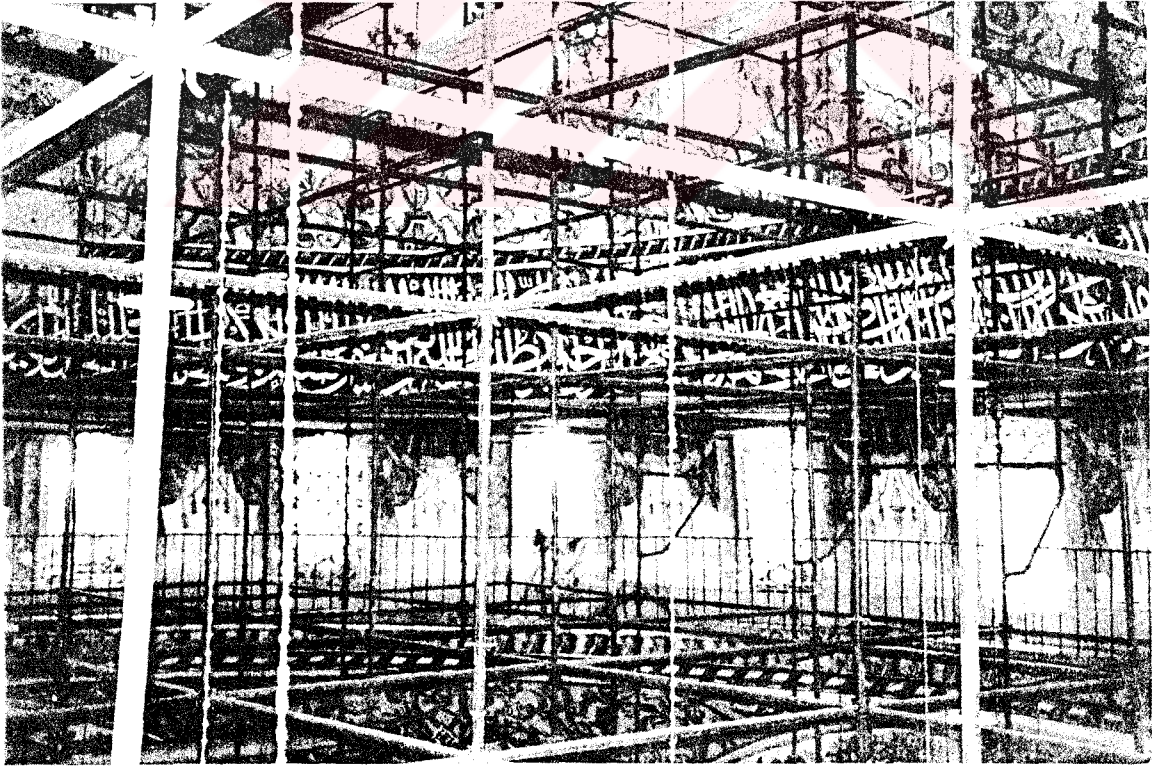
168. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki “Esmâ-i Hüsnâ” yazısı.

169. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki “Esmâ-i Hüsnâ” yazısı.

170. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki “Esmâ-i Hüsnâ” yazısı.

171. Resim: II. Bâyezid Câmii kubbe altındaki “Esmâ-i Hüsnâ” yazısı.

172. Resim: II. Bâyezid Câmii pendentiflerdeki yazılar.

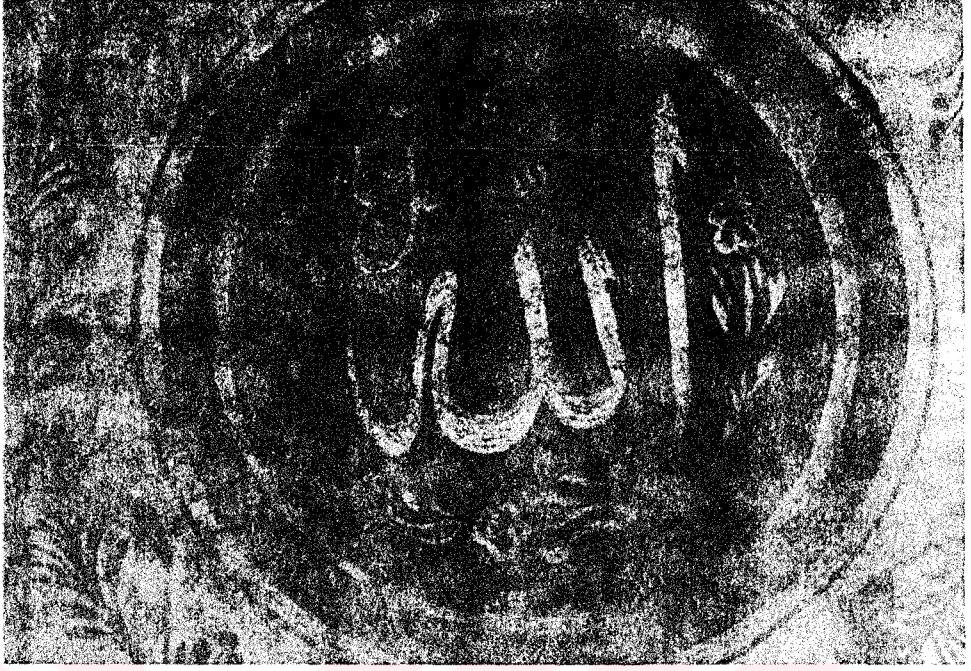
173. Resim: II. Bâyezid Câmii pandantiflerdeki yazılar.

174. Resim: II. Bâyezid Câmii pandantiflerdeki yazılar.

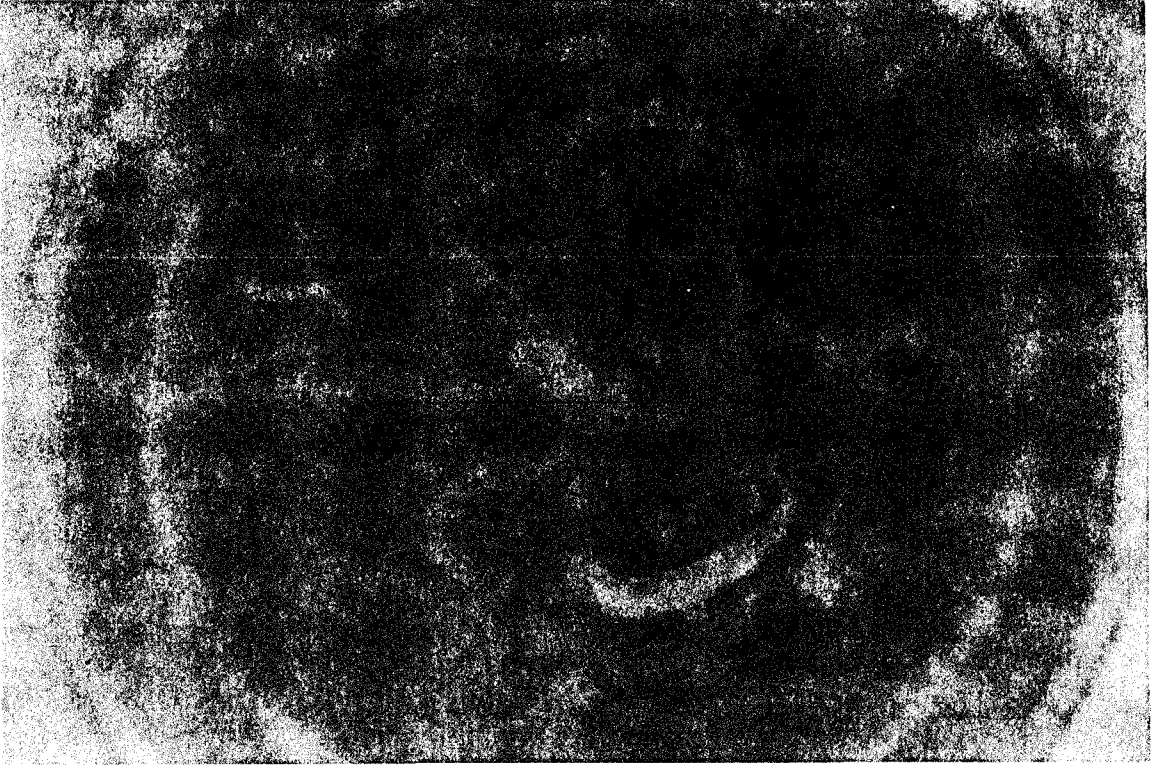
175. Resim: II. Bâyezid Câmii pendentiflerdeki yazılar.

176. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki “الله” yazısı.

177. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki “محمد” yazısı.

178. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki "ابو بكر" yazısı.

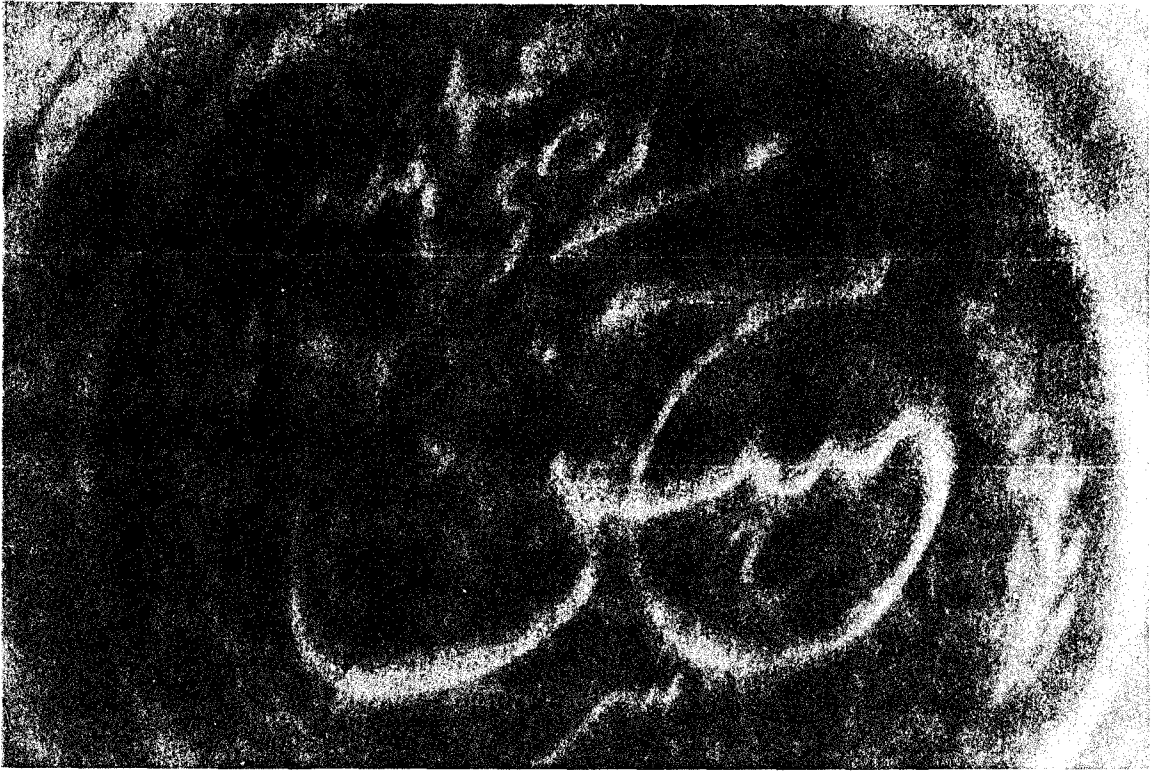
179. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki "عمر" yazısı.

180. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki “عثمان” yazısı.

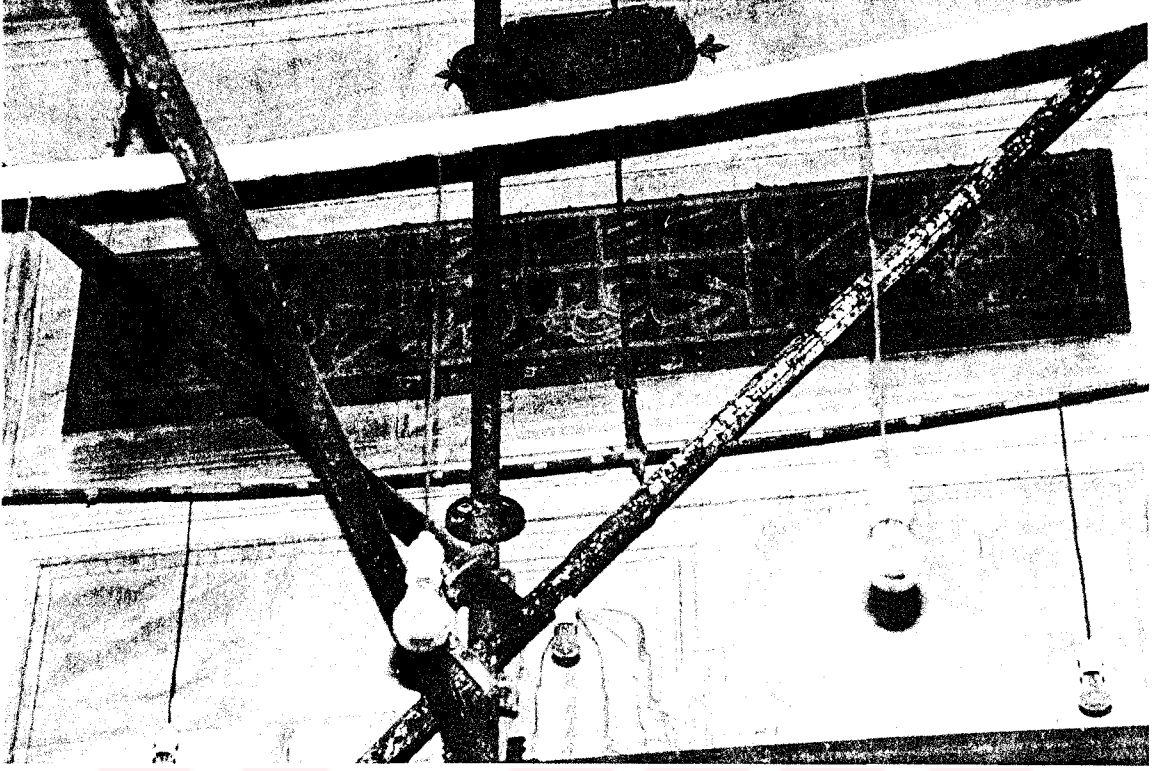
181. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki “علی” yazısı.

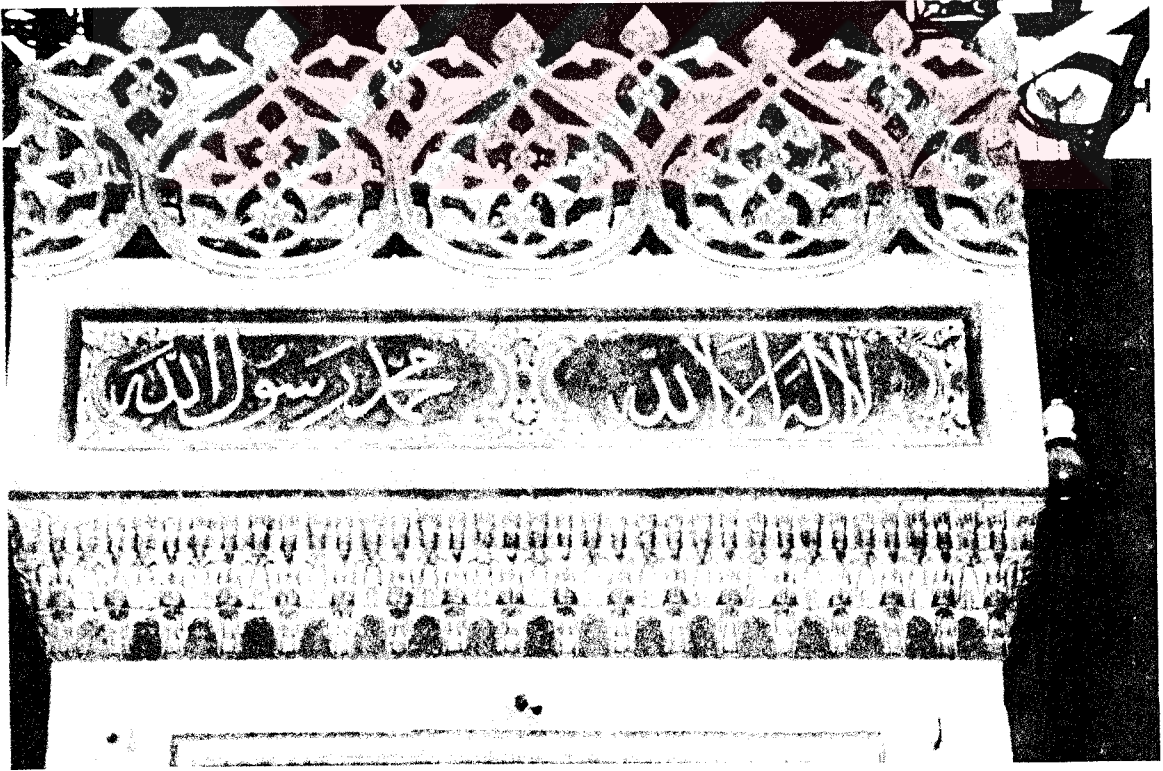
182. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki “حسن” yazısı.

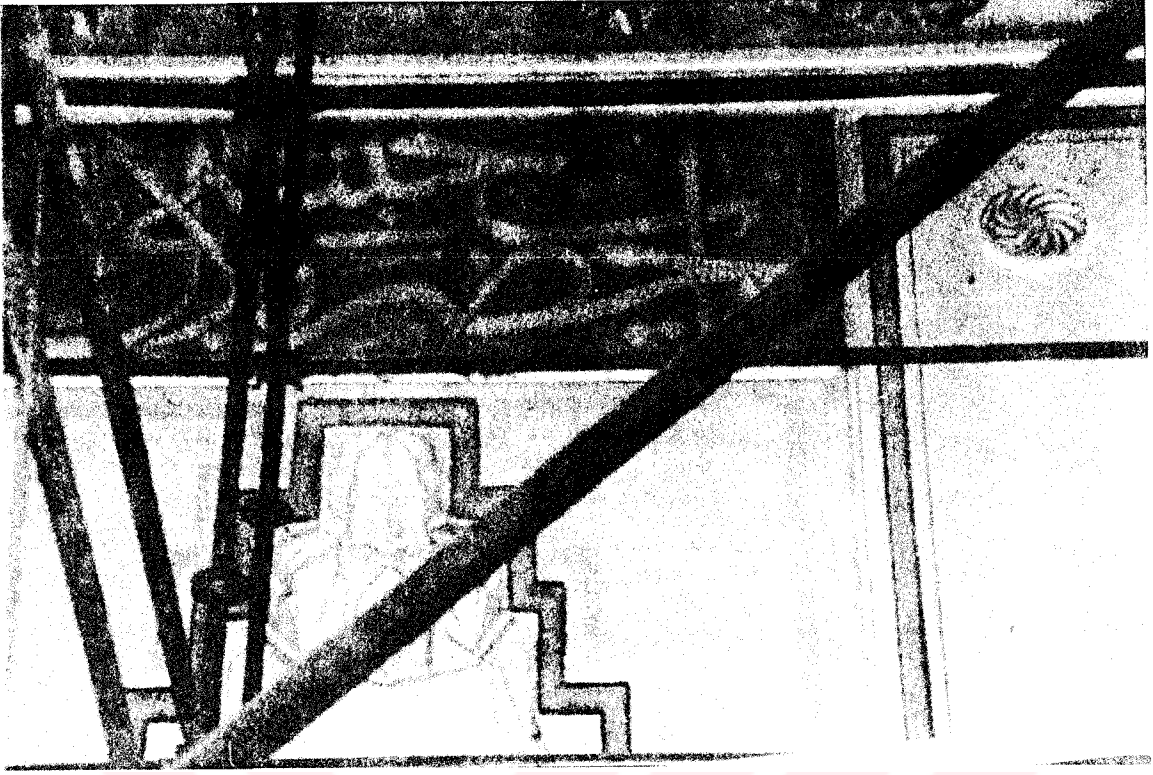
183. Resim: II. Bâyezid Câmii duvardaki “حسين” yazısı.

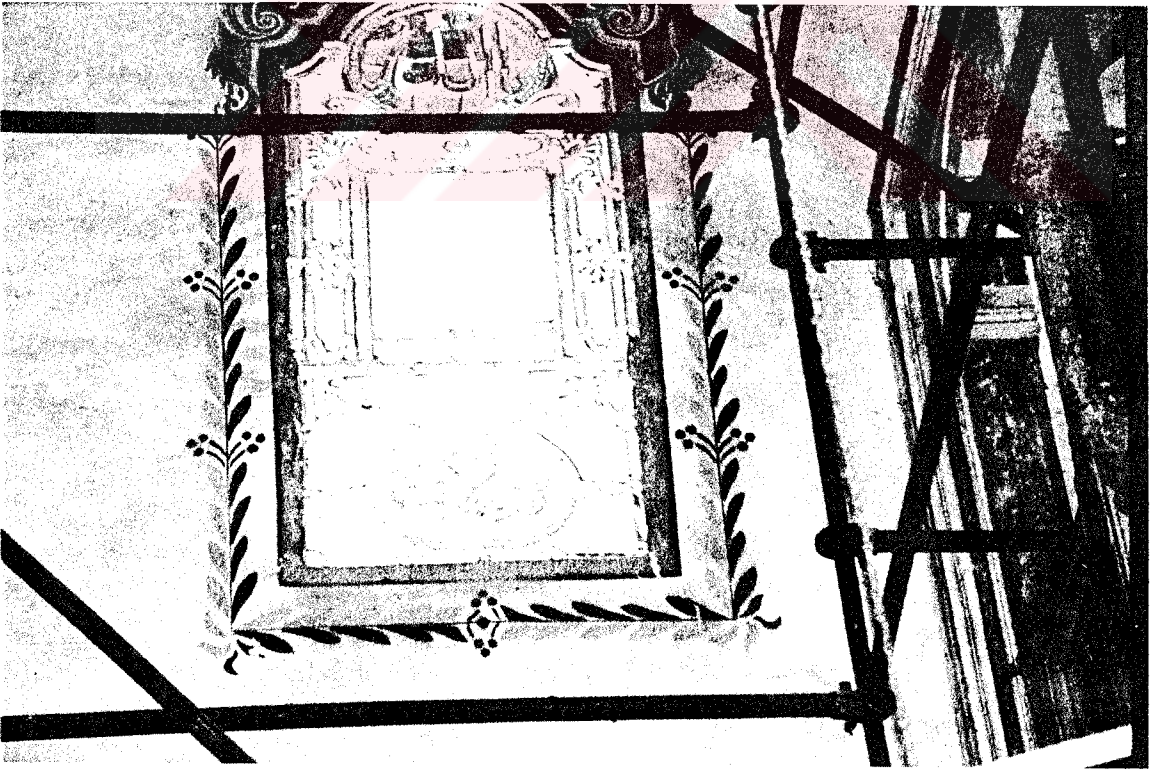
184. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâb ve üzerindeki yazılar.

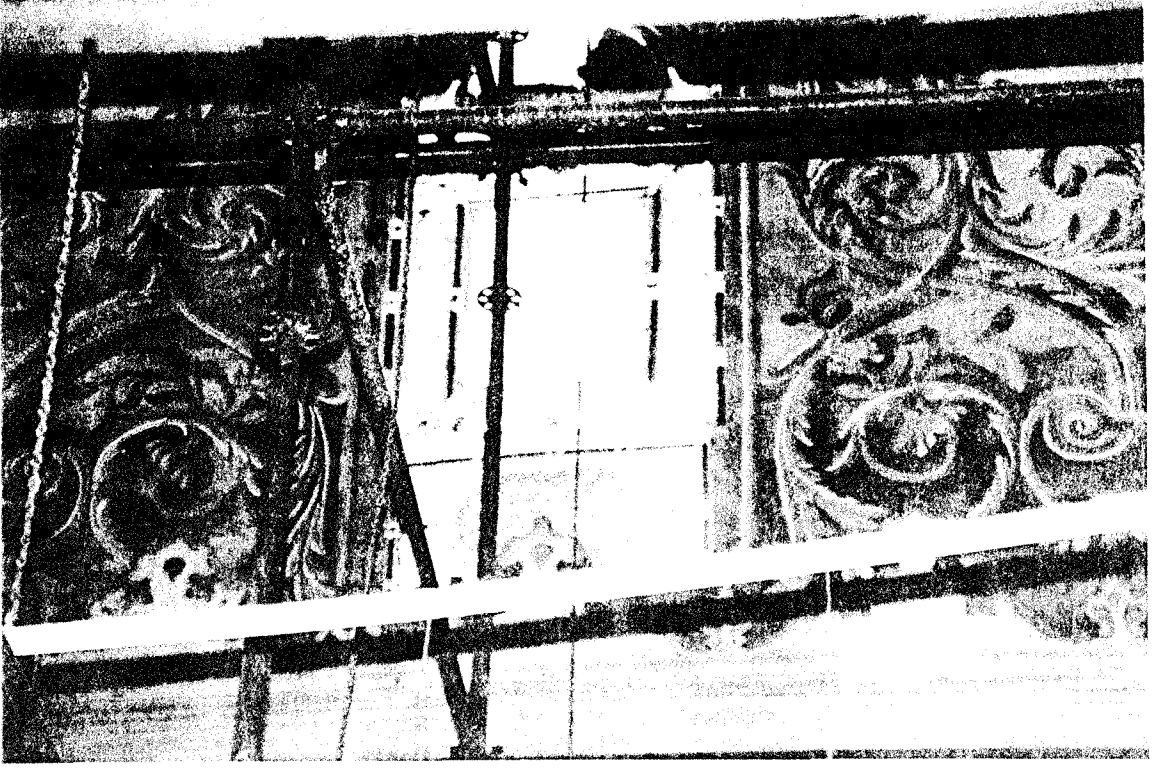
185. Resim: II. Bâyezid Câmii minber kapısındaki yazı.

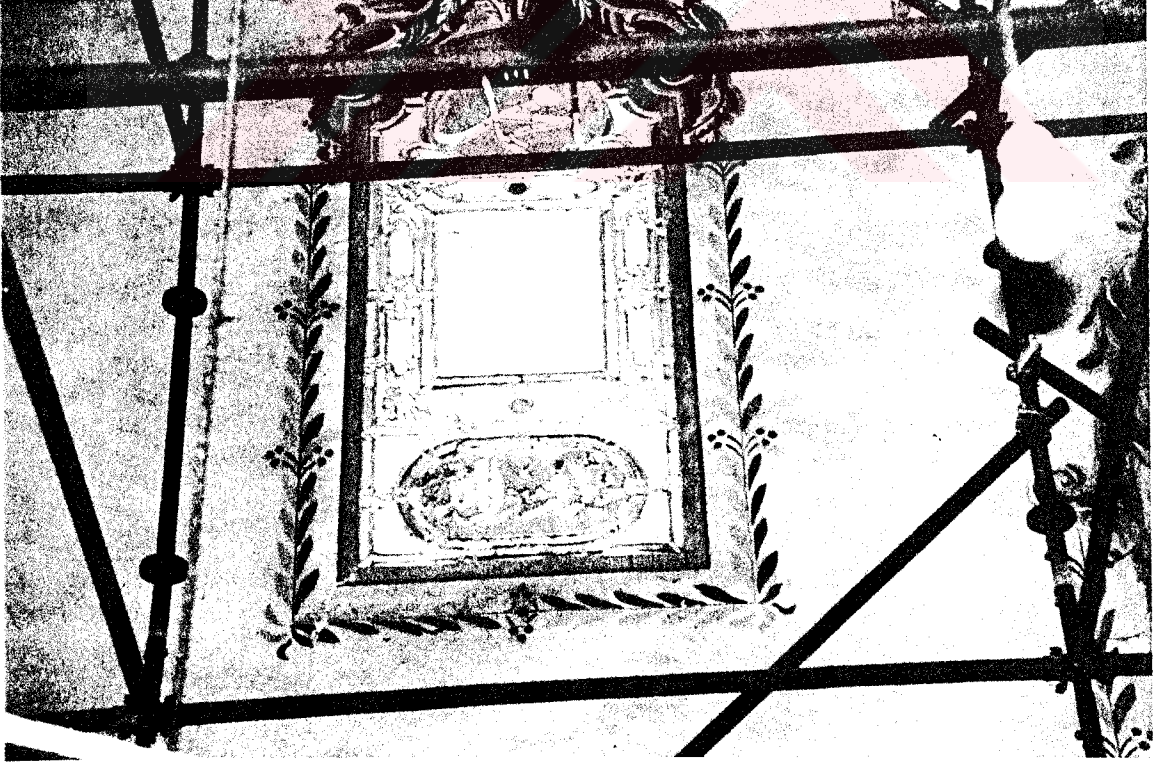
186. Resim: II. Bâyezid Câmii kuzey duvardaki yazı.

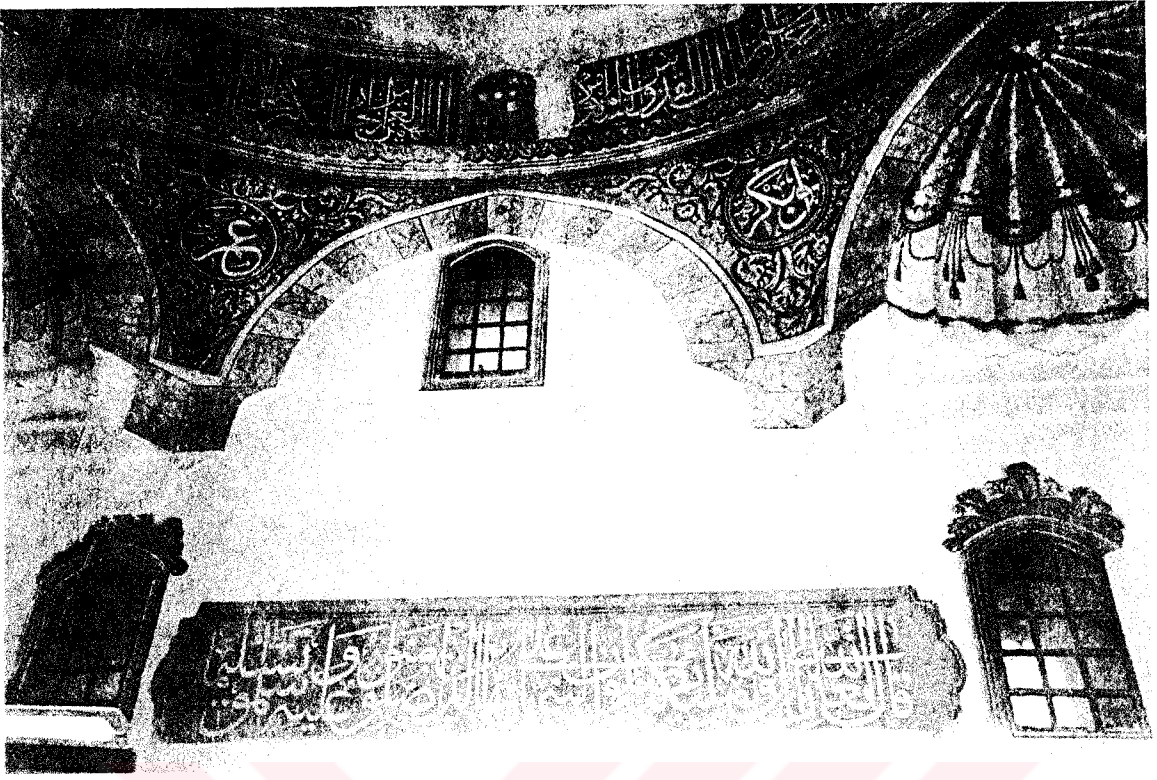
187. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâbın sağında orta penceredeki yazılar.

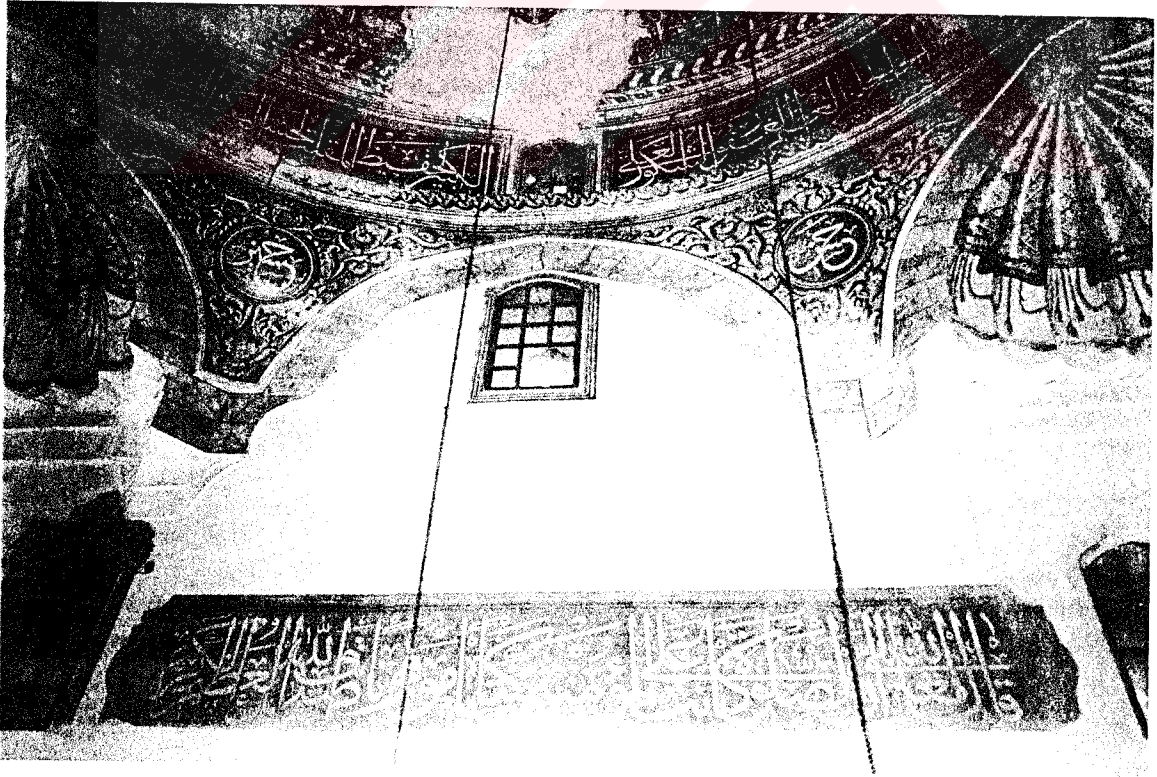
188. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâbın üzerindeki pencerede bulunan yazılar.

189. Resim: II. Bâyezid Câmii mihrâbın solunda orta penceredeki yazılar.

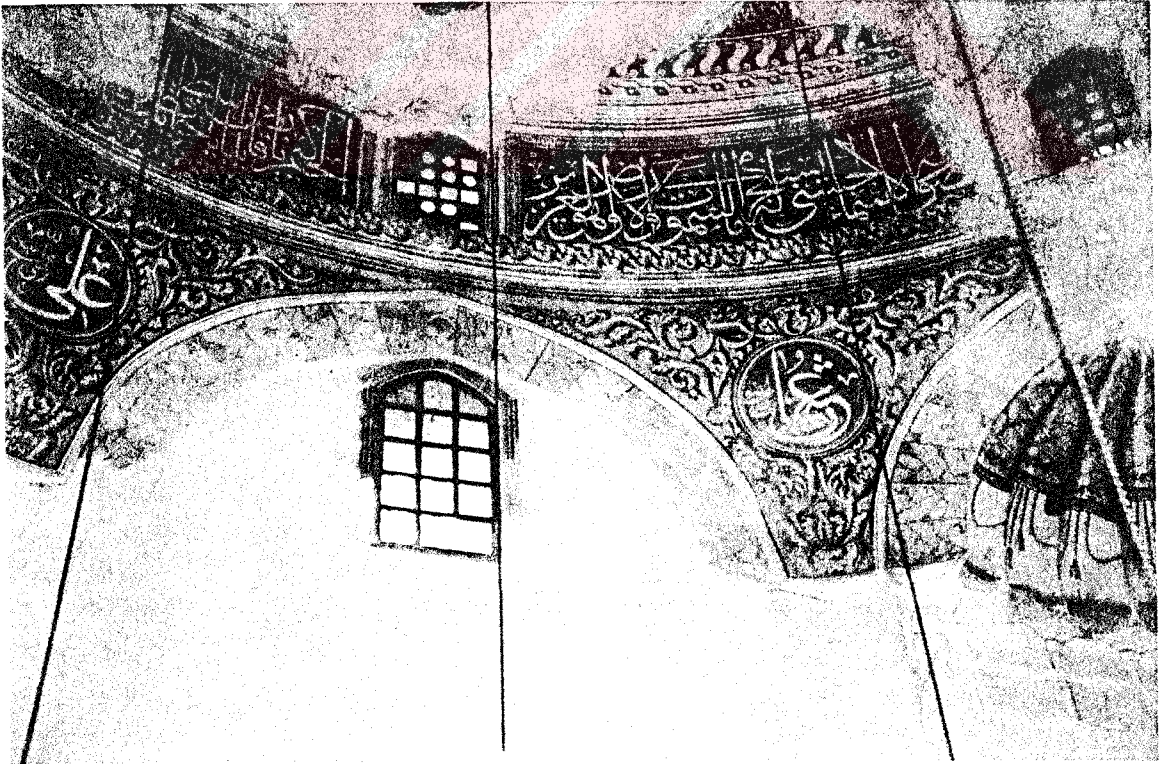
190. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğinde ve doğu duvarındaki yazı.

191. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğinde ve batı duvarındaki yazı.

192. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğinde ve mihrâb duvarındaki yazı.

193. Resim: Süleyman Paşa Câmii kubbe eteğindeki yazı.

194. Resim: Lari Câmii inşâ kitâbesi.

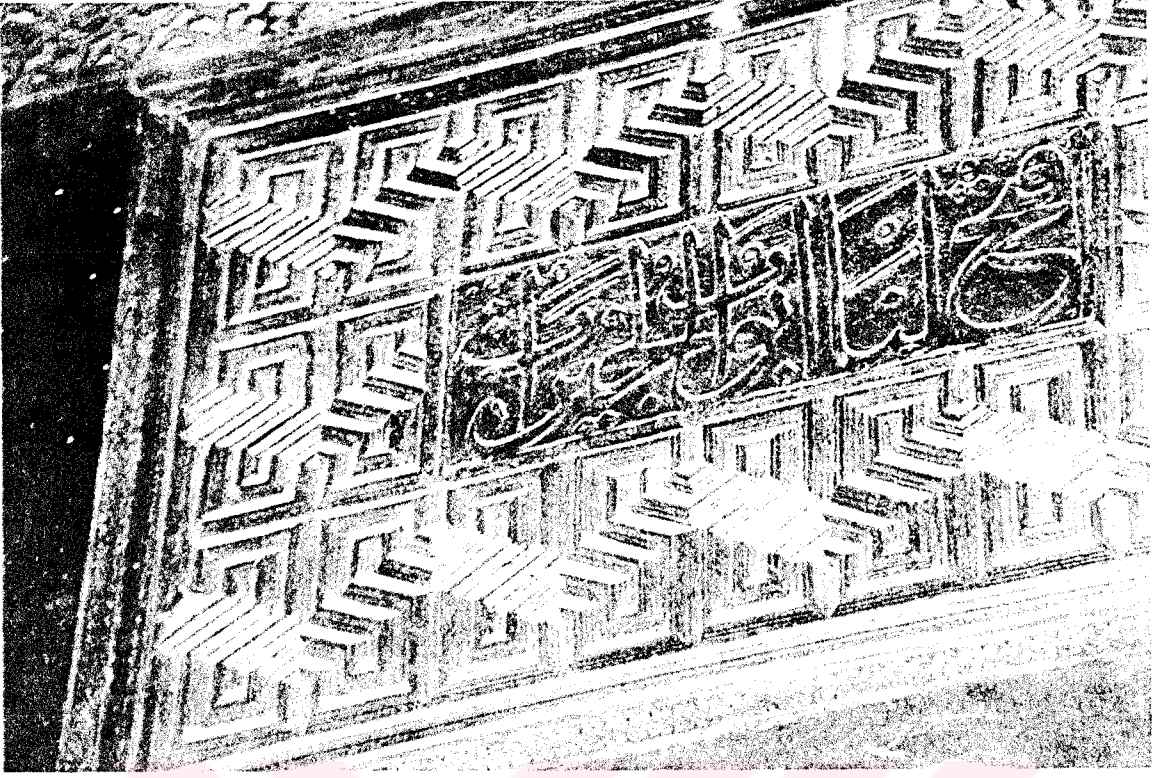
195. Resim: Kadı Bedreddin Câmii inşâ kitâbesi.

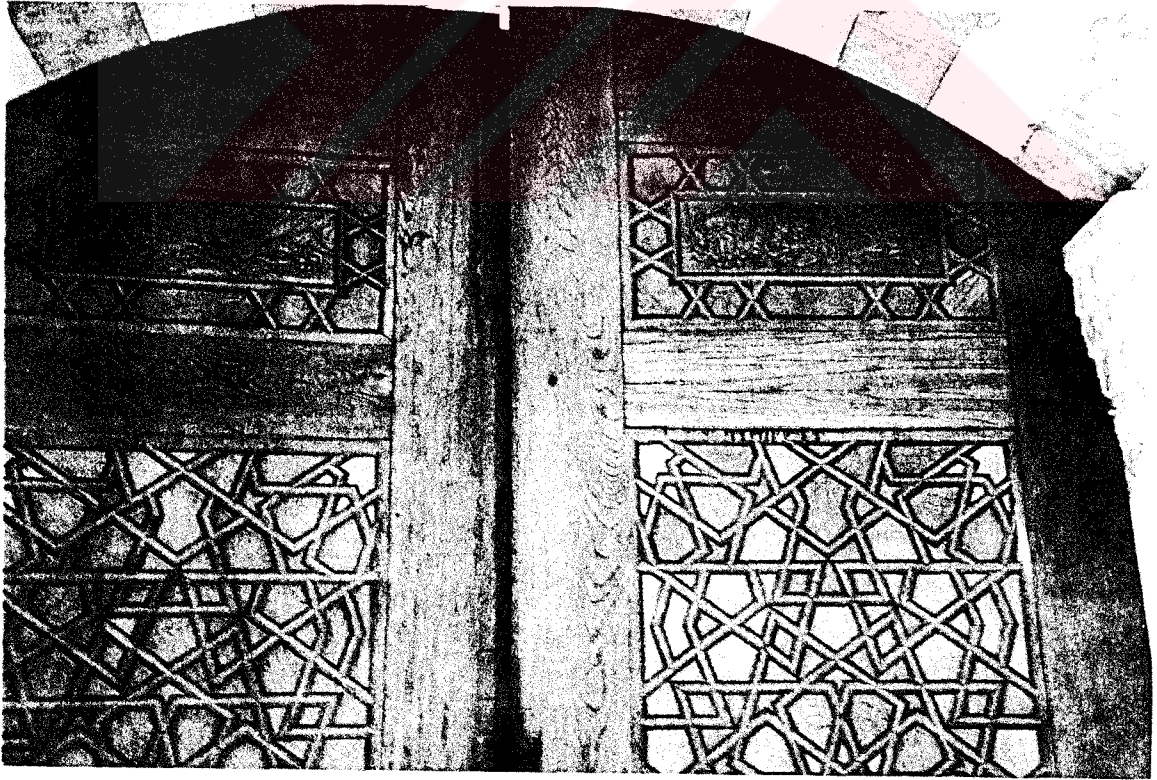
196. Resim: Selimiye Câmii inşâ kitâbesi.

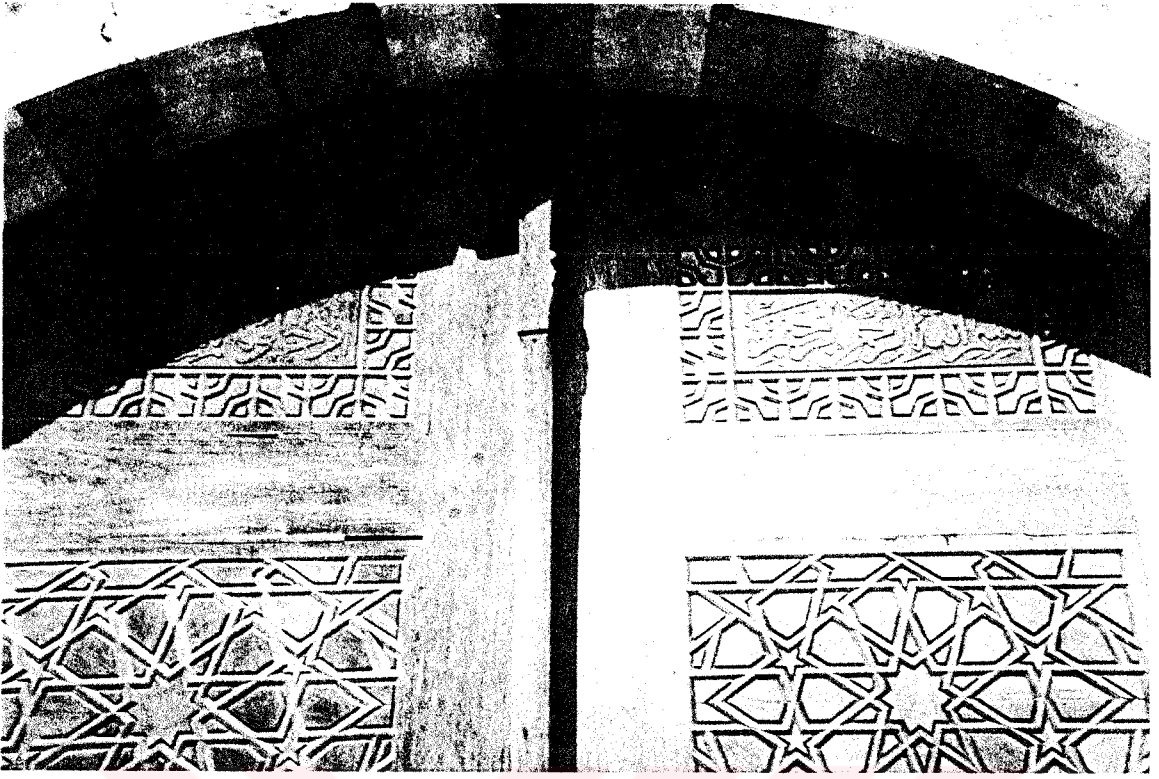
197. Resim: Selimiye Câmii cümle kapısı sağ kanattaki yazı.

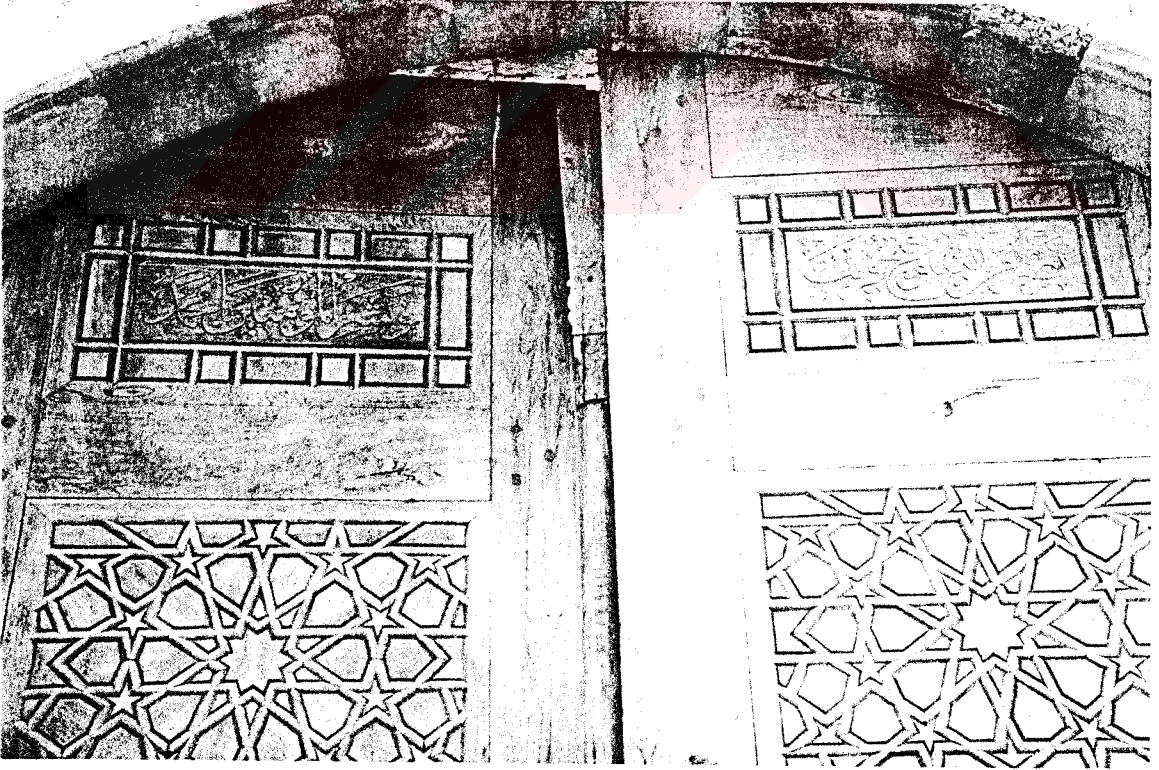
198. Resim: Selimiye Câmii cümle kapısı sol kanattaki yazı.

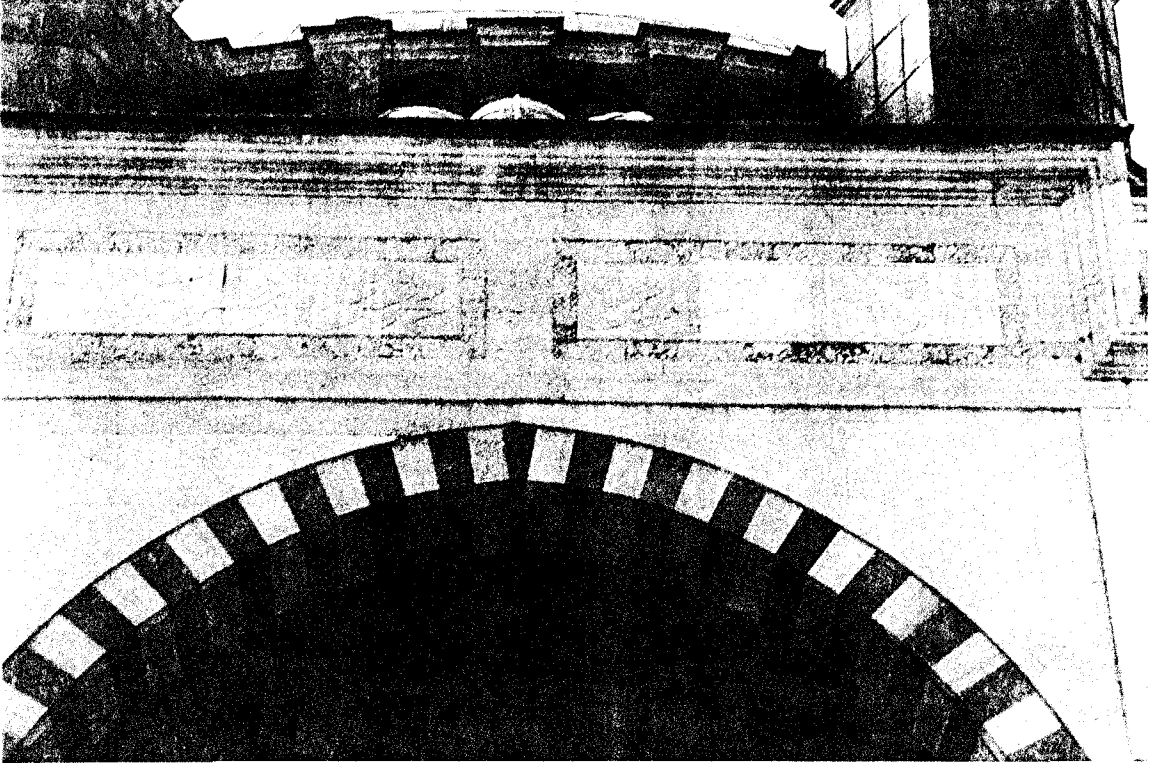
199. Resim: Selimiye Câmii avlu orta kapısı kanatlarında bulunan yazılar.

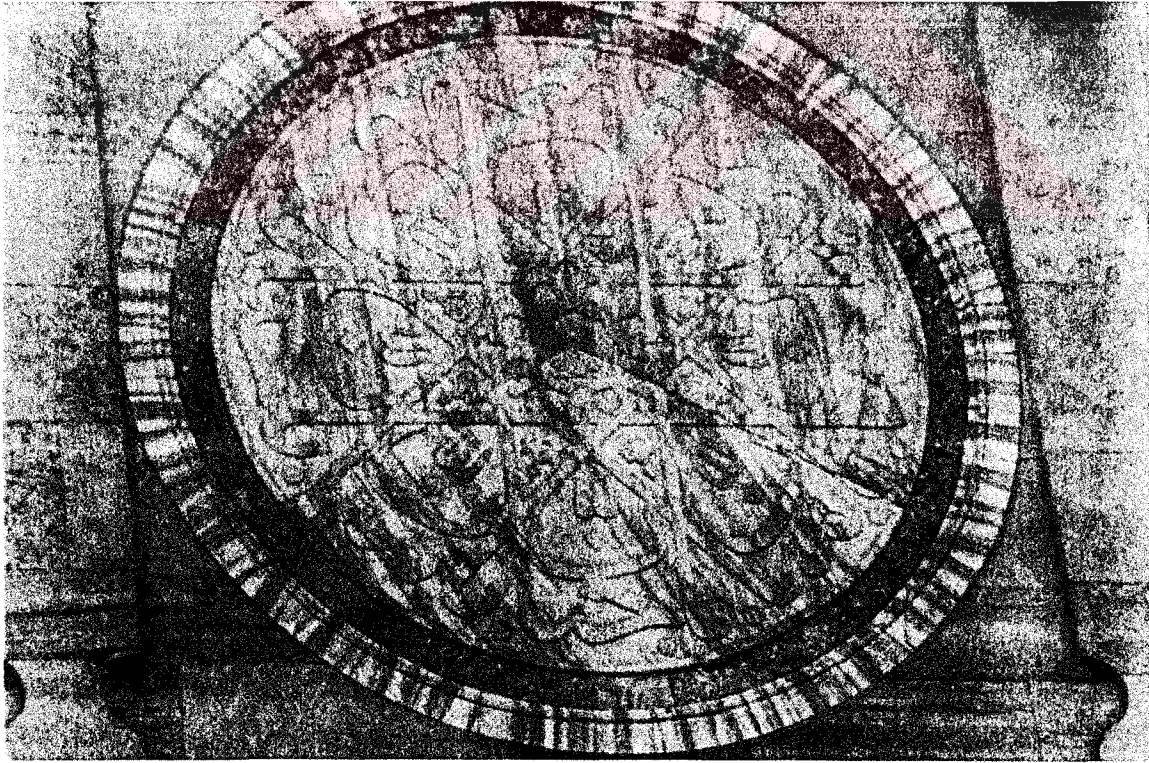
200. Resim: Selimiye Câmii avlu sağ kapı kanatlarında bulunan yazılar.

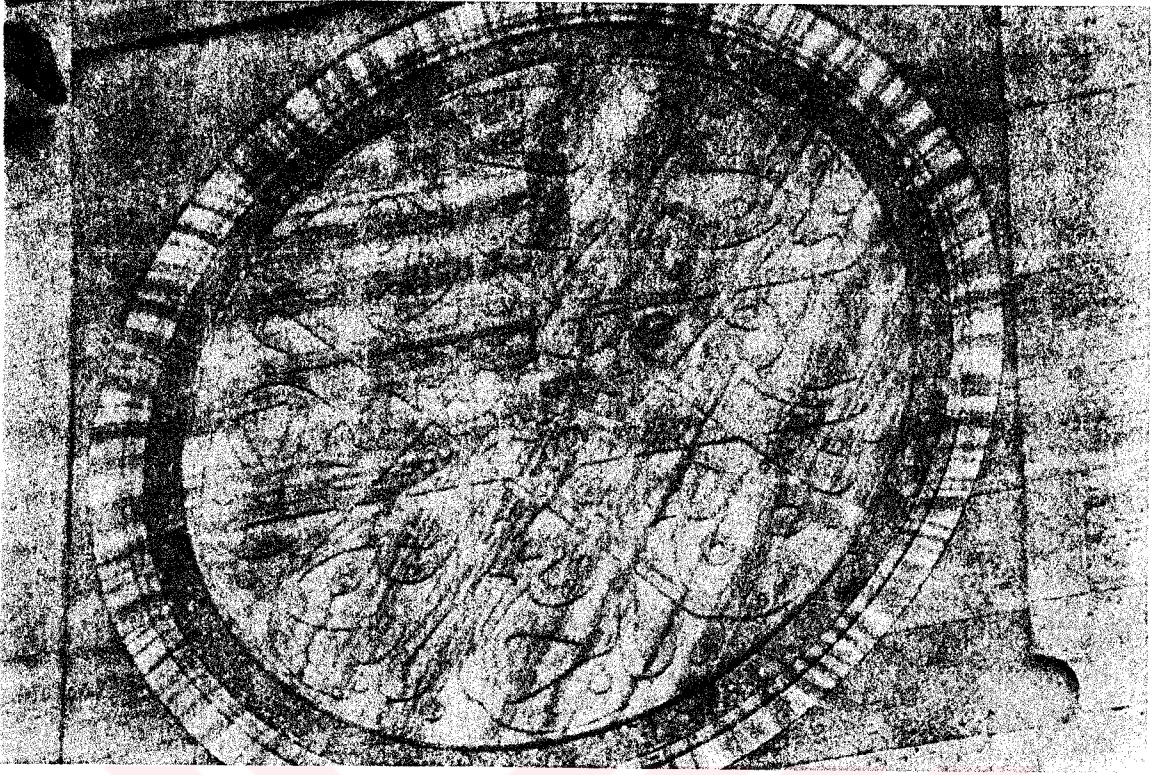
201. Resim: Selimiye Câmii avlu sağ duvar kapı kanatlarında bulunan yazılar.

202. Resim: Selimiye Câmii portal kapısının bulunduğu kemer üzerindeki mermer üzerinde bulunan yazı.

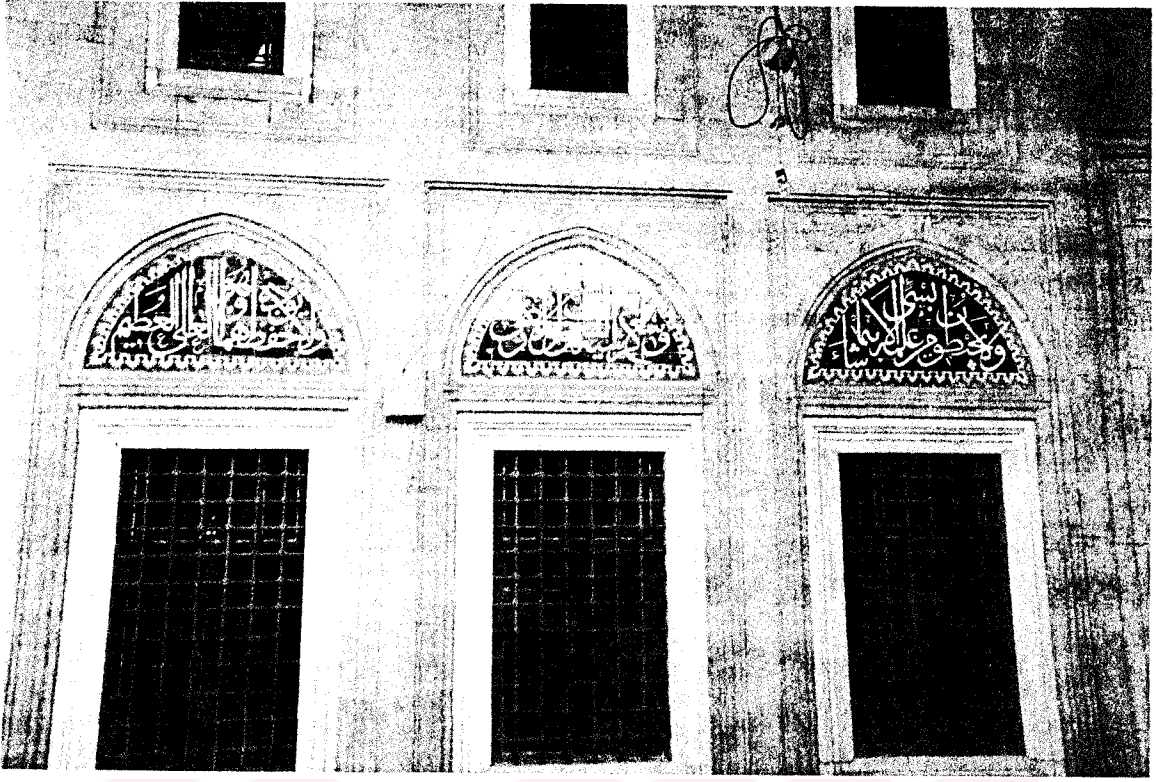
203. Resim: Selimiye Câmii portal kapısının bulunduğu kemer üzerindeki mermer üzerinde bulunan, batı yönündeki dâire yazı.

204. Resim: Selimiye Câmii portal kapısının bulunduğu kemer üzerindeki mermer üzerinde bulunan, doğu yönündeki dâire yazı.

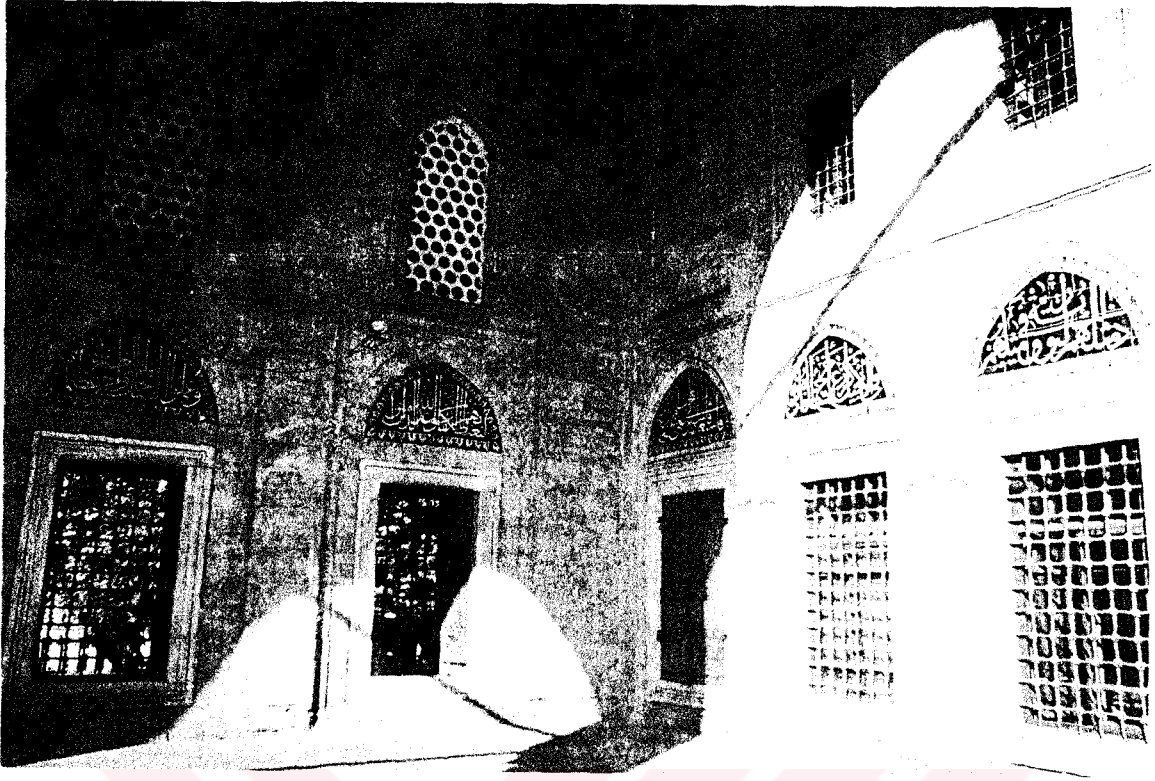
205. Resim: Selimiye Câmii avlunun batısındaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.

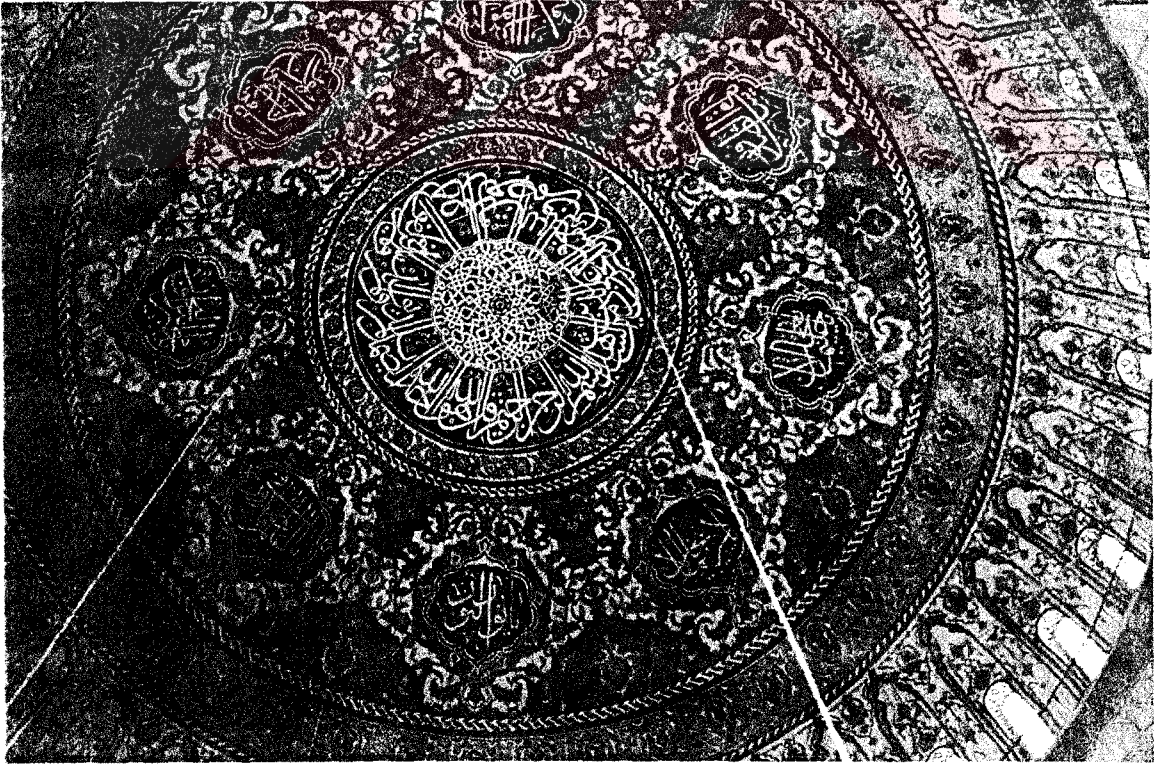
206. Resim: Selimiye Câmii avlunun batısındaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.

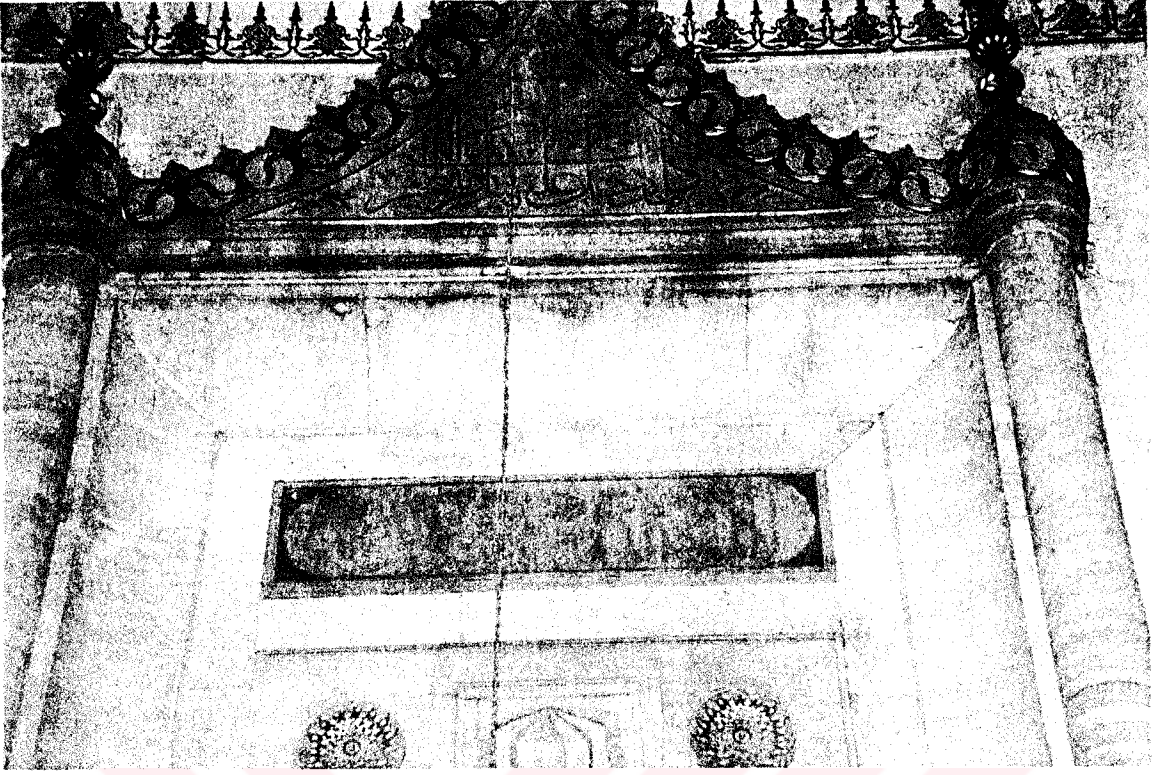
207. Resim: Selimiye Câmii avlunun doğusundaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.

208. Resim: Selimiye Câmii avlunun doğusundaki son cemâat pencere alınlıklarında bulunan çini üzerindeki yazılar.

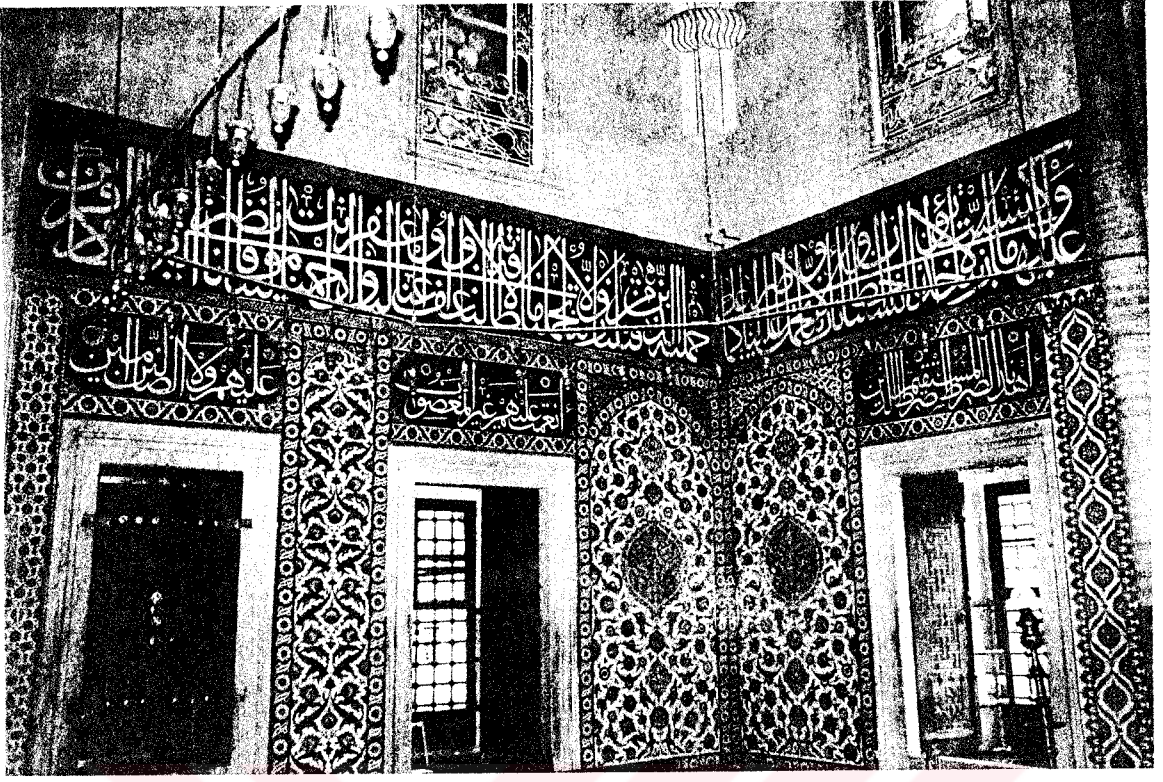
209. Resim: Selimiye Câmii kubbede bulunan yazılar.

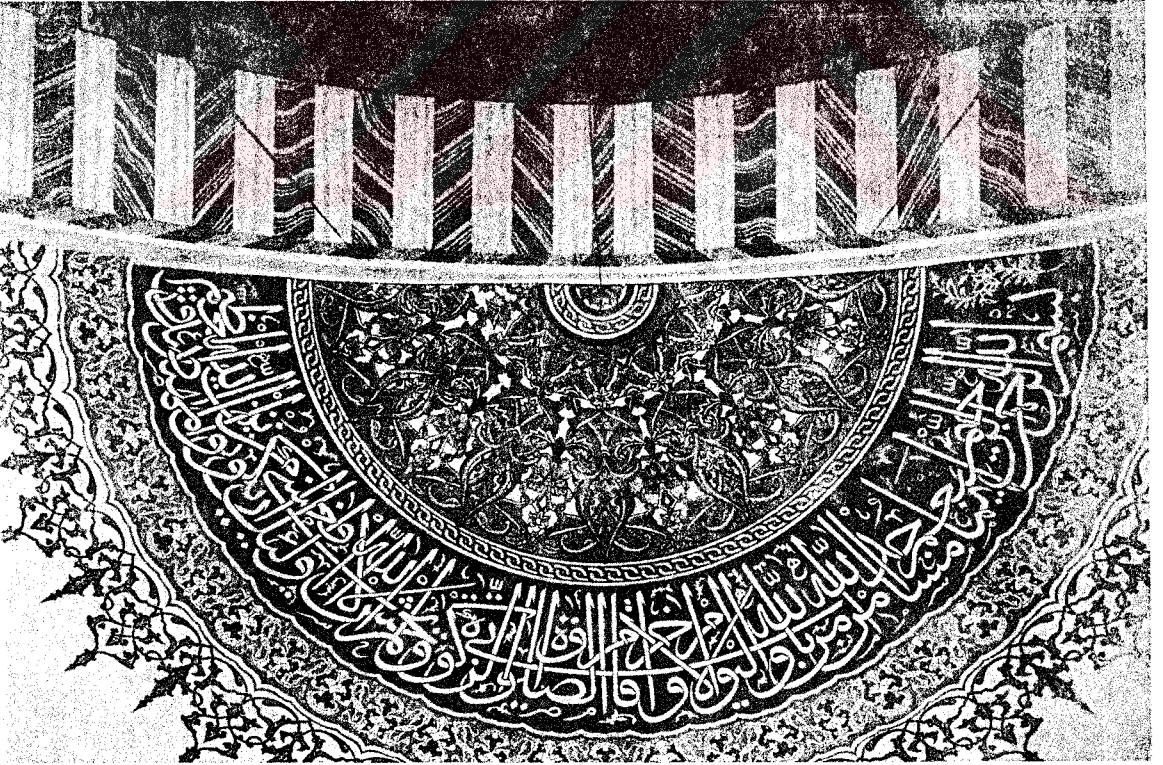
210. Resim: Selimiye Câmii mihrâb ve üzerindeki yazılar.

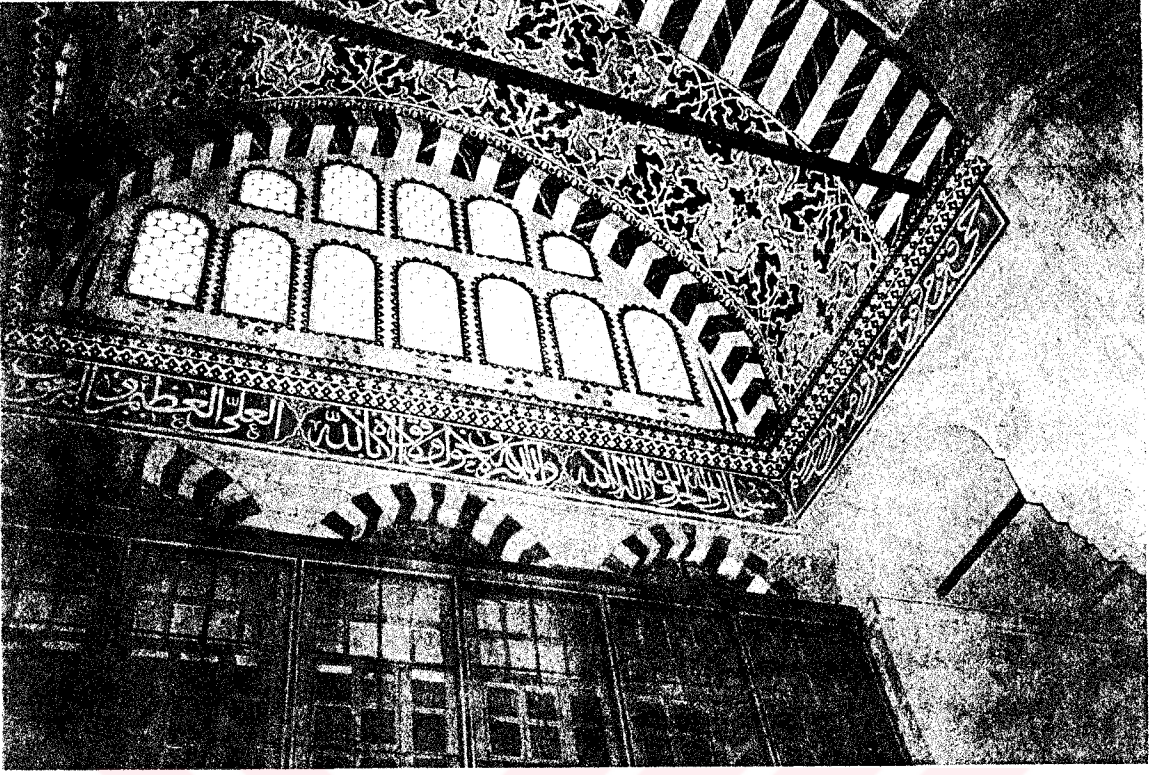
211. Resim: Selimiye Câmii mihrâb sağ yanındaki çiniler üzerinde bulunan yazılar.

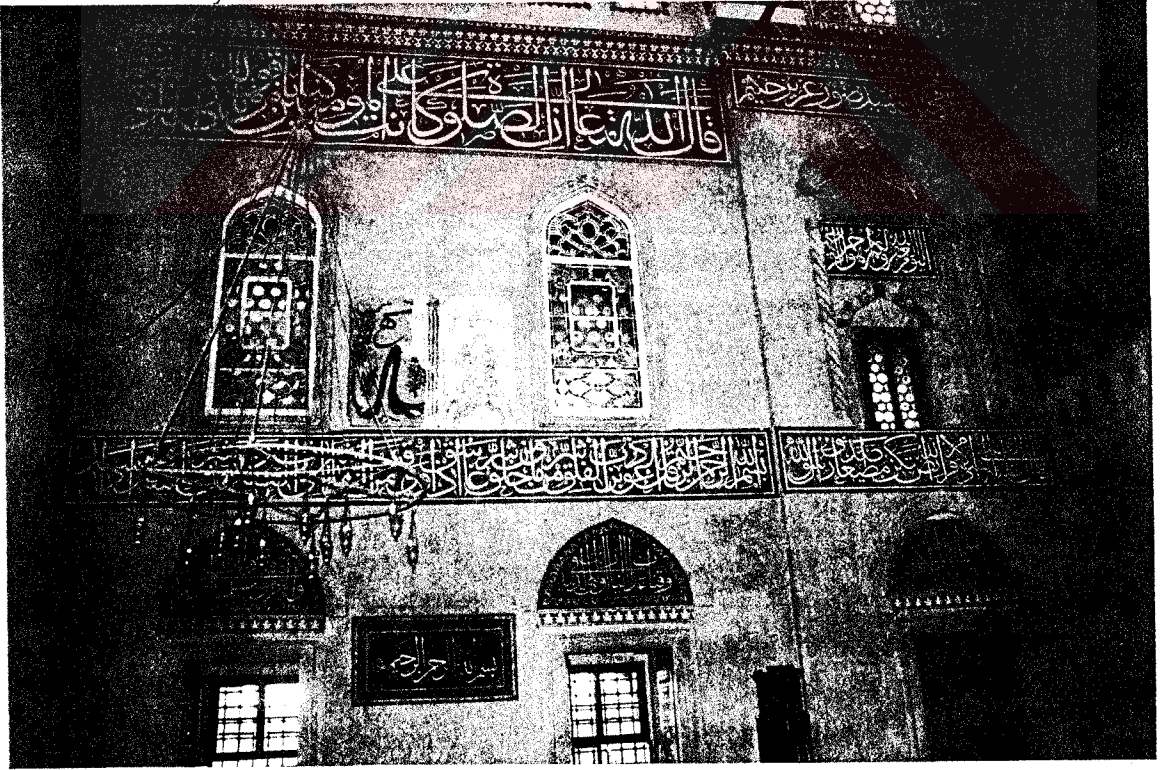
212. Resim: Selimiye Câmii mihrâb sol yanındaki çiniler üzerinde bulunan yazılar.

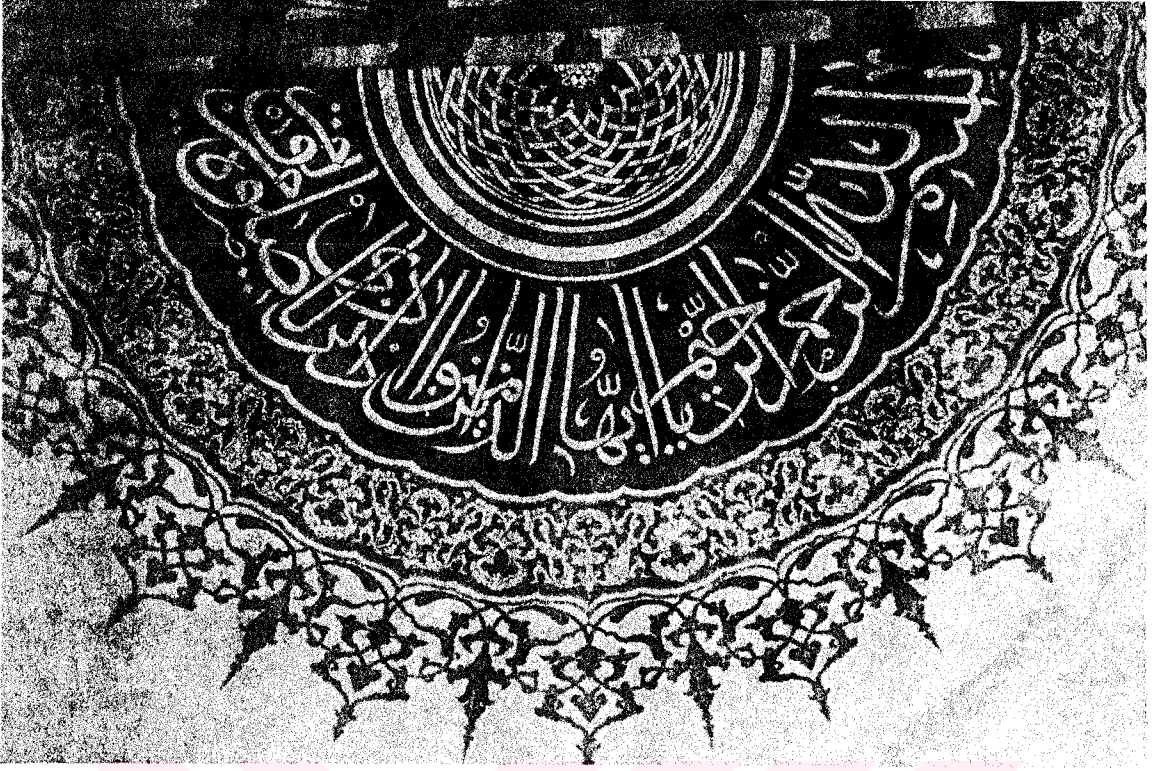
213. Resim: Selimiye Câmii mihrâb üzerinde bulunan yarım kubbedeki yazılar.

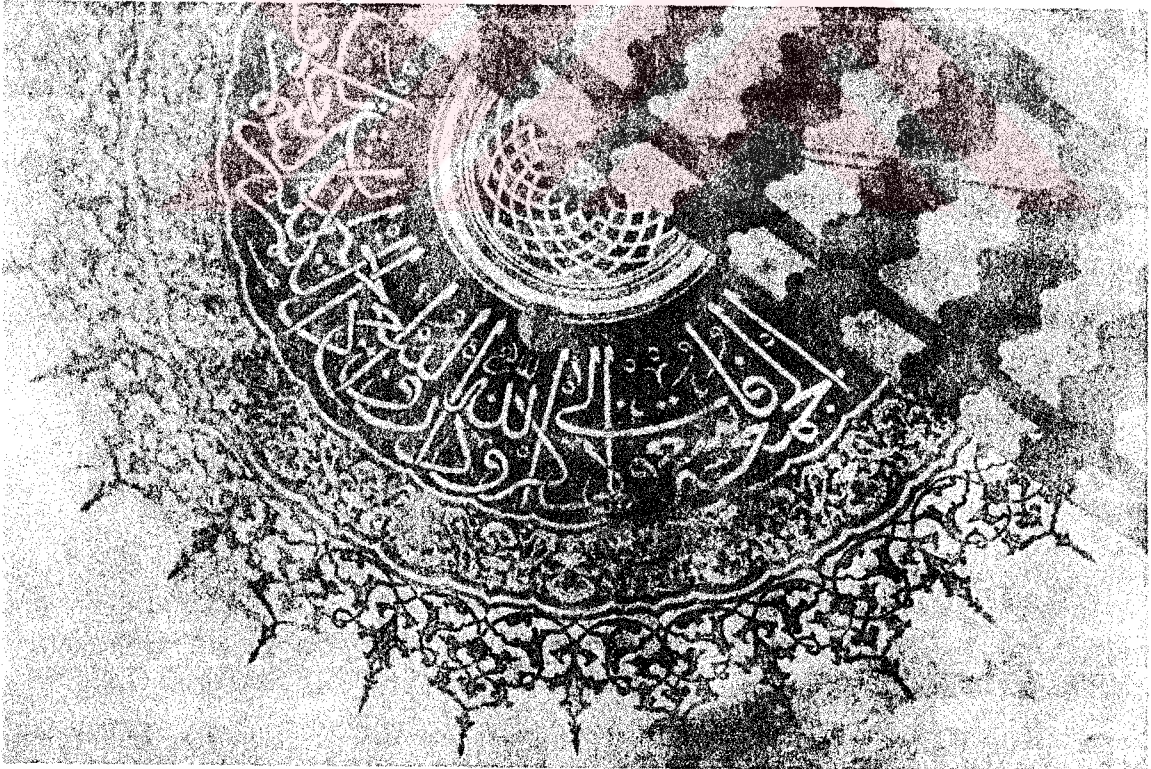
214. Resim: Selimiye Câmii kütüphânenin batı duvarı üzerinde bulunan yazılar.

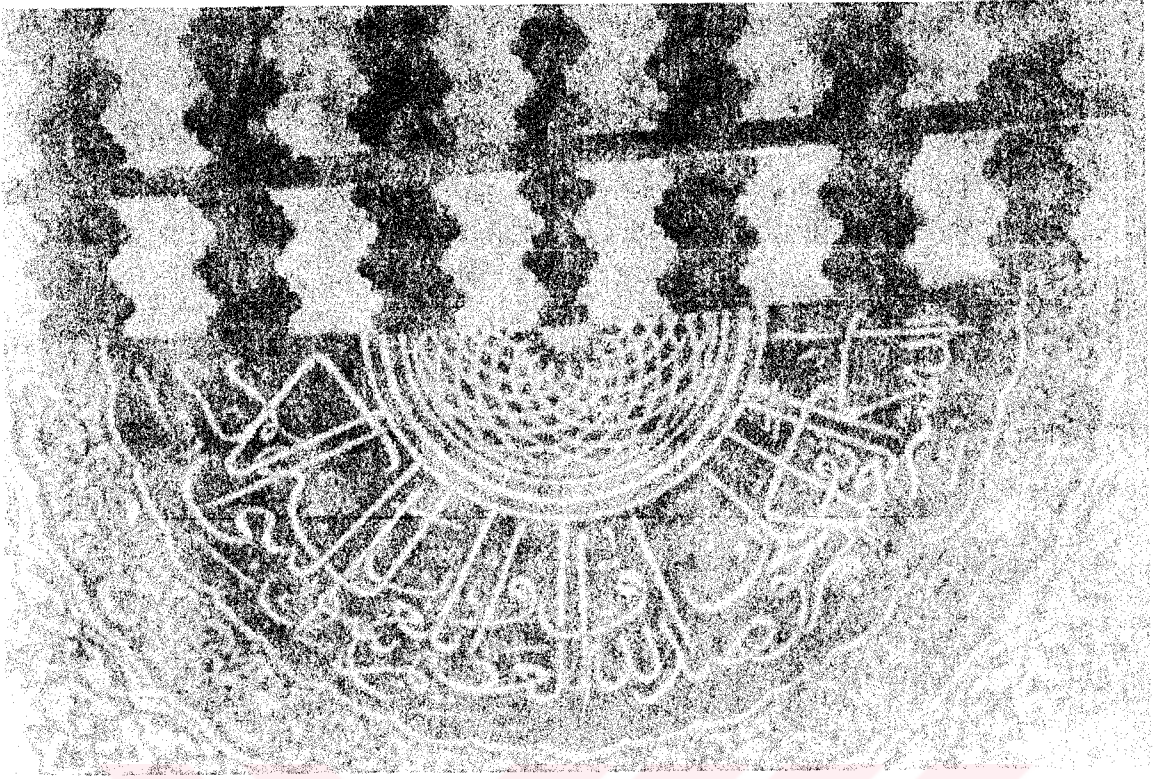
215. Resim: Selimiye Câmii kütüphâne yanı ve mihrâb duvarı üzerinde bulunan yazılar.

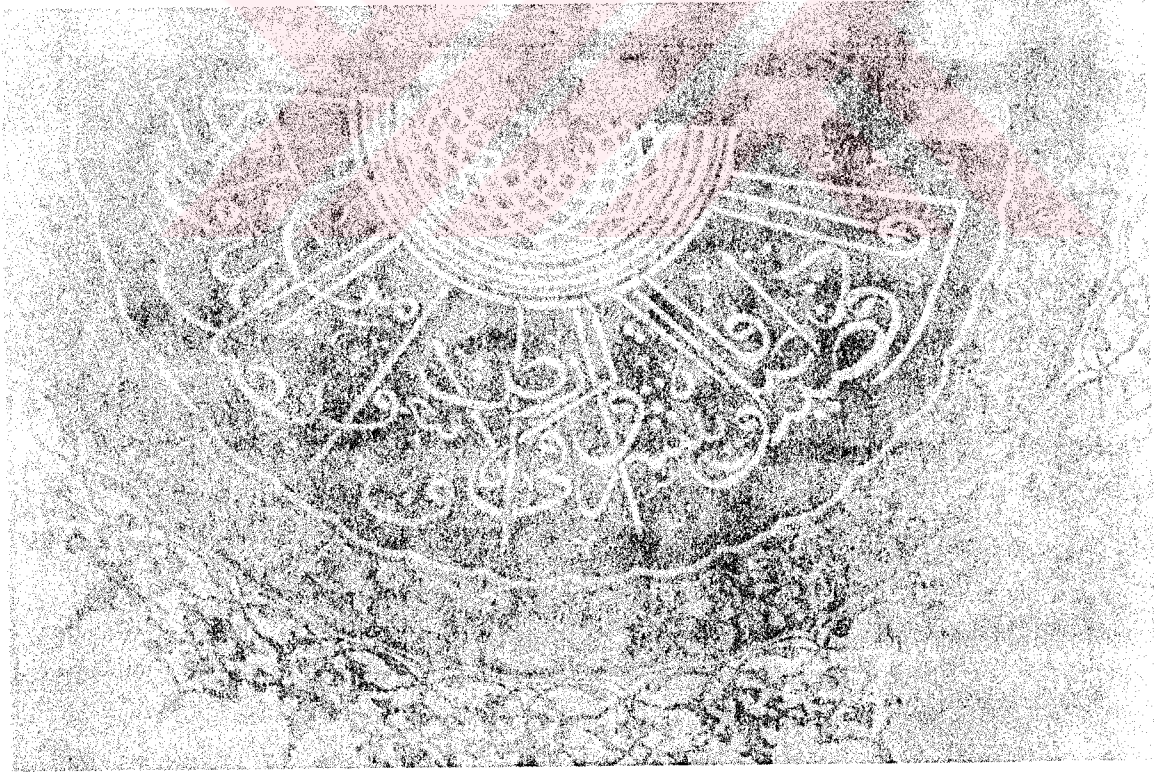
216. Resim: Selimiye Câmii güney yönünde ve batıdaki yarım kubbede bulunan yazılar.

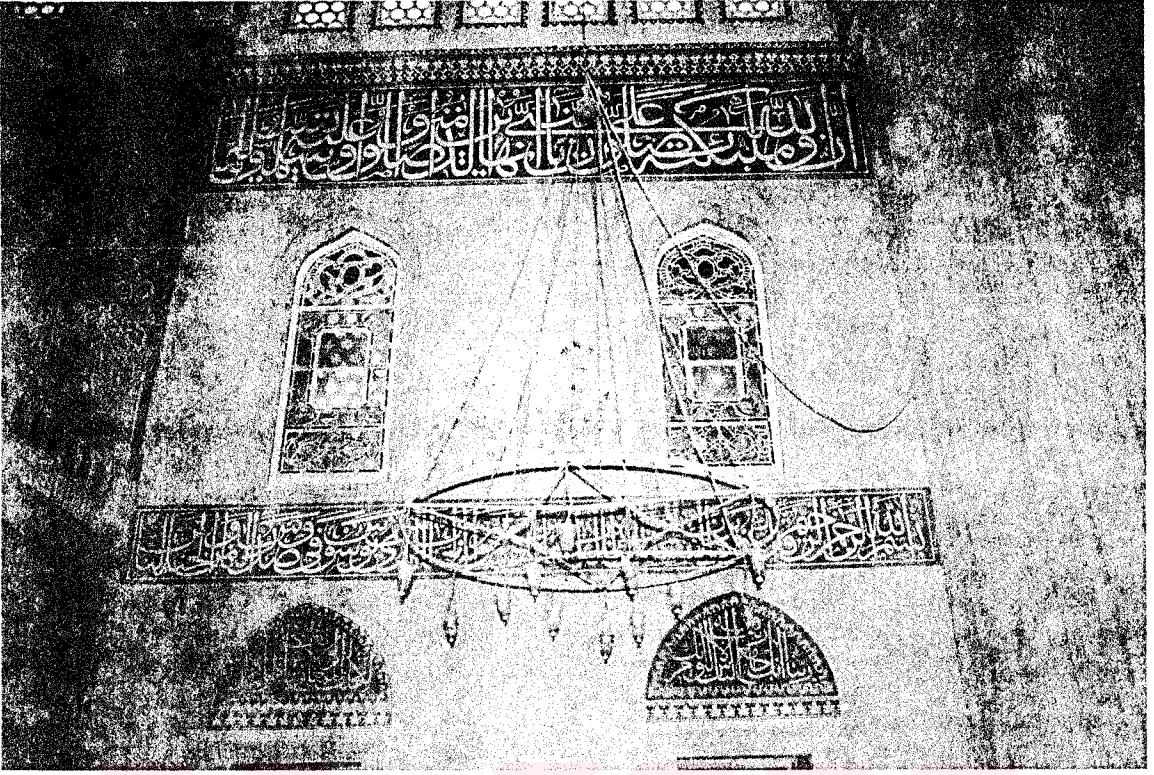
217. Resim: Selimiye Câmii güney yönünde ve doğudaki yarım kubbede bulunan yazılar.

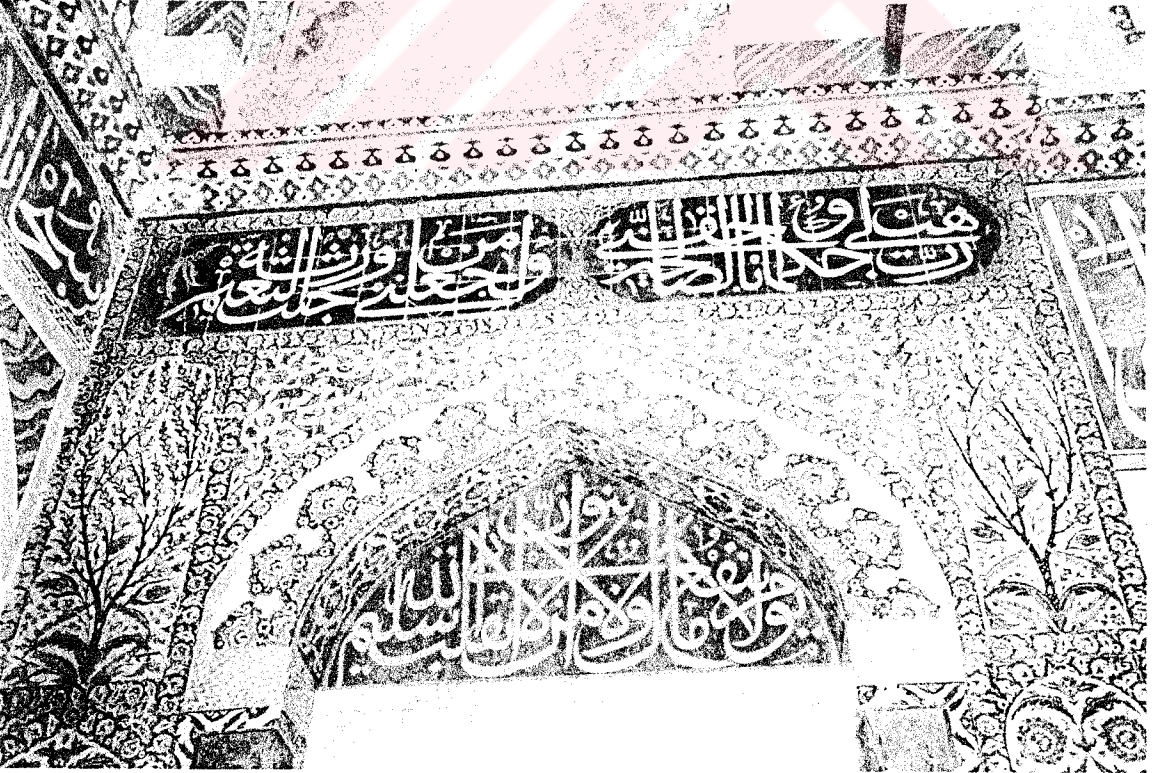
218. Resim: Selimiye Câmii kuzey yönünde ve batıdaki yarım kubbede

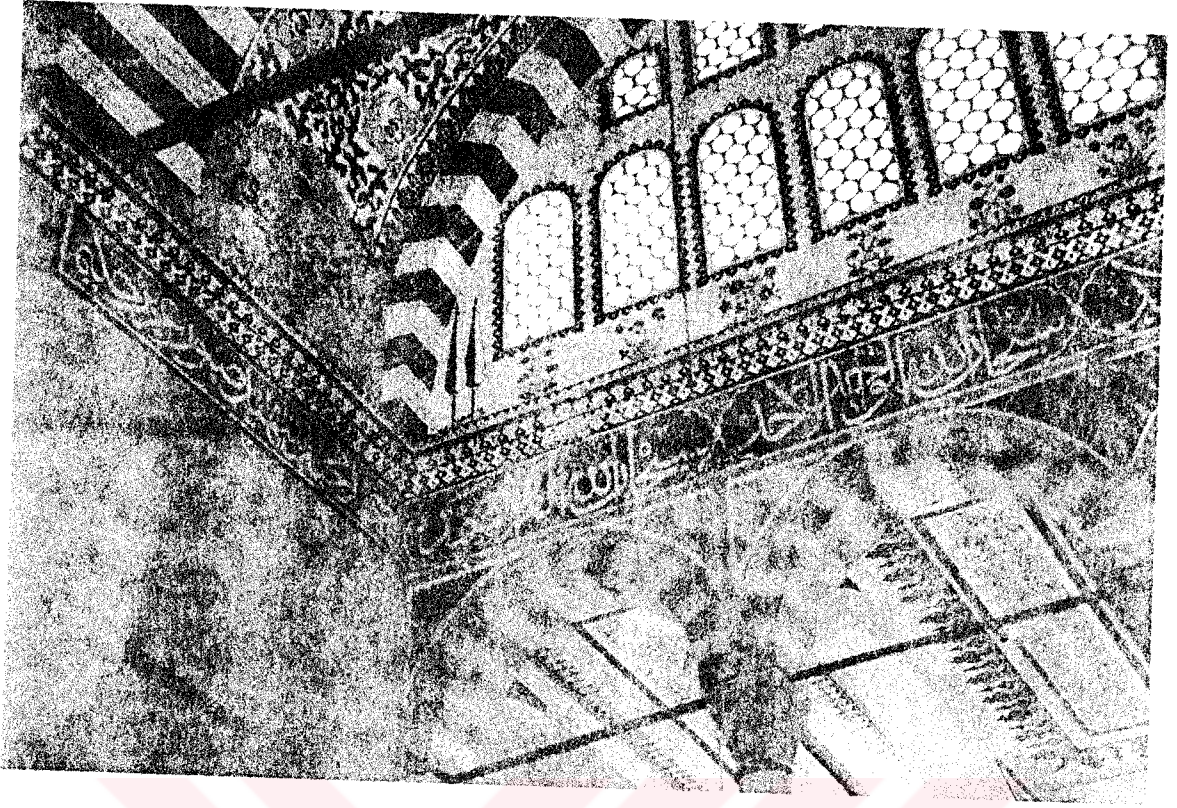
219. Resim: Selimiye Câmii kuzey yönünde ve doğudaki yarım kubbede bulunan yazılar.

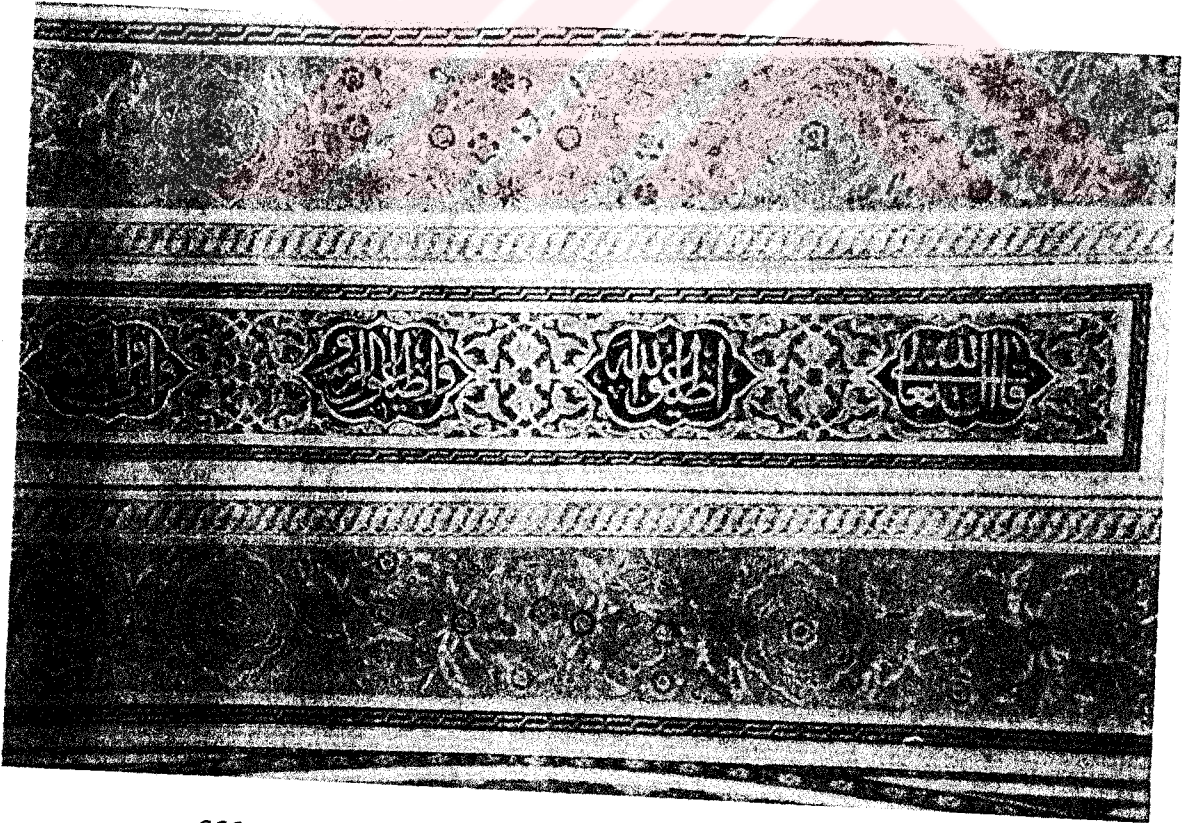
220. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfilinin batısındaki güney duvarında bulunan yazılar.

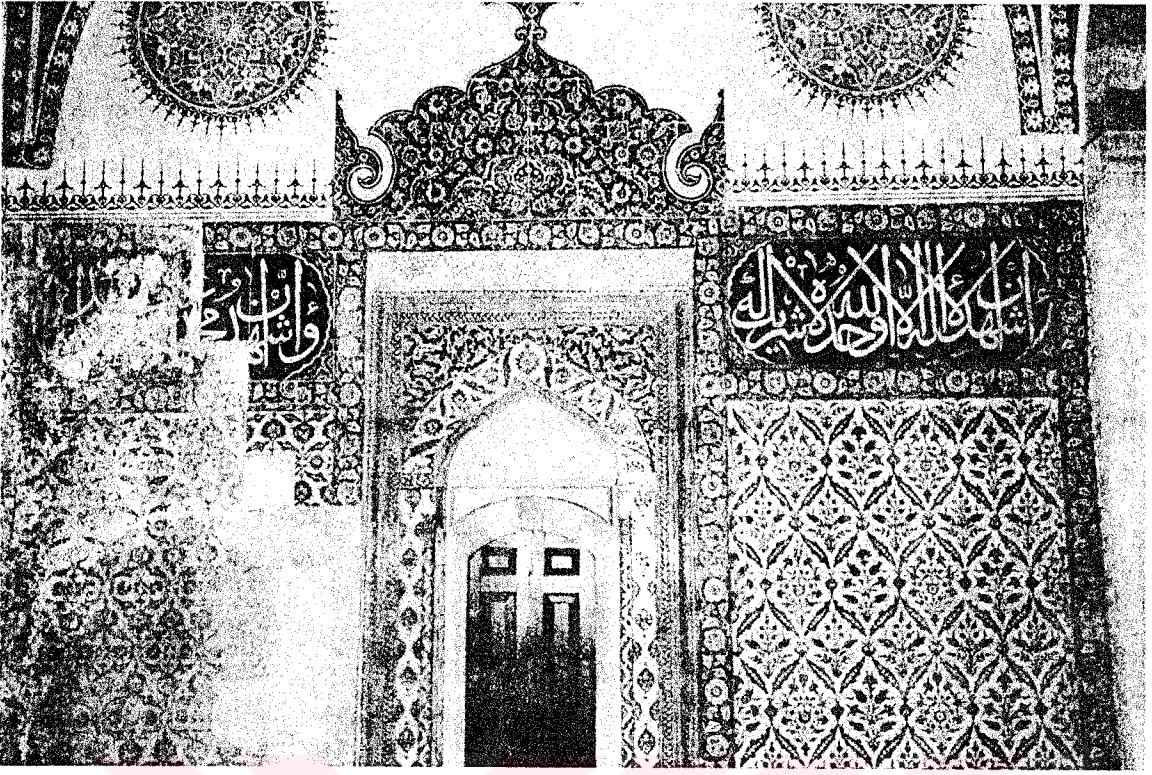
221. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili güney duvarında bulunan yazılar.

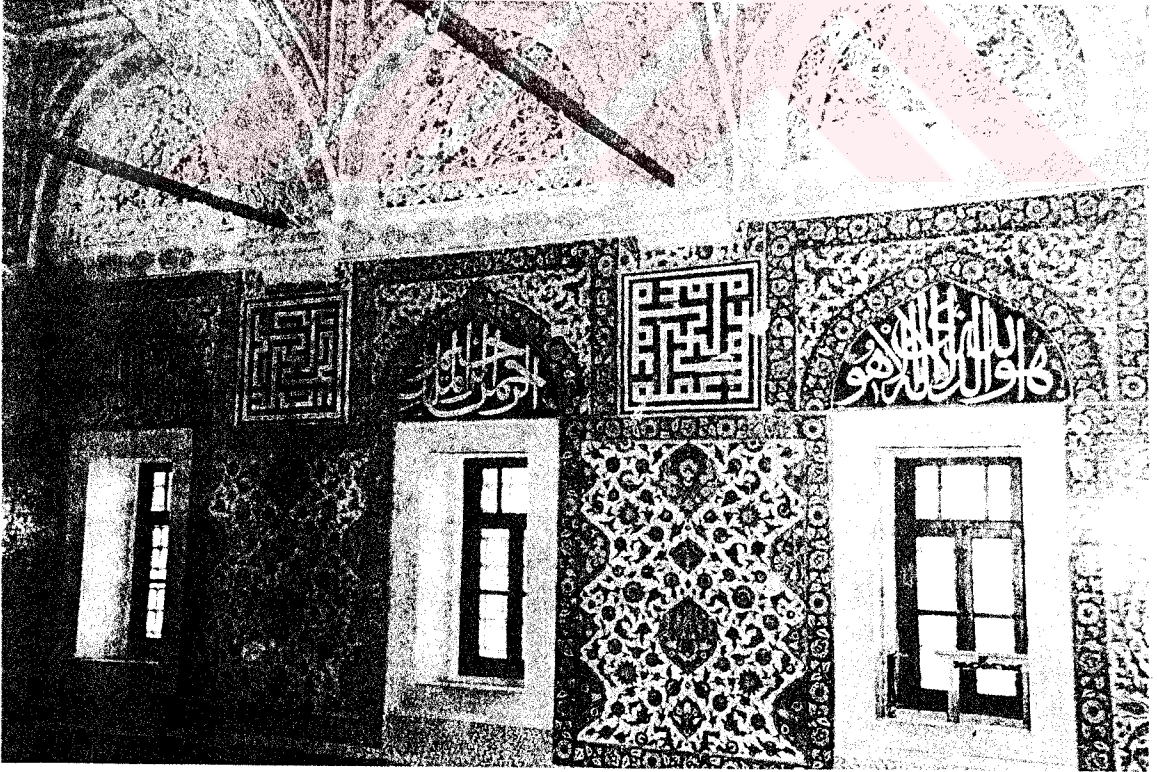
222. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili kemerlerinin doğu duvarında bulunan yazılar.

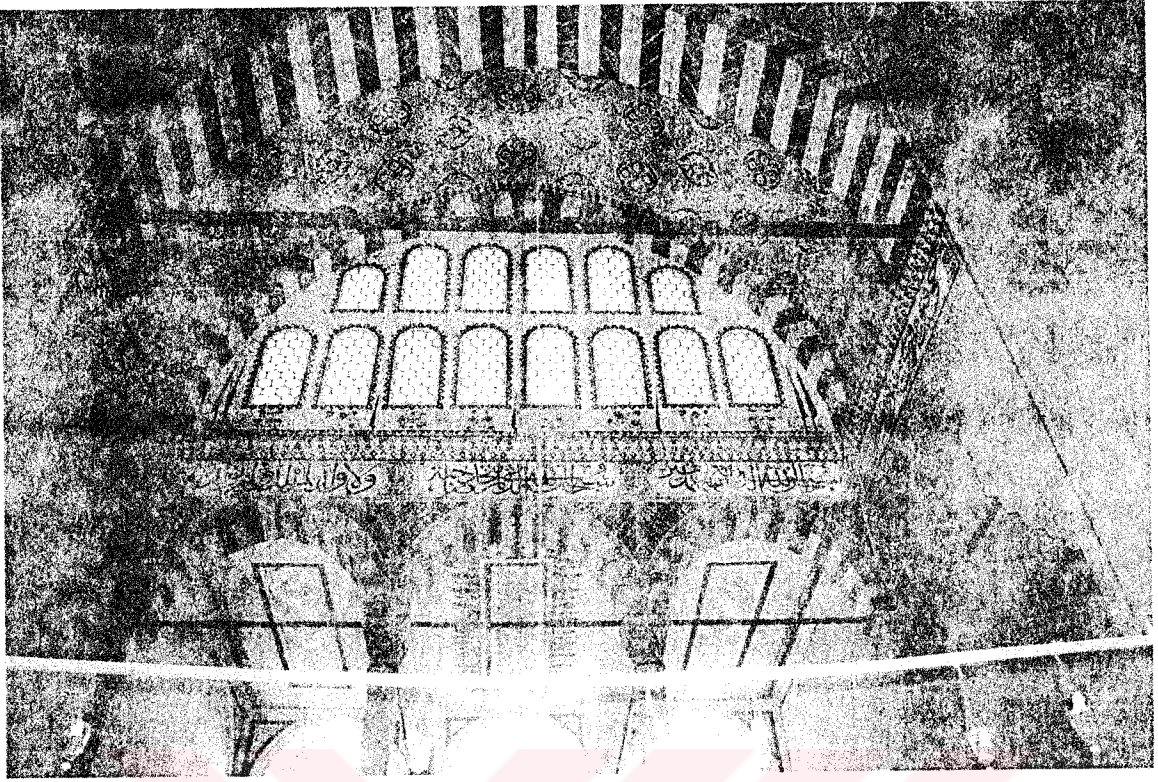
223. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili tavanında bulunan yazılar.

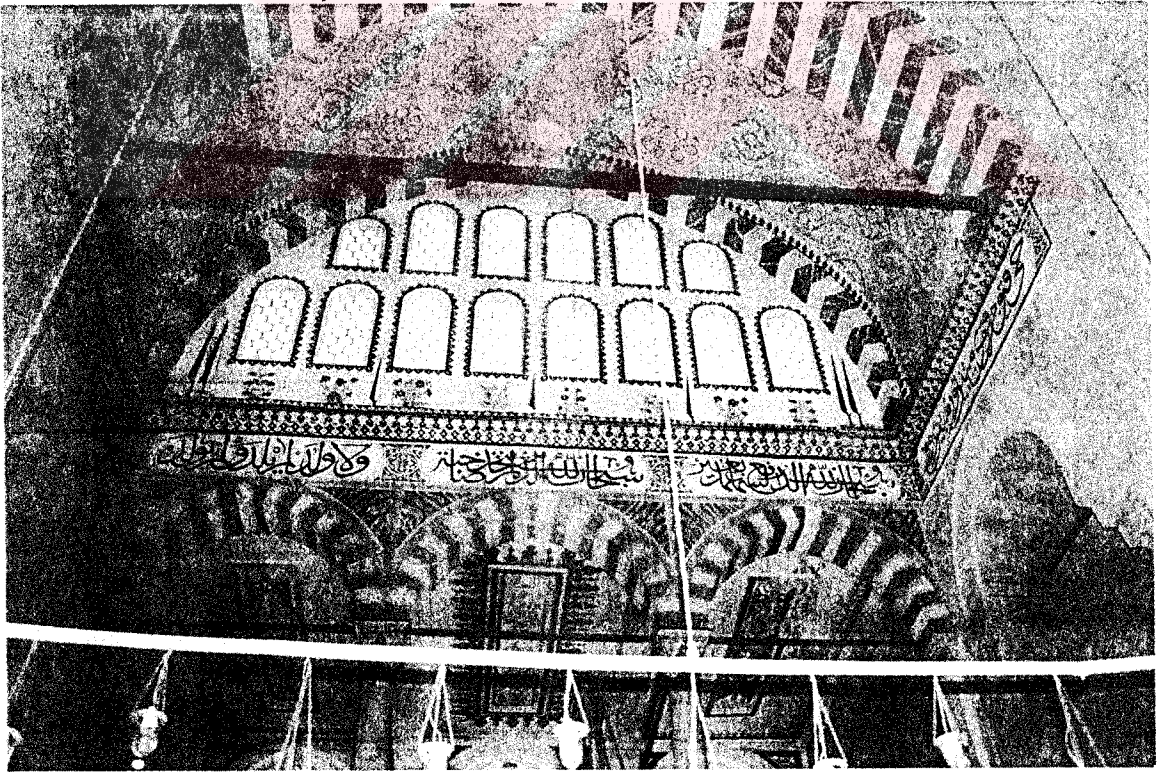
224. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili kible duvarında bulunan yazılar.

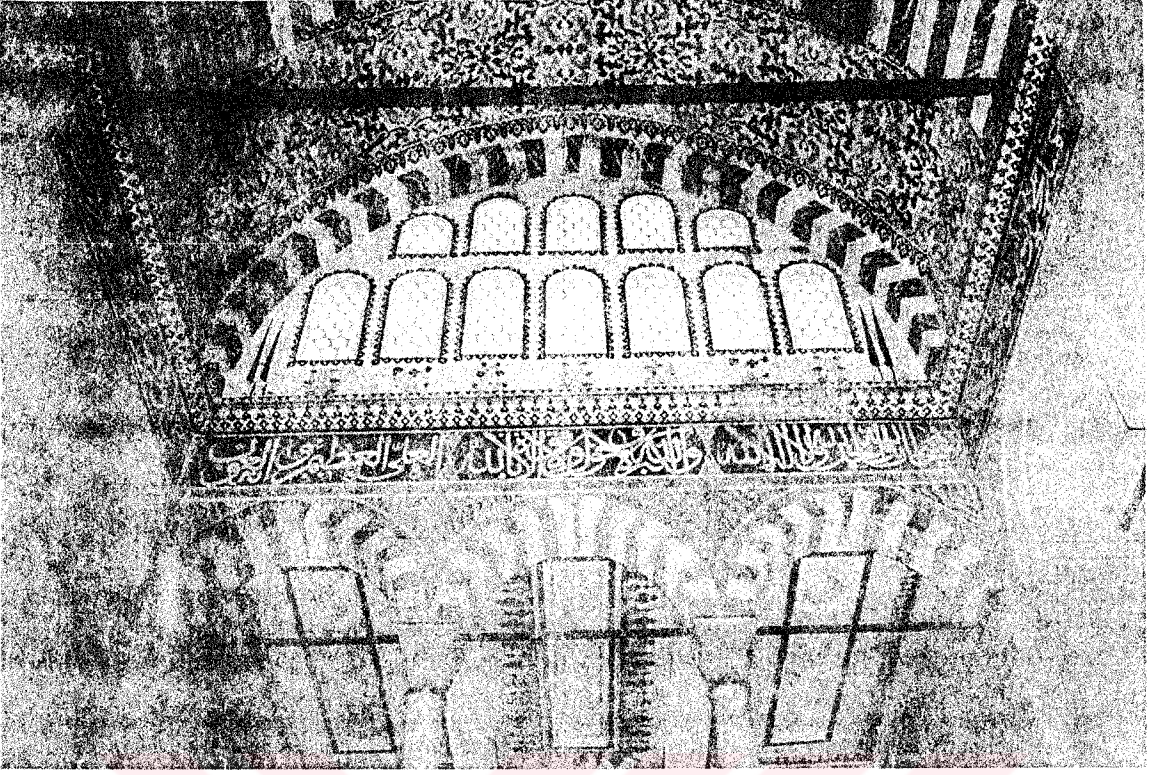
225. Resim: Selimiye Câmii hünkâr mahfili doğu duvarında bulunan yazılar.

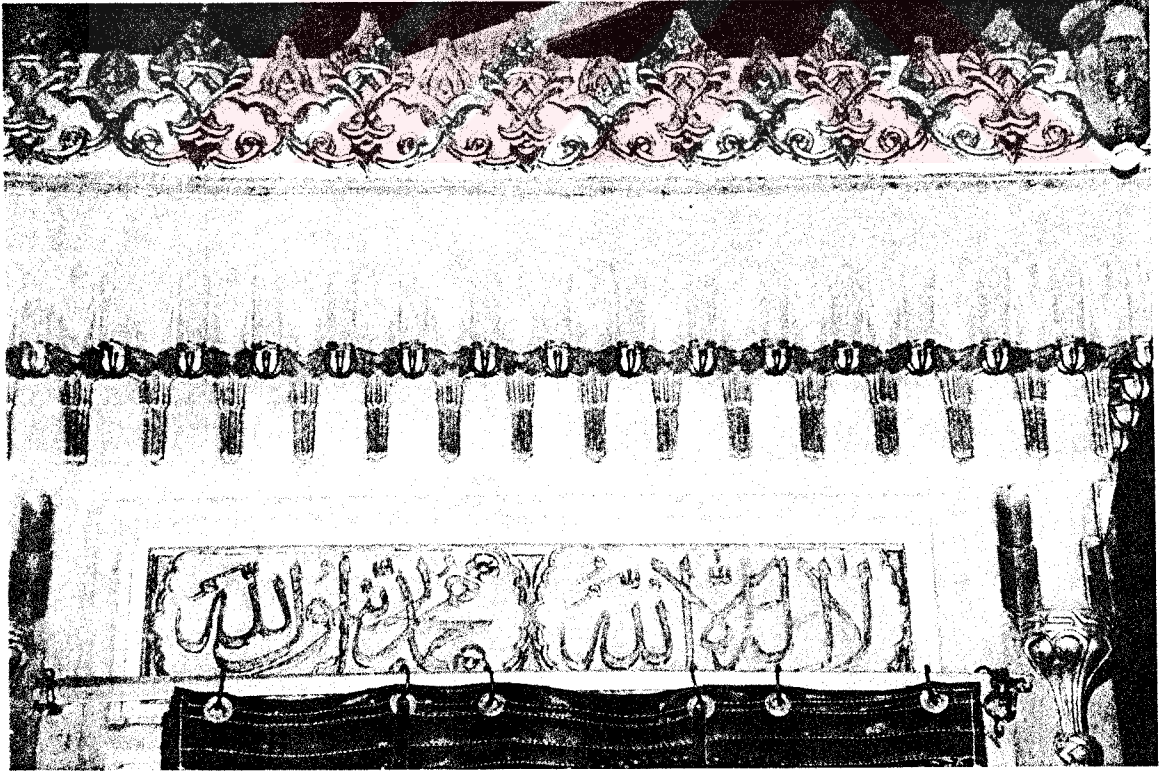
226. Resim: Selimiye Câmii batıdaki birinci sütûn ile ikinci sütûn arasında bulunan yazılar.

227. Resim: Selimiye Câmii batıdaki birinci sütûn ile kadınlara mahfil arasında bulunan yazılar.

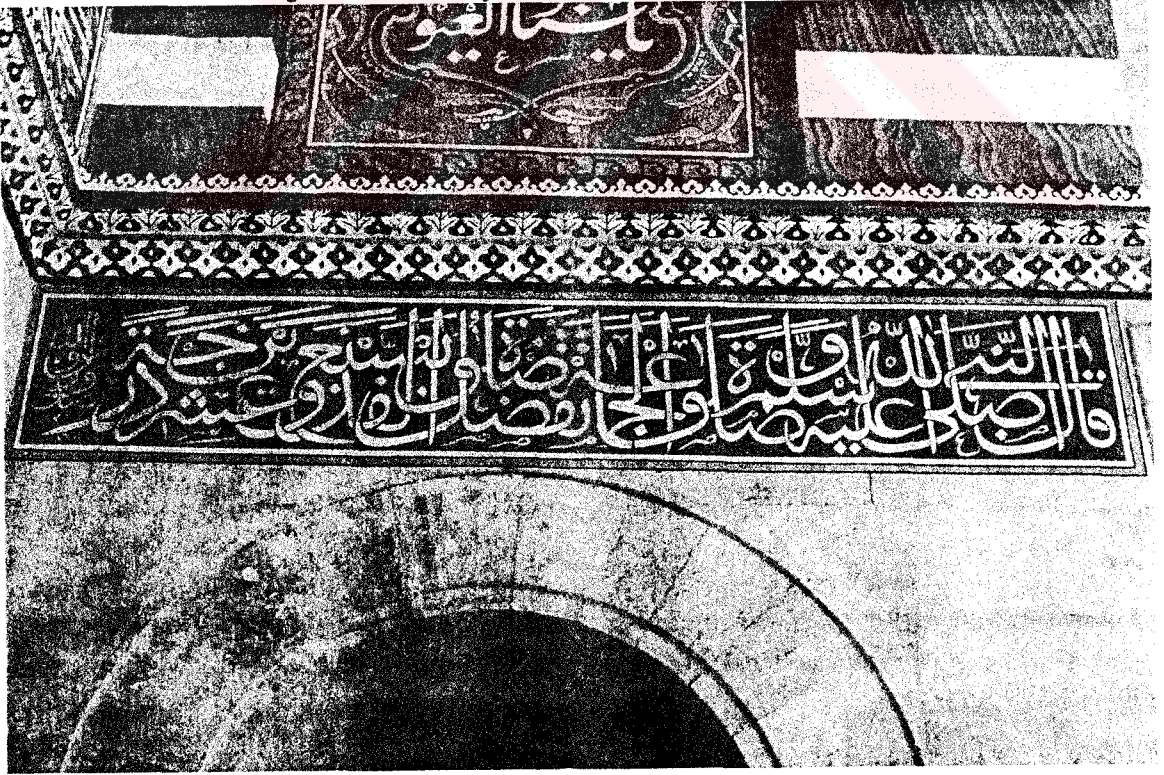
228. Resim: Selimiye Câmii doğudaki birinci sütûn ile kadınlar mahfilî arasında bulunan yazılar.

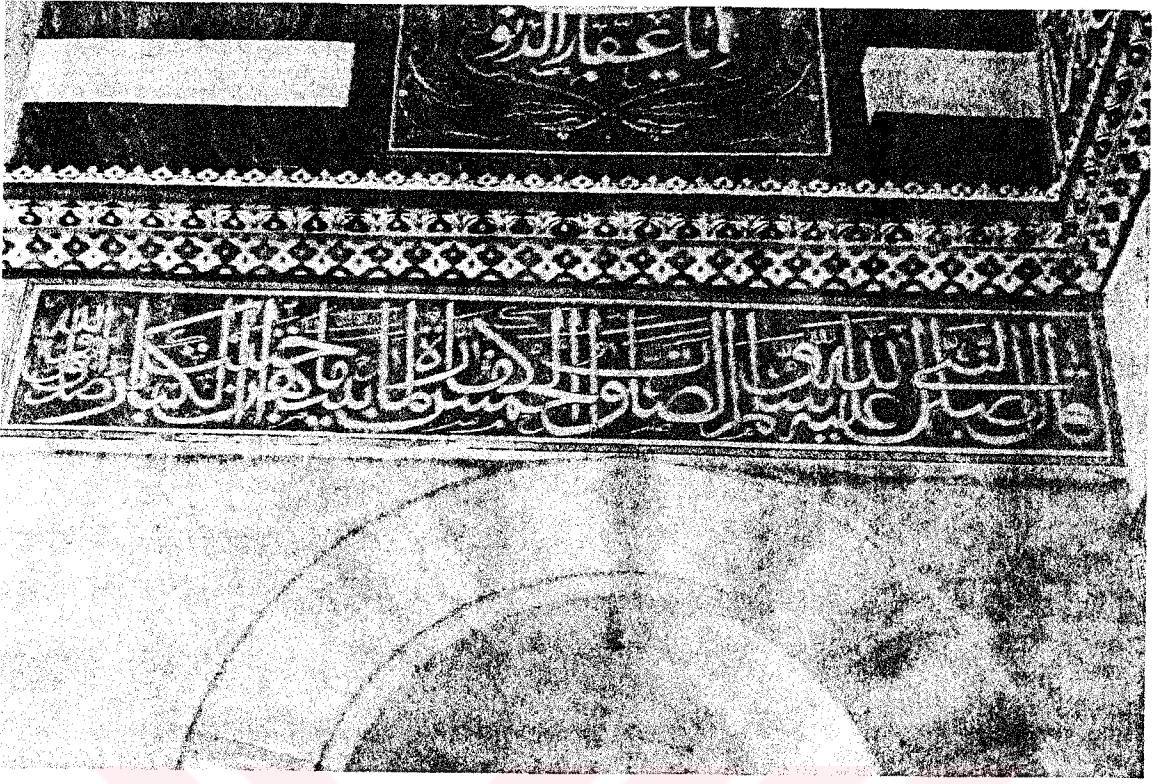
229. Resim: Selimiye Câmii minber kapısı üzerindeki yazı.

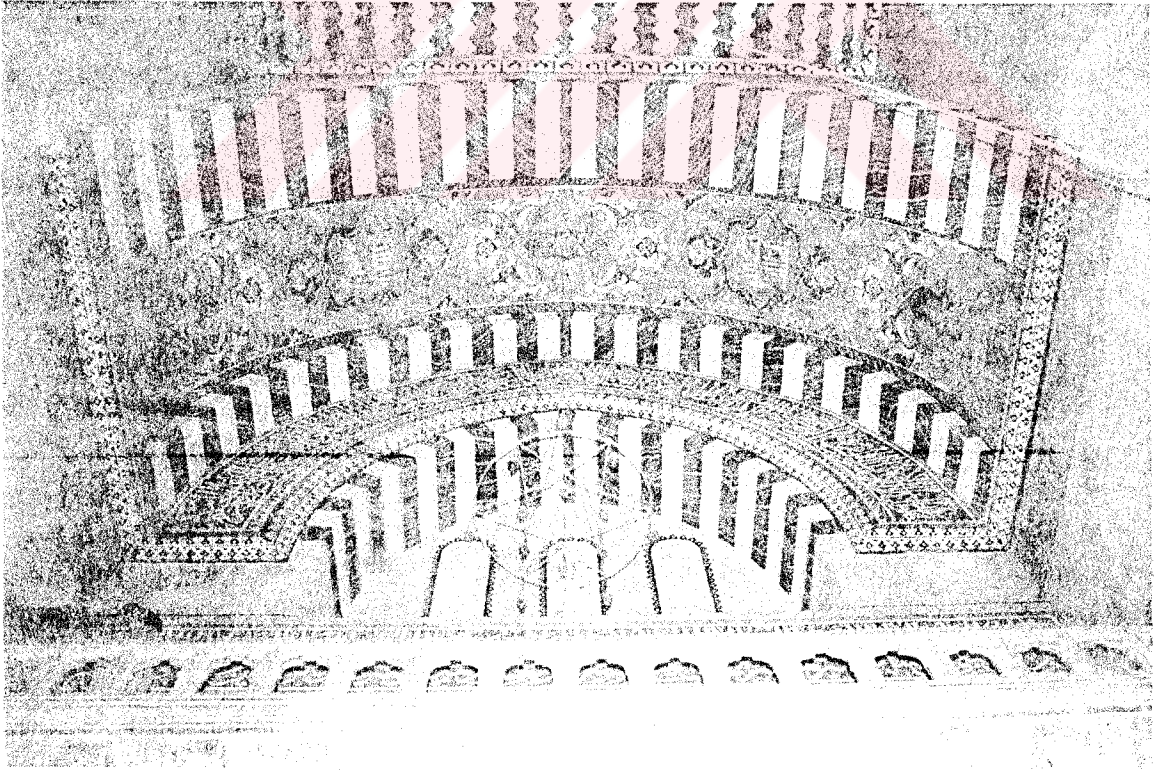
230. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarında ve girişin üzerindeki kemer alınlığında bulunan yazılar.

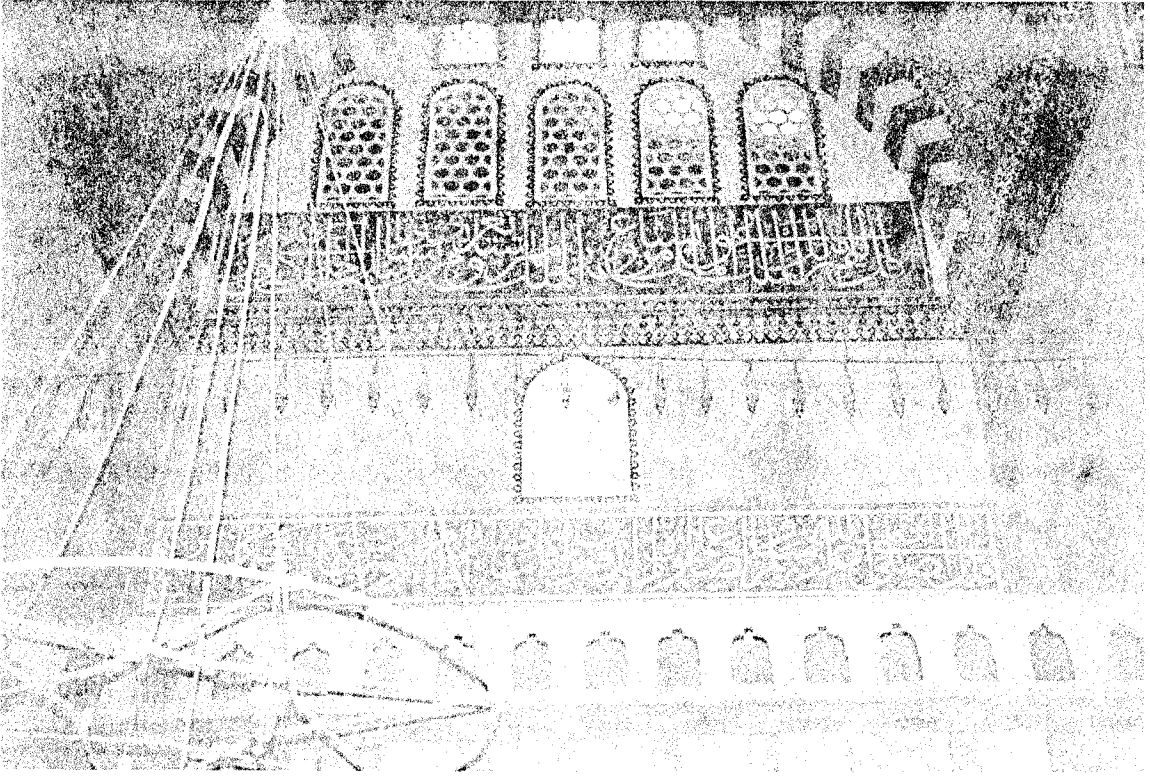
231. Resim: Selimiye Câmii girişin üzerindeki kadınlar mahfeli bölümünün doğu yönündeki hadîs-i şerîf.

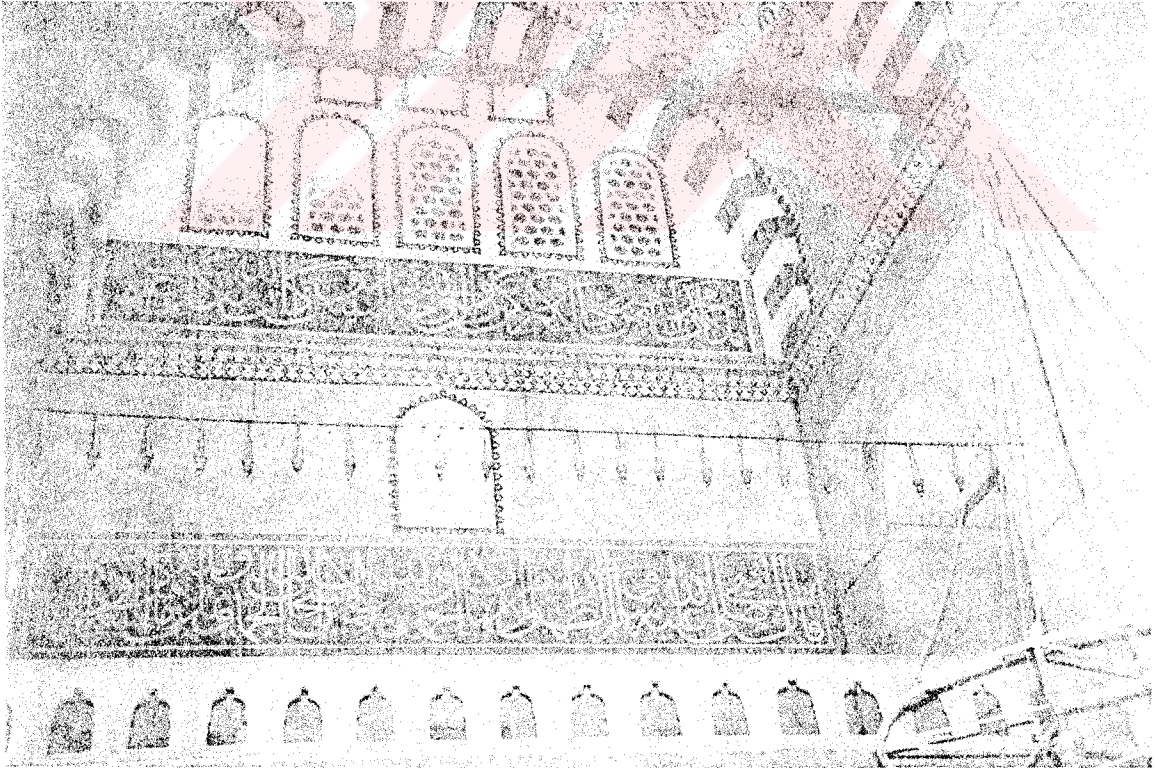
232. Resim: Selimiye Câmii girişin üzerindeki kadınlar mahfeli bölümünün batı yönündeki hadîs-i şerîf.

233. Resim: Selimiye Câmii girişin üzerindeki kemerde bulunan süslü bölmenin içinde kartuşlar halindeki yazılar.

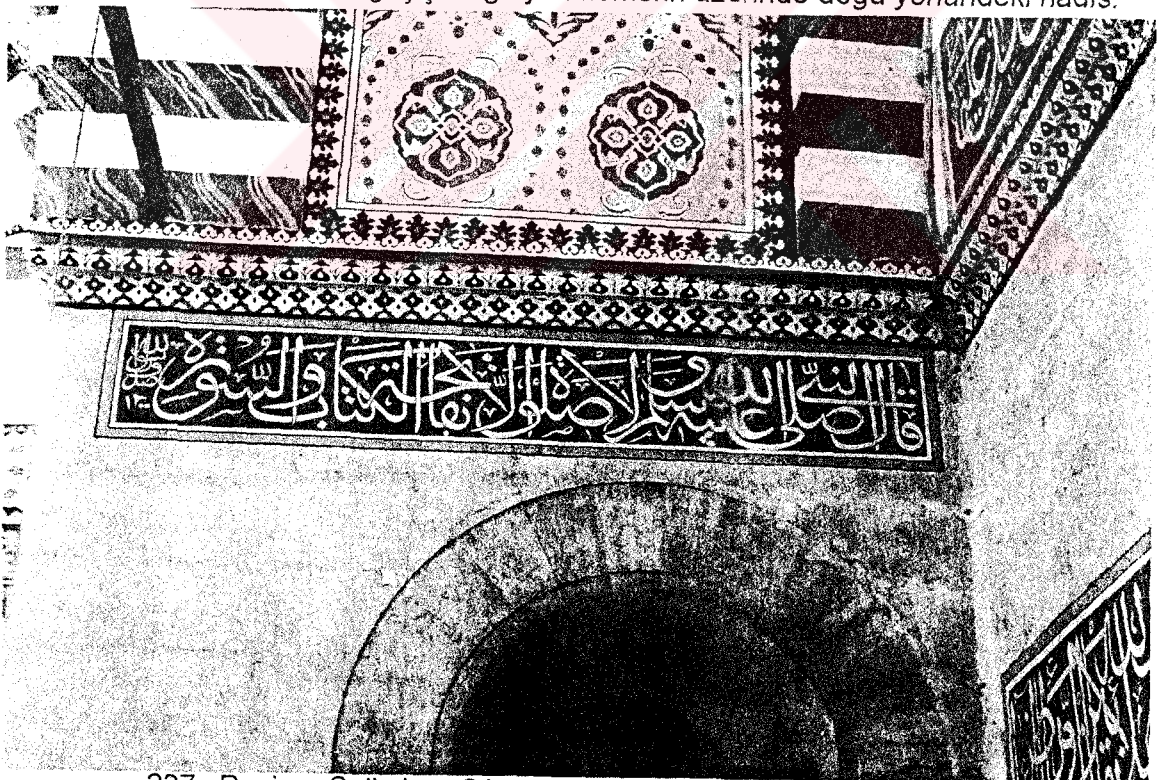
234. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının doğusunda kadınlar mahfeli bölümünde bulunan yazılar.

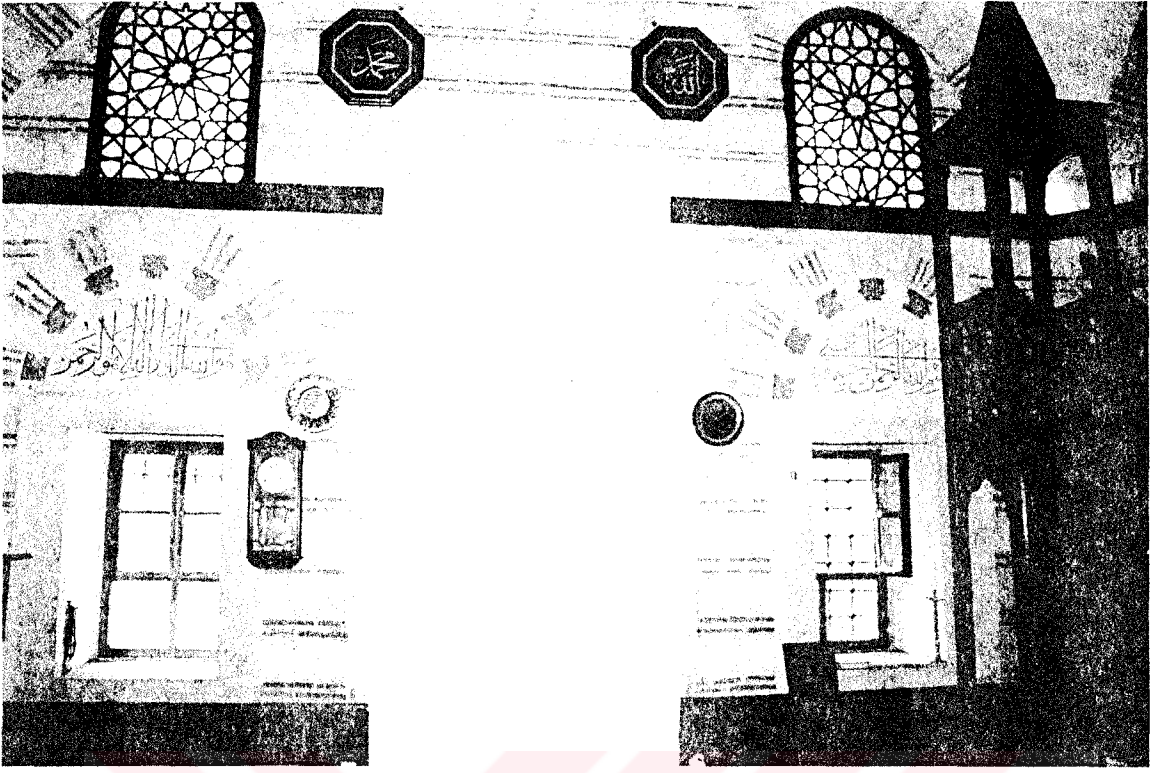
235. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının batısında kadınlar mahfeli bölümünde bulunan yazılar.

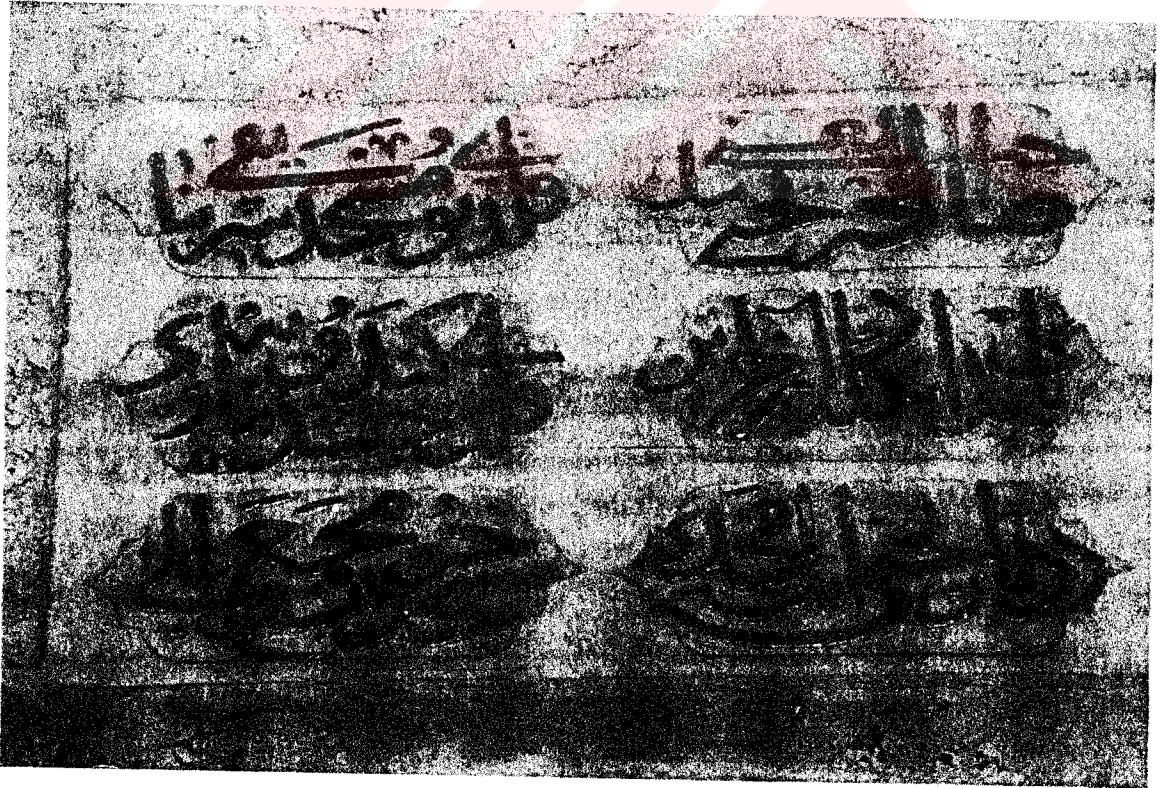
236. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının batısında kadınlar mahfeli bölümüne geçişi sağlayan kemerin üzerinde doğu yönündeki hadîs.

237. Resim: Selimiye Câmii kuzey duvarının batısında kadınlar mahfeli bölümüne geçişi sağlayan kemerin üzerinde batı yönündeki hadîs.

238. Resim: Yahya Bey Câmii mihrâb duvarındaki yazılar.

239. Resim: Yahya Bey Câmii inşâ kitâbesi.